

निर्णय नं. ८७९९

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
०६५-NF-००५३

आदेश मिति: २०६८।१।७५

विषय : उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: मालपोत कार्यालय चावहिलको तर्फबाट प्रमुख
मालपोत अधिकृत
विरुद्ध
प्रत्यर्थी: गुठी संस्थान, के.का.को तर्फबाट ऐ.का प्रशासक
सेमन्तराज चापागाईं समेत

यस अदालतको संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री शारदा श्रेष्ठ

मा.न्या. श्री राजेन्द्रकुमार भण्डारी

- कुनै विषय आफैँले निर्णय गर्ने विषय भए पनि सो सम्बन्धमा सम्बन्धित व्यक्तिको आफूसमक्ष कानूनबमोजिम एवं रीतपूर्वकको निवेदन नपरेसम्म निर्णय गर्न कानूनसम्मत हुँदैन । अन्य कार्यालय, निकाय वा विभागमा परेको निवेदन अर्कै प्रसंगमा आफूसमक्ष प्राप्त हुन आए पनि सो विषयमा आफ्नो अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी निर्णय गर्न मिल्ने हुँदैन । निर्णय गर्न पाउने गरी कानूनद्वारा अधिकार पाएको कुनै अधिकारी, निकाय वा कार्यालयले आफूसमक्ष निर्णयार्थ पेश भएको कुनै निवेदन, उजुरी वा नालेसउपर सुनुवाई गरी निर्णय गरेको मात्र कानूनसम्मत मान्न मिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

- तालुक मन्त्रालय वा विभागबाट राय पठाउनु भनेको विषयमा मातहत

कार्यालयले सम्बन्धित विषयमा आफैँ अन्तिम निर्णयकर्ताको हैसियत देखाई निर्णय गर्न मिल्दैन । तालुक मन्त्रालय वा विभागसमक्ष विचाराधीन कुनै विषयको बारेमा माथिल्लो निकायले आफू अधिनस्थ निकाय वा पदाधिकारीको राय माग गरी मातहत निकाय वा पदाधिकारीबाट प्राप्त राय समेतलाई आधार लिई सम्बद्ध विषयमा सम्बन्धित मन्त्रालय वा पदाधिकारीबाट प्रशासनिक तवरले निर्णय गर्नुपर्ने विषयमा राय माग गरेको अधिनस्थ निकाय वा पदाधिकारी आफैँले निर्णय गर्नाले माथिल्लो निकाय वा पदाधिकारीको अधिकारमा हस्तक्षेप हुनजाने ।

- बिना कानूनी आधार माथिल्लो पदाधिकारी वा निकाय समक्ष विचाराधीन प्रशासनिक विषयमा सो मातहतको तल्लो निकाय वा पदाधिकारीबाट भएको निर्णयले वैधता प्राप्त गर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

- राय माग भएको विषयलाई व्यक्तिको निवेदन परे सरह मानी जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी गरेको निर्णयलाई मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ अन्तर्गतको छूट जग्गा दर्तासम्बन्धी निर्णय मान्न सकिँदैन । निर्णयउपर सोही ऐनको दफा ३१ अनुरूप पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्नुपर्ने भनी अर्थ गर्नु कानूनसम्मत हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता ठोकप्रसाद शिवाकोटी

रिट निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२), ७, ८, ८ख, २८, २९ र ३० र ३१

आदेश

न्या. रामकुमारप्रसाद शाह: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ८८(२) अन्तर्गत दायर भएको रिट निवेदनमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट २०६३।५।११ मा भएको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेर्ने निस्सा प्रदान भई पेश भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार छः-

पूर्व र दक्षिण बाडाको विर्ता, उत्तर कृष्णप्रसादको विर्ता, पश्चिम धोबीखोला यति चार किल्लाभित्रको रोपनी २६-१४-०-२ जग्गा श्री पशुपतिनाथ महास्नान गुठीको लगत नं. ३२९ तथा ३२९/१ नं. मा दर्ता भई गुठीको हक स्वामित्व भएको जग्गा हो। २०२१ सालमा जग्गा नाप जाँच ऐन बमोजिम नापी हुँदाका बखत उक्त जग्गाको बीचबाट धोबी खोला बग्नु गर्दा जग्गा वारिपारि भई खोलाको पश्चिमतर्फको जग्गा काठमाडौं नगरपालिका वडा नं. २३(ट) कि.नं. ४०, ४१, ४२, ४३ तथा खोलाको पूर्वतर्फ चावहिल वडा नं. ९ (क) कि.नं. ५० को जग्गा भने आवादी जग्गा भयो। सबै कित्ता जग्गा २२-७-० जग्गा आवादी भयो भने अन्य जग्गा चावहिल वडा नं. ८(क) कि.नं. ३ मा धोबी खोला जग्गा नापनक्सा भयो।

खोलाले खाएको जग्गा खोलाले छाडी २०४५ सालको पुनः नापीमा काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ७(ख) १ सिट नं. २०२-१०२७-१३ कि.नं. ३ को क्षेत्रफल रोपनी ५-२-१-१ तथा ऐ वडा नं. ७ सिट नं. १०२-१०२७-१८ कित्ता नं. ९२ मा ०-१५-२-१ कायम भई जग्गाधनी गुठी संस्थान पशुपति महास्नान गुठी जग्गा नापी भएकोमा कसैको खिचोला दावी छैन। पशुपति महास्नान गुठीका नाममा नापी दर्ता भएको अन्तिम भई बसेको छ। सो जग्गा दर्ता हुनसम्म छूट भएकोले दर्ता गर्न स्वीकृतिको लागि सबूद प्रमाण तथा कारवाही फायल सहित भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयमा गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०५९।१।१४ को

निर्णयानुसार अनुरोध गरी पठाएकोमा भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले रायको लागि सो फायल भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागमा पठाएकोमा सो विभागले पनि राय माग गरी मालपोत कार्यालय, चावहिलमा पठाएको र सो कार्यालयले विभागीय निर्देशनबमोजिम फायल तथा सो संलग्न सबूद प्रमाण हेरी कानूनी व्यवस्था समेतलाई कलाई भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागमा राय पठाउनु पर्नेमा सो नगरी नापीमा खोला जग्गा नाप जाँच भएको र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२) ले यस्तो जग्गा श्री ५ को सरकारको हुने भइसोही ऐनको दफा २४ ले सरकारी जग्गा व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता गर्न नमिल्ने हुँदा जग्गा दर्ता गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी पुग्न सक्दैन, चित्त नबुझे पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न जान सुनाई दिने भन्ने २०६०।३।६ मा निर्णय गरेको छ। मालपोत कार्यालयसँग राय मागसम्म गरेकोमा सो कार्यालयले राय माग गरेको विषयमा राय दिनेसम्म कार्य गर्नुपर्नेमा जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी गरेको निर्णयले तालुक विभाग तथा मन्त्रालयको निर्देशनको उल्लंघन भएको छ। मुलुकी ऐन जग्गा मिच्नेको २ नं.मा एकै जग्गाको माफमा खोला पसी वारिपारि भयो, फेरि खोलाले छाड्यो भने त्यो खोला हिँडेको बगर जसको जग्गा हो उसैको हुन्छ भन्ने र जग्गा पजनीको ८ नं. मा खोलो पहिरो लागेको जग्गा साबूद भएपछि तिरो बुझाई भोग गर्न पाउँछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। उक्त कानूनी व्यवस्थामुताबिक जग्गा दर्ता हुने नहुने सम्बन्धमा राय दिनुपर्नेमा परिपत्रको आधारमा जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी निर्णय भएको छ। तर परिपत्रको आधारमा भएको निर्णय बदर हुने भनी सम्मानीत अदालतबाट नजीर प्रतिपादन भइरहेको अवस्था समेत हुँदा उक्त निर्णय त्रुटिपूर्ण छ।

जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ बमोजिम जग्गा नाप जाँच गर्दा उक्त जग्गा पशुपति महास्नान गुठीका हुन् भनी प्रमाणित गरी फिल्डबुकको जग्गाधनीमा दर्ता रहेको छ। कानूनबमोजिमको निकायले नापी दर्ता गरेको, मुलुकी ऐन, जग्गा मिच्नेको महलको २ नं. तथा जग्गा पजनीको ८ नं. बमोजिम दर्ता हुने जग्गालाई

सार्वजनिक सरकारी जग्गा भनी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ बमोजिम दर्ता नहुने भनी गरेको निर्णय मिलेको छैन । केही समय खोला पसी पछि खोलाले छाडी गुठीकै नाममा नाप नक्सा भएको छ । सरकारी सार्वजनिक जग्गा नभई गुठी जग्गा भन्ने देखिँदा देखिँदै सबूद प्रमाण नहेरी निर्णय भएको छ । यसबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, १२ (३) (ड) तथा धारा १७ समेतले प्रदान गरेको अधिकारमा आघात पुगेको र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ बमोजिम भएको निर्णयउपर पुनरावेदन नलाग्ने भई अन्य वैकल्पिक उपचार समेत नहुँदा उक्त निर्णय बदर गराउन संविधानको धारा २३ र ८८(२) का आधारमा रिट गरेका छौं । मालपोत कार्यालय, चावहिलको मिति २०६०।३।६ को त्रुटिपूर्ण निर्णय तथा उक्त जग्गा श्री ५ को सरकारका नाउँमा दर्ता हुने गरी भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी प्रमाण तथा कानूनका आधारमा श्री पशुपति महास्नान गुठीका नाममा दर्ता गरी दिनु भन्ने परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जा विपक्षीका नाउँमा जारी गरी आराध्यदेव श्री पशुपतिनाथको महास्नान गुठीको जग्गा संरक्षण गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

साविक नापीमा खोला जनिई नाप जाँच भएको उक्त विवादित जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२) ले सरकारी जग्गाको परिभाषाभित्र पर्ने भई यस्तो सरकारी प्रकृतिको जग्गा ऐनको दफा २४ बमोजिम दर्ता गर्न नमिल्ने हुँदा जग्गा दर्ता गरिपाऊँ भन्ने निवेदकको दावी नपुग्ने गरी मालपोत कार्यालय चावहिलले गरेको निर्णय कानूनसम्मत नै भएको र आवश्यक सबूद प्रमाण बुझी कानूनबमोजिम कारवाही र निर्णय गरेको विषयमा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने औचित्य एवं कानूनी आधार समेत नहुँदा

रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरवारको लिखित जवाफ ।

विवादको जग्गामा २०२१ सालको नापी पूर्व नै धोबीखोला पसेको भन्ने उल्लेख छ तर कुन मितिमा खोला पस्यो, कहिले खोलाले छाडी जग्गा साबूद भयो, खोला कायम भएको अवस्थामा तिरो भरो के गरियो, यी विषयमा निवेदक मौन रहेको देखिन्छ । गुठी संस्थान कानूनी व्यक्ति सरहको हैसियत राख्ने हुँदा कानूनको परिपालना गर्नु निजको कर्तव्य हुन्छ । मुलुकी ऐन, जग्गा पजनीको १७ नं. र जग्गा मिच्नेको १८ नं. ले निर्दिष्ट गरेको वाध्यात्मक हदम्याद गुज्रेको अवस्थालाई छलन निवेदकले रिट क्षेत्रको सहारा लिएको देखिन्छ । साथै निवेदकको जग्गामा खोला पसेको भन्ने तथ्ययुक्त र वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेश गर्न सकेको नदेखिँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग, काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

विवादित निवेदन माग दावीका कि.नं. का जग्गाहरू शुरू नापी भै धोबी खोला जनिई नाप नक्सा भएको कुरा स्वयं निवेदकले स्वीकार गरेका छन् । शुरूमा नापी भएको फिल्डबुक हेर्दा जोताहा महलमा खोला, जग्गाधनीको नाम, थर, वतन भन्ने महलमा खाली र विरह महलमा खोला भएको पाइन्छ । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ समेतले सरकारी सार्वजनिक जग्गा गुठीमा दर्ता गराउन पाउने अधिकार गुठी संस्थानले पाएको छैन । यसरी परापूर्वदेखिको खोलाको जग्गा विशुद्ध सरकारी भएको, त्यस्तो जग्गालाई कुनै व्यक्ति वा गुठीले दर्ता गराउन पाउने अधिकार कुनै कानूनले नदिएको, गुठी संस्थान वा मातहतको कार्यालयलाई सरकारी जग्गा दर्ता गराउन पाउने अधिकार नभएको, सो जग्गा अधिदेखि श्री ५ को सरकारको नाउँमा अभिलेखबद्ध भैसकेको र पुनः नापीमा कुनै व्यक्ति विशेष वा गुठीको नाउँमा नाप नक्सा गर्न पाउने अधिकार त्यस्तो नापी गर्ने कर्मचारी, टोली एवं नापी गोश्वारालाई जग्गा (नापजाँच) ऐन, २०१९ लगायत प्रचलित कुनै कानूनले नदिएको र अधिकार नपाएको कर्मचारी, टोली र नापी गोश्वाराले सरकारी जग्गा गुठी वा व्यक्ति विशेषका नाउँमा नापनक्सा गरी दिएको भन्ने व्यहोराले कानूनी मान्यता नपाउने हुँदा भूठा

रिट निवेदन खारेज गरी यस कार्यालयको मिति २०६०।३।६ को कानूनसम्मत् निर्णय कायम रहने गरी आदेश गरिपाऊँ भन्ने मालपोत कार्यालय चाबहिलको लिखित जवाफ ।

गुठी संस्थानको पत्रबाट दर्ता स्वीकृतिको लागि माग भएअनुरूप भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग र सो विभागले सम्बन्धित मालपोत कार्यालयलाई राय पठाउनु भनी पत्र लेखी राय माग गरेकोमा विवादको जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२) बमोजिम स्पष्ट सरकारी जग्गा भएको र त्यस्तो सरकारी जग्गा दफा २४ बमोजिम दर्ता गर्न नहुने गरी बन्देज समेत लगाएको हुँदा पुनः नापीमा जे जस्तो व्यहोराबाट नाप नक्सा भएको भएतापनि सरकारी जग्गालाई दर्ता गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी पुग्न सक्दैन भनी मालपोत कार्यालयबाट निर्णय भएको देखिन्छ । रायसम्म माग गरेकोमा राय नपठाई जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने र चित्त नबुझे पुनरावेदन गर्नु भनी भएको उक्त निर्णय प्रथमदृष्टिमा नै त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब माग भएबमोजिम आफ्नो राय पठाउनु भनी विपक्षी मालपोत कार्यालयको नाममा परमादेश जारी गरिएको छ भन्ने यस अदालत, संयुक्त इजलासको मिति २०६३।५।११ को आदेश ।

रिट निवेदकहरूले दर्ता माग गरेको काठमाडौँ धोबीखोलाको जग्गा २०४४।१।०।४ को सरकारी जग्गाको अभिलेख तयार गर्न भएका परिपत्र समेतका आधारमा मालपोत कार्यालय, चाबहिलबाट २०६०।३।६ मा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने निर्णय भइस्रेस्तापूर्जा समेत तयार भैसकेकोले निवेदकहरूलाई चित्त नबुझे मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदन गर्न मिति २०६०।३।९ मा पुनरावेदनको म्याद दिई सो पुनरावेदनको म्याद सुनी पाएको कागज समेत मिसिल सामेल छ । सोअनुरूप पुनरावेदन नगरी रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको त्रुटिपूर्ण छ । प्रचलित कानूनमा पुनरावेदनको व्यवस्था हुँदाहुँदै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्न नपाइने सिद्धान्तविपरीत संयुक्त इजलासले रिट निवेदनको तथ्यभित्र प्रवेश

गरी उत्प्रेषणको आदेशद्वारा मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर गरेको नै त्रुटिपूर्ण छ । संवत् २०५९ सालको रि.पु.ई.नं. ३१ तनुकलाल गोइत विरूद्ध मालपोत कार्यालय सिरहा भएको रिटमा छूट जग्गा दर्ता गर्ने सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन लाग्ने वैकल्पिक अवस्था विद्यमान छ भने सो पक्षले पहिले सो कानूनी उपचारको बाटो नै पहिल्याउनु पर्ने, सोभै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गर्न नमिल्ने देखिएकोले रिट खारेज हुन्छ भनी व्याख्या भएको छ । सो सिद्धान्तविपरीत प्रस्तुत विवादमा रिट निवेदन ग्रहण गरी मालपोत कार्यालयले नेपाल सरकारको नाममा गरेको दर्ता बदर गर्ने गरी जारी गरिएको आदेश त्रुटिपूर्ण भएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दाको फैसला पुनरावलोकन गरी संयुक्त इजलासको फैसला बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय चाबहिलको तर्फबाट दर्ता भएको निवेदन ।

निवेदक हजारदेवीको मु.स. गर्ने तनुकलाल गोइत विरूद्ध विपक्षी मालपोत कार्यालय, सिरहा भएको संवत् २०५९ सालको रिट पु.ई.नं. ३१ को उत्प्रेषणको निवेदनमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मालपोत ऐन, २०३४ मा मिति २०५४।८।२६ मा भएको पाँचौँ संशोधनपश्चात् छूट दर्ता सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णयउपर दफा ३१ अन्तर्गत पुनरावेदन लाग्ने वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था विद्यमान रहेकोले रिट निवेदन खारेज हुने भनी मिति २०६०।३।१२ मा निर्णय भई सिद्धान्त प्रतिपादन भएको सन्दर्भमा मालपोत कार्यालयले छूट जग्गा दर्ताको विषयमा गरेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरेको यस अदालतको निर्णय त्रुटिपूर्ण भई पुनरावलोकनयोग्य देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ११(१) को खण्ड (ख) बमोजिम पुनरावलोकन गरी हेर्ने अनुमति दिइएको छ । लगाउको पु.नि.नं. ०२३० को निवेदन समेत साथै राखी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६५।१।३० को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदक/विपक्षी मालपोत कार्यालयको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री

ठोकप्रसाद शिवाकोटीले प्रस्तुत विवाद छूट जग्गा दर्ताको हो । छूट दर्ताको विषयमा मालपोत कार्यालयको निर्णयउपर पुनरावेदन लाग्ने भनी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ मा स्पष्ट व्यवस्था छ । रिट निवेदकको कुनै संवैधानिक वा कानूनी हक हनन् भएको अवस्था नभएको र कानूनले वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था गरिरहेको अवस्थामा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्नेमा उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने ठहर्‍याएको संयुक्त इजलासको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । तसर्थ सो फैसला बदर गरी रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी/रिट निवेदक गुठी संस्थानको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेलले मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णयउपर मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा पुनरावेदन अदालतले २०६०।१०।५ मा पुनरावेदन दरपीठ गरेको र तत्पश्चात मात्रै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हो । मालपोत कार्यालयले दर्ता बदर गर्ने गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन नलाग्ने भन्ने (नेकाप २०६१, नि.नं. ७३९१, पृ. ६९९) सिद्धान्त रहेको हुँदा प्रस्तुत विवादमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुने कुरामा कुनै द्विविधा छैन । संयुक्त इजलासले मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर गरी दर्ता जग्गाको स्वामित्वको बारेमा नै बोलेको नभई प्रक्रियासम्म नमिलेको आधारमा रिट जारी गरेको अवस्था छ । तसर्थ पुनरावलोकनको निस्सामा उल्लेख भएको सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा सान्दर्भिक छैन । अतः संयुक्त इजलासको निर्णय यथावत् कायम रहनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्त बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी विचार गर्दा प्रस्तुत विवादमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण हुनुपर्ने देखियोः

१. मालपोत कार्यालयको मिति २०६०।३।६ को निर्णयउपर मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदन गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान छ, छैन ?
२. यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६३।५।११ मा भएको आदेश परिवर्तन गर्नुपर्ने हो, होइन ?

२. निर्णयार्थ प्रस्तुत पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विवेचना गर्नुपूर्व मिसिलको तथ्यगत अवस्थातर्फ विचार गर्नु सान्दर्भिक हुन आएको छ । मिसिलको अध्ययन गर्दा पशुपतिनाथ महास्नान गुठीको लगत नं. ३२९ र ३२९।१ मा दर्ता भएको पूर्व र दक्षिण बाँडाको विर्ता, उत्तर कृष्णप्रसादको विर्ता, पश्चिम धोबीखोला यति ४ किल्लाभित्रको रोपनी २६-१४-०२ जग्गा २०२१ सालमा नापी हुँदाका बखत बीच भागबाट धोबीखोला बग्न गई सो जग्गा खोलाको वारी पारी दुवैतर्फ पर्न गएको कारण खोलाको पश्चिमतर्फ काठमाडौं नगरपालिका वडा नं. २३(ट) कि.नं. ४०, ४१, ४२ र ४३ तथा खोलाको पूर्वतर्फ चावहिल गा.वि.स. वडा नं. ९(क) कि.नं. ५० मा नापनक्सा भएको थियो । बाँकी जग्गा चावहिल वडा नं. ८(क) कि.नं. ३ मा धोबीखोला जनिएको थियो । सो जग्गा २०४५ सालमा पुनः नापी हुँदा वडा नं. ७(ख) कि.नं. ३ मा रोपनी ५-२-११ र कि.नं. ९२ मा रोपनी ०-१५-२-१ कायम भई नापनक्सा भएको र जग्गाधनीमा गुठी संस्थान, पशुपति महास्नान गुठी जनिई रहेकोमा दर्ता हुनसम्म छूट हुन गएको हुँदा दर्ता स्वीकृतिको लागि सबूद प्रमाणसहित गुठी संस्थान सञ्चालक समितिको मिति २०५९।९।४ को निर्णयानुसार अनुरोध छ भनी गुठी संस्थानले भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयसमक्ष फायलसहित लेखी पठाएको देखिन्छ । तत्पश्चात् भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले उक्त फायलको विषयमा राय माग गर्दै भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागसमक्ष पठाएको र उक्त विभागले समेत राय माग गर्दै मालपोत कार्यालय, चावहिलमा फायल पठाएपछि उक्त कार्यालयले नापीमा खोला जनिई नापजाँच भएको र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२) बमोजिम यस्तो जग्गा श्री ५ को सरकारको हुने भई सोही ऐनको दफा २४ ले सरकारी जग्गा व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता गर्न नमिल्ने हुँदा जग्गा दर्ता गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी पुग्न सक्तैन, चित्त नबुझे पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी सुनाई दिनु भन्दै मिति २०६०।३।६ मा निर्णय गरेको देखिन आयो ।

३. मालपोत कार्यालयको उक्त मिति २०६०।३।६ को निर्णय कानूनी त्रुटिपूर्ण रहेको भन्दै निवेदक गुठी संस्थानले सो निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य माग राखी यस अदालतमा रिट निवेदन दर्ता गराएकोमा संयुक्त इजलासबाट उत्प्रेषणको आदेशद्वारा सो विवादित निर्णय बदर गरी तालुक मन्त्रालय, विभागबाट माग भएबमोजिमको राय पठाउनु भनी मालपोत कार्यालयको नाममा मिति २०६३।५।११ मा परमादेश समेत जारी भएको पाइयो ।

४. उल्लिखित तथ्यगत अवस्थाको अवलोकन पश्चात् अब निर्णय हुनुपर्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मालपोत कार्यालयको मिति २०६०।३।६ को निर्णयमा "कि.नं. ३ को जग्गा श्री ५ को सरकारको नाममा मोठ कायम भै प्रमाणित रहेको देखिएको र जग्गाधनीको नाम, थर, वतन, किसानको व्यहोरा र कैफियत महल खाली रही मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २(ख२) अनुसार स्पष्टः सरकारी जग्गा भएको, त्यस्तो सरकारी जग्गा दफा २४ बमोजिम दर्ता गर्न वा आबाद गर्न नमिल्ने गरी बन्देज लगाएको हुँदा सो जग्गा पुनः नापीमा जे जस्तो व्यहोराबाट नापनक्सा भएको भएता पनि सरकारी जग्गालाई दर्ता गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग दावी पुग्न सक्तैन । सो निर्णयमा चित्त नबुझे कानूनका म्यादभिन्न सम्बन्धित पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी निवेदकलाई र गुठी संस्थान समेतलाई जानकारी दिनु" भनी उल्लेख गरेको देखियो । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ (१) मा "सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा दर्ता गर्न वा आबाद गर्न हुँदैन" भन्ने व्यवस्था भएको देखिन्छ । सोही उपदफा (२) मा "कसैले यो दफा प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि वा पछि कुनै सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता गरी आबाद गरेकोमा त्यस्तो दर्ता स्वतः बदर हुनेछ । त्यस्तो जग्गाको व्यक्ति विशेषका नाउँमा रहेको दर्ता लगत समेत मालपोत कार्यालय वा नेपाल सरकारले तोकेको अधिकारीले कट्टा गर्नेछ" भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । यो कानूनी व्यवस्थाले सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता गर्न गराउन निषेध गरेको र कुनै कारणले दर्ता नै भएको रहेछ भने पनि

त्यस्तो व्यक्ति विशेषका नामको दर्ता लगत कट्टा गरी यथावत् रूपमा सरकारकै नाममा कायम गर्नुपर्ने अनिवार्य गरेको पाइन्छ ।

५. मालपोत कार्यालयको मिति २०६०।३।६ को उल्लिखित निर्णयमा दावीको उक्त कि.नं. ३ को जग्गा श्री ५ को सरकारको नाममा मोठ कायम भएको र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २ (ख२) बमोजिम सरकारी जग्गा भएको, सोही ऐनको दफा २४ बमोजिम व्यक्ति विशेषका नाममा दर्ता गर्न नहुने गरी बन्देज लगाएको हुँदा गुठी संस्थान पनि कानूनी व्यक्ति हुँदा नापीमा जे जसरी नाप नक्सा भएको भएता पनि सरकारी जग्गालाई दर्ता गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी पुग्न सक्तैन भनी उल्लेख गरेको देखिन आउँछ ।

६. कुनै जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता हुन छूट भएको भनी कसैले सो जग्गा दर्ता गरी पाउन आवश्यक प्रमाण राखी रीतपूर्वक आफूसमक्ष निवेदन दिएमा मालपोत कार्यालयले आफ्नो कार्यालयमा रहेको मोठ सेस्ता तथा अन्य लिखत प्रमाणको आधारमा मालपोत ऐन, २०३४ बमोजिम दर्ता गर्ने वा नगर्ने भनी मालपोत कार्यालयले निर्णय गर्न सक्ने हुन्छ । तर मालपोत कार्यालय समक्ष कि.नं. ३ को जग्गा दर्ता गरिपाउन सम्बन्धित व्यक्ति गुठी संस्थानको रीतपूर्वकको मागदावीसहित निवेदन परेको र सो कार्यालयले सो सम्बन्धमा आवश्यक प्रमाण बुझी प्रचलित कानूनबमोजिम निर्णय गरेको अवस्था नभई गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले पशुपति महास्नान गुठीअन्तर्गतको जग्गा दर्ता गर्न स्वीकृतिको लागि प्रमाणसहितका फायल भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयमा पठाएकोमा सो विषयमा राय माग गरी सक्कलै फायल उक्त मन्त्रालयले भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागमा पठाएको र सो विभागले पनि सो विषयमा राय पठाउनु भनी मालपोत कार्यालयलाई लेखी पठाएको देखिन्छ । सोही राय माग गरेको विषयमा राय नपठाई उक्त पत्रको आधारमा उक्त जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने, चित्त नबुझे पुनरावेदन गर्न जानु समेत भनी मालपोत कार्यालयले मिति २०६०।३।६ मा उक्त निर्णय गरेको देखिन्छ ।

७. आफ्नो तालुक विभाग वा अन्य कुनै निकायले कुनै विषयमा आफ्नो अधिनस्थ कार्यालयसँग राय माग गरेकोमा सो विषयमा प्रचलित कानून, विभागीय परिपत्र, नजीर एवं पूर्व व्यवहार (Usages) समेतको आधारमा आफ्नो ज्ञान र विवेक समेतको आधारमा राय दिनु सम्बन्धित मालपोत कार्यालय वा सोको अधिकारीको कर्तव्य हुन्छ। सो राय माथिल्लो निकायका लागि बन्धनकारी नहुन सक्छ। कुनै विषय आफैले निर्णय गर्ने विषय भए पनि सो सम्बन्धमा सम्बन्धित व्यक्तिको आफूसमक्ष कानूनबमोजिम एवं रीतपूर्वकको निवेदन नपरेसम्म निर्णय गर्न कानूनसम्मत हुँदैन। अन्य कार्यालय, निकाय वा विभागमा परेको निवेदन अर्कै प्रसँगमा आफूसमक्ष प्राप्त हुन आए पनि सो विषयमा आफ्नो अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी निर्णय गर्न मिल्ने हुँदैन। निर्णय गर्न पाउने गरी कानूनद्वारा अधिकार पाएको कुनै अधिकारी, निकाय वा कार्यालयले आफू समक्ष निर्णयार्थ पेश भएको कुनै निवेदन, उजुरी वा नालेसउपर सुनुवाई गरी निर्णय गरेको मात्र कानूनसम्मत मान्न मिल्ने हुन्छ।

८. मालपोत कार्यालयसमक्ष तालुक मन्त्रालय र विभागले कुनै पनि विषयमा राय पेश गर्नु भनी निर्देशन दिई पत्राचार गरेको अवस्थामा सो कार्यालयले पनि उक्त विषयमा प्रचलित कानून र विभागीय निर्देशनहरूको अधीनमा रही यथार्थ व्यहोराको राय पठाउनु पर्ने हुन्छ। तालुक मन्त्रालय वा विभागबाट राय पठाउनु भनेको विषयमा मातहत कार्यालयले सम्बन्धित विषयमा आफै अन्तिम निर्णयकर्ताको हैसियत देखाई निर्णय गर्न मिल्दैन। तालुक मन्त्रालय वा विभागसमक्ष विचाराधीन कुनै विषयको बारेमा माथिल्लो निकायले आफू अधिनस्थ निकाय वा पदाधिकारीको राय माग गरी मातहत निकाय वा पदाधिकारीबाट प्राप्त राय समेतलाई आधार लिई सम्बद्ध विषयमा सम्बन्धित मन्त्रालय वा पदाधिकारीबाट प्रशासनिक तवरले निर्णय गर्नुपर्ने विषयमा राय माग गरेको अधिनस्थ निकाय वा पदाधिकारी आफैले निर्णय गर्नाले माथिल्लो निकाय वा पदाधिकारीको अधिकारमा हस्तक्षेप हुन जान्छ। त्यसैकारण बिना कानूनी आधार माथिल्लो पदाधिकारी वा निकाय समक्ष विचाराधीन प्रशासनिक विषयमा सो मातहतको तल्लो

निकाय वा पदाधिकारीबाट भएको निर्णयले वैधता प्राप्त गर्न सक्ने स्थिति हुँदैन।

९. प्रस्तुत विवादमा मालपोत कार्यालय चावहिल समक्ष भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय एवं भूमिसुधार विभागले रायसम्म पठाउनु भनी पत्राचार गरिएकोमा सो मालपोत कार्यालयले पनि सोहीअनुरूप आफ्नो राय पठाउनु पर्नेमा सोको विपरीत जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने र चित्त नबुझे पुनरावेदन गर्नु भनी मालपोत कार्यालयले गरेको अर्धन्यायिक प्रकृतिको निर्णय कानूनसम्मत देखिँदैन।

१०. मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ मा सो ऐनको दफा ७, ८, ८ख, २८, २९ र ३० बमोजिम मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। सो कानूनी व्यवस्थाअनुसार क्रमशः जग्गा दर्तासम्बन्धी विषय, रजिष्ट्रेशन नामसारी, दाखिल खारेज र लगत कट्टा गर्ने विषय, घरजग्गा रोक्का वा फुकुवा गर्ने विषय, मालपोत असूल गर्दा बाधा विरोध गर्नेलाई सजाय गरेको विषय, सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा दर्ता वा आवाद गर्नेलाई सजाय गरेको विषय र स्वीकृति नलिई जग्गा आवाद गर्नेलाई सजाय गरेको विषयमा मालपोत कार्यालयले गरेको कुनै निर्णयउपर चित्त नबुझे दफा ३१ बमोजिम सम्बन्धित पक्षले पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्ने गरी कानूनी उपचारको मार्ग उपलब्ध भएको देखिन्छ। मालपोत कार्यालयको मिति २०६०।३।६ को निर्णयमा पनि जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने तथा चित्त नबुझे पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्नु जानु भनी सुनाई दिनु भन्ने उल्लेख गरिएको देखिन्छ। मालपोत कार्यालय, चावहिलले भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय र विभागबाट राय माग गरिएको विषयलाई छुट्टै जग्गा दर्ताको लागि आफूसमक्ष गुठी संस्थानको निवेदन वा दावी परी आफैले सो सम्बन्धमा छानबिन गर्ने विषयभित्रको मानी सो निर्णय गरेको पाइन्छ। तर यथार्थमा मालपोत कार्यालय, चावहिलसमक्ष जग्गा दर्ता सम्बन्धमा प्रचलित कानूनअनुरूप कुनै निवेदन परी कारवाही भएको नभई माथिल्लो निकायले राय माग गरेको कुरालाई जग्गा दर्ताको विवादको रूप दिई सो निर्णय गरेको अवस्था

देखिन्छ। यस्तो राय माग भएको विषयलाई व्यक्तिको निवेदन परेसरह मानी जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी मालपोत कार्यालयले गरेको उक्त मिति २०६०।३।६ को निर्णयलाई मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ अन्तर्गतको छूट जग्गा दर्तासम्बन्धी निर्णय मान्न सकिदैन। तसर्थ उक्त निर्णयउपर सोही ऐनको दफा ३१ अनुरूप पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्नुपर्ने भनी अर्थ गर्नु कानूनसम्मत हुन सक्तैन।

११. अब, प्रस्तुत विवादमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट भएको निर्णय पुनरावलोकन गरी हेर्ने गरी निस्सा प्रदान गर्दा आधार लिइएको संवत् २०५९ सालको रि.पु.ई.नं. ३१ को निवेदक हजारदेवीको मु.स. गर्ने तनुकलाल गोइत विरुद्ध विपक्षी मालपोत कार्यालय, सिरहा समेत भएको उत्प्रेषणको निवेदनमा प्रतिपादित सिद्धान्तको सान्दर्भिकतातर्फ विचार गर्नुपर्ने हुन आयो। उक्त रिट निवेदनमा छूट दर्ताका विषयमा मालपोत कार्यालयमा निवेदन परी मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णयउपर प्रश्न उठाइएको र सो सम्बन्धमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मालपोत ऐन, २०३४ मा मिति २०५४।८।२६ मा भएको पाँचौँ संशोधनरणसपश्चात् छूट दर्तासम्बन्धमा मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णयउपर दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदन लाने वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था विद्यमान रहेकोले रिट निवेदन खारेज हुने भनी सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ। तर प्रस्तुत विवादमा मालपोत कार्यालय, चावहिलको मिति २०६०।३।६ को निर्णय छूट जग्गा दर्ताको लागि मालपोत कार्यालयसमक्ष नै गुठी संस्थानको निवेदन परी कारवाही गर्दा भएको भन्ने नभई माथिल्लो निकायबाट राय माग गरिएकोमा सो अनुरूप राय नपठाई मालपोत कार्यालय आफैले जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी राय माग गरिए भन्दा पृथक निर्णय गरेको अवस्था हुँदा सो विवादित निर्णयलाई छूट जग्गा दर्ताको निर्णय सरह मान्न मिल्ने देखिदैन। तसर्थ पुनरावलोकन गरी हेर्ने गरी निस्सा दिँदा आधार लिइएको उल्लिखित नजीर एवं सो प्रतिपादन भएको सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुन सक्ने देखिएन।

१२. अब, निरोपण गर्नुपर्ने दोस्रो प्रश्न यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६३।५।११ मा

भएको आदेश परिवर्तन गर्नुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट भएको उक्त आदेश हेर्दा मालपोत कार्यालयले विभागीय निर्देशनअनुरूप आफ्नो राय दिनुपर्नेमा नदिई आफैले जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी निर्णय गरेको नमिलेको हुँदा मालपोत कार्यालयको मिति २०६०।३।६ को उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको पत्रअनुसार सो कार्यालयको राय पठाउनु भनी मालपोत कार्यालयको नाममा परमादेश जारी गर्ने गरी संयुक्त इजलासबाट मिति २०६३।५।११ मा निर्णय भएको देखिन्छ। माथि विवेचना गरिएबमोजिम छूट जग्गा जग्गा दर्ता गरी पाउन मालपोत कार्यालयमा निवेदन परेको नभई गुठी संस्थानले नापीमा दर्ता हुन छूट भएको जग्गा दर्ता गर्न मन्त्रालय समक्ष स्वीकृतिका लागि पत्राचार गरेकोले सो सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयबाट राय मात्र माग गरिएकोमा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको पत्र बमोजिम जग्गा दर्ता गर्न मिल्ने वा नमिल्ने भन्ने सम्बन्धमा प्रचलित कानूनबमोजिम मालपोत, कार्यालय चावहिलले आफ्नो राय सुझाव सम्बन्धित विभागमा पेश गर्न सक्ने र सो सम्बन्धमा सम्बन्धित भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय र विभागले आवश्यक निर्णय गरी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेतलाई निर्देशन गर्नसक्ने अवस्था विद्यमान रहिरहेको हुँदा यस अदालत संयुक्त इजलासबाट भएको मिति २०६३।५।११ को निर्णय अन्यथा गरिरहनु पर्ने स्थिति देखिन आएन।

१३. अतः उपर्युक्त विवेचना गरिएका आधार एवं कारण समेतबाट छूट जग्गा दर्ता गर्ने सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयमा निवेदन नपरी तालुक मन्त्रालयमा पत्राचार गरिएको र सो सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयबाट राय माग गरिएको अवस्थामा कानूनबमोजिम राय दिनुपर्नेमा राय माग गरिएको विषयमा राय नदिई मालपोत कार्यालय चावहिलले जग्गा दर्ता गर्न नमिल्ने भनी २०६०।३।६ मा निर्णय नै गरेको हुँदा सो निर्णय कानूनसम्मत नहुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको पत्रानुसार रायसम्म पठाउनु भनी विपक्षी

मालपोत कार्यालयको नाममा परमादेश जारी गर्ने गरी यस अदालत संयुक्त इजलासबाट मिति २०६३।५।११ मा भएको आदेशमा कानून एवं यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको त्रुटि नदेखिँदा सो आदेश यथावत् कायम हुन्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.ताहिर अली अन्सारी

न्या.अवधेशकुमार यादव

संवत् २०६८ साल पुस ७ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

निर्णय नं.८८००

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

रिट नं. ०६७-WS-००७२

आदेश मिति: २०६८।११।४।५

विषय : उत्प्रेषण।

निवेदक: जि. काभ्रेपलाञ्चोक, देवभूमि गा.वि.स. वडा नं. ५ घर भै हाल स्थानीय विकास मन्त्रालय दुर्गमक्षेत्र विकास समितिमा रा.प. अनङ्कित प्रथम श्रेणीको लेखापाल पदमा कार्यरत् वर्ष ३९ को दीपकप्रसाद न्यौपाने

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत

- नेपाल सरकारले प्रत्यायोजित विधायनअन्तर्गत विकास समिति (गठन) आदेश जारी गरेको र सो आदेशबमोजिम गठित समितिले बनाएको नियमावली नेपाल सरकारले स्वीकृति प्रदान गरेपछि मात्र लागू हुने भन्ने व्यवस्था गरेकोबाट गठन आदेश पनि विकास समिति ऐनले

दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले जारी गरेको र सो आदेशअन्तर्गत गठित समितिले बनाएको नियमावली पनि नेपाल सरकारले स्वीकृति गरेपछि मात्र लागू हुने व्यवस्था भएकोले सो गठन आदेश र नियमावलीको हैसियत समान हुने।

(प्रकरण नं.४)

- स्वीकृति दिने अधिकार नेपाल सरकारमा रहेकोले नियमावली जारी गर्ने अन्तिम अधिकार पनि नेपाल सरकारमा रहेको सम्भन्नु पर्ने।
- विकास समिति ऐनबाट प्रत्यायोजित अधिकार पाएको नेपाल सरकारले सो पूरै वा सोमध्ये केही अधिकार अन्य निकाय वा उक्त समितिलाई प्रदान गर्न सक्दैन। प्रत्यायोजित अधिकार मूल ऐनको स्पष्ट अख्तियारी वेगर पुनः प्रत्यायोजन हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.५)

- आफूलाई आवश्यक नभएको कर्मचारी राखी रहनु पर्छ भनी निर्देशित गर्न मिल्ने देखिँदैन। आफ्नो उद्देश्य र कार्यका लागि चाहिने जति कर्मचारी राख्नु पर्ने हुन्छ। यस्तो अवस्थामा पहिला काम बढी भएको वेला बढी कर्मचारी राखिएकोमा काम नहुँदा पछि कर्मचारीको संख्यामा गरिएको कटौतीलाई अस्वाभाविक भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.८)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदी अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, १२(३)(च), १८(१), १०७(१)
- दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको कार्य सञ्चालन नियमावली २०६५, नियम २४(४)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

म निवेदक मिति २०५६।४।१० मा दुर्गमक्षेत्र विकास समिति अन्तर्गत जिल्ला विकास समितिको कार्यालय सोलुखुम्बुको लेखापाल (रा.प.प्रथम श्रेणी) मा स्थायी नियुक्ति भै सेवा प्रवेश गरेकोमा हाल सोही दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको कार्यालयमा लेखापाल पदमा कार्यरत रहेको छ ।

दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको गठन दुर्गमक्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश २०३३ अन्तर्गत भएको हो । सो गठन आदेशको दफा ९ ले समितिले आफ्नो कार्य सञ्चालनको लागि आवश्यक नियम बनाउन सक्ने गरी समितिलाई नै अधिकारको प्रत्यायोजन गरेको छ । सो गठन आदेश २०३३ मिति २०६३ सालमा संशोधन हुँदा भएको दफा ९ को संशोधनमा पनि समितिले आफ्नो कार्य सञ्चालनको लागि आफै नियम बनाउन सक्ने र त्यस्तो नियम नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएपछि लागू हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरी समितिले आफ्नो नियम आफै बनाउन पाउने अधिकारलाई सुरक्षित नै राखेको छ ।

दुर्गमक्षेत्र विकास समितिले आफ्नो कार्य सञ्चालनको लागि दुर्गमक्षेत्र विकास नियमावली, २०५१ (संशोधन २०५८ सहित) बनाएर कार्य सञ्चालन गर्दै आएकोमा मिति २०६५ चैत १७ गते प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई पत्र लेखी स्थानीय विकास मन्त्रालयको प्रस्तावमा २०६५।१०।९ को मन्त्रिपरिषद्को बैठकबाट “मन्त्रिपरिषद् विधेयक समितिमा छलफल भै ०६५।१२।४ मा गठित उपसमितिले परिमार्जित गरेको नियमावलीको छलफल हुँदा” दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको कार्य सञ्चालन नियमावली २०६५ स्वीकृति गर्ने” भनी पठाएको पत्र साथ संलग्न उक्त नियमावली, २०६५ को व्यवस्था हेर्दा गठन आदेश २०३३ (संशोधन ०६३) को दफा ४(ज) को प्रतिकूल हुने गरी सो नियमावली २०६५ को नियम २४(१) र (४) मा

कर्मचारीको दरवन्दी कटौती गरिएको सो दरवन्दी कटौती र बन्देज नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, (३)(च) १८(१) एवं दुर्गमक्षेत्र गठन आदेश २०३३ को दफा ४(ज), ९ समेत प्रतिकूल भएको र अधिकार नै नभएको निकायले उक्त नियमावली बनाई लागू समेत गरेकोले उक्त दुर्गमक्षेत्र विकास समिति कार्य सञ्चालन नियमावली २०६५, दुर्गमक्षेत्र गठन आदेश २०३३ (संशोधन २०६३) को दफा ९ को प्रतिकूल छ ।

कार्य सञ्चालन सम्बन्धी नियमावली, २०६५ को अस्तित्वलाई दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको ०६५।६।५ को बैठकले नै अस्वीकार गरेकोबाट उक्त नियमावली दुर्गमक्षेत्र विकास समिति गठन आदेश २०३३ को दफा ९ को प्रतिकूल अधिकार नै नभएको मन्त्रिपरिषद्ले तयार गरी लागू गर्नको लागि पठाएको भन्ने प्रष्ट भएको छ । यसरी अधिकारविहीन निकायबाट बनाइएको उक्त नियमावलीको नियम २४ अन्तर्गतको अनुसूची-१ मा गरिएको समितिको संगठन तालिकामा साविकमा १९२ दरवन्दी रहेकोमध्ये २४ पद लेखापालको रहेकोमा ३ दरवन्दी कट्टा गरी जम्मा २१ दरवन्दी कायम गरिएको छ । समिति गठन आदेश, २०३३ को दफा ४(ज) ले समितिको लागि आवश्यक कर्मचारीहरू भर्ना गर्ने अधिकार समितिलाई नै प्रदान गरेकोमा समितिको कूल कर्मचारीको १९१ दरवन्दी भै १४१ जना कार्यरत रहेकोमा हालको नियमावली, २०६५ ले जम्मा १३१ दरवन्दी कायम गर्ने गरी नियम २४ मा भएको व्यवस्था गठन आदेशको दफा ४(ज) ९ को प्रतिकूल एवं संविधानको धारा १८ सँग बाभिएको छ ।

अतः दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको कार्य सञ्चालन नियमावली, २०६५ को नियम २४ को अनुसूची-१ सम्बन्धित व्यवस्था र ऐ. नियमको उपनियम (४) को व्यवस्था दुर्गमक्षेत्र विकास समिति गठन आदेश २०३३ (संशोधन ०६३) को दफा ४(ज) एवं दफा ९ एवं नेपाल अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, १२(३)(च), १८(१) समेत सँग बाभिन गएकोले उक्त नियमावली, २०६५ को नियम २४ लाई संविधानको धारा १०७(१) अन्तर्गत प्रारम्भतः अमान्य र बदर घोषित गरिपाऊँ भन्ने निवेदन दावी ।

यसमा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने कुनै कारण भए वाटाको म्याद वाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

कुनै गठन आदेशबमोजिम निर्माण भएको नियमावलीको कुनै व्यवस्था सो गठन आदेशको कुनै व्यवस्थसँग बाझिएको वा असंगत भएको भनी दावी लिन संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालय तथा मन्त्रिपरिषद् विधयेक समितिको संयुक्त लिखित जवाफ ।

दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको कार्य सञ्चालनसम्बन्धी नियमावली २०६५ समितिले बनाई नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त भई कानूनबमोजिम नै जारी भएको र उक्त नियमावलीको कुनै पनि प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र दुर्गमक्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश, २०३३ को कुनै प्रावधानसँग नबाझिएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने दुर्गमक्षेत्र विकास समिति र स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदीले संशोधित नियमावलीले साविक दरवन्दीमा हेरफेर गरेकोले निवेदकले आफू जागिरबाट अवकाश पाउनु पर्ने हो कि भन्ने आशंकाको भरमा नियमावलीको संवैधानिकताको प्रश्न उठाएर रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेकोले निवेदक सफा हात लिएर अदालत प्रवेश गरेको अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विद्वान सहन्यायाधिवक्ताको बहस समेत सुनी निवेदन पत्रसहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा दुर्गमक्षेत्र विकास समितिले आफ्नो कार्य सञ्चालनको लागि दुर्गमक्षेत्र विकास नियमावली, २०५१ बनाएर कार्य सञ्चालन गर्दै आएकोमा स्थानीय विकास मन्त्रालयको मिति

०६५।१०।१ प्रस्तावमा मिति ०६५।१२।४ मा दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको कार्य सञ्चालन नियमावली, २०६५ स्वीकृति गर्ने भनी निर्णय भएकोले अधिकार नै नभएको निकायले उक्त नियमावली बनाई लागू समेत गरेकोले उक्त दुर्गमक्षेत्र विकास समिति कार्य सञ्चालन नियमावली, २०६५, दुर्गमक्षेत्र गठन आदेश २०३३ (संशोधन २०६३) को दफा ९ र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को प्रतिकूल भएकोले बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी रहेको छ । दुर्गमक्षेत्र विकास समितिले नै कार्य सञ्चालनसम्बन्धी नियमावली २०६५ बनाई नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त भई जारी भएको कानूनबमोजिम छ भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

३. दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको गठन दुर्गमक्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश, २०३३ अन्तर्गत भएको र सो गठन आदेशको दफा ९ ले समितिले आफ्नो कार्य सञ्चालनको लागि आवश्यक नियम आफै बनाउन सक्नेमा मन्त्रिपरिषद् आफैले उक्त नियमावली बनाई लागू गर्न पठाएको कार्य संविधानविपरीत भएकोले बदर हुनुपर्छ भन्ने नै निवेदकको मुख्य दावी रहेको छ ।

४. दुर्गमक्षेत्र विकास समिति(गठन) आदेश विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ३ ले दिएको अधिकारअन्तर्गत नेपाल सरकारबाट जारी भएकोमा विवाद छैन । सो आदेशले दुर्गमक्षेत्र विकास समितिलाई आफ्नो कार्य सञ्चालनको लागि आवश्यक पर्ने नियम बनाउने अधिकार पनि प्रदान गरेको छ । तर त्यस्तो नियम नेपाल सरकारको स्वीकृति प्राप्त भएपछि मात्र लागू हुने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । यसरी नेपाल सरकारले प्रत्यायोजित विधायनअन्तर्गत विकास समिति (गठन) आदेश जारी गरेको र सो आदेशबमोजिम गठित समितिले बनाएको नियमावली नेपाल सरकारले स्वीकृति प्रदान गरेपछि मात्र लागू हुने भन्ने व्यवस्था गरेकोबाट गठन आदेश पनि विकास समिति ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी नेपाल सरकारले जारी गरेको र सो आदेशअन्तर्गत गठित समितिले बनाएको नियमावली पनि नेपाल सरकारले स्वीकृति गरेपछि मात्र लागू हुने व्यवस्था भएकोले सो

गठन आदेश र नियमावलीको हैसियत समान हुने देखिन्छ ।

५. उक्त गठन आदेशमा दुर्गमक्षेत्र विकास समितिले बनाएको नियमावली नेपाल सरकारले वाध्यात्मक रूपमा जस्ताको तस्तै स्वीकृति गर्नेपर्ने भन्ने नभई लागू हुनको लागि भने नेपाल सरकारको स्वीकृति अनिवार्य रहेको अवस्था देखिन्छ । स्वीकृति दिने अधिकार नेपाल सरकारमा रहेकोले नियमावली जारी गर्ने अन्तिम अधिकार पनि नेपाल सरकारमा रहेको सम्झनु पर्दछ । किनभने विकास समिति ऐनबाट प्रत्यायोजित अधिकार पाएको नेपाल सरकारले सो पूरै वा सोमध्ये केही अधिकार अन्य निकाय वा उक्त समितिलाई प्रदान गर्न सक्दैन । प्रत्यायोजित अधिकार मूल ऐनको स्पष्ट अख्तियारी वेगर पुनः प्रत्यायोजन हुन सक्दैन । यस्तो अवस्थामा Sub-delegation को सिद्धान्त क्रियाशील हुन्छ । त्यो हो Delegatus non potest delegare अर्थात् A delegate cannot further delegate unless the parent law itself gives authority to the government to that effect. नेपाल सरकारले नियमावली बनाउने अधिकार उक्त समितिलाई प्रदान गर्न नसक्ने हुन्छ र नेपाल सरकारले यो अधिकार समितिलाई Sub-delegate गरेको पनि छैन । यस व्याख्याबाट यो स्पष्ट भएर आउँछ कि दुर्गमक्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेशको उल्लिखित व्यवस्थाले कार्य सञ्चालन नियमावली बनाई लागू गर्ने अन्तिम अधिकार दुर्गमक्षेत्र विकास समितिलाई प्रदान गरेको नभई केवल कार्य सहजताका लागि समितिलाई नियमावलीको मस्यौदा गर्ने कार्यसम्म सुम्पिएको र सो मस्यौदा स्वीकृतिको लागि मन्त्रिपरिषद्मा पेश गर्ने दायित्व पनि सो समितिको रहेको छ ।

६. यसको अतिरिक्त तथ्यगत आधारमा हेर्दा दुर्गमक्षेत्र विकास समिति (गठन) आदेश अनुसार उक्त समितिको अध्यक्षमा स्थानीय विकास मन्त्री वा राज्यमन्त्री हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६५।१२।१७ को पत्र हेर्दा निवेदकले भनेजस्तो सो नियमावली मन्त्रिपरिषद्ले आफै बनाई पारित गरिएको भन्ने नभई दुर्गमक्षेत्र विकास समितिका अध्यक्ष रहेको स्थानीय विकास मन्त्रालयमार्फत् स्वीकृतिको लागि

आएको प्रस्तावलाई मन्त्रिपरिषद् विधायन समितिमा छलफल गरी सो नियमावली स्वीकृत गर्ने निर्णय भएको भन्ने देखिन्छ । यस स्थितिमा निवेदकको भनाई तथ्यमा आधारित समेत देखिएन ।

७. अब, दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको कार्य सञ्चालन नियमावली, २०६५ को नियम २४ को अनुसूची - १ सँग सम्बन्धित व्यवस्था र ऐ. नियमको उपनियम (४) को व्यवस्था दुर्गमक्षेत्र विकास समिति गठन आदेश २०३३ (संशोधन २०६३) को दफा ४(ज) एवं दफा ९ एवम् नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, १२(३)(च), १८(१) समेतसँग बाभिन गएकोले उक्त नियमावली, २०६५ को नियम २४ संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित हुनुपर्छ भन्ने निवेदकको दावीतर्फ विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । संशोधित नियमावलीको नियम २४ मा समितिको संगठनात्मक स्वरूप तथा कर्मचारीसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । सो बमोजिम समितिको संगठनात्मक तालिका निर्माण गरी कर्मचारीको दरवन्दीमा केही कटौती गरिएको देखिन्छ । यसरी दरवन्दी कटौतीसम्बन्धी यो प्रावधान लागू भई नयाँ संगठनात्मक स्वरूप कायम हुँदा नयाँ संगठनात्मक स्वरूपअनुसार केन्द्रलाई आवश्यक पर्ने कर्मचारी केन्द्रमा राखी केन्द्र तथा मातहत निकायमा बढी हुने कर्मचारीहरूलाई कार्यवोभ बढी भएका र स्रोत साधन कम रहेका दुर्गमका जिल्ला विकास समितिमा खटाई कामकाज लगाउने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

८. उक्त समिति दुर्गमक्षेत्रको विकाससँग सम्बन्धित कार्यहरू गर्ने प्रयोजनको लागि गठन भएकोले यसले आफ्नो कार्यवोभ र कार्यको प्रकृतिअनुसार कर्मचारीहरू राख्न सक्दछ । यसमा विवाद हुन सक्दैन । कर्मचारीहरूको संख्याको निर्धारण र आफ्नो आवश्यकताको पहिचान पनि सोही समितिले गर्नुपर्ने हुन्छ । आफूलाई आवश्यक नभएको कर्मचारी पनि राखी रहनु पर्छ भनी निर्देशित गर्न मिल्ने देखिदैन । आफ्नो उद्देश्य र कार्यका लागि चाहिने जति कर्मचारी राख्नु पर्ने हुन्छ । यस्तो अवस्थामा पहिला काम बढी भएको वेला बढी कर्मचारी राखिएकोमा काम नहुदा पछि कर्मचारी संख्यामा गरिएको कटौतीलाई

अस्वाभाविक भन्न मिल्दैन । यसरी उक्त नियमावलीको उक्त संशोधित व्यवस्थाबाट नागरिकको पेशा, रोजगार उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता तथा रोजगारीको हकमा कुनै प्रतिकूल असर परेको देखिएन । निवेदकले आफ्नो निवेदनमा संविधानको धारा उल्लेख गर्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन संशोधित नियमावलीको कुन प्रावधान संविधानको कुन धारासँग बाभिएको हो र नियमावलीको कुन व्यवस्थाबाट संविधान प्रदत्त मौलिक हक कसरी संकुचित बनाएको हो सो स्पष्टसँग खुलाउनु पर्नेमा निवेदकले आफ्नो निवेदनमा सो कुरा उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन ।

९. यसरी स्थानीय विकास मन्त्रालयले पेश गरेको प्रस्तावउपर मन्त्रपरिषद्को विधायन समितिमा छलफल गरेपश्चात् स्वीकृत गरेको मन्त्रपरिषद्को निर्णयमा कार्यविधिगत त्रुटि रहेको नदेखिनुको साथै अधिकारको दुरुपयोग गरेको वा अधिकारक्षेत्र नाघी काम गरेको वा आफ्नो स्वविवेकीय अधिकारको दुरुपयोग गरेको भन्ने अवस्था समेत देखिन नआएको र सो कार्य संविधानसँग बाभिएको भन्ने पनि नदेखिएकोले निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन ।

१०. तसर्थ विवेचित आधार कारणबाट दुर्गमक्षेत्र विकास समितिको कार्य सञ्चालन नियमावली, २०६५ को नियम २४ को अनुसूची - १ र ऐ. नियमको उपनियम (४) को व्यवस्था दुर्गमक्षेत्र विकास समिति गठन आदेश, २०३३ (संशोधन २०६३) को दफा ४(ज) एवं दफा ९ एवं नेपाल अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १, १२(३)(च), १८(१) समेत सँग बाभिएको नदेखिएकोले निवेदन माग बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।
उक्त रायमा सहमत छौं ।

न्या.प्रेम शर्मा

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६८ साल फागुन ४ गते रोज ५ शुभम्....

इजलास अधिकृत : कृष्णमुरारी शिवकोटी

निर्णय नं. ८८०१

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
रि.पू.इ.नं.०६८-WF-०००४
आदेश मिति: २०६८।११।१९।५
विषय:- उत्प्रेषण समेत ।

निवेदक: भक्तपुर जिल्ला, भक्तपुर नगरपालिका वडा
नं. १ बस्ने रागिनी उपाध्याय ग्रेला समेत
विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत

- अन्यथा प्रमाणित भएमा बाहेक नेपाल सरकार वा सरकारी कार्यालयबाट प्राप्त सूचना, तथ्याङ्क, अभिलेख, लिखत, निर्णय वा पत्राचारको व्यहोरा साँचो हो भनी अदालतले अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ । सो लिखतको लेखाई वा व्यहोरा वा शिर, पुछारको कुनै लेखाईको त्रुटि वा एउटै मितिमा सामान्यतया नगरिने काम गरे भएबाट सामान्य शंकाको आधारमा त्यस्ता लिखतलाई अन्यथा हो भनी मान्न वा सम्भन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- ऐनले अख्तियारी प्रदान गरेको कुनै पदाधिकारी वा समितिको त्यस्तो सन्तुष्टिको विषयवस्तुभिन्न प्रवेश गरी यस अदालतले रिट क्षेत्रबाट अन्यथा भन्न वा औल्याउन नसक्ने ।
- सिफारिश समिति गठन गर्नेको नियत र सो समितिको क्षमता र नियतमा स्पष्ट आधार बेगर शंका गर्न र सिफारिश गरिएका व्यक्तिहरूको

कार्यकुशलतामाथि प्रश्न उठाइरहनु औचित्यपूर्ण नहुने ।

(प्रकरण नं.१०)

- एक पटकमा सबै प्रतिभाको खोजी गर्न नसकेबाट केही व्यक्तिहरूलाई अहिले सिफारिश गर्ने र पछि पुनः योग्य व्यक्तिहरूको सिफारिश गर्न मिल्ने नै हुँदा सिफारिश गरिएकामध्ये केही व्यक्तिहरूको ख्याति र प्रतिष्ठाका विषयमा प्रश्न उठाएको देखिए पनि त्यस्ता अमूर्त विषयहरू न्याय निरोपणयोग्य वा न्यायिक परीक्षणको मापदण्डमा पर्ने विषयहरू नहुँदा अदालतबाट सदस्यहरूको योग्यता र क्षमताको क्षेत्रमा हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्तात्रय प्रकाशमणि शर्मा, रमणकुमार श्रेष्ठ र माधवकुमार बस्नेत
प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेशकुमार पौडेल, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू हरिप्रसाद उप्रेती, शेरबहादुर के.सी., हरिकृष्ण कार्की, महेश नेपाल र परशुराम कोइराला

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ७, ७(२)(घ), ८, ८(१), (२), (३) र ११, र ११(२)(ग)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ बमोजिम दायर भई संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू बीच मतैक्यता हुन नसकी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को प्रस्तावना र दफा ३ (१) ले उक्त ऐनको उद्देश्य स्पष्ट गरेको छ । प्रतिष्ठानको प्राज्ञसभामा २८ जना पदाधिकारी हुने व्यवस्था दफा ७(२) मा गरिएको छ भने दफा ८ मा पदाधिकारी तथा सभामा मनोनयन हुने सदस्यको नियुक्ति वा मनोनयनको लागि प्रधानमन्त्री समक्ष सिफारिश गर्नको लागि तीन सदस्यीय सिफारिश समिति रहने व्यवस्था गरिएको छ । उक्त समितिले सिफारिश गरेपछि दफा २१ बमोजिम प्रधानमन्त्रीले प्राज्ञ परिषद्मा नियुक्ति गर्ने व्यवस्था छ । समितिले सिफारिश गर्दा ललितकलाको क्षेत्रमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरेका वा सो विधामा ख्याति प्राप्त व्यक्तिहरू मध्येबाट सम्भव भएसम्म ललितकलाको विभिन्न विधा र क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने र सबै जाति, लिङ्ग, भाषाभाषी समेतलाई समेट्ने गरी गर्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरिएको छ । ऐनको दफा ११ ले प्रतिष्ठानको कार्यकारी निकायको रूपमा एक प्राज्ञ परिषद् रहने व्यवस्था गरेको छ जसको संरचनामा कुलपति अध्यक्ष, उपकुलपति उपाध्यक्ष, सभाका मनोनीत सदस्यहरूबाट कम्तिमा दुई जना महिलासहित सम्भव भएसम्म विभिन्न जात, जाति, भाषाभाषीको प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रधानमन्त्रीबाट मनोनीत छ जना सदस्य र सचिव सदस्य सचिव रहने व्यवस्था गरेकोमा सो कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी यस अघि गरेको मनोनयन कानूनविपरीत भयो भनी म निवेदिका रागिनी उपाध्यायले ०६५-wo-५४३ र किरण मानन्धर समेतले ०६५-wo-४९८ को रिट निवेदन दायर गरेका थियौ । उक्त रिट निवेदनमा सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६६।११।५ मा आदेश हुँदा “पदाधिकारी तथा प्राज्ञसभाका सदस्यहरू नियुक्ति र मनोनयन गर्दा सम्बन्धित ऐनमा भएको व्यवस्थाबमोजिम तत् तत् क्षेत्रमा विशेष योगदान पुऱ्याएका ख्यातिप्राप्त महिलाहरू समेतबाट समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी प्राज्ञ प्रतिष्ठानहरूको पदाधिकारी तथा प्राज्ञसभाका सदस्यहरूको नियुक्ति र मनोनयन गरी सबै प्राज्ञ प्रतिष्ठानहरूको गठन गर्नु आवश्यक देखिएको हुँदा उक्त तीनवटै प्राज्ञ प्रतिष्ठानहरू एवं प्राज्ञसभामा सदस्यहरू नियुक्ति र मनोनयन गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रमा

विशिष्ट योगदान पुऱ्याएका महिलाहरू समेतको समानुपातिक रूपमा उचित प्रतिनिधित्व हुने गरी सम्बन्धित ऐनमा भएको व्यवस्थाअनुसार प्रज्ञा प्रतिष्ठानहरूको गठन गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा निर्देशनात्मक आदेश समेत जारी भएको थियो । उक्त आदेशविपरीत ललितकलाको क्षेत्रमा विशिष्ट अध्ययन, अनुसन्धान तथा ख्यातिप्राप्त नभएका व्यक्तिहरूलाई नियुक्त गरेको कार्य ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८, ११, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३, १३, २१ र ३३(घ१) तथा यस अदालतको मिति २०६६।१।१५ को आदेश विपरीत हुँदा उक्त नियुक्ति उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनः संविधान, ऐन तथा अदालतको पूर्व आदेशबमोजिम मनोनयन र नियुक्ति गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाऊँ भनी निम्नबमोजिम निवेदन गरेका छौं:

सिफारिश समितिका सदस्यद्वय उत्तम नेपाली र उर्मीला गर्गलाई दिएको मनोनयनपत्रमा नेपाल सरकारको मिति २०६६।१।२।२६ को निर्णयानुसार भनी उल्लेख छ । तर ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८(१)(ख) मा ललितकलाको क्षेत्रमा ख्यातिप्राप्त व्यक्तिहरू मध्येबाट प्रधानमन्त्रीले तोकेको दुई जना भन्ने उल्लेख छ । जब, ऐनले नै प्रधानमन्त्रीले तोकेको व्यक्ति भन्छ भने ऐनको व्यवस्था नाघेर नेपाल सरकारले नियुक्त गर्न नमिल्ने कुरा २०६५ सालको ०४९८ नं. को रिट निवेदनमा भएको आदेशबाट प्रष्ट हुन्छ । उक्त रिट निवेदनको आदेशमा “कानूनले स्पष्ट रूपमा जुन निकाय वा पदाधिकारीबाट जुन कार्य वा निर्णय हुनु पर्दछ भनी किटानीसाथ व्यवस्था गरेको छ, त्यस्तो कार्य वा निर्णय सोही निकायबाट वा पदाधिकारीबाट हुनु पर्दछ” भनिएको छ । यसरी प्रधानमन्त्रीले तोक्नु पर्नेमा नेपाल सरकारको निर्णय भनिएको हुँदा उक्त निर्णय ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ (१) (ख) विपरीत छ ।

ललितकलाका ४ प्रमुख विधामा लोककला, परम्परागतकला, हस्तकला र आधुनिक कला हुन् । प्रतिष्ठानको गठन गर्दा ऐनको दफा ८(२) बमोजिम यी सबै कलाका विधाको समानुपातिक प्रतिनिधित्व

हुने गरी नियुक्तिको लागि सिफारिश र मनोनयन हुनुपर्नेमा सो बमोजिम नभई केवल आधुनिक कलाका व्यक्तिहरूलाई मात्र मनोनयन गरिएको कार्यबाट ऐनको उद्देश्य पूरा भएको छैन । प्राज्ञसभामा २८ जना व्यक्ति हुनुपर्नेमा सो संख्या पूर्ति नगरी २१ जनामात्र मनोनयन गरिएको छ । त्यसमा पनि मनोनयन राजनीतिक भागबण्डाको आधारमा भएको छ । प्राज्ञ परिषद्को गठन प्राज्ञसभामा रहेका व्यक्तिबाट गरिने र प्राज्ञ परिषद्मा रहने ९ जनामध्ये ६ जना सदस्य सभाबाट हुने व्यवस्था भएकोमा दफा ७ बमोजिम सबै पदाधिकारी नियुक्ति भएको अवस्थामा योग्य व्यक्ति छनौट हुनसक्ने अवस्था थियो तर थोरै संख्यामा नियुक्ति गरेबाट योग्य व्यक्ति कम पर्न गई प्राज्ञ परिषद् राजनीतिक र दलगत हस्तक्षेपको शिकार बन्न पुगेको छ । दफा ८(२) बमोजिम ललितकलाको विभिन्न विधा र क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने गरी सबै जात, जाति, भाषा भाषी समेतलाई समेट्ने गरी नाम सिफारिश गर्नुपर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था समेत पालना गरिएको छैन । अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २१ बमोजिम महिला, दलित, आदिवासी, मधेशी समुदाय, उत्पीडित वर्ग, गरीब किसान र मजदुरलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको संरचनामा सहभागी गराउनु पर्ने प्रत्याभूत मौलिक हकको बेवास्ता गरिएको छ भने उक्त प्राज्ञ परिषद्मा मनोनयन गर्दा एकजना पनि मधेशी मूलका व्यक्ति समावेश गरिएको छैन ।

अतः सर्वोच्च अदालतबाट जारी भएको आदेश र ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ विपरीतको कार्यबाट हामी निवेदकलगायत ललितकलासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कलाकार समेतको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३, १२(३)(च), १३(१) (२)(३), १७ (३), १८ तथा २१ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा प्रत्यक्ष आघात पारेको र धारा ३३ (घ१) बमोजिमको राज्यको संवैधानिक दायित्व समेत पूरा नगरेको हुँदा विपक्षीको मिति २०६६।१।२।२६ को सिफारिश समिति गठन गर्ने भनिएको निर्णय, २०६६।१।२।३१ को मनोनयन र नियुक्ति गर्ने निर्णय तथा सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कार्य तथा निर्णयहरू

उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ र यस अदालतको २०६६।११।५ को आदेशबमोजिम पदाधिकारीहरू मनोनयन गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी सूचना पठाई लिखित जवाफ पेश भएपछि वा अर्वाधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि मिति २०६७।३।१६ को तारिख तोकी सोको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।३।१९ को आदेश ।

यसमा नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानसम्बन्धी सक्कल फाइलबाट नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ बमोजिम सिफारिश समिति गठन भई उक्त समितिको सिफारिशमा प्रधानमन्त्रीले उपरोक्त दफा २१(१) बमोजिम विपक्षीहरूलाई परिषद्को पदाधिकारीमा नियुक्त गरेको भन्ने व्यहोराहरू सहितका नियुक्तिपत्रहरू दिएको हो । निवेदकले उठाउनु भएका पदाधिकारीहरूको योग्यतासम्बन्धी प्रश्न एवं नियुक्ति गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रक्रियाहरू अपनाएको वा नअपनाएको भन्ने प्रश्नको सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ प्राप्त हुन बाँकी भै सो प्राप्त भएपछि अन्तिम सुनुवाइ हुँदा विचार गरी निर्णय गर्नुपर्ने प्रश्न देखिएको र माग बमोजिम तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गर्ने प्रश्नको हकमा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी नभएमा अपूरणीय क्षती हुने स्थिति नदेखिएको र तत्काल विद्यमान सुविधा र सन्तुलनको दृष्टिले प्रस्तुत मुद्दामा अन्तरिम आदेश जारी हुन सक्ने स्थिति विद्यमान नदेखिएकोले माग बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्न परेन, नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।३।२५ को आदेश ।

ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानका पदाधिकारी नियुक्ति वा मनोनयनका सम्बन्धमा ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ७(२) ले एक प्राज्ञसभाको

व्यवस्था गरेको हुँदा दफा ७ (२) (घ) बमोजिम ललितकलाको क्षेत्रसँग सम्बन्धित विशिष्ट व्यक्तिहरू मध्येबाट समावेशितालाई ध्यानमा राखी महिलाहरू समेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रधानमन्त्रीले नियुक्ति गरेको चौबीस जना सदस्य प्राज्ञसभामा रहने व्यवस्था छ । यसरी नियुक्ति हुने वा मनोनयन हुने प्राज्ञसभाका पदाधिकारीहरूको सिफारिश गर्नका लागि दफा ८(१) मा एक सिफारिश समितिको व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा सोही बमोजिम भए गरेका कामकारवाही वा निर्णयलाई कानूनविपरीत भन्न मिल्दैन । प्रधानमन्त्रीले नियुक्ति गर्नुपर्नेमा सो नभएको भन्ने प्रश्नका सम्बन्धमा प्रधानमन्त्रीबाट नियुक्ति हुने ऐनको दफा ७(२)(घ) बमोजिमका सदस्यहरूका लागि दफा ८(१) बमोजिमको सिफारिश आवश्यक नपर्ने भनी बाहेक नगर्नुको अलावा प्रधानमन्त्री स्वयम एक संस्था भएकोले प्रधानमन्त्रीबाट हुने कार्यहरू समेत संस्थागत रूपमा सम्पादन गर्नु ऐनको उद्देश्यअनुकूल नै हुँदा रिट जारी हुनपर्ने अवस्था नहुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालको लिखित जवाफ ।

ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ बमोजिम प्रज्ञा प्रतिष्ठानको पदाधिकारी तथा सभामा मनोनयन हुने सदस्यको नियुक्ति वा मनोनयनका लागि नाम सिफारिश गर्न यसै मन्त्रालयका मन्त्रीको अध्यक्षतामा ललितकलाको क्षेत्रमा ख्यातिप्राप्त व्यक्तिहरूमध्येबाट प्रधानमन्त्रीले तोकेका दुई जना सदस्य रहने व्यवस्था छ । यसै प्रयोजनको लागि मिति २०६६।१२।२६ को निर्णयबमोजिम उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्ग सदस्यका रूपमा तोकिएपछि उक्त समितिका अध्यक्षको अध्यक्षतामा मिति २०६६।१२।३१ मा सो समितिको बैठक बसी सोही बैठकबाट पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको नियुक्ति र मनोनयनको लागि गरिएको सिफारिशबमोजिम सम्बन्धित ऐनद्वारा निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरी तथा सर्वोच्च अदालतको मिति २०६६।११।५ को आदेशानुसार ख्यातिप्राप्त महिलाहरू समेतको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रधानमन्त्रीले नियुक्ति र मनोनयन गर्नु भएको हो । प्रचलित कानूनबमोजिम ललितकला प्रज्ञा

प्रतिष्ठान गठन गरिएको कार्यबाट निवेदकको के कस्तो मौलिक हकमा आघात परेको हो र त्यस्तो कार्यले के कस्तो संवैधानिक दायित्व पूरा नभएको सोको स्पष्ट कारण र आधार उल्लेख गर्न नसकेबाट रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृतिसन्धी डा.मिनेन्द्र रिजाल र ऐ.मन्त्रालयको तर्फबाट सचिव मोदराज डोटेलको एकै मिलानको छुट्टा-छुट्टै लिखित जवाफ ।

मलाई र उत्तम नेपालीलाई प्रधानमन्त्रीले तोकेअनुरूप ३ सदस्यीय सिफारिश समिति गठन भएको तथ्यमा विवाद छैन । कानूनले प्रष्ट रूपमा जुन अधिकारीबाट हुनुपर्ने भनी व्यवस्था गरेको छ, सोही अधिकारीबाट सिफारिश समिति गठन भएको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । प्रतिष्ठानको प्राज्ञसभा र परिषद्मा सिफारिश व्यक्तिहरू ललितकलासँग सम्बन्धित लोककला, परम्परागतकला, हस्तकला र आधुनिककलाका ख्यातिप्राप्त व्यक्ति हुनु भएको र नेपाली ललितकलाक्षेत्रको नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नसक्ने योग्य व्यक्ति भएको कारण सिफारिश समितिको सर्वसम्मत् निर्णयबाट प्रतिष्ठानका प्रमुख संरक्षक प्रधानमन्त्रीसमक्ष सिफारिश गरिएको र प्रमुख संरक्षकबाट ललितकला प्राज्ञ प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा २१ अनुरूप प्राज्ञसभा र परिषद्मा नियुक्त गरिएको कार्य कानूनसम्मत् हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको ललितकला प्राज्ञ प्रतिष्ठान, सिफारिश समितिको सदस्य उर्मिला गर्गको लिखित जवाफ ।

मलाई र उर्मिला गर्गलाई प्रधानमन्त्रीले तोकेअनुरूप ३ सदस्यीय सिफारिश समिति गठन भएको तथ्यमा विवाद छैन । कानूनले प्रष्टरूपमा जुन अधिकारीबाट हुनु पर्ने भनी व्यवस्था गरेको छ, सोही अधिकारीबाट सिफारिश समिति गठन भएको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । प्रतिष्ठानको प्राज्ञ सभा र परिषद्मा सिफारिश व्यक्तिहरू ललितकलासँग सम्बन्धित लोककला, परम्परागतकला, हस्तकला र आधुनिककलाका ख्यातिप्राप्त व्यक्ति हुनु भएको र नेपाली ललितकलाक्षेत्रको नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नसक्ने

योग्य व्यक्ति भएको कारण सिफारिश समितिको सर्वसम्मत् निर्णयबाट प्रतिष्ठानका प्रमुख संरक्षक प्रधानमन्त्रीसमक्ष सिफारिश गरिएको र प्रमुख संरक्षकबाट ललितकला प्राज्ञ प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा २१ अनुरूप प्राज्ञसभा र परिषद्मा नियुक्त गरिएको कार्य कानूनसम्मत् हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको ललितकला प्राज्ञ प्रतिष्ठान सिफारिश समितिको सदस्य उत्तम नेपालीको लिखित जवाफ ।

ललितकला प्राज्ञ प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ अनुरूप प्रधानमन्त्रीले तोकेका दुई जना सदस्य समेत तीन सदस्यीय सिफारिश समितिको गठन हुने व्यवस्थाबमोजिम उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्गलाई प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६६।१।२६ मा तोकी उक्त समितिको मिति २०६६।१।३१ को सिफारिशअनुरूप प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६७।१।२ मा प्रतिष्ठानको पदाधिकारी तथा सभामा मनोनयन हुने सदस्यहरू उक्त ऐनको दफा २१ बमोजिम नियुक्ति गरिएको हो । निज दुई जना सदस्यको योग्यताको बारेमा कुनै प्रश्न उठाउन नसकेबाट निजहरू समेत सलग्न सिफारिश समितिको सिफारिशमा दुईजना महिलासहित जात, जाति, भाषाभाषीको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी परिषद् गठन भएको र कानूनबमोजिम भए गरेका कार्यबाट विपक्षीहरूको कुनै पनि कानूनी तथा संवैधानिक हकमा असर नपरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको ललितकला प्राज्ञ प्रतिष्ठानको प्राज्ञसभा सदस्य विजय थापा, मुकेस मल्ल, पवनकुमार राजवंशी, भुवन थापामगर, ताराप्रसाद ओझा, निमा घ्याम्छा, धनबहादुर याक्खा, ज्ञानेन्द्र विवश, सुष्मा राजभण्डारीको संयुक्त लिखित जवाफ ।

ललितकला प्राज्ञ प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ अनुरूप प्रधानमन्त्रीले तोकेका दुई जना सदस्य समेत तीन सदस्यीय सिफारिश समितिको गठन हुने व्यवस्थाबमोजिम उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्गलाई प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६६।१।२६ मा तोकी उक्त समितिको मिति २०६६।१।३१ को सिफारिशअनुरूप प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६७।१।२ मा प्रतिष्ठानको पदाधिकारी तथा सभामा मनोनयन

हुने सदस्यहरू उक्त ऐनको दफा २१ बमोजिम नियुक्त गरिएको हो । निज दुई जना सदस्यको योग्यताको बारेमा कुनै प्रश्न उठाउन नसकेबाट निजहरू समेत सलग्न सिफारिश समितिको सिफारिशमा दुइजना महिलासहित जात, जाति, भाषाभाषीको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी परिषद् गठन भएको र कानूनबमोजिम भए गरेका कार्यबाट विपक्षीहरूको कुनै पनि कानूनी तथा संवैधानिक हकमा असर नपरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सदस्य सचिव कान्छाकुमार कर्माचार्यको लिखित जवाफ ।

ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ जारी भएपश्चात् दफा २१ अनुरूप प्रमुख संरक्षक प्रधानमन्त्रीबाट मलाई प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सदस्य सचिवमा नियुक्ति गरिएको हो । म लामो समयदेखि ललितकलाका विभिन्न विधामा अनुसन्धान गर्ने नयाँ सिर्जना गर्ने कार्य गर्दै आएको छु । हुलाक टिकटमा डिजाइन गर्ने र मुहार चित्रण गर्ने कार्य गर्दै आएको छु । प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐनले खास शैक्षिक योग्यताको माग नगरेको अवस्थामा मलाई गरिएको नियुक्ति अन्यथा हो भन्न मिल्दैन । म विगत ४० वर्षदेखि ललितकलाको क्षेत्रमा साधनारत छु यस अवस्थामा मेरो नियुक्तिउपर विपक्षीले प्रश्न उठाउन मिल्दैन । ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ अनुरूप प्रधानमन्त्रीले तोकेका २ जना सदस्य समेत तीन सदस्यीय सिफारिश समितिको गठन हुने व्यवस्थाबमोजिम उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्गलाई प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६६।१।२।२६ मा तोकी उक्त समितिको मिति २०६६।१।२।३१ को सिफारिशअनुरूप प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६७।१।२ मा प्रतिष्ठानको पदाधिकारी तथा सभामा मनोनयन हुने सदस्यहरू उक्त ऐनको दफा २१ बमोजिम नियुक्ति गरिएको हो । निज दुईजना सदस्यको योग्यताको बारेमा कुनै प्रश्न उठाउन नसकेबाट निजहरू समेत सलग्न सिफारिश समितिको सिफारिशमा दुई जना महिलासहित जात, जाति, भाषाभाषीको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी परिषद् गठन भएको र कानूनबमोजिम भए गरेका कार्यबाट विपक्षीहरूको कुनै पनि कानूनी तथा संवैधानिक हकमा असर नपरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानका उपकुलपति ठाकुरप्रसाद मैनालीको लिखित जवाफ ।

ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ जारी भएपश्चात् दफा २१ अनुरूप प्रमुख संरक्षक प्रधानमन्त्रीबाट मलाई प्रज्ञा प्रतिष्ठानको उपकुलपतिमा नियुक्ति गरिएको हो । म लामो समयदेखि ललितकलाको क्षेत्रमा साधनारत छु भने स्वदेश तथा विदेशमा कला प्रदर्शनी गरिआएको छु । मेरो योग्यताको बारेमा विपक्षीहरूले कुनै प्रश्न उठाउन नसकेपछि, मेरो नियुक्तिमा समेत प्रश्न उठाउन मिल्दैन । ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ अनुरूप प्रधानमन्त्रीले तोकेका दुई जना सदस्य समेत तीन सदस्यीय सिफारिश समितिको गठन हुने व्यवस्थाबमोजिम उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्गलाई प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६६।१।२।२६ मा तोकी उक्त समितिको मिति २०६६।१।२।३१ को सिफारिशअनुरूप प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६७।१।२ मा प्रतिष्ठानको पदाधिकारी तथा सभामा मनोनयन हुने सदस्यहरू उक्त ऐनको दफा २१ बमोजिम नियुक्ति गरिएको हो । निज दुई जना सदस्यको योग्यताको बारेमा कुनै प्रश्न उठाउन नसकेबाट निजहरू समेत सलग्न सिफारिश समितिको सिफारिशमा दुई जना महिलासहित जात, जाति, भाषाभाषीको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी परिषद् गठन भएको र कानूनबमोजिम भए गरेका कार्यबाट विपक्षीहरूको कुनै पनि कानूनी तथा संवैधानिक हकमा असर नपरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानका उपकुलपति ठाकुरप्रसाद मैनालीको लिखित जवाफ ।

ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ जारी भएपश्चात् दफा २१ अनुरूप प्रमुख संरक्षक प्रधानमन्त्रीबाट मलाई प्रज्ञा प्रतिष्ठानको कुलपतिमा नियुक्ति गरिएको हो । म लामो समय ४२ वर्षदेखि ललितकलाको क्षेत्रमा साधनारत छु भने स्वदेश तथा विदेशमा कला प्रदर्शनी गरिआएको छु । मेरो योग्यताको बारेमा विपक्षीहरूले कुनै प्रश्न उठाउन नसकेपछि,

मेरो नियुक्तिमा समेत प्रश्न उठाउन मिल्दैन । ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ अनुरूप प्रधानमन्त्रीले तोकेका २ जना सदस्य समेत तीन सदस्यीय सिफारिश समितिको गठन हुने व्यवस्थाबमोजिम उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्गलाई प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६६।१।२।२६ मा तोकी उक्त समितिको मिति २०६६।१।२।३१ को सिफारिश अनुरूप प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६७।१।२ मा प्रतिष्ठानको पदाधिकारी तथा सभामा मनोनयन हुने सदस्यहरू उक्त ऐनको दफा २१ बमोजिम नियुक्त गरिएको हो । निज दुई जना सदस्यको योग्यताको बारेमा कुनै प्रश्न उठाउन नसकेबाट निजहरू समेत सलग्न सिफारिश समितिको सिफारिशमा दुईजना महिलासहित जात, जाति, भाषाभाषीको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी परिषद् गठन भएको र कानूनबमोजिम भए गरेका कार्यबाट विपक्षीहरूको कुनै पनि कानूनी तथा संवैधानिक हकमा असर नपरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानका कुलपति तथा अध्यक्ष किरण मानन्धरको लिखित जवाफ ।

यस अदालतबाट ०६५-wo-४९८ र ०६५-wo-५४३ को रिट निवेदनमा प्रज्ञा प्रतिष्ठान एवं प्राज्ञसभाका सदस्यहरू नियुक्ति र मनोनयन गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याएका महिलाहरू समेतको समानुपातिक रूपमा उचित प्रतिनिधित्व हुने गरी सम्बन्धित ऐनमा भएको व्यवस्थाअनुसार प्रज्ञा प्रतिष्ठानहरूको गठन गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा मिति २०६६।१।१।५ मा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको र सो आदेश पश्चात् ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सभा र परिषद्को सदस्यहरूको मनोनयन र नियुक्ति गर्न नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८(१) बमोजिम गठन हुने सिफारिश समितिको तीन सदस्यीय समितिमा प्रधानमन्त्रीले तोकेका दुई जना सदस्य रहने व्यवस्थाबमोजिम उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्गलाई मिति २०६६।१।२।२६ मा प्रधानमन्त्रीबाट सिफारिश समितिको सदस्यमा तोकेको भन्ने कुरा संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयबाट प्राप्त भएको फायलबाट देखिन्छ । ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सभा र परिषद्को नियुक्ति

र मनोनयनको कारवाही अधि बढाउनु भनी प्रधानमन्त्रीबाट मिति २०६६।१।२।२६ मा निर्णय भएबमोजिम उक्त ऐनको दफा ७(२) बमोजिम गठन हुने प्राज्ञसभामा किरण मानन्धर, ठाकुरप्रसाद मैनाली, के.के.कर्माचार्य, शारदा चित्रकार, निवेदक रागिनी उपाध्याय ग्रेला, कर्ण मास्के, शान्तकुमार राई, ओम खत्री, रवीन कोइराला, विजय थापा, मुकेश मल्ल, सितादेवी कर्ण, पृथ्वीनारायण श्रेष्ठ, भुवन थापामगर, ताराप्रसाद ओझा, निमा घ्याम्छा लामा, धनबहादुर याख्या, पवनकुमार राजवंशी, ज्ञानेन्द्र विवश, जीवनाथ पोखरेल, शुष्मा राजभण्डारी समेत गरी २१ जना र सोही ऐनको दफा ११(२) बमोजिम प्राज्ञसभाबाट नै गठन हुने परिषद्मा किरण मानन्धर, ठाकुरप्रसाद मैनाली, के.के.कर्माचार्य, शारदा चित्रकार, निवेदक रागिनी उपाध्याय ग्रेला, कर्ण मास्के, शान्तकुमार राई, ओम खत्री, रवीन कोइराला र के.के.कर्माचार्य समेतका व्यक्तिहरू रहेको देखिन्छ । उक्त व्यक्तिहरूको नामावलीबाट नै सभा र परिषद्मा जात, जाति, भाषाभाषी, महिला र मधेशी नसमेटिएको भन्ने देखिदैन ।

कुन क्षेत्रको लागि कस्तो योग्यता, दक्षता र क्षमता वा अनुभवको आवश्यकता पर्दछ भन्ने कुरा त्यस विषयको प्रकृतिसँग सापेक्षित हुन्छ । यस्तो विशिष्टकृत क्षेत्रमा उक्त विधाको ख्याति नभएका व्यक्ति राख्नुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था अतिशयोक्तिपूर्ण हुन सक्ने भएकोले नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ (२) र ११(२)(ग) मा रहेको सम्भव भएसम्म भन्ने प्रावधानलाई अनिवार्य र बन्धनकारी प्रावधान हो भनी मान्न सकिने देखिएन । कुनै खास उद्देश्य लिई कुनै संस्था स्थापना गरिन्छ र त्यस्तो संस्था सञ्चालनार्थ सो संस्थाको प्रकृतिले नै विशिष्ट क्षमता र दक्षता भएको योग्य व्यक्ति प्रवेशको लागि समावेशितालाई बाध्यात्मक बनाएको हुँदैन भने त्यस्तो अवस्थामा समावेशिताका नाममा ललितकला जस्तो विशिष्टकृत क्षेत्रमा निवेदकले दावी लिएबमोजिम मजदूर, किसान जस्तो वर्ग वा पेशमा रहेका व्यक्तिलाई मनोनयन गर्नु अनर्थ हुन जान्छ ।

सिफारिश समितिको सदस्यमा उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्गलाई मिति २०६६।१।२।२६ मा

प्रधानमन्त्रीबाट तोकेको भन्ने कुरा संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयबाट प्राप्त फायलबाट देखिएको छ। उक्त फाइलबाट नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ बमोजिम सिफारिश समिति गठन भई उक्त समितिको सिफारिशमा प्रधानमन्त्रीले उपरोक्त दफा २१(१) बमोजिम विपक्षीहरूलाई परिषद्को पदाधिकारीमा नियुक्त गरेको भन्ने व्यहोराहरू सहितका नियुक्तिपत्रहरूबाट देखिएकोले सो निर्णय मन्त्रिपरिषद्बाट भएको नभै प्रधानमन्त्रीले गरेको भन्ने कुरा उक्त निर्णय फायलबाट देखिएको छ।

प्रधानमन्त्रीले प्राज्ञसभामा २४ जना मनोनीत गर्ने नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ७(२)(घ) को व्यवस्थाका सम्बन्धमा हेर्दा निजले मनोनीत गर्ने अधिकतम संख्या २४ हो। मनोनीत गर्नेले सो सीमा भन्दा बढी गर्न नपाउने हो, यसमा अति न्यून संख्यामा मनोनीत गरेको नभई पूरा संख्या २४ जना हुनेमा २१ जना मनोनीत गरिसकेको देखिन्छ। नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा १० बमोजिम सभामा तत्काल कायम रहेका सदस्य संख्याको पचास प्रतिशत भन्दा बढी सदस्यहरू उपस्थित भएमा सभाको बैठकको गणपूरक संख्या मानिने भन्ने उल्लेख भएको पाइँदा मात्र तीन जना सदस्य मनोनीत नभएकै कारणले सभाको बैठक अपूर्ण तथा वैधताविहीन हुने भन्ने पनि देखिएन।

अतः माथि विवेचित आधारबाट नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सभा र परिषद् गठनको लागि मिति २०६६।१२।२६ को सिफारिश समिति गठन गर्ने भनिएको निर्णय, सो समितिले मिति २०६६।१२।३१ मा प्राज्ञसभा र परिषद्मा मनोनयन र नियुक्तिको लागि गरेको सिफारिश तथा मिति २०६७।१२ को नियुक्ति समेतका निर्णय नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ७(२), ८(१), ८(२) र ११(२) (ग) र २१ बमोजिम भए गरेको देखिनुको अतिरिक्त उक्त निर्णयहरूबाट निवेदकको कुनै कानूनी तथा संविधानप्रदत्त हकमा असर पुगेको नदेखिदा रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माको राय।

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् प्राप्त सम्बन्धित निर्णयसम्बन्धी सक्कल कागजातहरू हेर्दा उक्त निर्णय नेपाल सरकारबाट नभै प्रधानमन्त्रीबाट नै भएको देखिएको र सो कागजातहरूलाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था नहुँदा सो निर्णय भैसकेपछि लेखिएको पत्रहरूको व्यहोरा एवं प्रयुक्त प्याडहरूको आधारमा मात्र उक्त निर्णय प्रधानमन्त्रीबाट भएको नभै नेपाल सरकारबाट भएको भन्न मिलेन। त्यसकारण मिति २०६६।१२।२६ मा भएको प्रधानमन्त्रीको निर्णयअनुसार उक्त सिफारिश समितिको दुई जना सदस्यहरूको नियुक्तिलाई अन्यथा भन्न मिलेन।

नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ७(२) को खण्ड (घ) अनुसार सदस्यहरू मनोनीत हुन ललितकलाको क्षेत्रसँग सम्बन्धित विशिष्ट व्यक्तिहरू मध्येबाट समावेशितालाई ध्यानमा राखी महिलाहरू समेतको उपयुक्त प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रधानमन्त्रीले २४ जना सदस्यहरू मनोनीत गर्नुपर्ने र सोही ऐनको दफा ८(२) को व्यवस्थाअनुसार समितिले सभाको सदस्यमा मनोनयनको लागि नाम सिफारिश गर्दा ललितकलाको क्षेत्रमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरेका वा सो विधामा ख्याति प्राप्त व्यक्तिहरू मध्येबाट सम्भव भएसम्म ललितकलाको विभिन्न विधा र क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने र सबै जाति, लिङ्ग, भाषाभाषी समेतलाई समेट्ने गरी नाम सिफारिश गर्नुपर्ने भनी व्यवस्था गरेको पाइँन्छ। सो व्यवस्थाअनुसार मनोनीत गर्नको लागि सर्वप्रथम ललितकलाको क्षेत्रसँग सम्बन्धित विशिष्ट व्यक्तिहरू मध्येबाटै हुनुपर्ने र सिफारिश समितिले समेत सिफारिश गर्दा सो क्षेत्रमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरेका वा सो विधामा ख्याति प्राप्त व्यक्तिहरू मध्येबाट सिफारिश गर्नुपर्ने व्यवस्था भएबाट ऐनले स्पष्ट रूपमा गरेका उक्त व्यवस्थालाई उपेक्षा गर्नसक्ने अवस्था हुन सक्दैन। यसको अतिरिक्त मनोनीत गर्दा समावेशितालाई ध्यानमा राखी एवं महिलाहरू समेतको उपयुक्त प्रतिनिधित्व हुने गरी मनोनीत गर्नुपर्ने र सो सम्बन्धमा सिफारिश गर्दा समेत सम्भव भएसम्म ललितकलाको विभिन्न विधा र

क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने र सबै जाति, लिङ्ग, भाषाभाषी समेतलाई समेट्ने गरी नाम सिफारिश गर्नु पर्ने हुन आउँछ ।

प्राज्ञसभा गठन गर्न नेपाल ललितकला प्राज्ञ प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ७(२) को खण्ड (घ) को प्रयोजन एवं सोही ऐनको दफा ८(२) को व्यवस्थानुसार ललितकलाका विभिन्न विधा एवं क्षेत्रहरूमा अध्ययन, अनुसन्धान गरेका वा सो विधामा ख्याति प्राप्त एवं विशिष्ट व्यक्तिहरू मध्येबाट कानूनले निर्धारित गरेबमोजिमको सिफारिश एवं मनोनयन भै सो प्राज्ञसभाको गठन हुनुपर्ने र सो गर्दा समावेशितालाई ध्यानमा समेत राखी महिलाहरूको समेत उपर्युक्त प्रतिनिधित्व हुने गरी मनोनीत हुनुपर्नेमा उपलब्ध गराईका कागजातहरू अनुसार मिति २०६६।१।२।३१ को माथि उल्लिखित सिफारिश एवं मनोनयनमा ऐनका उक्त व्यवस्थाहरूलाई ध्यानमा राखी वस्तुगत रूपमा, आधारहरू एवं कारणहरू खुलाई कामकारवाही भएको नपाइएकोले रिट निवेदनको दावीअनुसार सम्बन्धित सिफारिश समितिबाट मिति २०६६।१।२।३१ मा गरिएको सिफारिश एवं सो आधारमा सोही मितिमा प्रधानमन्त्रीद्वारा भएको मनोनयन कानूनसम्मत भएको भन्न नमिल्लाले उक्त सिफारिश र सो आधारमा भएको मनोनयनलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब, उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरूलाई ध्यानमा राखी प्राज्ञसभाको गठनको प्रक्रिया पुरा गरी मनोनयनसम्बन्धी कार्य समेत गरी प्राज्ञसभाको गठन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी हुने ठहर्छ । तर प्रस्तुत रिट निवेदनको निर्णय सम्बन्धमा माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माज्यूको रायसँग मतैक्यता कायम हुन नसकेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(१)(क) बमोजिम पूर्ण इजलासमा पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लालको राय ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट रहनु भएका

विद्वान अधिवक्तात्रय श्री प्रकाशमणि शर्मा, श्री रमणकुमार श्रेष्ठ र श्री माधवकुमार बस्नेतले प्रधानमन्त्रीको लिखित जवाफबाटै समिति गठनको माइन्ट पछि तयार पारेको भन्ने प्रष्ट देखिएकोले मिति २०६६।१।२।२६ मा सिफारिश समिति गठन भएकै होइन । त्यसमा पनि समितिका सदस्यले मिति २०६६।१।२।३१ मा मात्र पत्र बुझेको भन्ने पत्रको पीठमा उल्लेख भएको चलानी नं. र मितिबाट प्रमाणित भएकोमा सोही दिन नियुक्तिको सिफारिश गरिएको कार्य प्रारम्भिक रूपमा नै त्रुटिपूर्ण छ । एकै दिनमा तीन विधाका सम्पूर्ण कलाकारको बारेमा वस्तुनिष्ट रूपमा जाँचबुझ गरी नियुक्तिको सिफारिश गर्न सम्भव छैन । त्यसै भएर सबै विधाका व्यक्तिहरू समेटिएको स्थिति छैन । त्यस्तै ललितकलाका विभिन्न विधामा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई मनोनयन गरिएको छ जवकि उनीहरूलाई पढाउने गुरुहरू सिफारिशमा परेको अवस्था छैन । संविधान र ऐनको भावना अनुसार समावेशिताको आधारमा सिफारिश गर्नुपर्ने भनी सम्मानीत अदालतबाट जारी भएको आदेशको पनि उपेक्षा गरिएको छ । प्रक्रियागत त्रुटि गरी भएको निर्णय बदर हुने कुरा संवैधानिक परिषद्को निर्णय बदर भएको दृष्टान्तबाट स्पष्टै हुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गरेको माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लालको राय सदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेशकुमार पौडेलले सिफारिश समिति गठन गर्ने निर्णय प्रधानमन्त्रीबाटै भएको भन्ने कुरा सक्कलै माइन्टबाट प्रमाणित भएको र संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू बीच सो विषयमा मतैक्यता भएकोले त्यसमा विवाद हुनुपर्ने अवस्था छैन । सरकारी निकायबाट गरिने पत्राचारको अग्रभागमा चलानी नं. रहने हुँदा पत्रको पीठमा यस्तो कुरा उल्लेख हुँदैन । फायल संलग्न पत्रको कार्यालय प्रतिबाट यस्तो नदेखिएकोले निवेदकहरूले पेश गरेका पत्रको विश्वसनीयता छैन । प्राज्ञसभाको लागि कुन व्यक्ति योग्य र कुन अयोग्य भनी न्यायिक पुनरावलोकनको

क्षेत्रबाट जाँच परीक्षण गरी निर्धारण गर्न मिल्ने विषय पनि होइन । समावेशितालाई गणितीय आधारमा मापन गर्न मिल्दैन । सिफारिशमा परेका व्यक्तिहरूको नाम, थर समेतको विवरणबाटै समावेशी रूपमा नै नियुक्तिको सिफारिश गरिएको भन्ने देखिन्छ । ऐनमा निर्धारण गरिएको कुनै पनि प्रक्रियात्मक त्रुटि भएको अवस्था नभएकोले निवेदन खारेज गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माको राय सदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

अन्य प्रत्यर्थीकातर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री हरिकृष्ण कार्की, श्री शेरबहादुर के.सी., श्री महेश नेपाल र श्री परशुराम कोइरालाले नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा २(क) मा चित्रकलालगायतका ६ वटा विधालाई प्रष्ट रूपमा उल्लेख गरी अन्य सिर्जनात्मक कला समेतलाई ललितकलाको रूपमा परिभाषित गरिएको छ । दफा ७ बमोजिमको प्राज्ञसभा र दफा ११ बमोजिम गठन गरिएको प्राज्ञ परिषद्मा उपरोक्त विभिन्न विधाका व्यक्तिहरूको सिफारिश भएको प्रष्टै देखिन्छ । साथै समावेशितालाई पनि ध्यान दिइएकै छ । सिफारिश समितिका सदस्यहरू अयोग्य छन् भन्ने प्रश्न उठाइएको अवस्था छैन । यस्तो अवस्थामा कुन विधामा के कस्ता व्यक्तिहरूको के कस्तो योगदान रहेको छ भनी जाँचबुझ गरी सिफारिश गरिएको कार्य कानूनसम्मत छ । आफू हुनुपर्नेमा कनिष्ठ व्यक्ति मनोनयनमा परेको भन्ने पनि छैन । निवेदकमध्येका रागिनी उपाध्याय मनोनयनमा परेर पनि निवेदन गर्न आएको हुँदा हात लिई आएको अवस्था छैन । मनोनयनमा परेका २१ जनामध्ये ४ जनाको बारेमा प्रश्न उठाइएको र १७ जनाको बारेमा केही उल्लेख नभएबाट समेत उक्त निर्णय कानूनसम्मत रहेको प्रमाणित हुन्छ । प्रक्रियागत त्रुटि गरिएको अवस्था छैन । के कुन व्यक्तिको ख्याति वा प्रतिष्ठा के कति हो भनी वस्तुनिष्ठ आधारमा मापन गर्ने सर्वसम्मत आधार नभएकोले व्यक्तिगत आग्रह वा पूर्वाग्रहबाट यसमा

भिन्नता आउनु स्वाभाविक हो । तसर्थ रिट खारेज गरेको माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माको राय सदर हुनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

पक्ष विपक्ष दुबैतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बहस जिकीर मनन गरी रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा मुख्यतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ :-

१. प्राज्ञसभा र प्राज्ञ परिषद्को गठन नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ७, ८ र ११ लेखअनुसार गरिएको हो वा होइन ?
२. निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने सम्बन्धमा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट अभिव्यक्त गरिएका पृथक-पृथक रायमध्ये कुन चाँही राय कायम हुने हो र माग बमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन ?

२. निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको उपरोक्त पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा सर्वोच्च अदालतबाट प्राज्ञसभाका सदस्य नियुक्ति र मनोनयन गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याएका महिलाहरू समेतको समानुपातिक रूपमा उचित प्रतिनिधित्व हुने गरी सम्बन्धित ऐनमा भएको व्यवस्थाअनुसार गठन गर्नु भनी जारी भएको मिति २०६६।१।१५ को निर्देशनात्मक आदेश समेतको बेवास्ता गरी नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ७, ८, ११ तथा २१ समेतका कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल हुने गरी नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सभा र परिषद्मा नियुक्ति र मनोनयन गरेको, ऐनबमोजिम सबै २४ जना प्राज्ञहरूको मनोनयन नगरेको, सिफारिश समितिका सदस्यको नियुक्ति नेपाल सरकारबाट गरिएको समेतबाट मिति २०६६।१।२६ को सिफारिश समिति गठन गर्ने निर्णय र सो समितिले मिति २०६६।१।३१ मा गरेको सिफारिशलगायत सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण निर्णय तथा कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनः

कानूनबमोजिम मनोनयन र नियुक्ति गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने नै निवेदकको मुख्य निवेदन मागदावी रहेको देखिन्छ । प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा प्रधानमन्त्रीले तोकेका दुई जना सदस्य उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्गसहितको समिति गठन भई उक्त समितिको मिति २०६६।१२।३१ को सिफारिश निर्णय समेतका आधारमा सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ महिलाहरू समेतको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रधानमन्त्रीबाट नियुक्ति र मनोनयन गरिएको कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइन्छ ।

३. निवेदकहरूले पदाधिकारी तथा सभामा मनोनयन हुने सदस्यको नियुक्ति वा मनोनयनको लागि प्रधानमन्त्रीसमक्ष सिफारिश गर्नका लागि नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ८ बमोजिम गठन गरिएको समिति प्रधानमन्त्रीबाट नभई नेपाल सरकारको निर्णयबाट गठन भएकोले सो समितिको गठन नै त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने प्रारम्भिक जिकीर लिएको पाइन्छ । तर संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रालयबाट प्राप्त सो सम्बन्धी सक्कलै निर्णय फायल अवलोकन गर्दा संघीय मामिला, संविधानसभा, संसदीय व्यवस्था तथा संस्कृति मन्त्रीको अध्यक्षतामा उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्ग सदस्यको रूपमा रहने गरी सिफारिश समिति गठन गरी नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सभा र परिषद्को नियुक्ति र मनोनयनको कारवाही अघि बढाउन निर्णय हुनको लागि पेश गरिएको टिप्पणी तत्कालीन प्रधानमन्त्री माधवकुमार नेपालले मिति २०६६।१२।२६ मा स्वीकृत गरेको देखिन आउँछ । अन्यथा प्रमाणित भएमा बाहेक नेपाल सरकार वा सरकारी कार्यालयबाट प्राप्त सूचना, तथ्याङ्क, अभिलेख, लिखत, निर्णय वा पत्राचारको व्यहोरा साँचो हो भनी अदालतले अनुमान गर्नुपर्ने हुन्छ । सो लिखतको लेखाई वा व्यहोरा वा शिर, पुछारको कुनै लेखाईको त्रुटि वा एउटै मितिमा सामान्यतया नगरिने काम गरे भएबाट सामान्य शंकाको आधारमा त्यस्ता लिखतलाई अन्यथा हो भनी मान्न वा सम्झन मिल्दैन ।

४. प्राप्त फायल हेर्दा टिप्पणी उठेको र त्यस पछि प्रधानमन्त्रीबाट सदर गरेको देखिएको छ । यसबाट सो सिफारिश समिति गठन गर्ने निर्णय प्रधानमन्त्रीबाट नभई नेपाल सरकारबाट गरिएको भन्ने निवेदन जिकीर आधारहीन देखिन आउँछ । सिफारिश समिति गठन गर्ने निर्णय नेपाल सरकारबाट नभई प्रधानमन्त्रीबाटै भएको देखिएकोले सो समिति गठन प्रक्रियामा कुनै त्रुटि नभएको भन्ने सम्बन्धमा संयुक्त इजलासका दुबै माननीय न्यायाधीशहरूको मत्यैक्यता समेत भएको पाईँदा विवाद नभएको सो विषयमा थप विश्लेषण गरिरहन आवश्यक देखिएन ।

५. जहाँसम्म उक्त समितिले प्राज्ञसभाका सदस्यहरूको सिफारिश गर्दा ललितकलाका सबै विधाका व्यक्तिलाई नसमेटेको, कनिष्ठ व्यक्तिलाई सिफारिश गरेको तथा समावेशीताको सिद्धान्त र यस अदालतको निर्देशनात्मक आदेशलाई उपेक्षा गरेको भन्ने निवेदन जिकीर रहेको छ सो सम्बन्धमा स्पष्ट हुनको लागि सम्बन्धित ऐनमा गरिएका कानूनी व्यवस्था दृष्टिगत गर्नु प्रासंगिक हुन आउँछ । नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को प्रस्तावना हेर्दा अन्य कुराका अतिरिक्त नेपालको ललितकलाको संरक्षण, सम्बर्द्धन, प्रवर्द्धन एवं सर्वाङ्गीण विकास गर्न र ललितकलासम्बन्धी विषयमा अध्ययन एवं अनुसन्धान गर्न गराउन तथा यस क्षेत्रका विद्वान तथा प्रतिभाहरूको सम्मान र कदर गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक व्यवस्था गर्नको लागि ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानको स्थापना र सञ्चालन गर्नको लागि उक्त ऐन तर्जुमा र जारी गरिएको भन्ने देखिन आउँछ । प्रस्तावनामा अभिव्यक्त भएको उपरोक्त व्यहोराबाट मुख्यतः ललितकलाको संवर्द्धन गर्ने, यस विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने तथा यस क्षेत्रका स्रष्टा, सर्जकहरूलाई सम्मान गर्ने समेतका तीन उद्देश्य हासिल गर्नको लागि प्रतिष्ठानको स्थापना र सञ्चालन विधि तय गर्ने प्रयोजननिहीत रहेको पाइन्छ । ऐनको दफा २ को देहाय खण्ड (क) मा “ललितकला” भन्नाले चित्रकला, मूर्तिकला, लोककला, हस्तकला, शिल्पकला, वास्तुकला र अन्य सिर्जनात्मक कला सम्भन्तु पर्छ भन्ने उल्लेख

भएको पाइँदा उपरोक्त ६ वटा विधाका अतिरिक्त सोसँग सम्बन्धित अन्य सिर्जनात्मक प्रकृतिका कला समेत ललितकलाको परिभाषाअन्तर्गत पर्ने देखिन्छः

यसका अतिरिक्त ऐनको दफा ७ (१) बमोजिम प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सर्वोच्च निकायको रूपमा एक प्राज्ञसभा रहने व्यवस्था भएको पाइँन्छ। ऐनको दफा ७(२) बमोजिम सो प्रतिष्ठानको गठन देहायबमोजिम हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छः-

(क)	कुलपति	- अध्यक्ष
(ख)	उप-कुलपति	- उपाध्यक्ष
(ग)	सचिव, संस्कृत पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय	- सदस्य
(घ)	ललितकलाको क्षेत्रसँग सम्बन्धित विशिष्ट व्यक्तिहरूमध्येबाट समावेशितालाई ध्यानमा राखी महिलाहरू समेतको उपयुक्त प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रधानमन्त्रीले मनोनीत गरेको चौविस जना	- सदस्य
(ङ)	सचिव	- सदस्य-सचिव

त्यसैगरी ऐनको दफा ११(१) मा प्रज्ञा प्रतिष्ठानको कार्यकारी निकायको रूपमा काम गर्नको लागि एक प्राज्ञ परिषद् रहने व्यवस्था गरेको पाइँन्छ। दफा ११(२) बमोजिम सो परिषद्को गठन व्यवस्था देहायबमोजिम हुने देखिन्छः-

(क)	कुलपति	- अध्यक्ष
(ख)	उपकुलपति	- उपाध्यक्ष
(ग)	सभाका मनोनीत सदस्यहरूमध्येबाट कम्तीमा दुई जना महिला सहित सम्भवभएसम्म विभिन्न जात, जाति, भाषाभाषीको प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रधानमन्त्रीबाट मनोनीत छजना	- सदस्य
(घ)	सचिव	- सदस्य-सचिव

६. प्रधानमन्त्रीको तर्फबाट प्राज्ञ र पदाधिकारीको रूपमा मनोनयन वा नियुक्त गर्ने उपरोक्त सदस्यहरूको लागि नाम सिफारिश गर्न

दफा ८ बमोजिम छुट्टै सिफारिश समिति गठन गर्ने व्यवस्था पनि भएको पाइँन्छ। उक्त सदस्यहरूको मनोनयन वा नियुक्ति गर्ने अख्तियार ऐनले प्रधानमन्त्रीलाई एकलौटी रूपमा प्रदान गरेको देखिए पनि ललितकलाका सबै विधामा संलग्न स्रष्टा र सर्जकका बारेमा निजलाई जानकारी हुन नसक्ने यथार्थलाई अनुमान गरी योग्य व्यक्तिहरूको छनौटका लागि निजैले गठन गरेको समितिको सिफारिशमा प्राज्ञसभामा २४ जना सदस्य र प्राज्ञ परिषद्मा ६ जना पदाधिकारी मनोनीत गर्ने व्यवस्था भएको बुझ्न सकिन्छ।

७. अब, प्राज्ञसभाका सदस्य र परिषद्का पदाधिकारी नियुक्ति वा मनोनयन गर्ने प्रधानमन्त्री वा त्यस्तो नियुक्ति वा मनोनयनको सिफारिश गर्ने समितिलाई ऐनले के कस्तो शर्त तोकेको वा दिशानिर्देश गरेको रहेछ भन्ने कुरा हेरिनु वाञ्छनीय हुन्छ। ऐनको दफा ८(२) मा “उपदफा (१) बमोजिम समितिले सभाको सदस्यमा मनोनयनको लागि नाम सिफारिश गर्दा ललितकलाको क्षेत्रमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गरेका वा सो विधामा ख्याति प्राप्त व्यक्तिहरूमध्येबाट सम्भव भएसम्म ललितकलाको विभिन्न विधा र क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुने र सबै जाति, लिङ्ग, भाषाभाषी समेतलाई समेट्ने गरी नाम सिफारिश गर्नुपर्नेछ” भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिन्छ। त्यस्तै सोही उपदफा (३) मा पदाधिकारीको नियुक्तिको लागि नाम सिफारिश गर्दा सभाका मनोनीत सदस्यहरूमध्येबाट गर्नेछ भन्ने समेत व्यवस्था भएको पाइँन्छ।

८. उक्त सिफारिश समितिको गठन प्रधानमन्त्रीको निर्णयबाटै भएको देखिएकोले सो समितिको गठनमा ऐनको दफा ८ बमोजिमको कुनै प्रक्रियागत त्रुटि नदेखिएको भन्ने सम्बन्धमा माथि विश्लेषण भैसकेको छ। सो समितिका सदस्यहरू उत्तम नेपाली र उर्मिला गर्ग ललितकला क्षेत्रका व्यक्तिहरू होइनन् र निजहरू यस क्षेत्रमा आबद्ध सर्जकहरूका बारेमा जानकारी राख्न सक्ने हैसियत र अवस्थाका व्यक्ति होइनन् भन्ने निवेदनमा उल्लेख भएको पाइँदैन। साथै कुनै व्यक्तिगत अयोग्यताको

कारणबाट मनोनयनको सिफारिश गर्दा निजहरू पूर्वाग्रही भएको भन्ने पनि निवेदनमा दावी लिएको देखिन आउँदैन ।

९. उक्त समितिले प्राज्ञसभाको लागि किरण मानन्धर, ठाकुरप्रसाद मैनाली, के.के.कर्माचार्य, शारदा चित्रकार, रागिनी उपाध्याय ग्रेला, कर्ण मास्के, शान्तकुमार राई, ओम खत्री, रवीन कोइराला, विजय थापा, मुकेश मल्ल, सीतादेवी कर्ण, पृथ्वीनारायण श्रेष्ठ, मोहन थापा मगर, ताराप्रसाद ओझा, निमा घ्याम्छा लामा, धनबहादुर याख्या, पवनकुमार राजवंशी, ज्ञानेन्द्र विवश, जीवनाथ पोखरेल, शुष्मा राजभण्डारी समेत जम्मा २१ जनाको नाम सिफारिश गरेको देखिन्छ । प्राज्ञसभाको सदस्यका लागि सिफारिश गरिएका उपरोक्त उल्लिखित व्यक्तिहरूको नामनामेसीबाटै विभिन्न जात, जाति, भाषाभाषी, महिला, मधेशीलगायत वर्ग र क्षेत्रका व्यक्तिहरूलाई समेटने प्रयास गरेको देखिन आउँछ । यस सम्बन्धमा समावेशी भनी ऐनमा प्रयुक्त शब्दावलीको निरपेक्ष रूपमा अर्थ गर्न नमिल्ने भई सापेक्षित रूपमा बुझ्नु पर्ने हुन्छ ।

१०. पूर्ण समावेशिता एउटा आर्दश हुन सक्दछ र बढी भन्दा बढी समावेशी आधारमा नियुक्ति वा मनोनयन गर्ने प्रयास पनि अवश्य गर्नु पर्दछ । यसमा दुईमत हुन सक्दैन । तर, एकत चित्रकला, मूर्तिकला र यस्तै अन्य सिर्जनात्मक कला क्षेत्रमा लागेका कलाकार र स्रष्टाहरूको यथार्थ तथ्याङ्क उपलब्ध नहुनु र अर्को क्षेत्रगत, जातीय र लिङ्गीय आधारमा तिनीहरूको पहिचान र संख्या निर्धारण नहुनुलगायतका कारणहरूले वास्तविक र पूर्ण समावेशितालाई व्यवहारमा उतार्न कठिन मात्र होइन अहिले सम्भव देखिँदैन । यी रिट निवेदकहरूले पनि समावेशीताका लागि निश्चित संख्या र आधार उल्लेख गर्न सकेको देखिएको छैन । यस्तो अवस्थामा सामान्यतः समावेशीताको सिद्धान्त अवलम्बन गरिएको देखिन्छ भने अन्य विषय सिफारिश समिति तथा सो गठन गर्ने प्रधानमन्त्रीको सन्तुष्टिमा निर्भर रहने कुरा हो । ऐनले अख्तियारी प्रदान गरेको कुनै पदाधिकारी वा समितिको त्यस्तो सन्तुष्टिको विषयवस्तुभित्र प्रवेश

गरी यस अदालतले रिट क्षेत्रबाट अन्यथा भन्न वा औल्याउन सक्ने अवस्था हुँदैन । यसको अतिरिक्त सिफारिश समिति गठन गर्नेको नियत र सो समितिको क्षमता र नियतमा स्पष्ट आधार बेगर शंका गर्न र सिफारिश गरिएका व्यक्तिहरूको कार्यकुशलता माथि प्रश्न उठाई रहनु पनि औचित्यपूर्ण हुने देखिँदैन ।

११. नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ११ को उपदफा (२) को खण्ड (ग) बमोजिम प्राज्ञसभाका मनोनीत सदस्यहरूबाट प्राज्ञ परिषद्मा मनोनीत गर्नुपर्ने ६ जना सदस्यहरूमा शारदा चित्रकार, रागिनी उपाध्याय ग्रेला, कर्ण मास्के, शान्तकुमार राई, ओम खत्री र रवीन कोइराला समेतका व्यक्तिहरूको नाम सिफारिश गरेको देखिन आउँछ । परिषद्को सदस्यमा मनोनयनको सिफारिश गरिएका निवेदिका रागिनी उपाध्याय ग्रेलासहित दुई जना महिला देखिएको तथा अन्य सदस्यहरूलाई समष्टिगतमा हेर्दा समावेशीको आधारमा गर्न खोजिएको देखिएको छ । यसबाट उक्त सिफारिश निर्णयलाई पनि अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन ।

१२. यस्तै प्रकृतिको विषयवस्तु उठाई यिनै रिट निवेदक समेतले यस अधि दायर गरेको रिट नं.०६५-wo-४९८ र ०६५-wo-५४३ का निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६६/११/१५ मा अन्य कुराका अतिरिक्त प्रज्ञा प्रतिष्ठान एवं प्राज्ञसभाका सदस्यहरू नियुक्ति र मनोनयन गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याएका महिलाहरू समेतको समानुपातिक रूपमा उचित प्रतिनिधित्व हुने गरी सम्बन्धित ऐनमा भएको व्यवस्थाअनुसार प्रज्ञा प्रतिष्ठानहरूको गठन गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको देखिन्छ । प्राज्ञसभा र परिषद्मा नियुक्ति वा मनोनयनको लागि समितिले नाम सिफारिश गरेका व्यक्तिहरूको समग्र स्थिति र अवस्थाको विश्लेषणबाट यस अदालतबाट भएको उक्त निर्देशनात्मक आदेशको नियतवश उपेक्षा गरिएको भन्ने अवस्था र आधार देखिन आएन । यस रिट निवेदनमा पनि बढी समावेशी हुन सक्ने वैकल्पिक तर सर्वमान्य व्यक्तिहरूको नामावली र समावेशिताका अङ्गणितय आधारहरू यस अदालतसमक्ष प्रस्तुत गर्न सकिएको छैन ।

१३. निवेदकमध्येको रागिनी उपाध्याय ग्रेलालाई प्राज्ञसभा तथा परिषद्को पदाधिकारीमा समेत नियुक्तिको सिफारिश गरिएको भन्ने देखिन्छ। यसबाट निजले प्रस्तुत रिट निवेदन गर्नुको कुनै विवेकपरक कारण छैन। त्यस्तै प्राज्ञसभामा बढीमा २४ जनासम्म प्रधानमन्त्रीले मनोनयन गर्न पाउनेमा सो भन्दा कम अर्थात् २१ जनाको मात्र सिफारिश गरेको कारणबाट उक्त सिफारिश निर्णय त्रुटिपूर्ण भयो भन्न मिल्ने स्थिति देखिँदैन। एकै चोटी चौबिसै जनाको सिफारिश गर्नुपर्ने भन्ने ऐनको व्यवस्थाले बाध्य गराएको छैन। एक पटकमा सबै प्रतिभाको खोजी गर्न नसकेबाट केही व्यक्तिहरूलाई अहिले सिफारिश गर्ने र पछि पुनः योग्य व्यक्तिहरूको सिफारिश गर्न मिल्ने नै देखिन्छ। सिफारिश गरिएकामध्ये केही व्यक्तिहरूको ख्याति र प्रतिष्ठाका विषयमा पनि निवेदकले प्रश्न उठाएको देखिए पनि त्यस्ता अमूर्त विषयहरू न्याय निरोपण योग्य वा न्यायिक परीक्षणको मापदण्डमा पर्ने विषयहरू नहुँदा यस अदालतबाट सदस्यहरूको योग्यता र क्षमताको क्षेत्रमा हस्तक्षेप गर्न मिल्ने हुँदैन। उपरोक्त विश्लेषणको आधारमा प्राज्ञसभाका सदस्य र परिषद्का पदाधिकारीको मनोनयनको सिफारिशसम्बन्धी उपरोक्त कामकारवाही र निर्णयमा प्रचलित कानूनले निर्दिष्ट गरेको कुनै प्रक्रियागत वा अन्य त्रुटि विद्यमान रहेको पाइएन।

१४. अब संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूमध्ये कसको राय कायम रहने र निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखियो। पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा गरिएको विश्लेषणबाट नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठानको सभा र परिषद् गठनको लागि सिफारिश समिति गठन गर्ने गरी मिति २०६६।१।२६ मा भएको निर्णय र सो समितिले मिति २०६६।१।३१ मा प्राज्ञसभा र परिषद्मा मनोनयन र नियुक्तिको लागि गरेको सिफारिश निर्णय समेत नेपाल ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ को दफा ७(२)(घ), ङ, र ११(२)(ग) अनुरूप नै देखिएको भनी स्पष्ट भई नै

सकेको छ। विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गर्ने भनी माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लालको रायमा यो यस आधारमा मिति २०६६।१।३१ को सिफारिश निर्णय समावेशिताको सिद्धान्त विपरीत र यस अदालतको पूर्व फैसलाविपरीत भयो भन्ने स्पष्ट उल्लेख भएको पाइँदैन। सिफारिश समितिको गठन प्रक्रिया कानूनसम्मत् छ भन्ने कुरामा संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूको मतैक्यता भएकै देखिएकोले सो समितिले गरेको सिफारिश निर्णय समावेशिताको सिद्धान्त अनुरूप गरिएको भन्ने आधार विद्यमान रहेकोले सो सिफारिश निर्णयको औचित्य माथि र सिफारिश गरिएका व्यक्तिहरूको क्षमता एवं सम्बन्धित क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदान बारे वस्तुगत आधार, प्रमाणको खोजी गर्न यस रिटबाट मिल्ने देखिँदैन।

१५. ललितकला प्रज्ञा प्रतिष्ठान ऐन, २०६४ अनुरूप प्राज्ञसभाको सदस्यहरूको मनोनयनका लागि सिफारिश समिति गठन भएको छ। सो समितिले ऐनले निर्दिष्ट गरेको क्षेत्रमा लागेका व्यक्तिहरूको खोजी गरी मनोनयनका लागि सिफारिश पनि गरेको छ। सोही सिफारिशअनुसार मनोनयन र नियुक्त भएको देखिएकोले कानूनबमोजिम भएको सो कामकारवाही र निर्णयबाट निवेदकहरूको कुनै कानूनी र संवैधानिक हक अधिकारमा असर पर्न गएको अवस्था समेत नदेखिँदा माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिएन। रिट निवेदन खारेज गरेको माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्माको राय मनासिव ठहर्छ। रिट जारी गर्ने गरेको माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लालको रायसँग सहमत हुन सकिएन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.सुशीला कार्की

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल फागुन ११ गते रोज ५ शुभम-
इजलास अधिकृत- नारायण सुवेदी

निर्णय नं. ८८०२

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
रिट नं. ०६८-WS-००३९
आदेश मिति: २०६८।१।२२
विषय: उत्प्रेषणसमेत ।

निवेदक: नुवाकोट जिल्ला, नर्जामण्डप गा.वि.स.वडा
नं. १ बस्ने सञ्चिता न्यौपाने

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेत

- **संवैधानिकता वा Ultra Vires को प्रश्नमा अनुचित विलम्बको सिद्धान्त (Principle of Laches) लागू नहुने ।**
- **अस्थायी कर्मचारीको हैसियतले धेरै वर्षदेखि कार्यरत कर्मचारीहरू बीच मात्र रिक्त पदको केही प्रतिशतमा सीमित प्रतियोगिता गराउने कार्य न्यायपूर्ण र त्यसबाट अर्काको हक जाँदैन भन्ने तर्क स्वीकार्य हुन नसक्ने ।**
- **मौलिक हक र संवैधानिकताको प्रश्नमा केही सीमित व्यक्तिको हितलाई विचार गरी निर्णय गर्न मिल्ने हुँदैन । सम्पूर्ण संवैधानिक व्यवस्था र संविधानको मर्म एवं केही सीमित व्यक्तिहरूको हितभन्दा सम्पूर्ण नेपाली जनताको हित हेर्नुपर्ने ।**
(प्रकरण नं.१२)
- **अस्थायी कर्मचारीहरू बीच मात्र सीमित प्रतिस्पर्धा गर्ने व्यवस्था गरेको घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ मा थप भएको नियम ३.१.७(३) को व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान,**

२०६३ को धारा १८ द्वारा प्रदत्त रोजगारी प्राप्त गर्ने नेपाली नागरिकको हक, धारा १२(३)(च) बमोजिम पेशा, रोजगार गर्ने स्वतन्त्रता तथा धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकमा समेत अनुचित बन्देज लगाएको देखिन आएकोले मिति २०६८।१।२२ देखि अमान्य र बदर घोषित हुने ।

(प्रकरण नं.१३)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू तीर्थ
बसौला, मातृकाप्रसाद निरौला र पूर्णचन्द्र
पौडेल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश
शर्मा पौडेल, विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु
थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू ज्योति
बाँनिया, रमणकुमार श्रेष्ठ, बल्लभ बस्नेत
र सुरेश कार्की

अवलम्बित नजीर:

- **नेकाप २०६७, वैशाख, नि.नं. ८२९२, पृ.२०**
- सम्बद्ध कानून:
- **घरेलु तथा साना उद्योग विकास कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ को नियम ३.१.७(३)**
 - **विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ३**
 - **नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १२(३)(च), १३(१)(२)(३)(४), १८**

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ (१) (२) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :-

मिति २०६८।८।१८ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित विपक्षी पदपूर्ति समितिको सूचनामा “यस समितिद्वारा मिति २०६६।१।१८ मा राजधानी दैनिकमा सूचना प्रकाशन गरिएको पदपूर्ति सम्बन्धी विज्ञापनमध्ये आन्तरिक प्रतियोगितातर्फ विज्ञापन नं. ७३/०६५/६६ सीमित प्रतियोगितातर्फ विज्ञापन नं. ७५।०६५।६६,

७६।०६५।६६, ७७।०६५।६६, ७८।०६५।६६, ७९।०६५।६६ र ८०।०६५।६६ को परीक्षा कार्यक्रम २०६८।९।२२ र २३ गते विहान ८ बजे समितिको प्रधान कार्यालयमा सञ्चालन हुने व्यहोराको सूचना यस समितिको प्रधान कार्यालयको सूचना पाटीमा टाँस भएको” भन्ने व्यहोरा लेखिएको रहेछ। उक्त सूचनाको आधारमा विपक्षीहरूले एकातिर २ वर्ष ८ महिना पुरानो विज्ञापनको लागि हाल परीक्षा कार्यक्रम प्रकाशित गरेको र अर्कोतिर संविधान र कानूनविपरीत सीमित प्रतियोगिताबाट पदपूर्ति गर्न लागेको अवस्था रहेको छ।

मिति २०६६।१।१८ को राजधानी दैनिकमा प्रकाशित उक्त सूचना हेर्दा विपक्षी समितिको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ को नियम ३.१.७(३) अनुसार सो सूचना प्रकाशित भएको भन्ने देखिन्छ। उक्त नियमावलीको नियम ३.१.७(३) मा “यस नियमावलीमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि स्वीकृत दरबन्दीको अधिकृत छैठौं तह, सहायक स्तर पाचौं तह, चौथो तह र तेस्रो तहमा यो नियम प्रारम्भ हुँदाका बखत अस्थायी रूपमा नियुक्ति भई शैक्षिक योग्यता पुगेका कर्मचारीबीच मात्र सोही पदमा छुट्टै प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षा सञ्चालन गरी एकपटकको लागि पदपूर्ति गर्न सकिनेछ। तर, (क) यस्तो विशेष व्यवस्थामा २०६३ साल पौष मसान्तसम्म नियुक्ति भई अविच्छिन्नरूपमा सोही पदमा कार्यरत भएको हुनुपर्नेछ, (ख) न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पुगेको हुनुपर्नेछ, (ग) यस्तो विशेष व्यवस्थाबाट पूर्ति गरिने पद बढीमा रिक्त पदको चालीस प्रतिशतभन्दा बढी हुने छैन र यस्तो विशेष व्यवस्था एकपटकको लागि मात्र हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। नियमावलीको यो व्यवस्था नेपाल सरकार उद्योग मन्त्रालयको मिति २०६५।१।२।३१ को मन्त्रिस्तरीय निर्णयअनुसार थप भएको भन्ने उल्लेख भएको छ।

संविधानको धारा १२(३)(च) अनुसार पेशा, रोजगार गर्ने स्वतन्त्रताको हक मलाई प्राप्त छ। विपक्षी समितिमा रिक्त रहेको पदमा खुला प्रतियोगिताबाट छनौट भई रोजगार गर्न पाउनु मेरो संवैधानिक अधिकार हो। विपक्षी समितिमा अस्थायी पदमा बहाल रहेका व्यक्तिहरूलाई मात्र बिना प्रतिस्पर्धा स्थायी गर्ने गरी

विपक्षी समितिको नियमावलीमा नै संशोधन गरी म र मजस्ता थुप्रै योग्य नेपाली नागरिकहरूलाई प्रतिस्पर्धाबाट बञ्चित गर्ने बद्नियतले उक्त कानूनी व्यवस्था गरिएको स्पष्टै छ।

विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिको स्थापना विकास समिति ऐन, २०१३ अन्तर्गत भएको हो। विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ६ मा लोकसेवा आयोगबाट स्वीकृत सिद्धान्त र तरीकाअनुसार बाहेक अरु कुनै पनि तरीकाबाट विकास समितिमा कर्मचारी नियुक्त गर्न हुँदैन भन्ने स्पष्ट व्यवस्था रहेको छ। लोकसेवा आयोगको मान्य सिद्धान्तले सीमित प्रतियोगितालाई स्वीकार गर्दैन।

अतः विपक्षी समितिको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ को नियम ३.१.७(३) को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३ र १८ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकसँग बाभिएकोले सो व्यवस्थालाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरी सो असंवैधानिक नियमको आधारमा सीमित प्रतियोगिताबाट पदपूर्ति गर्नका लागि विपक्षीले मिति २०६६।१।१८ को राजधानी दैनिकमा प्रकाशन गरेको विज्ञापन र मिति २०६८।८।१८ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशन गरेको परीक्षा कार्यक्रमसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ। साथै यो निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म विपक्षीहरूले पौष २२ र २३ गते लिन लागेको सीमित प्रतियोगितातर्फको विज्ञापन नं. ७५।०६५।६६, ७६।०६५।६६, ७७।०६५।६६, ७८।०६५।६६, ७९।०६५।६६ र ८०।०६५।६६ को परीक्षा नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र।

विपक्षीहरूबाट लिखितजवाफ मगाउनु। अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा विचार गर्दा, योग्यता पुगेका नेपाली नागरिकलाई उम्मेद्वार हुनबाटै बञ्चित गरी विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिअन्तर्गत कार्यरत रहेका अस्थायी कर्मचारीलाई मात्र सीमित प्रतियोगिताको आधारमा स्थायी गर्ने उद्देश्यले घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ मा मिति २०६५।१।२।३१ को मन्त्रिस्तरीय निर्णयबमोजिम थप

गरिएको नियम ३.१.७(३) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १८ र विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ६ समेतको विपरीत भएकोले अमान्य घोषित गरिपाऊँ भन्नेसमेत निवेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। उक्त नियमावलीको व्यवस्थाका आधारमा मिति २०६८।१।२२ र २३ गतेका लागि परीक्षा कार्यक्रमसमेत सार्वजनिक गरिएकोले परीक्षा भई पदपूर्ति भएमा प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य समाप्त हुने भएकोले उक्त कार्य रोकिनु पर्ने भन्ने माग गरेको पाइन्छ। निवेदकले जिकीर लिएका संवैधानिक र कानूनी व्यवस्था तथा निवेदक अधिवक्ता मीना खड्का विरुद्ध राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसमेत विपक्षी भएको २०६५ सालको रिट नं. ००३५ को रिट निवेदनमा मिति २०६६।१०।७ मा जारी भएको आदेश समेतलाई दृष्टिगत गर्दा अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएको हुँदा मिति २०६८।८।१८ को गोरखापत्र दैनिकमा प्रकाशित परीक्षा कार्यक्रमहरूमध्ये सीमित प्रतियोगितातर्फका परीक्षाहरू प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म सञ्चालन नगर्नु, यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति, पदपूर्ति समितिका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१।१७ को आदेश।

सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(२) बमोजिम रिट निवेदनको सुनुवाइमा सरिक हुनपाऊँ भन्ने व्यहोराको बढीप्रसाद अर्यालसमेतको संयुक्त निवेदनपत्र।

यस समितिमा २०४२ सालदेखि अस्थायी रूपमा सेवा गर्दै आएका कर्मचारीहरूको हकहित र पेशा रोजगारलाई ग्यारेन्टी गर्ने उद्देश्यबाट घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ को नियम ३.१.७(३) को व्यवस्था गरिएको हो। यसबाट रिट निवेदकको हक अधिकारमा कुनै असर परेको छैन। निवेदकले कुन योग्यता हासिल गरेको र कुन पदको लागि आफू योग्य रहेको हो भन्न समेत सकेको अवस्था छैन। यस समितिबाट खुलातर्फ गरिएको विज्ञापनमा पनि निवेदकले दरखास्त दिएको भन्न सकेको अवस्था देखिदैन। तसर्थ रिट निवेदन

खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति प्रधान कार्यालय र ऐ. को पदपूर्ति समितिको संयुक्त लिखितजवाफ।

अन्य निकाय तथा पदाधिकारीहरूबाट भए गरेका काम कारवाहीका विषयमा समेत यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय र उद्योग मन्त्रालयको छुट्टाछुट्टै लिखितजवाफ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिलसंलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो।

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री तीर्थ बसौला, श्री मातृकाप्रसाद निरौला र श्री पूर्णचन्द्र पौडेलले विपक्षी समितिमा कार्यरत् अस्थायी कर्मचारीहरू बीच मात्र सीमित प्रतिस्पर्धा गराउने व्यवस्था गरेको घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ को नियम ३.१.७(३) को व्यवस्था संविधानले प्रदान गरेको समानताको हक समेतको प्रतिकूल हुँदा सो व्यवस्था बदर घोषित हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो। विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री महेश शर्मा पौडेल तथा विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री बल्लभ बस्नेत र श्री सुरेश कार्कीले धेरै वर्षदेखि विधिवत नियुक्ति भई अस्थायी पदमा कार्यरत् कर्मचारीहरूका लागि नै सीमित प्रतिस्पर्धाको व्यवस्था गरिएको हो। त्यसको धेरै समयपश्चात् मात्र यो रिट निवेदन परेकोले खारेजभागी छ। यी निवेदकाले पहिला अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष निवेदन दिएकी हुन्। त्यहाँबाट नियमावली बदर नगरेपछि धेरै विलम्ब गरी यो रिट परेको र संविधानको कुनै धारासंग नबाभिएकोले रिट खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

यस रिट निवेदनको सुनुवाइमा सरिक हुन अनुमति प्राप्त बढीप्रसाद अर्यालसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा

विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री ज्योति बाँनियाँ र श्री रमणकुमार श्रेष्ठले घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५५ को नियम ३.१.७(३) को व्यवस्था भेदभावपूर्ण छैन। यसले प्रतिस्पर्धाको भावनालाई इन्कार गरेको छैन। ६० प्रतिशत पदमा खुला प्रतिस्पर्धालाई स्वीकार गरेको छ। समितिमा वर्षौंदेखि अस्थायी रूपमा कार्यरत् कर्मचारीहरूका लागि त्यो पनि एकपटकका लागि मात्र ४० प्रतिशत सिटमा सीमित प्रतिस्पर्धा गराउने व्यवस्था गरेको नियमावलीको उक्त व्यवस्था समानताको सिद्धान्त प्रतिकूल छैन। पहिला पनि रेडियो विकास समितिमा कार्यरत् कर्मचारीहरू बीच र नेपाल टेलिकमका अस्थायी कर्मचारीहरूबीच सीमित प्रतिस्पर्धा गराई स्थायी नियुक्ति भएको हो। कुनै व्यक्ति विशेषका लागि लक्षित व्यवस्था नभएकोले यो नियमावली बदर हुने होइन। निवेदकलाई यो निवेदन दिने हकद्वैया छैन। योग्यता र अनुभवको आधारमा प्रतिस्पर्धा गर्ने व्यवस्था संविधानअनुकूल छ। योग्यता पुगेको भए रिट निवेदक खुलातर्फबाट प्रतिस्पर्धामा सहभागी हुन सक्नुहुन्छ। निवेदकको हक हितमा असर नपरेकोले मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन। रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

उल्लिखित बहससमेत सुनी हेर्दा मुख्यतया निम्न प्रश्नहरूको निरोपण गर्दै निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपरेको छ:

१. रिट निवेदकलाई यो निवेदन दर्ता गर्ने हकद्वैया प्राप्त छ, छैन ?
२. घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावलीको विवादित संशोधित व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको छ वा छैन ?
३. माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. सर्वप्रथम हकद्वैयासम्बन्धी पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, सार्वजनिक सरोकारको विवाद अदालतसमक्ष

ल्याउँदा सो विवादसँग सम्पूर्ण नेपाली जनता वा कुनै खास समूह वा वर्ग वा क्षेत्रसँग सम्बन्धित जनताको सामूहिक सरोकारका साथै निवेदनकर्ताको पनि सार्थक सरोकार र अर्थपूर्ण सम्बन्ध रहेको हुनुपर्ने हो। यसको अतिरिक्त ultra vires सम्बन्धी कानूनी प्रश्नको हकमा कुनै पनि नेपाली नागरिकले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) अनुसार यस अदालतमा निवेदन दिन सक्छ। यसप्रकार प्रस्तुत विवाद सामान्य सार्वजनिक सरोकारसम्बन्धी विवाद Public Interest Litigation मात्र नभई यसमा संवैधानिक प्रश्न निहीत रहेकोले यस विवादसँग यी निवेदकको अर्थपूर्ण र सार्थक सरोकार छ, छैन भन्ने प्रश्न गौण हुन गएको छ। यसको अतिरिक्त संवैधानिक विवादसम्बन्धी निवेदन दिन निवेदकको हकहितमा असर परेको होस् वा नहोस्, त्यो खासै महत्वपूर्ण कुरा हुँदैन। अन्तरिम संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१) अन्तर्गतको निवेदन दिन (१) मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएको; वा (२) अन्य कुनै कारणले कुनै कानून संविधानसँग बाभिएको छ भनी सो कानून बदर घोषित गराउन पाउने हक प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई प्राप्त छ। यस्तो अवस्थामा विपक्षीहरूका तर्फबाट उठाइएको हकद्वैयासम्बन्धी तर्कसँग सहमत हुन सकिँदैन। प्रस्तुत निवेदन हकद्वैया प्राप्त व्यक्तिबाट दायर भएको देखियो।

३. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिमा रिक्त रहेका पदहरूमा अस्थायी कर्मचारीहरू बीच मात्र सीमित प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गर्ने गरेको उक्त समितिको कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ को नियम ३.१.७(३) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३ तथा १८ सँग बाभिएको छ भन्ने निवेदकको दावी रहेको देखिन्छ।

निवेदकले चुनौती दिएको घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ मा उद्योग मन्त्रालयको मिति २०६५।१२।३१ को मन्त्रिस्तरीय निर्णयानुसार थप भएको नियम ३.१.७(३) मा निम्न व्यवस्था रहेको देखिन्छ:-

यस नियमावलीमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि स्वीकृत दरबन्दीको अधिकृत

छैठौं तह, सहायकस्तर पाचौं तह, चौथो तह र तेस्रो तहमा यो नियम प्रारम्भ हुँदाका बखत अस्थायी रूपमा नियुक्ति भई शैक्षिक योग्यता पुगेका कर्मचारीबीच मात्र सोही पदमा छुट्टै प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षा सञ्चालन गरी एकपटकको लागि पदपूर्ति गर्न सकिनेछ ।

तर,

- (क) यस्तो विशेष व्यवस्थामा २०६३ साल पुस मसान्तसम्म नियुक्ति भई अविच्छिन्न रूपमा सोही पदमा कार्यरत् भएको हुनुपर्नेछ ।
- (ख) न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पुगेको हुनुपर्नेछ ।
- (ग) यस्तो विशेष व्यवस्थाबाट पूर्ति गरिने पद बढीमा रिक्त पदको चालीस प्रतिशतभन्दा बढी हुनेछैन र यस्तो विशेष व्यवस्था एकपटकको लागि मात्र हुनेछ ।

४. उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्दा, घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिअन्तर्गत केही तहका पदहरूमा पदपूर्ति गर्दा रिक्त पदको ४० प्रतिशतसम्म उक्त समितिमा कार्यरत् अस्थायी कर्मचारीहरू बीच मात्र सीमित प्रतिस्पर्धा गराई स्थायी पदपूर्ति गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको देखियो ।

५. विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति, विकास समिति ऐन, २०१३ अन्तर्गत स्थापना भएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिन्छ । विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ३ अनुसार नेपाल सरकारले कार्यकारी आदेशद्वारा विकास समितिहरू गठन गर्नसक्ने र विकास समितिहरूको काम, कर्तव्य र अधिकार पनि सरकारद्वारा जारी हुने उक्त गठन आदेशमा नै निर्धारण हुने भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । साथै त्यस्ता समितिहरूमा पदाधिकारीहरूको नियुक्ति पनि नेपाल सरकारबाटै हुने, समितिहरू अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला संस्था (कर्पोरेट बडी) हुने र दफा ८ अनुसार समितिहरू विघटन भएपछि समितिको हक अधिकार तथा दायित्वसमेत नेपाल सरकारमा निहित रहने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यसबाट विकास समिति ऐन, २०१३ अन्तर्गत गठित विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति नेपाल सरकारको आदेशबाट

सिर्जित राज्य संयन्त्र (State Instrumentality) अन्तर्गत पर्ने एक सार्वजनिक निकायको रूपमा रहेको देखिन्छ ।

६. यसप्रकार घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति राज्य संयन्त्रअन्तर्गतको एक सार्वजनिक निकायको रूपमा रहेको परिप्रेक्ष्यमा यस्तो सार्वजनिक निकायको सेवामा प्रवेश गर्न समानता र समान मापदण्डका आधारमा सबै नेपाली नागरिकहरूको पहुँच हुनुपर्दछ वा पर्दैन भन्ने प्रश्न विचारणीय हुन आएको छ ।

७. सो सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ अन्तर्गत स्वतन्त्रताको हकभित्र उपधारा (३) को खण्ड (च) ले प्रत्येक नेपाली नागरिकलाई पेशा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता प्रदान गरेको देखिन्छ । यस्तै धारा १८(१) ले प्रत्येक नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम रोजगारीको हक प्रदान गरेको छ । सो स्वतन्त्रता र रोजगारीको हक निरपेक्ष नहुने भए पनि सोही धारा १२ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (५) मा वर्णित सो स्वतन्त्रताको समुचित र ठीक ढंगले प्रयोग गर्ने अभिप्रायले आवश्यक कानून बनाई नियमित गर्ने बाहेक सो स्वतन्त्रता नागरिकहरूलाई निर्वाधरूपमा प्राप्त हुने नै मान्नु पर्दछ । यहाँ सम्मकी त्यसमा अनुचित बन्देज लागेमा त्यसलाई बदर गराउन पाउने संवैधानिक हक पनि धारा ३२ ले प्रदान गरेको छ ।

८. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को उपधारा (१)(२)(३)(४) ले नागरिकहरूलाई समानताको हक प्रदान गरेको छ । उक्त धारा १३ को उपधारा (३) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी वा किसान, मजदुर वा आर्थिक, सामाजिक वा सांस्कृतिक दृष्टिले पिछ्छाडिएको वर्ग वा बालक, वृद्ध तथा अपाङ्ग वा शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त व्यक्तिको संरक्षण, सशक्तीकरण वा विकासका लागि सम्म कानूनद्वारा विशेष व्यवस्था गर्न सकिने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सोबाहेक अन्य कुनै पनि आधारबाट राज्यले नागरिकहरूका बीच असमान व्यवहार गर्न सक्ने परिकल्पना संविधानले गरेको छैन । सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुने र राज्यले कुनै पनि आधारमा नागरिकहरू बीच भेदभावपूर्ण व्यवहार नगर्ने कुरालाई पनि संवैधानिक प्रत्याभूति प्राप्त छ ।

९. यस अर्थबाट हेर्दा राज्यले सार्वजनिक क्षेत्रमा रोजगारीको अवसर प्रदान गर्दा उपरोक्त विशेष वर्गका नागरिकहरूका हकमा सम्म विशेष संरक्षणात्मक व्यवस्था गर्नसक्ने देखिन्छ। सो बाहेक अन्य कुनै पनि आधारमा पेशा, व्यवसाय वा रोजगारीको हकको उपभोग गर्दा गरिने विभेदपूर्ण व्यवहारलाई पूर्णरूपले प्रतिबन्धित गरिएको पाइन्छ। विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिमा अस्थायी रूपमा कार्यरत् कर्मचारीहरू संविधानको धारा १२(३) को प्रतिबन्धात्मक खण्ड (५) अन्तर्गत पर्दैनन्। सो सम्बन्धमा विधायिकाले कुनै विशेष कानून बनाएको पनि छैन। यस्तो अवस्थामा पहिलादेखि अस्थायी पदमा कार्यरत् कर्मचारीहरू विशेष संरक्षणको हकदार हुनसक्ने देखिँदैन।

१०. यसको अतिरिक्त संविधानको धारा १८ ले प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको हकसमेत प्रदान गरेको देखिन्छ। संविधानको सो व्यवस्थाअनुरूप बन्ने कानूनले नागरिकहरूको रोजगारी प्राप्तिको हकलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ। राज्यका सार्वजनिक निकायहरूमा गरिने कर्मचारीहरूको नियुक्तिका लागि उक्त धारा मार्गदर्शनको रूपमा समेत रहेको छ। यस सन्दर्भमा विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिमा रिक्त केही पदहरूमा पदपूर्ति गर्दा सो समितिमा अस्थायीरूपमा कार्यरत् कर्मचारीहरूबीच मात्र सीमित प्रतिस्पर्धा गर्ने व्यवस्था गरेको घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ को नियम ३.१.७ (३) को विवादित व्यवस्थाले उक्त समितिमा रिक्त रहेका पदहरूमा स्थायी नियुक्ति भई कार्य गर्नको लागि आवश्यक योग्यता भएका आम नेपाली नागरिकहरूलाई समितिको सेवामा प्रवेश गर्न पाउने संविधानको धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकको उल्लंघन गर्नुका अतिरिक्त संविधानको धारा १२(३)(च) द्वारा प्रदत्त पेशा रोजगार गर्न पाउने नागरिकहरूको स्वतन्त्रतामा समेत अनुचित तवरबाट बन्देज लगाएको देखिन आउँछ।

११. प्रतिस्पर्धाको दायरा जति बृहत् हुन्छ त्यति नै मात्रामा योग्यतम व्यक्ति छनौट हुने हो। योग्यता प्रणालीमा आधारित कर्मचारी प्रशासनको यो सामान्य सिद्धान्त हो। यस सम्बन्धमा यस्तै विवादको

विषयबस्तु समावेश भएको निवेदक अधिवक्ता मीना खड्का विरुद्ध राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगसमेत भएको रिट नं.०६५-WS -००३५, ००३६ को रिट निवेदन (नेकाप २०६७ बैशाख नि.नं.८२९२ पृष्ठ २०) मा प्रतिस्पर्धालाई सीमित तुल्याउने गरी गरिएको कानूनी व्यवस्थालाई कुनै पनि तर्कका आधारमा संविधानअनुकूल मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन भनी यस अदालतको विशेष इजलासबाट राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगका कर्मचारीको सेवा, शर्त र सुविधासम्बन्धी नियमावली २०५८ मा तेस्रो संशोधनबाट थप गरिएको नियम ९ को उपनियम (४) को व्यवस्था अन्तरिम संविधानको धारा १८, १२(३)(च) र १३ समेतको विपरीत भएको भनी अमान्य र बदर घोषित गर्दै सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भइसकेको छ। उक्त निर्णयमा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा पनि पूर्णरूपले आकर्षित हुने अवस्था भएकोले समेत घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली, २०५५ मा मिति २०६५।१२।३१ को मन्त्रिस्तरीय निर्णयानुसार थप भएको नियम ३.१.७(३) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२(३)(च), धारा १३ र धारा १८ सँग बाभिएको देखिन्छ।

१२. माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा यस्तै भेदभावपूर्ण व्यवहार पहिला कुनै सरकारी वा सार्वजनिक निकायमा भए पनि त्यो बदर भएन भन्ने तर्कको आधारमा अहिलेको विवादित विषय संविधानसम्मत हुन सक्दैन। त्यसैगरी २०६५ सालमा भएको उक्त विवादित संशोधन बदरका लागि मिति २०६८।१।१३ मा प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएबाट विलम्ब गरी परेको भन्ने आधारमा पनि त्यो संशोधन कायम रहन सक्दैन। वस्तुतः संवैधानिकता वा Ultra Vires को प्रश्नमा अनुचित विलम्बको सिद्धान्त Principle of Laches लागू नै हुँदैन। यसको अतिरिक्त सो समितिमा पहिलादेखि विधिवत् अस्थायी कर्मचारीको हैसियतले धेरै वर्षदेखि कार्यरत् कर्मचारीहरूबीच मात्र रिक्त पदको केही प्रतिशतमा सीमित प्रतियोगिता गराउने कार्य न्यायपूर्ण छ, त्यसबाट अर्काको हक जाँदैन भन्ने विपक्षीहरूका तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको तर्क पनि स्वीकार्य

हुन सकदैन । किनभने मौलिक हक र संवैधानिकताको प्रश्नमा केही सीमित व्यक्तिको हितलाई विचार गरी निर्णय गर्न मिल्ने हुँदैन । सम्पूर्ण संवैधानिक व्यवस्था र संविधानको मर्म हेर्नुपर्ने हुन्छ । यसको अतिरिक्त केही सीमित व्यक्तिहरूको हितभन्दा सम्पूर्ण नेपाली जनताको हित हेर्नुपर्ने हुन आउँछ ।

१३. अतः माथि विवेचित आधार कारणहरूबाट विपक्षी घरेलु तथा साना उद्योग विकास समितिमा कार्यरत अस्थायी कर्मचारीहरूबीच मात्र सीमित प्रतिस्पर्धा गर्ने व्यवस्था गरेको घरेलु तथा साना उद्योग विकास समिति कर्मचारी सेवा शर्त नियमावली २०५५ मा मिति २०६५।१२।३१ को मन्त्रिस्तरीय निर्णयानुसार थप भएको नियम ३.१.७(३) को व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १८ द्वारा प्रदत्त रोजगारी प्राप्त गर्ने नेपाली नागरिकको हक, धारा १२ (३) को खण्ड (च) बमोजिम पेशा, रोजगार गर्ने स्वतन्त्रता तथा धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हकमा समेत अनुचित बन्देज लगाएको देखिन आएकोले संविधानसँग बाभिएको उक्त नियम ३.१.७(३) को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (१) बमोजिम आजैका मितिबाट अमान्य र बदर घोषित गरिएको छ । उक्त नियम ३.१.७(३) को व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित भएको हुँदा सोही नियमअनुरूप प्रकाशित सीमित प्रतिस्पर्धातर्फको विज्ञापन नं. ७५/०६५/०६६, ७६/०६५/०६६, ७७/०६५/०६६, ७८/०६५/०६६, ७९/०६५/०६६ र ८०/०६५/०६६ का विज्ञापन र सोसँग सम्बन्धित अन्य कारवाहीसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या. प्रकाश वस्ती

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६८ साल चैत २ गते रोज ५ शुभम्

इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८८०३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय
दे.पु.नं. ०६३-CI-०७३२
फैसला मिति: २०६७।०८।२१।४
मुद्दा : अंश चलन ।

पुनरावेदक वादी: ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ बस्ने
बालकृष्ण श्रेष्ठ

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: ऐ. ऐ. बस्ने श्रीकृष्ण श्रेष्ठको मृत्यु
भई मुद्दा सकार गर्ने निजको श्रीमती रामेश्वरी
श्रेष्ठ समेत

शुरु निर्णय:

मा.न्या.श्री प्रभा वस्नेत

पुनरावेदन फैसला:-

मा.न्या.श्री केशवप्रसाद मैनाली

मा.न्या.श्री जनार्दनबहादुर खड्का

- शेषपछिको बकसपत्र गरिदिनेको मृत्यु भएको र सो लिखत बदर नभएको अवस्थामा त्यस्तो बकसपत्र स्वतः क्रियाशील भै बकसपत्र दिनेको अंश हक बकसपत्र पाउनेमा सर्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- शेषपछिको बकसपत्र लिखत बदर नभएको स्थितिमा दाताको मृत्युपछि सो लिखत स्वतः क्रियाशील हुने हुँदा सो लिखतबमोजिम निजको हक भएको सम्पत्ति निजले दश रुपैयाँ दस्तूर तिरी रजिष्ट्रेशनको ३२क नं. बमोजिम जहिलेसुकै नामसारी दाखेल खारेज गराउन सक्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

- शेषपछिको बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति अन्य अंशियारका नाममा दा.खा. हुँदा सो सम्पत्तिको सगोलीय चरित्र र प्रकृतिमा कुनै भिन्नता नआउने।

(प्रकरण नं.१४)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्तात्रय वसन्तराम भण्डारी, हरिहर दाहाल र शम्भु थापा

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय कृष्णप्रसाद भण्डारी र विश्वकान्त मैनाली एवं विद्वान अधिवक्ताहरू गुरुप्रसाद बराल, सविता बराल र बालमुकुन्द श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०३२, नि.नं. ९२४, पृष्ठ २१८
- नेकाप २०५६, नि.नं. ६७२९, पृष्ठ ३९२

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, दानबकसको ५ नं.
- अंशबण्डाको १९ र १९(४)नं.
- रजिष्ट्रेशनको ३२क नं.
- अ.व. १३९
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क)

फैसला

प्र.न्या.रामप्रसाद श्रेष्ठ: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अन्तर्गत पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर वादी बालकृष्ण श्रेष्ठको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर देहायबमोजिम रहेको छ :-

पिता तुल्सीनारायण श्रेष्ठको मिति २०४२।१।११ मा, सौतेनी आमा चिनीमाया श्रेष्ठको पहिलेनै र आमा चन्द्रकुमारी श्रेष्ठको मिति २०२९।८।२२ मा आफ्नै कालगतिले स्वर्गारोहण भइसकेको छ। दाजु तुल्सीकृष्ण श्रेष्ठले मालपोत कार्यालय, ललितपुरबाट मिति २०३५।२।१०, र.नं. ६९० को पारित छोडपत्रको लिखतबाट आफ्नो भाग हिस्सा लिई छुट्टी भिन्न भइसक्नु भएको छ। दाजु जयकृष्ण श्रेष्ठ पिता तुल्सीनारायण श्रेष्ठसँग चलेको अंश मुद्दामा तत्कालीन मध्यमाञ्चल

क्षेत्रीय अदालतबाट मिति २०३९।१०।१२ मा भएको मिलापत्रबमोजिम विभिन्न घर जग्गाहरू अंशबापत लिई छुट्टी भिन्न भइसक्नु भएको छ। विपक्षी दाजु र म फिरादी समेतको विवाह दान भइसकेको छ। हामी वादी प्रतिवादी दाजुभाई बाहेक अंशबण्डा गर्नुपर्ने तथा विवाह खर्च पर सानुपर्ने कोही कुनै अंशियारहरू तथा परिवारहरू समेत रहेका छैनन्। अबण्डा सम्पत्ति हामी वादी प्रतिवादी दुवै जना दाजुभाइको नाममा संयुक्त दर्ता रहेको भए तापनि सम्पूर्ण सम्पत्ति विपक्षीले मात्र एकलौटी रूपमा लिई खाई आउनु भएको छ। सगोल गोश्वारा सम्पत्तिको आयस्ता भोगचलन गर्नबाट फिरादी बञ्चित भएर रहेको छ। अतः फिराद परेको दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी बण्डा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण चल अचल श्री सम्पत्तिको अंशबण्डाको २०, २१, २२ नं. बमोजिम तायदाती फाँटवारी विवरण लिई दुई भागको १ भाग अंश फिरादीलाई दिलाई, फिरादीको नाममा दर्ता गरी अदालतबाटै चलन समेत चलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिरादपत्र।

हामी वादी प्रतिवादी दुई जनामात्र अंशियार नभई बाबु तुल्सीनारायणबाट शेषपछिको बकसपत्र पाउने शशीकिरण समेत ३ अंशियार भएकोले ३ भाग लगाई तुल्सी नारायणको हक जति शशीकिरणले पाउने र बाँकी वादी र म समेत २ जनाको आधाआधा अर्थात ३ भागको १ भाग बण्डा लाग्ने हो। फिरादमा उल्लेख भएबमोजिम मानो छुट्टिएको मिति कायम नभई जेठी आमा पट्टीका दाजु तुल्सीकृष्ण श्रेष्ठको अंश छोडपत्र पारित भएको मिति २०३५।२।१० अथवा बाबु तुल्सीनारायणले नै प्रतिवादीलाई घर बनाउन मञ्जूरीनामा दिनु भएको मिति २०३५।१०।१५ अथवा हाम्री आमातर्फका जयकृष्ण श्रेष्ठको अंश दिलाई पाऊँ भन्ने मुद्दाको फिराद परेको मिति अथवा सो मुद्दामा तत्कालीन मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय अदालतबाट मिलापत्र भएको २०३८।१०।१२ मध्ये मिलापत्र भएको मितिलाई नै पक्का मान्नुपर्छ। साथै मिति २०३५।१०।१५ लाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मैले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकसँग कर्मचारीले पाउने घर कर्जा र नोकरीबाट आयआर्जन गरेको समेतका रकमबाट निर्माण गरेको घर भएकोले कि.नं. ६९ कित्ताकाट भई हाल कि.नं.

१४३ को ०-६-३ जग्गामा बनेको घर मेरो मात्र एकलौटी ठहर्‍याई सो बाहेक बाँकी रहेका जग्गा र दर्ता भइसकेको वादी र मेरो नाममा संयुक्त दर्ता भएका जग्गाहरू ३ भाग लाग्ने हुँदा सो बमोजिम ३ भाग लगाई न्याय निरोपण होस् । चल अचल सम्पत्ति आ-आफ्नो भागमा पर्ने धनमाल बाबुके जीवनकालमा हातहातै बण्डा गरी बुभी लिई सकेको हुँदा अंशबण्डाको महलको २०, २१, २२ नं. बमोजिम तायदाती फाँटवारी दाखिल गर्नुपर्ने होइन । नालेस परेको मितिलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी तायदाती लिई दुई भागको एक भाग अंश दिलाई पाऊँ भन्ने विपक्षीको फिराद दावी आधारहीन र भ्रूठा हो । भ्रूठा नालिस दिने वादीलाई सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको प्रतिउत्तरपत्र ।

बाजे तुल्सीनारायण श्रेष्ठले निजको अंशहकको सम्पत्ति निजको शेषपछि मैले खान पाउने गरी मिति २०३७।१।२२ मा मलाई अष्टलोह गरी शेषपछिको बकसपत्र गरिदिएको र निजको सेवा टहल गरिरहेकै अवस्था मिति २०४२।१।११ मा निज तुल्सीनारायणको मृत्यु भएकोले प्रस्तुत मुद्दामा वादी बालकृष्ण श्रेष्ठ, प्रतिवादी तथा बाजे तुल्सीनारायणको हकखाने म शशीकिरण समेत ३ जना अंशियार भएकोमा विवाद छैन । वादी बालकृष्ण श्रेष्ठले बाजे तुल्सीनारायण श्रेष्ठबाटै घर बनाउनको निमित्त कि.नं. ६९ को जग्गामध्येबाट क्षे.फ. ०-१०-२ जग्गामा घर बनाउने नक्सा पासको प्रयोजनको लागि मञ्जूरनामा प्राप्त गरेको सम्पत्तिको स्रोत बाजे तुल्सीनारायण नै हुनु भएको र उहाँले खडा गरेको सम्पत्ति खान पाउने शेषपछिको उत्तराधिकारी मलाई समेत भाग लाग्ने हुँदा वादी दावीबमोजिम २ भाग मात्र बण्डा लाग्ने नभई ३ भाग अंशबण्डा गरी ३ भागको १ भाग मात्र वादी बालकृष्ण श्रेष्ठले अंश पाउने हो भन्ने समेत व्यहोराको मुलुकी ऐन, अ.वं. १३९ नं बमोजिम बुझिएका शशीकिरण श्रेष्ठको अधिकृत वारेश रोशनी श्रेष्ठले गरेको वयान ।

म जयकृष्णको श्रीमती हुँ । मेरो पति जयकृष्ण जेठा, प्रतिवादी श्रीकृष्ण माहिला र वादी बालकृष्ण कान्छा हुन् । यी तीन अंशियारहरू बीच नियमबमोजिम

नरमकरम मिलाई अंशबण्डा भएको छैन । अतः नरमकरम मिलाई तीन अंश गरी ३ भागको एक भाग मैले पाउनु पर्छ भन्ने समेत व्यहोराको मुलुकी ऐन, अ.वं. १३९ नं बमोजिम बुझिएका सानु श्रेष्ठले गरेको वयान ।

वादी, प्रतिवादी र अ.वं. १३९ बमोजिम बुझिएका मानिसहरूका साक्षीहरूले गरेको वकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

तायदाती फाँटवारी पेश भई मिसिल सामेल रहेको ।

कानूनबमोजिम अंशबण्डा भई वादीले आफ्नो भाग अंश पाइसकेको भन्ने पुष्टि गर्ने लिखित प्रमाण प्रतिवादीले पेश गर्न सकेको देखिन नआई वादी प्रतिवादीको नाममा संयुक्त जग्गा दर्ता रहेको देखिएकोले वादीले आफ्नो अंश भाग पाउने नै देखियो । पिता तुल्सीनारायण श्रेष्ठको २०४२ सालमा परलोक भएपछि शेषपछिको लिखत क्रियाशील गराई तुल्सीनारायणका नाउँको जग्गा वादी प्रतिवादीको नाममा २०४६ सालमा संयुक्त नामसारी गर्दाको अवस्थामानै प्रतिवादीका छोरा शशीकिरण श्रेष्ठले दावी विरोध गर्न सकेको नदेखिँदा हाल तुल्सीनारायणको अंश भनी शशीकिरण श्रेष्ठलाई बण्डा लगाउन मिल्ने देखिएन । हालसम्म पनि कि.नं. १४३ को जग्गा वादी बालकृष्ण र प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको संयुक्त नाममा दर्ता रही सगोलमा रहँदा घर निर्माण गरेको भन्ने देखिँदा बण्डा लाग्ने देखिँदा वादी दावीबमोजिम सम्पूर्ण घर जग्गा श्रीसम्पत्तिबाट दुई भागको एक भाग अंश वादीले पाउने र चलन समेत चलाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको ललितपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६२।१।०।६ को फैसला ।

शेषपछिको बकसपत्र दाताको मृत्युपश्चात् क्रियाशील भै बकसपत्र पाउनेको हक हुने कुराको उल्टो अर्थ लगाई मनोगत धारणा बनाई भएको सो फैसलामा कानूनको गम्भीर त्रुटि भएको छ । २०४६ सालमा नै मैले कुनै उजूर विरोध गर्नुपर्ने औचित्य छैन । हचुवा बुँदाबाट मेरो बकसपत्र बमोजिमको हक अपहरित हुन सक्दैन । तुल्सीनारायणको हक खाने पुनरावेदकलाई सम्पूर्ण सम्पत्ति एवं नैसर्गिक हकबाट बञ्चित हुने गरी भएको फैसला उल्टी गरी ३ अंशियार

कायम गरी शेषपछिको बकसपत्र बमोजिम तुल्सीनारायण श्रेष्ठको हक मेरो हुने र बाँकी २ भागमा कानूनबमोजिम हुने गरी न्यायपाऊँ भन्ने शशीकिरण श्रेष्ठको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

बाबु तुल्सीनारायण श्रेष्ठले म पुनरावेदकले घर बनाएनको लागि मिति २०३५।१०।५ मा मञ्जूरनामा दिई वादी बालकृष्ण श्रेष्ठले २०३५।१०।७ मा नक्सा पासको स्वीकृति निवेदनमा सही गरिदिनु भएकोले रा.वा.बैंकबाट मेरो नोकरीबाट आयआर्जन भएको रकम समेत तलवबाट कट्टा हुने गरी ऋण लिई आर्जेको रकमबाट २०४०।१।१४ गते निर्माण गरेको घर बण्डा लाग्ने होइन भन्ने प्रमाण पेश गर्दागर्दै सम्पूर्ण घर जग्गाबाट २ भागको १ भाग पाउने भनी भएको फैसला उल्टी गरी बाबु तुल्सीनारायण श्रेष्ठको सम्पूर्ण पैतृक सम्पत्तिलाई ३ भाग लगाई ३ भागको १ तुल्सीनारायणको शेषपछिको बकसपत्र पाउने शशीकिरण श्रेष्ठलाई छुट्याई म पुनरावेदकले घर कर्जा लिई निर्माण गरेको कि.नं. १४३ को क्षे.फ. ०-६-३-० जग्गामा बनेको घर मेरो एकलौटी र विपक्षी वादीको कि.नं. ७१ मा बनेको घर विपक्षिलाई नै एकलौटी रूपमा छुट्याई बाँकी रहेको अचल सम्पत्तिमा दुई भाग लगाई विपक्षीलाई १ भाग र म पुनरावेदकलाई एक भाग अंश दिलाउने गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा निवेदनको प्रकरण ३ को देहायमा लेखिएको कित्ता जग्गाहरूमा दावी जिकीर पुग्न सक्ने एक तिहाई हदसम्मको जग्गाहरू पुनरावेदनको किनारा नलागेसम्म दान दातव्य बेचबिखन इत्यादि नगर्नु भनी अ.व. १७१(क) नं. अनुसार रोक्का राखी दिएको छ, भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालतको आदेश ।

यसमा फिरादी बालकृष्ण श्रेष्ठ र प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको बाबु स्व. तुल्सीनारायण श्रेष्ठले मिति २०३७।१२।२८ मा आफ्नो अंश दर्ताको सम्पत्ति शेषपछिको बकसपत्र गरी प्रतिवादी श्रीकृष्णको छोरा प्र.शशीकिरणलाई दिएको र २०४२ सालमा तुल्सीनारायणको मृत्यु समेत भएको अवस्थामा

तुल्सीनारायणबाट शेषपछिको बकसपत्र पाउने शशीकिरणको शेषपछिको बकसपत्र बमोजिमको सम्पत्तिमा अंश हककायम नगरी फिरादी बालकृष्ण र प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको मात्रै अंश हक कामय गरी र कि.नं. १४३ को जग्गामा घर निर्माण गर्दा प्रतिवादी श्रीकृष्णले स्व. बाबु तुल्सीनारायणबाट स्वीकृत लिई बैंकबाट ऋण लिई घर बनाएको र नक्सा पासमा फिरादी बालकृष्ण समेत साक्षी वसेको अवस्था देखिँदा सो घर समेतबाट फिरादीले २ भागको एक भाग अंश पाउने गरी भएको शुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश ।

यसमा वादी प्रतिवादी अंशियार हुन् भन्ने कुरामा विवाद देखिएन । तुल्सीनारायणले आफ्नो जीवनकालमै आफ्नो अंश हकको सम्पत्ति नाति शशीकिरण श्रेष्ठलाई मिति २०३७।१२।२८ मा शेषपछिको बकसपत्र पारित गरिदिएको र २०४२ सालमा निज परलोक भएको हुँदा २०४२ सालमा उक्त बकसपत्र सक्रिय भएको देखिँदा श्रीकृष्ण, बालकृष्ण र शशीकिरण (तुल्सी नारायणको गरी) तीन अंशबण्डा लाग्ने नै भयो । बाबु र दाजुबाट स्वीकृत लिई व्यक्तिगत तवरमा ऋण लिई घर बनाएको देखिँदा विवादित कि.नं १४३ मध्येको ज.रो. ०-६-३-० जग्गा र घर श्रीकृष्णको निजी हुने र बालकृष्ण श्रेष्ठले पनि निजी तवरले बनाएको घर र घरले चर्चेको ०-६-१-० जग्गा निजहरूको आ-आफ्नो निजी देखिँदा सो घर बण्डा गर्नुपर्ने देखिएन । अरु श्रीसम्पत्तिमा वादीले तीन खण्डको एक खण्ड अंश पाउने देखियो । तसर्थ शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी भै शेषपछिको बकसपत्र पाउने शशीकिरणको समेत अंश भाग लाग्ने र कि.नं १४३ को जग्गा रोपनी १-१-०-० मध्ये ज.रो. ०-६-३-० मा बनेको भनेको घर र घरले चर्चेको जग्गा बाहेकको घर जग्गासम्म तथा कि.नं. ७१ को ०-६-१-० मा बनेको भनेको घर र घरले चर्चेको जग्गा बाहेकको घर जग्गा सम्म उपरोक्त २ घरहरू वादी प्रतिवादीले आफूले निजी तवरबाट बनाएको देखिँदा

सो घरहरू बण्डा नलाग्ने र अरु श्री सम्पत्तिबाट वादीले तीन भागको एक भाग अंश पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।१२।२७ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत पाटनको उक्त फैसलामा चित्त बुझेन । शेषपछिको बकसपत्र दिने तुल्सीनारायण श्रेष्ठको मिति २०४२।११।११ मा मृत्यु भएको मितिले दानबकसको ५ नं. बमोजिम २ वर्ष हदम्यादभित्र विपक्षी शशीकिरण श्रेष्ठले बकसपत्र क्रियाशील गराउन नसकेकोले निष्क्रिय भैसकेको शेषपछिको बकसपत्रबमोजिम सम्पत्तिमा हक हुने ठहर गरेको फैसला उक्त कानूनी व्यवस्था विपरीत बदरभागी छ । शेषपछिको बकसपत्रको आधारमा प्राप्त भएको हक मुलुकी ऐन, ज.प.को २क. नं. बमोजिम जहिलेसुकै नामसारी गर्न मिल्दैन । २०४६ सालमा नै सो जग्गाहरू म बालकृष्ण श्रेष्ठ र प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठका नाउंमा संयुक्त नामसारी गरिएकोमा सोउपर चुनौती गरी दा.खा. नामसारी बदर र हक कायम गराउन नसकेको हुँदा हाल दावी नै नभएको कुरामा निरुपण गरेको फैसला अ.वं. ८२, १८४क, ज.प.को २क र १७ तथा ज. मि. को १८ नं. को विपरीत बदरभागी छ । विपक्षी शशीकिरण म समेतका अंशियार नभई भतिजा नाताका व्यक्ति हुन् । निजलाई अंशबण्डाको १ नं. बमोजिम अंशियार कायम गर्न नमिल्नेमा हक नै समाप्त भैसकेको शेषपछिको बकसपत्र को आधारमा अंशियार कायम गरेको फैसला अंशबण्डाको १ र १९(४) नं. विपरीत छ । कि.नं. १४३ को क्षे.फ. १-१-० मध्ये ०-६-३-० जग्गामा बनेको घर विपक्षी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको निजी ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला पनि त्रुटिपूर्ण छ । उक्त घर सगोलमा रहँदा बनाएको हो । नक्सा पासलगायतका कार्य गर्ने प्रयोजनका लागि मात्र विपक्षीलाई मञ्जूरनामा दिइएको हो । जग्गा निजलाई मात्र हक छाडि दिएको भए पिताको मृत्युपश्चात् २०४६ सालमा संयुक्त नामसारी हुने थिएन । नक्सा पासको लागि दिएको मञ्जूरनामाबाट हक समाप्त भएको भन्ने अर्थ गरी सगोलमा छँदा बनाएको घर विपक्षीको निजी ठहर्‍याएको फैसला मिलेको छैन ।

बैकबाट लिएको रु.३०,०००।-ऋणबाट करौंडौं मूल्य पर्ने उक्त घर निर्माण हुनसक्ने अवस्था पनि छैन । अतः ३ अंशियार कायम गरिएको र घर निजी आर्जनको ठहर्‍याई बण्डा नलगाएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला बदर गरी शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी बालकृष्ण श्रेष्ठको यस अदालतसमक्ष पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादी शशीकिरण श्रेष्ठले मिति २०३७।१।२८ को शेषपछिको बकसपत्र अनुसार प्राप्त गरेको भनेको सम्पत्ति शेषपछिको बकसपत्रको लिखत गरिदिने तुल्सीनारायण श्रेष्ठको मिति २०४२।११।११ मा मृत्यु भएपछि मुलुकी ऐन दानबकसको महलको ५ नं. को हदम्याद २ वर्षभित्र क्रियाशील गराउनु पर्नेमा सो गराएको नदेखिएको अवस्थामा निज शशीकिरण श्रेष्ठलाई पनि वादी सरहको अंशियार कायम गरी वादीले ३ भागको १ भाग मात्र अंश पाउने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उक्त दानबकसको महलको ५ नं. को हदम्याद समेतको परिप्रेक्ष्यमा फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलको निमित्त प्रत्यर्थी फिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत यस व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०६५।१।२६ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी बालकृष्ण श्रेष्ठका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्तात्रय श्री वसन्तराम भण्डारी, श्री हरिहर दाहाल र श्री शम्भु थापाले २०३७ सालको शेषपछिको बकसपत्र नदेखाइएको हुनाले वादीलाई सो तथ्य थाहा हुने कुरा भएन । २०४२ सालमा पिता तुल्सीनारायणको मृत्यु भएको र २०४६ सालमा पिताको नाउं दर्ताको जग्गा बालकृष्ण र श्रीकृष्ण श्रेष्ठका नाउंमा संयुक्त नामसारी भैसकेको छ । उक्त बकसपत्रको अस्तित्व नदेखाएको कारणले नै त्यसरी नामसारी भएको हो । दान बकसको ५ नं. बमोजिम पाउनेको हक पुगेको दुई वर्षभित्र हक कायम नगराएकोले बकसपत्र स्वतः निष्क्रिय भैसकेको छ । विषय विषयमा बनेको कानूनको हदम्याद व्यतीत गरी सकेको अवस्थामा मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको ३२

र ३२क तथा ज.प.को २क नं. आकर्षित हुन सक्दैन । त्यसमा पनि निज शशीकिरण वादी बनी नामसारी बदर गरी हक कायम गराउन नालेस लिई आएको अवस्था छैन । अंश मुद्दामा अ.वं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएको व्यक्तिलाई वादी सरह मानी हक कायम गरिदिन मिल्ने होइन । हदम्याद नाघी सकेको कुरामा इन्साफ गर्न मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा तमाम नजीर प्रतिपादन भएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । त्यसै गरी कि.नं. १४३ को जग्गामा वनेको घर र घरले चर्चेको ०-६-३-० जग्गा प्रत्यर्थी श्रीकृष्णको निजी ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला समेत मिल्नेको छैन । उक्त जग्गामा घर बनाउँदा नक्सा पास गर्ने प्रयोजनका लागि सम्म मञ्जुरनामा दिएको हो । सो घरजग्गा प्रत्यर्थीको निजी भए पिताको मृत्यु पछि २०४६ सालमा वादी समेतको नाउँमा संयुक्त नामसारी हुने थिएन । बैकमा जागिर खाएको र तीस हजार ऋण लिएको भन्ने आधारमा मात्र करौँडो पर्ने घर निजी तवरमा बनाएको भनी अनुमान गर्न मिल्दैन । अतः शशीकिरणलाई अंशियार कायम गरिएको र उक्त घरजग्गा निजी आर्जन ठहर गरेको हदसम्मको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर भई शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरिनुपर्छ भन्ने समेतको बहस गर्नुभयो । विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरूले आफ्नो बहस जिकीरको समर्थनमा लिखित बहसनोट समेत पेश गर्नु भएको रहेछ ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूको तर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी र श्री विश्वकान्त मैनाली एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री गुरुप्रसाद बराल, श्री सविता बराल र श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठले बाजे तुल्सीनारायणले निजको अंश हकको सम्पूर्ण श्री सम्पत्ति अष्टलोह गरी २०३७ सालमानै नाति शशीकिरणलाई शेषपछिको बकसपत्र पारित गरिदिएको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन । २०४२ सालमा दाता तुल्सीनारायणको मृत्यु भैसकेको हुँदा तुल्सी नारायणको अंश हकमा स्वतः शशीकिरणको हक कायम भएको छ । उक्त शेषपछिको बकसपत्र लिखित हालसम्म बदर नभएकोले अन्यथा भन्न मिल्ने

अवस्था छैन । २०४६ सालमा एकासगोलका अंशियारहरूले सम्पत्ति नामसारी गराएको भए तापनि अंशियारभन्दा बाहिर नगएकोले नामसारी बदरमा नालेस गर्नुपर्ने प्रयोजन नै छैन । दानबकसको ५ नं.को हदम्याद सम्पत्ति अन्यत्र हक हस्तान्तरण भएको स्थितिमा आकर्षित हुने हो । एकासगोलको बाबु र काकाले नामसारी गराउँदा क्रियाशील भैसकेको शेषपछिको बकसपत्र बमोजिम प्राप्त हक समाप्त हुँदैन । २०६१ सालमा शेषपछिको बकसपत्र बमोजिमका जग्गा नामसारी दा.खा.को लागि शशीकिरणको निवेदन परेको छ । शशीकिरणलाई अ.वं.१३९ नं. बमोजिम बुझी प्रतिवादी कायम गरिएको काम कारवाही उपर वादीको उजूरी छैन । मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको ३२ र ३२क तथा ज.प.को २क नं. बमोजिम नामसारी गराउन जहिले सुकै आउन पाउने व्यवस्था भएको हुँदा हदम्याद गएको भन्न मिल्ने स्थिति छैन । शेषपछिको बकसपत्र दिनेको मृत्यु भएपछि बकसपत्र स्वतः क्रियाशील भई पाउनेको हक हुने भनी नेकाप २०५६, पृष्ठ ३९२ को मथुरा चिपालुको मुद्दामा सिद्धान्त कायम भएको हुँदा तुल्सीनारायणको अंश हक शशीकिरणले पाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिव छ । त्यसै गरी कि.नं १४३ को ०-६-३-० जग्गामा प्रत्यर्थी श्रीकृष्ण श्रेष्ठले घर बनाउँदा तुल्सीनारायण र स्वयम् वादी समेतले २०३५ सालमा मञ्जुरीनामा दिएको अवस्था छ । राष्ट्रिय वाणिज्य बैकबाट तीस हजार रुपैया ऋण लिई बैकमा नोकरी गरी गरेको आर्जन समेतबाट श्रीकृष्ण श्रेष्ठले बनाएको उक्त घर निजको निजी आर्जन हुँदा बण्डा लाग्ने अवस्था छैन । स्वयम् वादीले समेत सोही व्यहोराले मञ्जुरीनामा लिई कि.नं ७१ को ०-६-१-० जग्गामा घर बनाएको अवस्था छ । दुवै छोराहरूलाई छुट्टाछुट्टै घर बनाउन पिताकै पालामा भएको सो व्यवहार न्यायोचित् समेत भएकोले हाल उक्त दुवै घर आ-आफ्नो निजी ठहर्‍याएको फैसलामा समेत कुनै त्रुटि छैन । जग्गा पिताकै नाउँमा भएकोले २०४६ सालमा संयुक्त नामसारी गरिएको कारणले मात्र निजी व्यवहारलाई सगोल मान्न मिल्दैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरिनु पर्दछ

भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी र श्री विश्वकान्त मैनाली तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री गुरुप्रसाद वराल र श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठले आ-आफ्नो बहस जिकीरको समर्थनमा लिखित बहसनोट समेत पेश गर्नु भएको रहेछ ।

आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा पक्ष विपक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको उपरोक्त बहस जिकीर मनन् गरी पेश भएको लिखित बहसनोटसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा मूलतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ :-

१. शेषपछिको बकसपत्र गरी दिने दाताको मृत्युपश्चात् बकसपत्र पाउनेको हक सिर्जना हुने र समाप्त हुने कानूनी आधार र आवस्थाहरू के कस्ता रहेका छन् ? यस विषयमा यस अदालतबाट के-कस्ता सिद्धान्तहरू कायम भएका छन् र प्रत्यर्थी शशीकिरण श्रेष्ठले पाएको शेषपछिको बकसपत्र को हैसियत समाप्त भएको छ वा छैन ?
२. कि.नं १४३ को जग्गामध्ये ०-६-३-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर सगोलको हो वा प्रत्यर्थी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको निजी आर्जनको के हो ?
३. पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? र पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्ने हो वा होइन ?

२. निर्णय निरोपणका लागि निर्धारण गरिएका उपरोक्त प्रश्नहरूमा प्रवेश गर्नु अघि प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यको विषयमा केही स्पष्ट हुनुपर्ने देखिन्छ । सो सम्बन्धमा मिसिल हेर्दा पिता तुल्सीनारायण श्रेष्ठका आमा चिनीमाया श्रेष्ठ र सौतेनी आमा चन्द्रकुमारी श्रेष्ठ समेतका दुई पत्नी तथा तुल्सीकृष्ण, जयकृष्ण, वादी बालकृष्ण र प्रत्यर्थी श्रीकृष्ण समेत चार भाइ छोराहरू भएकोमा पिताको २०४२ सालमा तथा

आमाहरूको सो अगावै मृत्यु भैसकेको, दाजु तुल्सीकृष्ण मिति २०३५।२।१० को छोडपत्र र दाजु जयकृष्ण मिति २०३९।१०।१२ को मिलापत्रबाट छुट्टिभिन्न भैसकेको हुँदा हाल विपक्षी श्रीकृष्ण र फिरादी समेतका दुई अशियार रहेकोले फिराद परेको अघिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सम्पूर्ण चल अचल श्री सम्पत्ति दुई भाग लगाई दुई भागको एक भाग अंश दिलाई पाऊँ भन्ने समेत वादीको फिराद दावी रहेको देखिन्छ । प्रतिवादीको प्रतिउत्तर हेर्दा बाबु तुल्सीनारायणले निजको अंश हकको सम्पूर्ण श्री सम्पत्ति निजको नाति तथा मेरो छोरा शशीकिरणलाई शेषपछिको बकसपत्र पारित गरी दिएकोले वादीले दुई भागको एक भाग नभई तीन भागको एक भाग अंश पाउने हो । कि.नं. १४३ को जग्गामा बाबु समेतको मञ्जुरी लिई बैंक ऋण समेतबाट घर बनाएको हुँदा सो बण्डा लाग्ने होइन । सो घर र विपक्षी वादीले कि.नं. ७१ बनाएको घर आ-आफ्नो निजी ठहर्‍याई सो बाहेकको सम्पत्तिबाट वादीले तीन भागको एक भाग अंश पाउने हो भन्ने समेत जिकीर लिएको देखिन आउँछ ।

३. शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतले तायदातीमा उल्लिखित सम्पूर्ण श्री सम्पत्तिबाट वादीले दुई भागको एक भाग अंश पाउने ठहर्‍याएको फैसला केही उल्टी गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट तुल्सीनारायणको अंश भागको सम्पत्ति निजबाट शेषपछिको बकसपत्र पाउने शशीकिरणले लिन पाउने हुँदा वादीले तीन भागको एक भाग अंश पाउने र कि.नं. ७१ र १४३ मा बनेका घरहरू वादी प्रतिवादीको निजी ठहरी बण्डा नलाग्ने भन्ने समेत फैसला भएको देखियो । शेषपछिको बकसपत्र दिने तुल्सीनारायणको २०४२ सालमा मृत्यु भई २०४६ सालमा निजका नाउंमा दर्ता भएका जग्गाहरू वादी प्रतिवादीहरूको नाउंमा संयुक्त नामसारी भैसकेको, सो बखत उक्त बकसपत्रको अस्तित्व नदेखाइएकोले दानबकसको ५ नं. को हदम्याद नाघिसकेको अवस्थामा दावी नै नभएको कुरामा अ.वं. १३९ नं.बमोजिम बुझिएको व्यक्तिलाई अशियार कायम गर्न नमिल्ने तथा सगोलमा रहँदा बनाएको घर निजी आर्जन ठहर्‍याएको हदसम्मको पुनरावेदन

अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला नै सदर कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत वादीको यस अदालतसमक्षको पुनरावेदन जिकीर मुलुकी ऐन, दानबकसको ५ नं. को कानूनी व्यवस्थाको परिपेक्ष्यमा पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्नसक्ने देखिएको भन्ने समेत आधारमा यस अदालतबाट प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको देखियो ।

४. उल्लिखित तथ्यगत अवस्था र आधार तथा पुनरावेदन जिकीरको सन्दर्भमा प्रथमतः निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । यस परिप्रेक्ष्यमा शेषपछिको बकसपत्र दिने, लिने तथा बदर गराउने र त्यस्तो बकसपत्रबाट प्राप्त सम्पत्तिमा हक कायम हुने एवम् समाप्त हुने कानूनी व्यवस्थाको सिंहावलोकन गर्नु सान्दर्भिक नै हुने देखिन्छ । मुलुकी ऐन, अंशबण्डाको १९ नं. को विभिन्न दफाहरूमा सगोलको सम्पत्ति कसरी व्यवहार गर्ने भन्ने कुराको आधार र अवस्था उल्लेखन भै देहाय ४ दफामा माथि दफा दफामा लेखिएबमोजिम आफूखुशी गर्न नपाउने अवस्थामा पनि आफ्नो अंश हकको जति आफूखुशी गर्न पाउँछ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । सो कानूनी व्यवस्थाबाट आफ्नो अंश हकको सम्पत्ति उपभोग गर्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित अंशियारलाई कुनै पूर्व शर्त वा बन्देज नरही जुनसुकै व्यहोराले आफूखुश गर्न पाउने अधिकार हुने देखियो ।

५. मुलुकी ऐन, दानबकसको १ नं. मा आफ्नो हक पुग्ने सम्पत्ति दान वा बकस गरी दिन हुन्छ भन्ने समेत उल्लेख भएको देखिँदा अंशबण्डाको १९(४) बमोजिमको सम्पत्ति दान वा बकस जुनसुकै व्यहोराले हक हस्तान्तरण गर्न नमिल्ने देखिँदैन । दानबकसकै २ नं. मा शेषपछिको बकसपत्र बदर गराउने अधिकार र कार्यविधिको व्यवस्था भएको छ । जसअनुसार शे.व गरिदिनेलाई चित्त नबुझे जहिलेसुकै त्यस्तो लिखित बदर गर्न सक्ने देखिन्छ । यदि दाताको जीवनकालमा निजले शे.व लिखित बदर नगराएमा निजको मृत्युपछि स्वतः पाउनेको हक क्रियाशील हुने अवस्था आउँछ । तर दानबकस

पाएको कुरामा आफ्नो हक पुगेको वा दिन नहुने दानबकस दिएकोमा पाउनेको हक पुगी भोगचलन गरेको मितिले दुई वर्ष भित्र नालेस गर्नुपर्ने भन्ने दानबकसको ५ नं. को कानूनी व्यवस्था देखिन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाले दानबकस पाएको सम्पत्ति अन्यथा भई हक जाने अवस्था भएमा पाउनेले हक कायम गराउने तथा दिनै नहुने सम्पत्ति दानबकस दिएमा सो बदर गराउने दुई वटा अवस्थालाई सम्बोधन गरेको छ ।

६. यसका साथै मुलुकी ऐन रजिष्ट्रेशनको ३२ नं. बमोजिम शेषपछिको बकस पत्र गरी दिने मानिस मरी पाउनेको हक पुग्न आएमा दाताको मृत्यु भएको ३५ दिनभित्र दाखिल खारेज गराउनु पर्ने देखिन्छ । तर सोही ३२क नं. ले ३२ नं. बमोजिमको म्यादभित्र दाखिल खारेज नगराई म्याद गुजारी जतिसुकै अवधि व्यतीत गरी दरखास्त दिएको भए तापनि दश रुपैयाँ दस्तूर लिई नाउँसारी दाखिल खारेज गरिदिनु पर्ने वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ । त्यसैगरी आफ्ना हक हुन आई दाखिल खारेज गर्नुपर्ने भएको सम्पत्ति नाउँसारी दाखिल खारेज गर्ने सम्बन्धमा रजिष्ट्रेशनको ३२क नं. को जस्तै व्यवस्था मुलुकी ऐन ज.प.को. २क. नं. मा समेत भएको देखिन्छ ।

७. उपरोक्त कानूनी व्यवस्थाहरूको विश्लेषणबाट आफ्नो अंश हकको सम्पत्ति अरुलाई दान वा बकस दिने लगायत जुनसुकै व्यहोराले आफूखुश गर्न पाउने, शेषपछिको बकसपत्र गरिदिएको कुरामा दातालाई चित्त नबुझेमा उसको जीवनकालभरी जुनसुकै समयमा बदर गराउनु पाउने, दाताको मृत्यु भएपछि शेषपछिको बकसपत्र स्वतः क्रियाशील भई पाउनेको हक सिर्जना हुने, शेषपछिको बकसपत्र पाई हक पुगेको कुरा अन्यथा भए २ वर्षभित्र नालेस दिनुपर्ने, दिन नहुने बकस दिएकोमा पाउनेको हक पुगी भोगचलन गरेको दुई वर्ष भित्र नालेस दिनुपर्ने, शेषपछिको बकसपत्र गरी दिने मानिस मरेको ३५ दिनभित्र नाउँसारी दाखिल खारेजको लागि दरखास्त दिनुपर्ने तर ३५ दिन नघाई जतिसुकै अवधि व्यतीत गरी नाउँसारी दाखिल खारेज

गर्न आएतापनि दश रुपैयाँ दस्तूर लिई नाउँसारी दाखेल खारेज गरी दिनुपर्ने भन्ने देखिन आएको छ ।

८. शेषपछिको बकसपत्र कुन अवस्थामा क्रियाशील हुने हो भन्ने कानूनी व्यवस्थाकै सन्दर्भमा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट विभिन्न मुद्दाहरूमा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । खास गरी निवेदिका पदमावती उपाध्यायको मु.स.गर्ने तारादेवी उपाध्याय विरुद्ध इन्द्रप्रसाद उपाध्याय पौडेल समेत विपक्षी भएको संवत् २०३१ सालको दे.पू.नं.८७ को अंश मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट “बकसपत्र दिनेको मृत्यु भएपछि निजले गरी दिएको शेषपछिको बकसपत्र को बकसपत्रको नाताले निजको हक बकस पाउनेमा सर्ने र निज बकस दिनेको अंश भागमा बकस पाउनेको अंश हक स्थापित हुने” भन्ने सिद्धान्त (नेकाप २०३२, नि.नं.९२४, पृष्ठ २१८) कायम भएको अवस्था छ । त्यसै गरी पुनरावेदक मथुरा चिपालु विरुद्ध मनोज चिपालु प्रत्यर्थी भएको संवत् २०५४ सालको दे.पु.इ.नं.१२६ को हक कायम समेत मुद्दामा यस अदालतको बृहद पूर्ण इजलासबाट मिति २०५५।११।२६ मा निर्णय भै “तत्काल प्रचलित कानूनबमोजिम आफ्नो अंश हकको सम्पत्ति शेषपछिको बकसपत्र को लिखत गरी दिएको अवस्थामा सो लिखतलाई अन्यथा प्रमाणित नगरेसम्म लिखतको कानूनी अस्तित्व यथावत् रहेको मान्नुपर्ने भै त्यस्तो कानूनी मान्यता प्राप्त शेषपछिको बकसपत्र को लिखत बकसपत्र दाताको मृत्यु पछि स्वतः क्रियाशील हुने हुँदा बकसपत्र दाताको हकको सम्पत्ति बकस पाउनेमा सर्ने” भन्ने समेत सिद्धान्त (नेकाप २०५६, नि.नं.६७२९, पृष्ठ ३९२) प्रतिपादन भएको पाइन्छ । पुनरावेदक/वादी पुण्यराम सुवाल विरुद्ध हर्षलक्ष्मी व्याञ्जू विपक्षी/प्रतिवादी भएको संवत् २०५८ सालको दे.पु.इ.नं.७४ को बकसपत्र बदर मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट “आमा लक्ष्मीमायाँ सुवालले गरी दिएको शेषपछिको बकसपत्रको लिखतबाट निजको अंश हकमा बकसपत्र पाउने प्रतिवादी हर्षलक्ष्मीको हक स्थापित हुने देखिँदा सो बकसपत्र बदर गरिपाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न

नसक्ने ठहर्‍याएको शुरुको इन्साफ सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर हुने” भन्ने सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ ।

९. उपरोक्त नजीर सिद्धान्तहरूको आधार ग्रहण गर्दै यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट निवेदक पार्वतीदेवी वनेनीको मु.स.गर्ने सावित्रीदेवी वनिया विरुद्ध रामगोपाल वैश्य समेत प्रतिवादी भएको पु.नि.नं. ०६५-NF-००४ को अंश दर्ता मुद्दामा मिति २०६७।३।१० मा निर्णय भई “शेषपछिको बकसपत्र दिनेको अंश हक निजको मृत्युपछि स्वतः पाउनेमा सर्ने भन्ने कुरा स्थापित गरी एक निश्चित न्यायिक मान्यता कायम भएको देखिँदा वादी पार्वतीदेवीले गरिदिएको र हालसम्म बदर नभई कायम रहेको शेषपछिको बकसपत्र लिखतबमोजिम निजको अंश हक निजको मु.स.गर्ने निवेदिका सावित्रीदेवीमा सर्ने र निजको हक स्थापित हुने देखिएकोले उपरोक्त नजीर सिद्धान्तविपरीत पार्वतीदेवीको अंश हक लोप गरी चार अंश भाग मात्र लगाई भएको संयुक्त इजलासको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म पुनरावलोकन हुने” भन्ने समेत सिद्धान्त कायम भएको देखिन्छ ।

१०. यस अदालतबाट प्रतिपादित उपरोक्त सिद्धान्तहरूबाट शेषपछिको बकसपत्र गरिदिनेको मृत्यु भएको र शेषपछिको बकसपत्र लिखत बदर नभएको अवस्थामा त्यस्तो बकसपत्र स्वतः क्रियाशील भै बकसपत्र दिनेको अंश हक बकसपत्र पाउनेमा सर्ने भन्ने नजीर कायम भई एक निश्चित न्यायिक मान्यता स्थापित भएको देखिन आउँछ ।

११. अब, उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र यस अदालतबाट प्रतिपादन भएका नजीर सिद्धान्तको सापेक्षतामा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्था दृष्टिगत गर्दा पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादीमध्येको श्रीकृष्ण श्रेष्ठका पिता तुल्सीनारायणले निजको अंश हकको सम्पूर्ण श्री सम्पत्ति निजको शेषपछि निजका नाति (प्रतिवादी श्रीकृष्णका छोरा) शशीकिरण श्रेष्ठले खान पाउने गरी मिति २०३७।१।२८ मा अष्टलोह गरी शेषपछिको बकसपत्र गरी दिएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन । मिति २०४२।१।१९ मा निज

तुल्सीनारायणको मृत्यु भएको भन्ने तथ्यलाई पनि वादीको फिरादपत्रमा नै स्वीकार गरिएको छ। शेषपछिको बकसपत्र गरी दिने तुल्सीनारायणको जीवनकालमा निजले तथा तत्पश्चात् पुनरावेदक वादीलगायत अन्य कसैले उक्त शेषपछिको बकसपत्र लिखत बदरमा नालेस गरेको वा बदर गराएको भन्ने पनि देखिएको छैन। यसबाट सो शेषपछिको बकसपत्र अद्यापिसम्म कायमै रहेको र उक्त शेषपछिको बकसपत्रबमोजिमको सम्पत्ति नाउँसारी दाखेल खारेजको लागि शशीकरणको तर्फबाट मिति २०६१।१।११ मा मालपोत कार्यालयमा दरखास्त परेको भन्ने पनि निजले अ.व. १३९ बमोजिम गरेको बयानबाट देखिएको छ।

१२. तुल्सीनारायण २०४२ सालमा परलोक भएपछि २०४६ सालमा निज नाउको सम्पत्ति वादी बालकृष्ण र प्रतिवादी श्रीकृष्णले संयुक्त नामसारी गराई सकेको र उक्त समयमा शेषपछिको बकसपत्र गरिदिएको छ भन्ने कुरा उल्लेख नगरिएको हुँदा उक्त नामसारी निर्णय बदर नभै शशीकरणको हक कायम हुन नसक्ने, दानबकसको ५ नं. बमोजिम दुई वर्षभित्र हक कायम नगराएकोले अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएको व्यक्तिलाई प्रस्तुत अंश मुद्दाबाट हक कायम गरिदिन नमिल्ने भन्ने नै पुनरावेदक वादीको मुख्य पुनरावेदन जिकीर भै यस अदालतबाट प्रत्यर्थी भिकाउँदा समेत सोही आधार ग्रहण गरिएको देखिन्छ।

१३. वस्तुतः प्रत्यर्थी शशीकरणले प्राप्त गरेको शेषपछिको बकसपत्र लिखत बदर नभएको स्थितिमा दाता तुल्सीनारायणको मृत्युपछि सो लिखत स्वतः क्रियाशील भैसकेको देखिन्छ। त्यसरी बदर नभएको शेषपछिको बकसपत्र लिखत बमोजिम निजको हक भएको सम्पत्ति निजले दश रुपैयाँ दस्तूर तिरी रजिष्ट्रेशनको ३२क नं. बमोजिम जहिलेसुकै नामसारी दाखेल खारेज गराउन सक्ने नै हुन्छ। उक्त कानूनी व्यवस्था बमोजिम दा.खा.नामसारीको लागि दरखास्त परेकोमा प्रस्तुत अंश मुद्दा विचाराधीन रहेकै कारण सो कारवाही मुलतवीमा रहेको भन्ने देखिन आएको छ। प्रस्तुत अंश मुद्दामा वादीले दुई भागको १ भाग

अंश माग गरेकोमा वादी प्रतिवादी सरहकै एक अंशियारले निजको अंश हक शेषपछिको बकसपत्र गरी दिएको छ भन्ने प्रतिउत्तरपत्रबाट खुल्न आई त्यसरी शेषपछिको बकसपत्र पाउने व्यक्ति शशीकरणलाई अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझी प्रतिवादी सरह तारिखमा राखिएकोले वादीले कति भाग अंश पाउने हो भन्ने कुरा निरोपण गर्नुपर्ने प्रयोजनका लागि अदालतको जानकारीमा आएको उक्त शेषपछिको बकसपत्र लिखतको बारेमा बोल्न नमिल्ने अवस्था हुँदैन।

१४. पुनरावेदकको जिकीर उक्त शेषपछिको बकसपत्र भएको होइन वा दिन नपाउने बकसपत्र दिएको हो वा सो बदर भैसकेको भन्ने रहेको छैन। केवल २०४६ सालमा तुल्सीनारायणको सम्पत्ति वादी र प्रतिवादीहरूले संयुक्त रूपमा नामसारी गरी सकेको करण त्यसको क्रियाशीलता समाप्त भैसकेको भन्ने रहेको छ। तर अंशियार बाहेक उनाउ व्यक्तिका नाउँमा उक्त सम्पत्ति गएको नभै २०४६ सालमा सगोलका अंशियारहरूकै नाममा नामसारी भएको देखिन्छ। तुल्सीनारायणका छोराहरू वादी बालकृष्ण तथा प्रतिवादी श्रीकृष्ण एकासगोलमा रहेको कारण अंशबण्डा गरिपाउँ भन्ने प्रस्तुत अंश मुद्दा परेबाट पनि सो तथ्य स्थापित भएको छ। सगोलका अंशियार श्रीकृष्णका छोरा अर्थात् पुनरावेदक वादीका भतिजा प्रत्यर्थीमध्येका शशीकरण सगोलका होइनन् भनी मान्न मिल्ने अवस्था पनि छैन। सगोलको सम्पत्ति निज शशीकरणको नाममा दर्ता रहेको अवस्था भए त्यसबाट समेत पुनरावेदक वादीले प्रस्तुत अंश मुद्दाबाटै अंश प्राप्त गर्ने अवस्था विद्यमान रहेको स्थितिमा निज शशीकरणले बाजे तुल्सी नारायणबाट शेषपछिको बकसपत्र बाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति वादी तथा प्रतिवादी श्रीकृष्णका नाउँमा दा.खा. हुँदैमा सो सम्पत्तिको सगोलीय चरित्र र प्रकृतिमा कुनै भिन्नता आएको देखिदैन। अर्थात् अंशियार बाहेक उनाउ व्यक्तिका नाउँमा प्रत्यर्थी शशीकरणले शेषपछिको बकसपत्र पाएको सम्पत्ति गएको अवस्था छैन। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ६(क) मा अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म एकाघरसगँका अंशियारहरू मध्ये जुनसुकै

अशियारका नाउँमा रहेको सम्पत्ति सगोलको सम्पत्ति हो भनी अदालतले अनुमान गर्नुपर्ने देखिन आउँछ । यसबाट हजुरबुवाको नाउँदर्ताको सम्पत्ति एकाघर सगोलका बाबु र काकाका नाउँमा नामसारी हुँदा प्रत्यर्थी शशीकिरणले बाजे तुल्सी नारायणबाट शेषपछिको बकसपत्र लिखतअनुसार पाएको हक समाप्त भएको अर्थ गर्न मिल्दैन । एकासगोलका अशियारका नाउँमा दर्ता भएको सम्पत्ति बदर गराई रहनु पर्ने अवस्था नहुँदा मुलुकी ऐन दानबकसको ५ नं. को हदम्याद आकृष्ट हुने स्थिति देखिएन । सो ५ नं. को व्यवस्था अशियार बाहेकका उनाउ व्यक्तिको नाउँमा सम्पत्ति गएको स्थितिमा आकर्षित हुने हुँदा तुल्सीनारायणको भागको सम्पत्ति प्रत्यर्थी शशीकिरणले नपाउने कुनै कारण नदेखिएकाले यस अदालतबाट प्रत्यर्थी भिकाउँदा लिइएको आधारसँग सहमत हुन सकिएन ।

१५. अव कि.नं. १४३ को ज.रो. १-१-० मध्ये ज.रो. ०-६-३-० जग्गामा रहेको भनिएको घर प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको निजी ठहऱ्याई बण्डा नलगाएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा सो जग्गामा घर बनाउनको लागि प्रत्यर्थी श्रीकृष्ण श्रेष्ठलाई तुल्सीनारायणले मिति २०३५।१०।५ मा मञ्जूरीनामा दिई नक्सा पासको स्वीकृति निवेदनमा स्वयं वादी बालकृष्ण श्रेष्ठले मिति २०३५।१०।७ मा सही गरी मञ्जूरी दिएको समेत देखिएको छ । प्रत्यर्थी श्रीकृष्ण श्रेष्ठ राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकका कर्मचारी रहेको र निजले कर्मचारीले पाउने घर कर्जाबापत कर्जा सापटी समेत लिई उक्त घर बनाएको भन्ने जिकीर गरी सोको प्रमाण समेत पेश गरेको देखिएको छ । उक्त घर कर्जा रकम र नोकरीबाट गरेको आयआर्जन समेतबाट निजी तवरले सो घर बनाएकोले बण्डा लाग्ने होइन भन्ने निजको जिकीर रहेको पाइन्छ । यसका साथै वादी बालकृष्ण श्रेष्ठलाई समेत बाबु तुल्सीनारायणले मञ्जूरीनामा दिई कि.नं. ७१ को जग्गामा घर बनाई अलग-अलग बसोवास गरी आएको हुँदा उक्त दुवै घर बण्डा लगाउनु पर्ने

होइन भन्ने प्रत्यर्थी प्रतिवादी पक्षको भनाई रहेको छ । प्रतिवादीको सो जिकीर खण्डन हुने ठोस र वस्तुनिष्ठ आधार पुनरावेदक वादी पक्षबाट दिन वा गुजार्न सकेको पाइदैन । वादी र प्रतिवादीले आ-आफूले बनाएका भनिएका घरहरू करीव समान क्षेत्रफलमा अवस्थित रहेको भन्ने देखिएको उक्त जग्गाहरूमा परस्पर मञ्जूरी र सहमतिबाट बाबुकाै पालामा वादी र प्रतिवादीले अलगअलग घर बनाई बसोवास गरी आएको भन्ने देखिँदा हाल प्रतिवादीको घर सडकतर्फ परेको कारण घरको मूल्याङ्कन फरक भएको भन्नेसम्मको आधारबाट अन्यथा ठहऱ्याउन मिल्ने देखिएन ।

१६. पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि प्रकरण प्रकरणमा विश्लेषण गरिएको तथ्य प्रमाण एवं कानूनी व्यवस्था र प्रतिपादित सिद्धान्त समेतका आधार कारणबाट ताथदातीमा उल्लेख भएको सम्पूर्ण श्री सम्पत्तिबाट वादीले दुई भागको एक भाग अंश पाउने ठहऱ्याएको शुरु ललितपुर जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी तुल्सीनारायण श्रेष्ठले गरिदिएको शेषपछिको बकसपत्रबमोजिम निजको अंश भाग प्रत्यर्थीमध्येको शशीकिरण श्रेष्ठले पाउने हुँदा पुनरावेदक वादीले ३ भागको १ भाग अंश पाउने र कि.नं. ७१ को ०-६-१-० र कि.नं. १४३ मध्येको ०-६-३-० जग्गामा बनेको भनिएको घर र घरले चर्चेको जग्गा बण्डा नलाग्ने ठहऱ्याएको समेत पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।५।२७ को फैसला मनासिव देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुभाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. कृष्णप्रसाद उपाध्याय
इति संवत् २०६७ साल मंसिर २२ गते रोज ४ शुभम
इजलास अधिकृत:- नारायणप्रसाद सुवेदी

निर्णय नं. ८८०४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
फौ.पु.नं. २०६७-CR-०१९१
फैसला मिति: २०६८।९।२७।४

मुद्दा:- जीउमास्ने बेच्ने ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जि. मकवानपुर, सरिखेत गा.वि.स.
वडा नं. ६ घर भै हाल कारागार कार्यालय
भीमफेदीमा कैदमा रहेको हरि मगर भन्ने
तेजबहादुर रानामगर
विरुद्ध

प्रत्यर्धी वादी: नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री बालचन्द्र शर्मा

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री राजेन्द्रप्रसाद राजभण्डारी

मा.न्या.श्री तेजबहादुर कार्की

- पीडितको मौकाको प्रमाणित बयानलाई अन्य प्रमाणहरूले सिलसिलाबद्ध रूपमा समर्थन गरेको अवस्थामा जीउमास्ने बेच्ने मुद्दाकी पीडितले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र नगरेको कारणले मात्रै सो घटना नभएको र त्यसमा संलग्न प्रतिवादीले कसूरबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने ।
- जीउमास्ने बेच्ने जस्तो गम्भीर प्रकृतिको मुद्दामा पीडित व्यक्तिले मौकामा गरेको बयान प्रमाणित गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्थाको खास प्रयोजन र महत्व हुन्छ । सो कुरालाई नजरअन्दाज गरी केवल पीडितको बकपत्रलाई मात्र कसूर

स्थापित गर्ने प्रमाणको रूपमा हेरिनुपर्छ भन्ने सूत्रवत् मान्यता राख्नु न्यायोचित र विवेकसम्मत हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू
बालकृष्ण नेउपाने, सन्तोष बस्नेत र
तेजबहादुर कटुवाल

प्रत्यर्धी वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- जीउमास्ने बेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ३, ४(क) र ८(१)
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ३(१) र ४(१)(क), १५ (१)(क)

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६६।१२।२४ को फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार छ:-

२०६२ साल चैत ६ गते स्कूल पढ्न गएको मेरी कान्छी बैनी “बी. १४०”लाई हरि मगरले भगाई लगेका र ज्वाइँ बैनी समेत बेपत्ता भए भन्ने समेत व्यहोराको “सी १५०” को निवेदन ।

मेरो छोरी वर्ष १७ की “बी. १४०”लाई प्रतिवादीमध्येका तेजबहादुर राना मगरले विवाह गरी लगेका र निजै प्रतिवादी तेजबहादुर राना, राम लामा र राकेश लामा समेतले भारत आसामको वेश्यालयमा लगी बिक्री गरेका हुँदा प्रतिवादी तेजबहादुर राना मगरलाई पक्राउ गरी पेश गरेका छौँ भन्ने समेत व्यहोराको “ए. १३०” को जाहेरी दरखास्त ।

प्रतिवादी तेजबहादुर राना मगरको डेरा कोठामा खानतलासी गर्दा ५ थान रेलको टिकट बरामद भएको भन्ने समेत व्यहोराको मुचुल्का ।

मैले २०६२ साल चैत्र ६ गते जाहेरवालाकी छोरी “बी. १४०” सँग लभ मेरिज गरी हेटौँडामा डेरा कोठा लिई बसेको अवस्थामा राम लामा, राजु लामासँग चिनजान भएको र निजहरूले केटी बेचेर पैसा कमाउनु पर्छ भनेको हुँदा मेरो श्रीमती “बी. १४०”लाई घुम्ने बहानामा साथमा लगी राकेश लामाको जिम्मामा भारत आसामको वेश्यालयमा पठाई म र राम लामा काँकडभिट्टामा आई बसेको अवस्थामा राम लामाको मृत्यु भएको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी तेजबहादुर राना मगरको मौकामा भएको बयान ।

मेरो घरमा डेरा गरी बसेका तेजबहादुर रानाले श्रीमती “बी. १४०” विरामी छन् मलाई रु.५,०००/- पैसा दिनुहोस् भनी फोन गरेका थिए । निजले भारतको वेश्यालयमा लगी बिक्री गरेपछि विमारी छ भनी खबर गरी पैसा मागेका रहेछन् भन्ने समेत व्यहोराको विमला परियारको कागज ।

जाहेरवालाको छोरी “बी. १४०” ७ महिना अगाडि संस्थामा आई सिलाई बुनाई तालिम गरी जेष्ठ महिनामा गएकी थिइन् । एक्कासी २०६४।३।२३ गते भारत आसामको सिल्लजर बजारमा रहेको वेश्यालय कोठी नं. १४ मा छन् भनी सहयोगी मानिसले खबर गरेको हुँदा बुभुदा निजका पति तेजबहादुर राना समेतले बिक्री गरेका भनी थाहा पाएकाले उद्धार गरी ल्याएका हौं भन्ने समेत व्यहोराको माइती नेपालकी माया लामाको कागज ।

हरि मगर भन्ने तेजबहादुर राना मगर मेरो सालो हो । निजको श्रीमती “बी. १४०”साथ हेटौँडामा बस्ने गरेका थिए । एक्कासी २०६४ असार १४ गते पञ्जाव जाँदैछु भनेर फोन गरेपछि ऐ. २७ गते राति साथी राम लामाको काँकडभिट्टामा मृत्यु भयो भनी खबर गरेकाले मैले पैसा पठाई बोलाएको थिएँ । पछि सालाले आफ्नै श्रीमती बेचेको केशमा पक्राउ परेका छन् भनी थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको केशव थापा मगरको कागज ।

मलाई प्रतिवादीमध्येका तेजबहादुर राना मगरले लव म्यारिज गरी ल्याएका र कपडा किन्न र घुम्न जाउँ भनी काँकडभिट्टा पुऱ्याई फर्काएर पुनः हेटौँडामा ल्याई राम लामा, राकेश लामा समेत भई

रक्सौलको बाटो हुँदै भारत आसामको सिल्लजर बजारमा लगी राजु लामा, निमा लामा, सिल्पा लामा समेतलाई रु.१,५०,०००/- भा.रु. मा बिक्री गरेको हुँदा मैले मकहाँ आउने ग्राहकको मोवाइलबाट माया लामालाई फोन गरी खबर गरेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको पीडित “बी. १४०”को मौकाको प्रमाणित बयान ।

राम लामाले बालबच्चा समेत राखी मेरो घरमा डेरा लिई बसेका थिए र उनको कोठामा ठेक्कापट्टाको काम गर्छु भन्ने राकेश लामा नाम गरेका व्यक्ति पनि आउने जाने गर्थे । असारमा गएपछि फर्की आएनन् । बुभुदा राम लामा, राकेश लामा र तेजबहादुर राना मगर समेतले “बी. १४०” लाई बिक्री गरेका भनी थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको बलराम शर्माको कागज ।

मेरो घरमा २०६३ सालको अन्तिमतिर तेजबहादुर राना र “बी. १४०”ले लव मेरिज गरी आई डेरा लिई बसेका अवस्थामा फाल्टु किन बस्छौं भनी हाम्रो घरमा आउने गरेका राम लामासँग सम्पर्क गराई काम लगाई दिएको हो भन्ने समेत व्यहोराको तारामाया वाइवा लामाको कागज ।

हामीसँग सिलाई बुनाई काम गरेकी “बी. १४०”लाई उनैका पति तेजबहादुर रानामगर समेतका मानिसले भारतको वेश्यालयमा लगी बिक्री गरेपछि निजै “बी. १४०”ले टेलिफोन गरी जानकारी गराएकी हुन् भन्ने समेत व्यहोराको बुभुदेका मानिस माया लामा समेत जना ३ को एकै मिलानको कागज ।

प्रतिवादीहरू हरि मगर भन्ने तेजबहादुर राना मगर, राकेश लामा, सिल्पा लामा, राजु लामा र निमा लामा समेतले पीडित “बी. १४०” लाई खरीद बिक्री गरी तत्कालीन जीउमास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ३ र ४(क) को कसूर अपराध तथा हाल प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ३(१) को र ४(१) क बमोजिमको नैतिक पतन देखिने कसूर प्रतिवादीहरूबाट भए गरेको हुँदा तत्कालीन जीउमास्ने बेच्ने कार्य नियन्त्रण ऐन, २०४३ को दफा ८(१) बमोजिम सजाय गरी ऐ. २०४३ को दफा ८(५) बमोजिम थप सजाय तथा हाल

प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ ले कसूरको गाम्भीर्यता तथा संवेदनशीलताका आधारमा व्यवस्थित दफा १५(१) क बमोजिम सजाय गरी प्रतिवादीहरू राजु लामा, निमा लामा र सिल्पा लामाले पीडितलाई वेश्यावृत्तिमा लगाई प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसार पसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ४(१) (ख) बमोजिमको कसूर गरेकोमा निज प्रतिवादीहरूलाई ऐ. ऐनको दफा १५(१)(ख) बमोजिम हुने सजायमा ऐ. ऐनको १५(२)(क) बमोजिम छुट्टाछुट्टै थप सजाय गरी पीडितलाई क्षतिपूर्ति समेत दिलाई भराइपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग पत्र ।

मैले मिति २०६३ साल वैशाख महिनामा छिमेकी “बी. १४०”सँग प्रेम विवाह गरी त्यसपछि हेटौँडा बजारमा आई डेरा गरी बसेको अवस्थामा राम लामा तथा राकेश लामा भन्ने मानिससँग समेत चिनजान भयो । चिनजानकै क्रममा २०६४ असार १४ गतेका दिन म, मेरो श्रीमती “बी. १४०”, राम लामा, रामको छोरी र राकेश लामा कपडाको व्यापार गर्न भनी रक्सौल हुँदै सिलगढी गयौं । सिलगढी पुगी नास्ता खाएपछि म बहोस भएछु । म होसमा आउँदा म र राम मात्र २ जना काँकडभिट्टामा रहेछौं । मैले रामलाई श्रीमती खोई भनी सोढा सिलाङ्ग कपडा लिन गएका छुन् । १-२ दिनमा आउँछ भने । राम र राकेशको बीच-बीचमा कुराकानी समेत हुने रहेछ । श्रीमती हराएको बारेमा कहीं कतै कसैलाई खबर गरिन । बिक्री गर्ने मानिस राम लामा र राकेश लामा हुन् । मैले सुका पैसा पनि पाएको छैन । निजहरूलाई सजाय गर्नुपर्दछ मलाई सजाय गर्नुपर्ने नपर्ने के हो ? मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी हरि मगर भन्ने तेजबहादुर राना मगरले शुरु अदालतमा गरेको वयान ।

प्रतिवादीहरू राकेश लामा, सिल्पा लामा, राजु लामा र निमा लामाले शुरु अदालतबाट जारी भएको म्यादमा हाजीर नभई शुरु म्याद नै गुजारी बसेको देखियो ।

मौकामा कागज गर्ने बिमला परियार, माया लामा, प्र.ज. केशव थापा मगर तथा प्रतिवादीका साक्षी

लोकबहादुर राना मगरले शुरु अदालतमा गरेको पृथक-पृथक बकपत्र ।

मिसिल सामेल रहेका प्रमाणहरू मध्ये पीडित आफैँमा प्रमाण भएकी, प्रत्यक्ष रुपमा आफूमाथि के, कसो भएको, को कसले के कसरी वेश्यालयमा पुऱ्याए के कस्तो अवस्थामा बसेकी के कस्तो पीडा भोगेकी सबै खुलस्त रुपमा मौकाको कागजमा खुलाई दिएकी, निजले आफ्नो मौकाको कागज आफ्नै लोभने प्रतिवादी तेजबहादुर राना मगरको अपराधिक कार्य स्पष्ट हुने गरी दिएको बकपत्र समेतका प्रमाणबाट यी प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेको देखिन आएकोले निज प्रतिवादी तेजबहादुर राना मगरलाई अभियोग दावीबमोजिम जीउमास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) बमोजिम कैद वर्ष १९ र महिना ११ समेत हुने ठहरेछ । ऐनको दफा ८(५) बमोजिमको थप सजाय तर्फको दावी हेर्दा के कतिमा बिक्री गरेको भनी के कस्तो थप सजायको माग दावी लिएको हो अभियोग पत्रमा केही उल्लेख पनि नभई विगो खुली आएको अवस्था पनि नदेखिँदा थप सजायतर्फ केही बोलिरहनु परेन भन्ने शुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६६।३।२९ को फैसला ।

शुरु फैसलामा मेरो चित्त बुझेन । २०६३ साल वैशाख महिनामा प्रेम विवाह भई पति पत्नी भई बसेको अवस्थामा आफ्नो श्रीमतीलाई विदेश भारत लगी बिक्री गरी आउने कुरा पत्यारलायक छैन । पीडित “बी. १४०” लाई भारतबाट उद्धार गरी ल्याएको भनिएकोमा उक्त कुराको कुनै आधिकारिक प्रमाण वादी पक्षले पेश गर्न सकेको अवस्था छैन । जाहेरीमा उल्लेख भएका रेलका टिकटहरू पीडित “बी. १४०” लाई बिक्री गर्न जाँदाकै टिकट हो भन्ने कुनै कुराबाट प्रमाणित हुँदैन । म मौकामा र अदालतमा वयान गर्दा “बी. १४०”लाई बिक्री गरेको कुरामा सावित छैन । मैले आफ्नो श्रीमती हराएको भनी भनेको छु । मैले श्रीमतीलाई विदेशमा लगी बिक्री गरेको नहुँदा मलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको शुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी हरिमगर भन्ने तेजबहादुर राना मगरको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी तेजबहादुर रानाले मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्षको सावित्री बयान प्रहरीले कुटपीट गरी गराएको भनी अदालतमा बयान गरे तापनि त्यसरी निजलाई कुटपीट गरेको पुष्टि गर्ने आधार प्रमाण निजले देखाउन खुलाउन नसक्नुको साथै पीडित निजको श्रीमती “बी. १४०”समेतले प्रतिवादी तेजबहादुर राना समेतको मिलेमतो र संलग्नतामा आफूलाई भारतको आसाममा पुऱ्याई वेश्यालयमा बिक्री गरेको भनी घटनाको सम्पूर्ण व्यहोरा सिलसिलेवार तवरले खुलाई मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारी समक्ष गरेको सावित्री बयानलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन । तसर्थ प्रतिवादी तेजबहादुर राना मगर समेतले अन्य प्रतिवादीहरू समेतसँग मिलेमतो गरी पीडित “बी. १४०” लाई भारतको आसाममा पुऱ्याई वेश्यालयमा लगी बिक्री गर्ने कार्य गरी जीउ मास्नेबेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ३ र ४(क) को कसूर अपराध गरेको पुष्टि हुन आएकोले शुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी तेजबहादुर राना मगरलाई जीउमास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) बमोजिम कैद वर्ष १९ र महिना ११ समेत हुने ठहराई भएको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६६/१२/२४ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । पीडित “बी. १४०” मेरो पत्नी भएको र निजलाई मैले भारतमा लगी बिक्री गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन । निजलाई भारतबाट उद्धार गरी ल्याइएको भन्ने कुनै प्रमाण छैन । मेरो साथबाट बरामद गरिएका रेलका टिकटहरू पीडितलाई नै बिक्री गर्न जाँदा प्रयोग गरिएका भन्ने आधार वादी पक्षबाट पेश हुन सकेको छैन । पीडितको मौकामा गरेको बयानमा आफूलाई राकेश लामाले फकाई निजको साथमा लागी काँकडभिट्टासम्म गएको भन्ने उल्लेख छ । मैले अनुसन्धानमा गरेको बयानमा कसूरमा सावित भएको होइन, छैन । मेरो श्रीमती हराएको बारेमा मैले मौकैमा काँकडभिट्टा प्रहरी चौकीमा हिरासतमा रहँदाकै अवस्थामा जानकारी गराएको छु । जाहेरवाला एवं मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरू समेतले मैले नै पीडितलाई बिक्री गरेको

भन्न सकेका छैनन् । मेरो मौकाको बयान एवं अदालतमा भएको बयान समेतका आधारमा मलाई अधिकतम सजाय हुने अवस्था छैन । पीडितको उद्धार भइसकेपछि पनि मलाई चर्को सजाय गर्ने गरी भएको फैसला कानूनको मनसायअनुकूल छैन । तसर्थ मलाई हदैसम्म सजाय गर्ने गरी शुरुवाट भएको फैसला नै सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत प्रतिवादीको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री बालकृष्ण नेउपाने, श्री सन्तोष बस्नेत र श्री तेजबहादुर कटुवालले पीडितको मौकाको बयानलाई निरपेक्ष प्रमाण मानी फैसला गरिएको छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम पीडितको बकपत्र नभएसम्म निजको मौकाको बयान प्रमाण ग्राह्य हुँदैन । पीडित प्रतिवादीको श्रीमती हुन् । आफ्नो पत्नीलाई भारत घुम्न लैजान कानूनले बर्जित गरेको छैन । पीडितको मौकाको बयानमा पनि प्रतिवादीले नै कोठीसम्म लगी बिक्री गरेको भन्न सकेको छैन । वास्तविक कसूरदारको रूपमा रहेका राकेश लामा समेतका व्यक्तिहरू उपर अनुसन्धान भएकै छैन । यी प्रतिवादीले काँकडभिट्टा प्रहरी चौकीमा थुनामा रहँदा नै श्रीमती हराएको भनी जानकारी गराएको र राकेश लामा समेतका व्यक्तिले खाजा खुवाएपछि निज बेहोस अवस्थामा पीडितलाई सिलगुडीबाट राकेश लामा समेतले लिई गएको भन्ने देखिँदा प्रतिवादीलाई हदैसम्मको सजाय गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ त्रुटिपूर्ण छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीनस्वरूले गर्नुभएको बहस जिकीर सुनी मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीउपर तत्कालीन जीउमास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ३ र ४(क) एवं हाल प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ३(१) र ४(१)(क) को कसूरमा साविक

जीउमास्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) तथा हाल प्रचलित ऐनको दफा १५(१)(क) बमोजिमको सजाय मागदावी लिई अभियोग पत्र पेश भएको देखिन्छ। प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारी समक्ष गरेको बयानमा आरोपित कसूर गरेकोमा सावित भई अन्य प्रतिवादीहरू राम लामा, राज लामा समेत भई पीडित “बी. १४०”लाई भारत रक्सौल हुँदै रेलको टिकट काटी रेल चढाई सिलिगुढीसम्म पुऱ्याएको र त्यहाँबाट राकेश लामाले पीडित समेतलाई आसामको वेश्यालयमा लिई गएको भनी सबै घटना विवरण सिलसिलेवार रूपमा खुलाएको देखिन्छ। अदालतको बयानमा समेत अन्य सबै घटनाक्रमलाई समर्थन गरी निजले बयान गरेको र सिलगुढीमा नास्ता खाएपछि आफू बेहोस भएको अवस्थामा प्रतिवादी राकेश लामा समेत भई आफ्नो पत्नीलाई बेपत्ता बनाएछन् भनी पीडितलाई आफूले बेचेको भन्नेसम्मको तथ्यमा इन्कार रहेको देखिन्छ।

३. प्रतिवादीको साथबाट भारतको बरौनीदेखि न्यू जलपाईगुढीसम्म यात्रा गरेका ५ थान रेलका टिकटहरू समेत बरामद भएको देखिन्छ। सो टिकटहरू पीडित समेतलाई लिई जाँदाका हुन् भनी प्रतिवादीले मौकाको बयानमा स्वीकार गरेको अवस्था देखिन्छ।

४. पीडित “बी. १४०” ले आफू बेचिएको वेश्यालयबाट उद्धार भई नेपाल आई मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा समेत यी प्रतिवादी समेतले ललाई फकाई रक्सौल हुँदै सिलगुढी पुऱ्याई त्यहाँबाट भुक्त्याई राकेश लामाको साथमा आसामको वेश्यालयमा पुऱ्याएको भनी प्रतिवादीउपर किटानी पोल गरेको र सो मौकाको बयान अदालतबाट प्रमाणित भई मिसिल संलग्न रहेको देखिन्छ। उक्त बयानमा कोठीमा आउने ग्राहकमध्येका एकजनाको सहयोगले माइती नेपालको हेटौंडा कार्यालयमा काम गर्ने माया लामालाई फोन गरी आफू वेश्यालयमा बेचिएको खबर गरेको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। माइती नेपाल हेटौंडामा कार्यरत् निज माया लामाले जाहेरवाला अर्थात् पीडितको बाबु “ए. १३०” लाई खबर गरेपछि जाहेरवाला समेत उक्त वेश्यालयमा गई पीडितको उद्धार गरिएको देखिन्छ।

५. पीडित “बी. १४०” प्रतिवादी हरि मगर भन्ने तेजबहादुर मगरकी श्रीमती रहेकी र निजले आफ्नै श्रीमतीलाई घुम्न जाने र किनमेल समेत गर्ने भनी बहाना बनाई विश्वासमा पारी हेटौंडादेखि भारतको रक्सौल हुँदै सिलगुढी पुऱ्याएको मिसिल कागजातहरूबाट देखिन्छ। तत्पश्चात भारतको सिलगुढीदेखि अर्का प्रतिवादी राकेश लामाको साथमा निजले पीडितलाई आसामको वेश्यालयमा निसंकोच रूपमा पठाएको देखिन्छ। आफैँले विवाह गरी श्रीमतीको रूपमा रही रहेकी पीडित महिलालाई अन्य प्रतिवादीहरूसँग पूर्व सल्लाह र योजना बनाई भारतको सिलगुढीसम्म पुऱ्याउनु पर्ने र त्यहाँबाट प्रतिवादी राकेश लामाको साथ लगाई आसामतर्फ पठाउनु पर्ने कुनै प्रयोजन यी प्रतिवादीले देखाउन खुलाउन सकेका छैनन्। यस्तो अवस्थामा निजले अदालतको बयानमा नास्ता खाएपछि आफू बेहोस भएको र सोही अवस्थामा पीडितलाई अन्य प्रतिवादीले आसामतर्फ लगेकभ्रसे भनी लिएको जिकीर सर्वथा पत्यारलायक देखिदैन। यसका अतिरिक्त पीडितलाई वेश्यालयबाट उद्धार गर्ने कार्यमा संलग्न पीडितको बाबु स्वयम्ले यी प्रतिवादीलाई किटान गरी जाहेरी दिएको देखिनुका साथै उद्धार कार्यमा संलग्न माया लामाले समेत अदालतमा उपस्थित भई प्रतिवादीउपर किटानी बकपत्र समेत गरेको देखिन्छ।

६. जहाँसम्म पीडितको मौकाको प्रमाणित बयान निज अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरी पुष्टी नगरेसम्म प्रमाण ग्राह्य छैन भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीका कानून व्यवसायीहरूको जिकीर छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा पीडितलाई उद्धार गरी ल्याउनेमध्येकी माया लामाले गरेको बकपत्रबाट निज पीडित “बी. १४०” पाठेघरको संक्रमणबाट गम्भीर विरामी भई अदालतमा उपस्थित हुन नसकेको भनी उल्लेख गरेको देखिएको छ। यस्तो स्थितिमा निज पीडितले बकपत्र नगरेकै कारणले मात्र निजले मौकामा गरेको प्रमाणित बयानको महत्व शून्यमा आउने पनि होइन।

७. मूलतः पीडितको मौकाको प्रमाणित बयानलाई मिसिल संलग्न अन्य प्रमाणहरूले

सिलसिलाबद्ध रूपमा समर्थित गरेको अवस्थामा जीउमास्ने बेच्ने मुद्दाकी पीडितले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र नगरेको कारणले मात्रै सो घटना नभएको र त्यसमा संलग्न प्रतिवादीले कसूरबाट उन्मुक्ति पाउने भन्ने हुँदैन । जीउमास्ने बेच्ने जस्तो गम्भीर प्रकृतिको मुद्दामा पीडित व्यक्तिले मौकामा गरेको बयान प्रमाणित गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्थाको खास प्रयोजन र महत्व हुन्छ । सो कुरालाई नजरअन्दाज गरी केवल पीडितको बकपत्रलाई मात्र कसूर स्थापित गर्ने प्रमाणको रूपमा हेरिनुपर्छ भन्ने सूत्रवत् मान्यता राख्नु न्यायोचित र विवेकसम्मत हुन सक्तैन । किनभने जीउमास्ने बेच्ने जस्तो गम्भीर प्रकृतिको कसूर जसमा सामान्यतः महिला नै पीडितको रूपमा रहेका हुन्छन्, त्यस्तो कसूर कुनै एउटा व्यक्तिले मात्र चाहेर वा एउटा व्यक्तिको मात्र संलग्नताले पूरा हुने होइन । यस्तो कसूरमा एकभन्दा बढी व्यक्ति संलग्न रहने हुँदा यो एउटा संगठित अपराध अन्तर्गत पर्ने कसूर हो । यस्तो कसूरबाट पीडित महिला जहिलेसुकै पनि सो कसूरमा संलग्न प्रतिवादीहरूको सामूहिक सञ्जालमा संलग्न कुनै पनि व्यक्तिको वा कसूरदारहरूको सामूहिक निसाना वा डर, त्रास, धम्की र वा प्रलोभनमा पर्ने सम्भावना रहिरहन्छ । फलस्वरूप यस्ता प्रकृतिका कसूरमा संलग्न कसूरदारहरूले पीडित महिला वा निजका घर परिवारका सदस्य समेतलाई अनावश्यक प्रलोभन दबाव वा डर धाक, धम्की दिई पीडितलाई अदालतमा बकपत्र गर्न जान नसक्ने अवस्था सिर्जना गर्ने वा प्रतिकूल साक्षी (Hostile witness) को रूपमा बकपत्र गर्न बाध्य पार्ने सम्भावना हुन्छ । यही यथार्थलाई मनन गरीकन नै प्रचलित मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ६(२) मा पीडितको मौकाको बयान मुद्दा हेर्ने अदालतबाट प्रमाणित गराई राख्ने गरी छुट्टै विशेष व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । तदनुरूप अदालतबाट एकपटक कानूनबमोजिम प्रमाणित भई रहेको पीडितको बयान अन्य प्रमाणहरूबाट खण्डन नभएसम्म सो कसूर स्थापित गर्ने एउटा आधारभूत एवं अकाट्य प्रमाणको रूपमा ग्राह्य हुन आउँछ । त्यसकारण प्रस्तुत विवादमा पीडितको बकपत्र नभएको भन्ने जिकीरबाट मात्रै निजको अदालतबाट प्रमाणित

बयानलाई प्रमाणमा लिन नमिल्ने भनी यी प्रतिवादीको निर्दोषिता पुष्टि हुन सक्तैन ।

८. अब जहाँसम्म शुरुले हदैसम्म सजाय गरेकोलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला न्यायोचित छैन भन्ने पुनरावेदन जिकीर छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा पीडित व्यक्ति यी प्रतिवादीको आफ्नै पत्नी देखिएकी छन् । यी प्रतिवादीले पीडितलाई पहिले आफैले अनेक बहाना बनाई प्रेम विवाह गरी श्रीमतीको रूपमा राखी अन्ततोगत्वा अन्य प्रतिवादीनास्हरूसँग मिलेमतो गरी, योजना बनाई पैसा कमाउने उद्देश्य लिई पारिवारिक नाता सम्बन्ध एवं पति पत्नीबीचको मानवीय, पारिवारिक एवं सामाजिक सम्बन्ध समेतलाई तिरस्कृत गरी आफ्नै पतिद्वारा पत्नी वेश्यालयमा बेचिनु पर्नेसम्मको चरम अमानवीय कार्य यी प्रतिवादी समेतबाट हुन गएको स्पष्ट छ । एउटी विवाहित महिलाको लागि निजका पति नै सबैभन्दा नजिकको र अन्तिम अभिभावक एवं संरक्षक रहने कुरामा विवाद छैन । यसरी पीडित “बी. १४०”को पति अर्थात् संरक्षक, सहारा र अभिभावकको रूपमा रहेका यी प्रतिवादीबाट भएको यस आपराधिक कार्यमा निजलाई तत्काल प्रचलित जीउमास्ने बेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) बमोजिम हदैसम्मको सजाय गर्नु न्यायको रोहमा बाञ्छनीय एवं विवेकसम्मत नै हुने देखिन्छ ।

९. अतः उल्लिखित आधार प्रमाणहरूबाट पुनरावेदक प्रतिवादी हरिमगर भन्ने तेजबहादुर रानामगरलाई अभियोगपत्र माग दावीबमोजिम तत्कालीन जीउमास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(१) बमोजिम कैद १९ वर्ष ११ महिना हुने ठहर्‍याएको शुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६६।१।२४ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल बुझाई दिनु । उपर्युक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६८ साल पुस २७ गते रोज ४ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८८०५

दावी नलाग्ने भन्ने निर्णय कानूनसम्मत् नदेखिने ।

(प्रकरण नं.६)

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
दे.पु.नं. ०६६-सी-०८३७

फैसला मिति: २०६८।१०।४

मुद्दा:- मोटरसाइकलको बीमा दावी ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: राष्ट्रिय बीमा संस्थानका तर्फबाट
प्रशासक डा. शिवहरि श्रेष्ठ

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: बीमित सहकारी वित्तीय विकास संस्था
लि. नेपालगञ्जका ऋणी इन्द्रजीत तिवारी

शुरु फैसला गर्ने :

अध्यक्ष श्री देवेन्द्रप्रताप शाह
सदस्य श्री राजकुमार शिवाकोटी
सदस्य श्री कमलशाली घिमिरे
सदस्य श्री शिवबहादुर रायमाझी

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री तेजबहादुर के.सी.
मा.न्या.डा.श्री आनन्दमोहन भट्टराई

- उपलब्ध नै नगराएको बीमालेखको शर्तको परिपालना नगरेको भन्ने आधारमा बीमाको दावीतर्फ प्रवेश नै नगरेको निर्णय विधिसम्मत् नदेखिने ।

(प्रकरण नं.५)

- निर्जीवन बीमाको सम्बन्धमा दावी गर्दा त्यस्तो दावी गरिसक्नुपर्ने भनी कुनै निश्चित अवधि किटान नभएको, बीमा नियमावलीले बीमा दावी गर्ने कुनै हदम्याद निर्धारण पनि नगरेको अवस्थामा मोटरसाइकल लुटिएको जानकारी बीमा संस्थानलाई तुरुन्तै नगराएको भन्ने आधारमा बीमासम्बन्धी

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता पदम गिरी

प्रत्यर्था वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।७।२४ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन परी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

राष्ट्रिय बीमा संस्थान, काठमाडौंको मिति २०६२।५।१७ को पत्र श्री सहकारी वित्तीय विकास संस्था लि. सदरलाईन नेपालगञ्ज, बाँके (नेपाल) लाई सम्बोधन गरी भे.१प. ४८० को बीमा दावी सम्बन्धमा यस संस्थानको पत्र संख्या नं. एन आर एल २१।०६।२६३ मिति २०६२।५।१९ को पत्रबाट वीमितको गाडीको दुर्घटना वा हानि नोक्सानी भएमा तुरुन्त संस्थानमा खबर गर्नुपर्नेमा १ वर्ष ५ महिनापछि मात्र खबर प्राप्त भएकोले दावी नलाग्ने व्यहोरा जानकारी गराइसकेको व्यहोरा पुनः अनुरोध गर्दछौं भन्ने पत्र श्री सहकारी वित्तीय विकास संस्था नेपालगञ्जले म निवेदकलाई ०६२।५।२९ मा लेखी पठाउँदा सो पत्र सहितको राष्ट्रिय बीमा संस्थानको दावी सम्बन्धको फोटोकपी समेत मिति २०६२।५।२३ मा प्राप्त गरी सोही संस्थामा २०६२।५।२७ मा बीमा समितिमा संस्थाबाट उजुरी दिनका लागि अनुरोध गरेकामा म निवेदकको हितमा प्रतिकूल असर परेकोले यस समितिमा बीमा ऐन, २०४९ तथा बीमा नियमावली, २०४९ को नियम ३३(१) अनुसार प्रस्तुत उजुरी गर्न आएको छु । म निवेदक बारेको सम्पूर्ण कागजात (प्रमाण) का आधारमा कानूनसंगत र न्यायसंगत आधारमा हक इन्साफ गर्ने गरी आदेश गरी उल्लिखित मोटरसाइकलको सन्दर्भमा बीमा

नियमावली, २०४९ समेत बमोजिम नियम ३२(४) का आधारमा साधारणतया ३५ दिनभित्र बीमाले दायित्व ठहर गरी बीमितलाई निर्जीवन बीमाको दावी भुक्तानी दिनुपर्नेछ भनी प्रष्ट किटानी व्यवस्था भए पनि राष्ट्रिय बीमा संस्थान काठमाडौंले दायित्वबमोजिम दावी भुक्तानी नदिई उल्टै कानून र न्यायसंगत आधारको विपरीत निर्णय गरी जानकारी गराएकोले यसै नियमावलीको नियम ३३ बमोजिम यस बीमा समिति काठमाडौंबाट जो जे बुझ्नु पर्ने, कारवाही गर्नुपर्ने हो गरी गराई बीमकले दायित्व निर्धारण गर्नुपर्नेमा दायित्व मागबमोजिम वा पुनः दायित्व निर्धारण गर्न जो उपयुक्त ठानिने हो गरी गराई म उजूरीकर्ता निवेदक ऋणीको मोटरसाइकलको बीमा गरिएबमोजिम दावी क्षतिपूर्ति दिलाई हक इन्साफ गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको इन्द्रजीत तिवारीको निवेदन ।

समयमा दावीको सूचना प्राप्त नभएपछि पुनः बीमकको हिस्सा माग गर्न सकिदैन । तसर्थ समयमा दावीको सूचना प्राप्त नभएकोले दावी नलाग्ने व्यहोरा अनुरोध गर्दै सम्बन्धित सबै कागजातहरू यसै पत्रसाथ संलग्न राखी पेश गरिएको व्यहोरा अनुरोध गर्दछौं भन्ने व्यहोरा उल्लेख भइआएको जानकारी गराउनुका साथै तत्सम्बन्धमा के कसो भए गरेको हो, सोबारे यथार्थ विवरण तथा भए कागज प्रमाण समेत पेश गर्नुहुन भनी बीमा नियमावली, २०४९ को नियम ३३ को उपनियम (१ख) को व्यवस्था बमोजिम समितिको मिति २०६२।१।२४ को पत्रबाट निवेदक इन्द्रजीत तिवारीलाई निर्देशन ।

निवेदक इन्द्रजीत तिवारीको मिति २०६२।१।४ को पुनः उजूरी निवेदन ।

मोटरसाइकल चोरी भए हराएको नभई मोटरसाइकल लग्ने मानिसहरूको जानकारी बीमितलाई भएकोले मोटरसाइकल प्राप्त गर्न प्रशासन, प्रहरीको मद्दत लिई मोटरसाइकल मिति २०५९।१।१६ मा लुटेर लगेको व्यहोरा उल्लेख भए पनि उक्त मोटरसाइकल सम्पुष्टि नं. एमसीओ २०६३ बाट मिति २।१।२००४ देखि १।१।२००५ सम्म बीमा नवीकरण भएको देखिन्छ । बीमा नवीकरण हुँदाको अवस्थामा मोटरसाइकल आफ्नै स्वामित्वमा रहेको मानिन्छ । सो हुनाले उक्त दावी

भूठा प्रकृतिको देखिएकोले बीमा दावी नलाग्ने व्यहोरा अनुरोध गर्दछौं भन्ने बीमकको मिति २०६३।१।२६ को लिखितजवाफ ।

१ वर्ष ५ महिना पछि दावी गरिएकोले बीमा ऐन, २०४९ को दफा ८(घ१), दफा १७ को उपदफा (४) बमोजिम निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको बीमा समितिबाट मिति २०६४।१।३ गते भएको निर्णय ।

बीमा गरिएको सम्पत्तिको सुरक्षा प्रदान गर्ने कर्तव्य राष्ट्रिय बीमा संस्थानकै हो । प्रस्तुत दावी सन्दर्भमा बीमा लेख बीमितलाई उपलब्ध नगराई अन्तरिम कभरनोटले प्रदान गरेको सुरक्षालाई राष्ट्रिय बीमा संस्थानले इन्कार गर्नु गैरकानूनी हो । २०५९।१।१६ देखि प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा नभएको मितिसम्मको क्षतिपूर्ति रकममा व्याजसमेत लगाई विपक्षीबाट दिलाई पाउन साथै हदम्याद जस्तो कुरालाई आधार लिई भुक्तानी गर्नुपर्ने आफ्नो दायित्वबाट अलग रहने अभिप्रायले निवेदन खारेज गर्ने गरेको निर्णय गैरकानूनी भएकोले हक इन्साफ गरी कानूनबमोजिम सजाय समेत गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको इन्द्रजीत तिवारीको पुनरावेदन ।

बीमा ऐन, २०४९ मा हदम्यादको व्यवस्था नरहेको परिप्रेक्ष्यमा बीमा समितिबाट दावी खारेज गर्ने गरेको निर्णय प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिएकोले छलफलको लागि विपक्षीलाई भिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६५।१।१५ गतेको आदेश ।

“बीमा लेखअन्तर्गत दावी गर्न सकिने कुनै चोरी वा अपराधपूर्ण कार्यको सम्बन्धमा बीमितले प्रहरीलाई तुरुन्त सूचना गर्नुपर्नेछ र संस्थानलाई अपराधी पत्ता लगाउन सहयोग गर्नुपर्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्थाको विपरीत १ वर्ष ५ महिना पछि गरेको बीमा दावी यसै आधारमा समेत पुनः नसक्ने भएकोले बीमा समितिले गरेको निर्णय कानूनसम्मत छ भन्ने समेत व्यहोराको राष्ट्रिय बीमा संस्थान, काठमाडौं तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

पुनरावेदक ऋणीले फाइनान्समा मोटरसाइकल लिएको संस्था सहकारी वित्तीय विकास

संस्थाले बीमित भै गरिएका अन्तरिम बीमा कभरनोटमा “यो अन्तरिम कभरनोट बीमा आलेख तयार नहुञ्जेल सम्मका लागि मात्र जारी गरिएको हो बीमा कभरनोट प्राप्त भएपछि बीमितले उक्त शर्त आधार बन्देजहरू पालन गर्नुपर्ने” भन्ने कुरा सो अन्तरिम कभरनोटमा परेको देखिन्छ। सो अन्तरिम कभरनोटबमोजिम “बीमालेख” पुनरावेदकलाई उपलब्ध गराइएन भन्ने पुनरावेदकको भनाइ छ। बीमा आलेख उपलब्ध गराइएको थियो भन्ने विपक्षीहरूको जिकीर छैन। बीमा नियमावली, २०४९ को नियम अनुसार निर्जीवन बीमाको सम्बन्धमा दावी गर्दा सम्पूर्ण विवरणहरू खुलाई निवेदन दिनुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। तर त्यस्तो दावी यति समयभित्र दिइ सक्नुपर्छ भन्ने उल्लेख भएको देखिएन। पुनरावेदकलाई अन्तरिम कभरनोट मात्र प्राप्त भएको अन्तिम बीमा आलेख प्राप्त हुन बाँकी रहेको यस स्थितिमा मोटरसाइकल बीमालेखको शर्त बन्देजको दफा १ मा उल्लेख भएको कुनै दुर्घटना वा हानि नोक्सानी भएमा सोको सूचना संस्थानलाई तुरुन्त दिनुपर्ने छ भन्ने शब्दावलीको अर्थ गर्दा कानूनले यो अवधि पछि दावी लाग्दैन भनी नभनेको स्थिति देखिँदादेखिँदै एक वर्ष पाँच महिना पछि दावी परेको भन्ने मात्र आधारमा दावी अस्वीकार गरेको विषयलाई पुनरावेदक समेतसँग भएको बीमा करारका शर्त र उक्त नियमावलीको व्यवस्थाअनुरूप भएगरेको देखिन आएन।

तसर्थ बीमा संस्थानको २०६२।५।१ को र सो निर्णय सदर गरेको बीमा समितिको २०६४।९।३ को निर्णय बदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदकले गरेको मागको तथ्यमा के कति रकम तिर्नु र पाउनु पर्ने हो भन्ने विषयमा कुनै निर्णय भएको नदेखिँदा सो सम्बन्धमा निर्णय गर्नु भनी तारिखमा रहेका पक्षहरूलाई तारिख तोकी मिसिल विपक्षी बीमा संस्थानमा पठाइदिने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।७।२४ को फैसला।

बीमा लेख शर्त बन्देजको दफा १ मा उल्लेख भएको कुनै दुर्घटना वा हानि नोक्सानी भएमा सोको सूचना संस्थानलाई तुरुन्त दिनुपर्नेछ भन्ने बाध्यात्मक

व्यवस्थालाई अवधि नलेखेको भनी आत्मनिष्ठ तवरबाट फैसला भएको छ। “तुरुन्त” भन्नाले भट्टै उतिखेरै, तत्क्षण भन्ने हुन्छ। पुनरावेदन अदालतको फैसलामा सो शब्दको गलत अर्थ गरी जहिलेसुकै दावी लिए पनि हुन्छ भन्ने व्याख्या भएको छ। मोटरसाइकल चोरी भएको नभई मोटरसाइकल लुटी लाने मानिसहरूको जानकारी बीमितलाई तत्कालै भएकोमा सो मोटरसाइकल प्राप्त गर्न अन्य कानूनी बाटो अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ, बीमा दावी होइन। तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी बीमा समितिको मिति २०६४।९।३ को निर्णय सदर कायम गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी राष्ट्रिय बीमा संस्थानको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो।

पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री पदम गिरीले बीमा लेखको शर्तबन्देज विपरीत दुर्घटना वा हानि नोक्सानीको सूचना बीमा संस्थानलाई जहिलेसुकै दिए पनि हुन्छ भन्ने अर्थ गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला बीमासम्बन्धी मान्य सिद्धान्तहरूको प्रतिकूल भएकोले सो फैसला बदर गरी बीमा समितिको निर्णय सदर हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

उल्लिखित बहससमेत सुनी पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपरेको छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, राष्ट्रिय बीमा संस्थानसँग ३ सेप्टेम्बर २००२ मा बीमित सहकारी वित्तीय संस्था लि. र ऋणी आफू भई भे.१प. ४८०९ नं. को मोटरसाइकलको बीमा गराई हुलदंगा तथा नागरिक उपद्रव एवं आतङ्कवाद बीमाबापत समेत थप प्रिमियम तिरी बीमा गराई नियमित रुपमा प्रिमियम तिरी आएकोमा सो मोटरसाइकल मिति २०५९।११।६ मा लुटिएकोले मिति २०५९।१२।५ मा फाइनान्स गर्ने सहकारी वित्तीय संस्था लि. लाई जानकारी दिई मिति २०६१।४।५ र १० मा बीमा संस्थानलाई सो वित्तीय संस्थाले बीमा दावी गरेको सम्बन्धी जानकारी पठाएकोमा विपक्षी बीमा

संस्थानले मिति २०६२।५।१ मा बीमितको गाडी दुर्घटना वा हानि नोक्सानी भएमा तुरुन्त संस्थानमा खबर गर्नुपर्नेमा १ वर्ष ५ महिनापछि मात्र खबर प्राप्त भएकोले दावी नलाग्ने भनी निर्णय गरेको र बीमा समितिले पनि संस्थानको उक्त निर्णयलाई नै सदर गरेकोमा वादीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदनमा सो अदालतबाट बीमा समितिको उक्त निर्णय बदर गरी पुनरावेदक वादीले पाउनुपर्ने रकम सम्बन्धमा निर्णय गर्नु भनी मिसिल बीमा संस्थानमा पठाउने गरी मिति २०६६।७।२४ मा भएको फैसलाउपर प्रतिवादी राष्ट्रिय बीमा संस्थानको प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखियो ।

३. मिसिल अध्ययन गर्दा वादीले प्रतिवादी संस्थानमा मोटरसाइकलको बीमा गर्दा हुलदंगा तथा नागरिक उपद्रव एवं आतङ्कवाद समेतका लागि थप बीमा शुल्क तिरी बीमा गराएको र सोको प्रिमियम १।९।२००५ सम्मका लागि तिरिआएको तथ्यमा विवाद देखिँदैन ।

४. वादीको बीमा दावीका सम्बन्धमा राष्ट्रिय बीमा संस्थान र बीमा समितिले गरेको निर्णय हेर्दा मोटरसाइकल बीमालेखको शर्त नं. १ बमोजिम मोटरसाइकल हानि नोक्सानी भएको कुराको लिखित सूचना वादीले तुरुन्तै राष्ट्रिय बीमा संस्थानलाई दिनुपर्नेमा सोबमोजिम सूचना नदिई १ वर्ष ५ महिनापछि मात्र बीमाको दावी गरेको हुँदा दावी नलाग्ने भनी निर्णय भएको देखिन्छ ।

५. वादी इन्द्रजीत तिवारी (बीमित सहकारी वित्तीय विकास संस्था लि. नेपालगञ्ज) लाई राष्ट्रिय बीमा संस्थानले ३।९।२००२ मा प्रदान गरेको मोटरसाइकल बीमासम्बन्धी अन्तरिम कभरनोटमा “यो अन्तरिम कभरनोट बीमालेख तयार नहुन्जेलसम्मका लागि मात्र जारी गरिएको हो । बीमा कभरनोट प्राप्त भएपछि बीमितले उक्त शर्त, आधार, बन्देजहरू पालना गर्नु नितान्त आवश्यक छ बीमितलाई संस्थानले जारी गरेको बीमालेखमार्फत् उल्लिखित शर्त, आधार, बन्देजहरू पालना गर्नु अनिवार्य हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । अन्तरिम कभरनोटमा उल्लिखित उक्त “बीमालेख” वादीलाई संस्थानले उपलब्ध गराएको थियो भनी विपक्षी संस्थानले दावी

गर्न सकेको पाइँदैन । यसरी संस्थानले वादीलाई उपलब्ध नै नगराएको बीमालेखको शर्तको वादीले परिपालना नगरेको भन्ने आधारमा वादीले गरेको बीमाको दावीतर्फ प्रवेश नै नगरेको विपक्षी बीमा संस्थान र बीमा समितिको निर्णय विधिसम्मत देखिन आएन । वादीलाई बीमालेख उपलब्ध नगराइएको भए पनि वादीले मोटरसाइकल लुटिएको कुरा मिति २०६१।४।४ मा ऋण दिने संस्था (बीमित) सहकारी वित्तीय विकास संस्था लि. लाई जानकारी गराई बीमा संस्थानबाट क्षतिपूर्ति दिलाई पाउनसमेत माग गरी निवेदन दिएको र सोबमोजिम उक्त संस्थाले समेत मोटरसाइकलको खोजखबरका लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय र प्रहरी कार्यालयहरूमा पत्राचार गरेको भन्ने मिसिलबाट देखिन आउँछ ।

६. बीमा नियमावली २०४९ मा निर्जीवन बीमाको सम्बन्धमा दावी गर्दा त्यस्तो दावी गरिसक्नुपर्ने भनी कुनै निश्चित अवधि किटान भएकोसमेत देखिँदैन । अतः बीमा नियमावलीले बीमा दावी गर्ने कुनै हदम्याद निर्धारण नगरेको, विपक्षी बीमा संस्थानले वादीलाई बीमालेख पनि उपलब्ध नगराएको र वादीले मोटरसाइकल लुटिएको तथ्य ऋण दिने संस्थामार्फत् विपक्षी संस्थानलाई जानकारी गराएको देखिएको अवस्थामा मोटरसाइकल लुटिएको जानकारी बीमा संस्थानलाई तुरुन्तै नगराएको भन्ने आधारमा वादीको बीमासम्बन्धी दावी नलाग्ने गरेको राष्ट्रिय बीमा संस्थानको मिति २०६२।५।१ र बीमा समितिको मिति २०६४।९।३ को निर्णय कानूनसम्मत नदेखिँदा उक्त निर्णय बदर गरी वादीको रकम दावीका सम्बन्धमा निर्णय गर्नु भनी पक्षलाई तारिख तोकी मिसिल विपक्षी राष्ट्रिय बीमा संस्थानमा पठाउने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको इन्साफ मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी राष्ट्रिय बीमा संस्थानको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल माघ ४ गते रोज ४ शुभम्-
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८८०६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी

२०६७-७०-०५०९

आदेश मिति: २०६८।११।३।४

मुद्दा : उत्प्रेषण मिश्रित परमादेश समेत ।

निवेदक: काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा.वडा नं ३२
डिल्लीबजार स्थित डिल्लीबजार कन्या बहुमुखी
क्याम्पस तथा सोको सञ्चालक समितिका
तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत उक्त
क्याम्पसका क्याम्पस प्रमुख तथा सञ्चालक
समितिका सदस्य सचिव भोलानाथ रेग्मी
समेत

विरुद्ध

विपक्षी: श्रम अदालत समेत

- “स्थायी पद” भन्नाले निश्चित विधि र प्रक्रिया पूरा गरी निवृत्तिभरण पाउने वा नपाउने आधारमा पूर्णकालीन सेवा गर्ने गरी नियुक्ति भएको, निजको सेवाको शर्त र सुविधा सो संस्थाको नियमबमोजिम व्यवस्थित भएको, सेवाको अवधि नतोकिएको तथा निश्चित उमेर पूरा गरेपछि अवकाश पाउने, प्रतिस्पर्धाद्वारा नियुक्ति वा छनौट भै सोही नियमबमोजिम व्यवस्थित विधिअनुसार कारवाही, सजाय र बर्खास्त तथा अवकाश हुने पदलाई सम्भन्नु पर्ने ।
- आंशिक वा पिरियड बेसिस वा करारमा काम गर्ने शिक्षक वा प्राध्यापक भन्नाले क्याम्पसमा पूरा समय काम गर्ने प्रकृतिको सेवा नभई क्याम्पसले तोकिदिएको निश्चित समयसम्म मात्र वा निश्चित पिरियड मात्र अध्यापन गराई समयको वा पिरियडको आधारमा

पारिश्रमिक लिने प्रकृतिको सेवा भन्ने बुझ्नु पर्ने ।

- आंशिक वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने शिक्षक वा प्राध्यापकले संस्था वा क्याम्पसले तोकी दिएको पिरियड मात्र पढाउने र सोही आधारमा क्याम्पसले तोकिदिएको पारिश्रमिक वा सुविधा मात्र पाउने हुँदा उनीहरूको सेवा स्थायी प्रकृतिको पद जस्तो नभई अस्थायी प्रकृतिको हुने ।
- काम लगाउने संस्थाले वा त्यस्तो संस्था वा क्याम्पससँग कुनै छुट्टै सम्झौता गरेको भएमा वा विधानमा छुट्टै व्यवस्था भएमा बाहेक क्याम्पस व्यवस्थापन वा संस्थाको आवश्यकताअनुसारको अवधिसम्म वा तोकेको समय वा पिरियड मात्र काम गर्न पाउने वा पढाउन पाउने प्रकृतिको पद हो भन्ने बुझ्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- अविच्छिन्न काम गरेकै कारण कुनै आंशिक (Part Time) वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने व्यक्ति स्वतः स्थायी पदमा काम गर्ने व्यक्ति सरह हक वा सुविधा प्राप्त गर्ने हकदार हुन्छ भनी सम्झन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- स्थायी कर्मचारी वा शिक्षक सरहको व्यवहार वा सुविधा आंशिक (Part Time) वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने अस्थायी शिक्षक कर्मचारी वा कामदारले पनि पाउनु पर्छ भन्नु न्याय, कानून र अन्य कुनै दृष्टिले पनि मनासिव नहुने ।
- स्थायी कामदार वा कर्मचारीलाई कारवाही वा बर्खास्ती गरेउपर आकर्षित हुने श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६०(ग) को व्यवस्था आंशिक वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने शिक्षक कर्मचारीको हकमा लागू हुन सक्दैन । क्याम्पस वा

कुनै शैक्षिक संस्थामा अध्यापन गर्ने गराउने शिक्षक वा प्राध्यापकलाई कामदार वा कर्मचारीको कोटीमा राख्न पनि नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल र शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू प्रकाश राउत, गुणनिधी न्यौपाने बालकृष्ण देवकोटा र पूर्णप्रसाद राजवंशी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठी, विद्वान अधिवक्ताहरू रमेश बडाल र सानुराज पोखरेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६०(ग)

आदेश

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:

रिट निवेदक कन्या बहुमुखी क्याम्पस त्रि.वि.वि.ऐन, नियमबमोजिम सम्बन्धन प्राप्त गरी २०३७ सालमा स्थापित क्याम्पस हो । सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पस भएकोले यसले आर्थिक तथा पठन-पाठन सम्बन्धमा स्वायत्तता प्राप्त गरेको छ । त्रि.वि.वि.ऐन, नियम पालना गर्नुपर्ने र त्रि.वि.वि.ऐन, नियम, विनियमको बर्खिलाप नहुने गरी आफ्नै विधान, नियम, विनियम समेत कार्य सञ्चालनका लागि सञ्चालक समितिद्वारा पारित गराई सो अनुसार शैक्षिक तथा आर्थिक कार्यक्रम गर्नुपर्ने हुन्छ । निवेदक समुदायबाट सञ्चालित शैक्षिक संस्था भएको हुँदा यो कुनै कम्पनी जस्तो मुनाफा कमाउने संस्था होइन । यसका सञ्चालकहरूले मुनाफा बाँड्ने र मुनाफामा हिस्सेदार हुने अधिकार राख्दैनन् । त्रि.वि.वि.ऐन, नियममा भएको व्यवस्थाअनुसार आंशिक, करार तथा स्थायी रूपमा कर्मचारी तथा प्राध्यापकहरूको नियुक्ति सञ्चालक समितिद्वारा

गरिन्छ । आंशिक रूपमा नियुक्त प्राध्यापकहरूले कक्षा लिई प्राध्यापन गरेको दिन हाजीर गर्न पाउने र सो हाजीर गरेबापत पारिश्रमिक पाउने व्यवस्था छ । करारमा नियुक्त प्राध्यापकले करार नवीकरण भएसम्म मासिक रूपमा नै तलब पाउँछन् । स्थायी प्राध्यापकहरूको पद नवीकरण गरी रहनु पर्दैन । विषय र विद्यार्थीको चापको आधारमा प्राध्यापकहरूलाई आंशिक तथा करारमा लिई तत्कालीन आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने गरिन्छ । यस कन्या क्याम्पसले छुट्टै नियम बनाई व्यवस्था गरेको बाहेक त्रि.वि.वि.ऐन, नियम तथा सम्बन्धन दिंदा त्रि.वि.वि.ले विभिन्न शर्तहरू तोकिएको छ ।

यस्तैमा आंशिक प्राध्यापक पदमा नियुक्त विपक्षी सविता सापकोटाले +२ आई.ए. तथा आई.कम उत्तीर्ण गरी यसै क्याम्पसमा स्नातक अध्ययन गर्न चाहने विद्यार्थीलाई डिल्लीबजार कन्या क्याम्पस यहाँबाट सार्दैछ । यहाँ पढाई राम्रो छैन । यहाँका प्राध्यापकहरू क्याम्पस छोडेर अन्यत्र जाँदै हुनुहुन्छ भन्ने जस्ता भ्रामक कुराहरू गरी आफैले जागीर खाने क्याम्पसको विरुद्ध प्रचार गर्ने गरेको कुरा बुझिन आएकोले क्याम्पसको विधान, २०६४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०६४।१२।१९ गते स्पष्टीकरण माग गरिएकोमा आफूले जागीर खाने क्याम्पसको विरुद्ध आफूले नराम्रो प्रचार गर्ने कार्य म बाट भएको छैन र भविष्यमा हुने पनि छैन भन्ने मिति २०६४।१२।२० मा विपक्षीले स्पष्टीकरण दिएको थियो ।

उक्त स्पष्टीकरणमा चित्त नबुझी मिति २०६४।१२।२२ गते आफ्नै क्याम्पसको वार्षिकोत्सव कार्यक्रममा उपस्थित नभई अन्य कुनै क्याम्पसको कार्यक्रममा सम्बोधन गर्ने, त्यसको प्रचार प्रसार गर्ने जस्ता कार्यहरू गरेकोले तपाईंलाई किन अवकाश नदिने ? ३ दिनभित्र सफाइसहित स्पष्टीकरण पेश गर्नुहोला भन्ने मिति २०६४।१२ गते दोस्रो पटक सोधिएको स्पष्टीकरणमा एक अनुभवी महिला शिक्षिका भएको नाताले म मोर्डन कन्या मल्टिपल कलेजको उद्घाटन समारोहमा महिला आमन्त्रित उपप्राध्यापकको रूपमा अन्य धेरै विशिष्ट महानुभावको उपस्थिति भएको ठाउँमा उपस्थित मात्र भएकी हुँ । आरोप भूठा हो

भन्ने मिति २०६४।६।३ गतेको दोस्रो स्पष्टीकरण प्रस्तुत गरेकी थिइन् ।

उक्त स्पष्टीकरणउपर सञ्चालक समितिमा मिति २०६४।६।२९ गते २९ जना सञ्चालक तथा ५ जना आमन्त्रित व्यक्तिहरू समेत भएको बैठकमा छलफल हुँदा करारमा कार्यरत् प्राध्यापकहरूको म्याद थप गर्ने विषयमा छलफल भएको र १७ जना प्राध्यापकहरूको म्याद मिति २०६५ साल असार मसान्तसम्मको लागि थप गर्ने, करारमा कार्यरत् प्राध्यापक सविता सापकोटाको हकमा क्याम्पसको हित विपरीतको कार्यमा संलग्न रहेको देखिन आएकोले बढीमा २०६४ साल मंसिर मसान्तसम्मको लागि मात्र म्याद थप गर्ने र पुष १ देखि निजको सेवा आवश्यक नभएको जानकारी दिने भन्ने निर्णय भएको र सोही बमोजिम निजलाई जानकारी गराइएको हो । उक्त निर्णयउपर विपक्षीले श्रम अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा मिति २०६४।९।१९ को पत्र र मिति २०६४।६।२९ को निर्णयमा क्याम्पसको विधान, २०६४ को दफा १३.१घ को आधारहरू प्रमाणित नभएको र श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४, ७, १० र परिच्छेद ८ विपरीत भई गम्भीर कानूनी त्रुटिपूर्ण देखिएकोले पुनरावेदकको पुनर्वहाली हुने र सेवा अन्त्य भएको मिति २०६४।९।१९ देखि पुनर्वहाली नभए सम्मको तलबलगायतको आर्थिक सुविधा समेत प्रत्यर्थी संस्थाबाट भरी पाउने ठहर्छ भनी श्रम अदालत, काठमाडौँबाट निर्णय भएको छ ।

निवेदक सामुदायिक क्याम्पस भएको कुरा विश्वविद्यालय अनुदान आयोगको वर्गीकरणमा छ । शिक्षा क्षेत्रमा संलग्न रही मुनाफा नकमाउने त्रि.वि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरू प्रतिष्ठान भनी श्रम ऐन, २०४८ को दफा २ (ख) ले गरेको परिभाषा अन्तर्गत पर्दैनन् । किनकी उक्त दफा २ को देहाय (ख) मा “प्रतिष्ठान भन्नाले उद्योग, व्यवसाय वा सेवा सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित १० जना वा सो भन्दा बढी कर्मचारी कार्यरत् रहेको कुनै कारखाना, कम्पनी, संगठन, संस्था, फर्म वा तिनीहरूको समूह सम्भन्नु पर्दछ” भनी उल्लेख गरेको र उक्त (ख) को देहाय १ तथा २ ले अझ सो विषयलाई

प्रष्ट पार्दै “व्यापारिक उद्देश्यले कानूनबमोजिम स्थापित भएको चिया बगान र नेपाल सरकारद्वारा स्थापित औद्योगिक क्षेत्र भित्रको १० जना भन्दा कम कामदार वा कर्मचारीलाई काममा लगाइएको प्रतिष्ठानलाई समेत जनाउँदछ” भन्ने उल्लेख गरेबाट श्रम ऐन लागू हुने क्षेत्र उद्योग व्यवसायसँग सम्बन्धित प्रतिष्ठान हुनु पर्ने र त्यस्तो प्रतिष्ठानले वस्तुको उत्पादन वा सेवा प्रदान गर्ने उद्योगको रूपमा काम गरेको हुनुपर्ने कुरालाई समेटेको हुँदा सामुदायिक रूपमा सञ्चालित शैक्षिक संस्थाहरूका सम्बन्धमा प्रस्तुत ऐन लागू नहुने र उक्त ऐन लागू नहुने विषयका सम्बन्धमा श्रम अदालतको अधिकारक्षेत्र नपर्ने कुरा प्रष्ट छ ।

साथै विपक्षी श्रम अदालतको निर्णयमा उल्लेख भए जस्तो २४० दिन काम गरेका प्रत्येक व्यक्ति श्रम ऐन अनुसार स्थायी हुने र त्यस्ता व्यक्तिहरूलाई कसैले केही गर्न नसक्ने भएकोले विपक्षी सविता सापकोटालाई अवकाश दिइएको निर्णय विभेदकारी भएको भन्ने सम्बन्धमा यस क्याम्पसले आफूले नियम बनाउँदा त्रि.वि.वि.ऐन, नियम विपरीत हुने गरी नियम निर्माण गर्न नपाउने र सो नियम नबनेको अवस्थामा त्रि.वि.वि.ऐन, नियम, विनियम तथा त्रि.वि.वि.ले समय समयमा दिएका आदेश तथा निर्देशन मान्नुपर्ने निकायलाई बिना नियम हचुवाका भरमा सञ्चालन भएको भनी निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन । त्रि.वि.वि.का आंगिक क्याम्पस तथा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पस गरी दुई प्रकृतिका क्याम्पसहरू छन् । जसअनुसार पूर्ण रूपमा कम्पनी ऐनअनुसार दर्ता भई मुनाफा वितरण गर्ने र निवेदक जस्ता सामुदायिक प्रकृतिका मुनाफा वितरण नगर्ने क्याम्पसहरू देशका दुर्गमक्षेत्र तथा कुनाकन्दरामा चली रहेका छन् । सरकारले पूर्ण आर्थिक भार व्यहोर्ने गरी आंगिक क्याम्पस स्थापना गर्न सकेको छैन । कम्पनी ऐन अनुसार दर्ता भएका क्याम्पसहरूले कम्पनी ऐन, २०६३ ले व्यवस्था गरेका प्रावधानहरू समेत पालना गर्नुपर्ने तथा प्रवन्धपत्र तथा नियमावली र आवश्यकताअनुसार आर्थिक नियमावली, कर्मचारी सेवाशर्त नियमावली समेत बनाई लागू गर्नुपर्ने हुन्छ । निवेदक क्याम्पसले त्रि.वि.वि.ऐन, नियम, विनियमका व्यवस्थाहरू बमोजिम सबै विषयहरूका सम्बन्धमा

नियम बनाई सकेको नभएपनि सामान्य विधान निर्माण गरेको छ ।

करारमा नियुक्त व्यक्तिहरूको कति म्याद थप्ने भन्ने कुरा उनले क्याम्पसमा पढाउने विषय भए नभएको निजले विद्यार्थीहरूको आकांक्षाअनुसार पढाए नपढाएको, निजले अन्य अनुशासनसम्बन्धी नियमहरू पालना गरे नगरेको जस्ता विषयहरू सान्दर्भिक हुने गर्दछन् । करारमा कार्यरत् प्राध्यापकलाई समय तोकी नियुक्ति गरिने हुनाले सो समयभित्र करार नवीकरण नभएमा निजको पद स्वतः समाप्त हुन्छ । करारको उल्लंघन भएको वा करारको परिपालना नभएको भनी करार ऐन अनुसार अधिकारप्राप्त अदालतमा उजूर गर्नुपर्ने हुन्छ । सो विपक्षीबाट केही भएको छैन । रिट निवेदक क्याम्पसले सेवाको आवश्यकता नभएको भनी अवकाश पत्र दिएको छ । त्यसकारण श्रम अदालतको निर्णयमा उल्लेख गरे जस्तो दफा ५० आर्कीषत नहुने कुरा प्रष्ट छ ।

त्रि.वि.वि.मा कार्यरत् शिक्षक कर्मचारीहरूको नियुक्ति, सरुवा, बहुवा, विभागीय कारवाही, आचरण, अवकाश आदि सेवाका शर्त सम्बन्धी कुरा शिक्षक कर्मचारीलाई लागू हुने हो । यी नियमहरू सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसको सम्बन्धमा पनि लागू हुन्छन् र ती क्याम्पसहरूले पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । यिनै नियमहरूको व्याख्या गर्दै सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट निर्णय भएको पाइन्छ ।

अतः उपरोक्त आधारबाट विपक्षी श्रम अदालतको निर्णयले निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को स्वतन्त्रताको हक, धारा १३ को समानताको हक, धारा १७ को शिक्षा तथा संस्कृति सम्बन्धी हक, धारा २१ को सामाजिक न्यायको हक तथा त्रि.वि.वि ऐन, २०४९ तथा सो अन्तर्गत बनेको नियममा उल्लिखित अधिकारमा आघात पर्नुका साथै उक्त निर्णय बदर गराउन अन्य उपचारको बाटो समेत नभएको हुँदा उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी उक्त निर्णय बदर गरी प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम दुङ्गे नलागेसम्म उक्त निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भन्ने अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत निवेदन व्यहोरा ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी नहुनु पर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण र आधार भए खुलाई यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय मार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीमध्ये श्रम अदालतका नाउँमा रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु र आफै वा कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिद्वारा लिखित जवाफ लगाउनु भनी विपक्षीमध्ये सविता सापकोटाका नाउँमा सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ पेश भएपछि वा म्याद नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । साथै यो रिट निवेदनको अन्तिम निर्णय नभएसम्म श्रम अदालतको मिति २०६७।६।२० को आदेश कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ, भन्ने समेत मिति २०६७।१७ को यस अदालतको आदेश ।

मैले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६०(ग) बमोजिम श्रम अदालतमा दिएको पुनरावेदन पत्रलाई स्वीकार गरी अदालतको मिति २०६५।१।१५ गतेको आदेश बमोजिम तारिखमा बसी मुद्दाको पुर्पक्ष गरेको विपक्षीलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालय संगठन तथा शैक्षिक प्रशासन सम्बन्धी नियम, २०५० बमोजिम सम्बन्धन प्राप्त डिल्लीबजार कन्या बहुमुखी क्याम्पसमा कार्यरत् शिक्षक कर्मचारीहरूको हकमा श्रम ऐन, २०४८ लागू हुने होइन भनी मउपर रिट निवेदन दायर गर्न अ.ब. ८२ नं. बमोजिम हकदैया प्राप्त हुन सक्दैन । मिति २०६७।५।६ गते त्रि.वि.कर्मचारी प्रशासन महाशाखाले श्रम अदालतलाई पठाएको पत्रमा त्रि.वि.कर्मचारी सेवा सम्बन्धी नियम, २०५०, त्रि.वि.सेवामा पूर्णकालीन भई कार्यरत् शिक्षक, कर्मचारीहरूको लागि मात्र लागू हुने हो । सम्बन्धन प्राप्त कलेजहरूको लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियमावली लागू हुँदैन । मिति २०६४।५।१९ गते मलाई स्पष्टीकरण माग गर्दा क्याम्पसको विरुद्ध प्रचार गर्ने गरेको कुरा बुझिन आएको भन्ने अभियोगमा स्पष्टीकरण

माग गरिएको अवस्था छ भने मिति २०६४।६।२२ गते मासँग पुनः स्पष्टीकरण माग गर्दा “ अन्य कुनै क्याम्पसको कार्यक्रममा त्यसको व्यवस्थापनको तर्फबाट सम्बोधन गर्ने, प्रचार प्रसार गर्ने जस्ता कार्य गरेको देखिएको” भन्ने अभियोग लगाई स्पष्टीकरण माग गर्ने कार्य भएको छ जुन आफैमा विरोधाभाषपूर्ण छ ।

उक्त क्याम्पसको साविक नियमावली, २०४४ को नियम १८(ख)(आ) मा व्यवस्थापन समितिले गरेको निर्णयउपर कार्य सम्पादन समिति समक्ष पुनरावेदन गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको थियो । मिति २०६४।४।२६ गते विपक्षी क्याम्पसको साधारण सभाले साविक विधानलाई संशोधन नगरी नयाँ विधान, २०६४ लाई पारित गर्‍यो । उक्त विधानको धारा ४०(१) मा “डिल्लीबजार कन्या क्याम्पसको विधान, २०४२ खारेज गरिएको छ र यस अन्तर्गत बनेको नियमावलीहरू समेत खारेज गरिएको छ” भन्ने व्यवस्था गर्‍यो जुन व्यवस्थाले विपक्षी व्यवस्थापन समितिले गैरकानूनी तवरले मलाई निष्काशन गर्ने अभिप्रायबाट भएको निर्णयउपर मैले कुनै पनि कानूनी उपचारको मार्ग अवलम्बन गर्न नसक्ने अवस्था सिर्जना हुन पुग्यो । त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरूमा कार्यरत् शिक्षक तथा कर्मचारीहरूका हकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० लागू हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा र क्याम्पसको विधान कानून होइन र हुन सक्दैन भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको हुँदा विभागीय कार्यवाहीको विषयमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६०(ग) बमोजिम श्रम अदालतमा पुनरावेदन गरिएको हो । शैक्षिक जनशक्ति उत्पादन गर्ने शैक्षिक प्रतिष्ठानहरू श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख) को परिभाषाभित्र पर्ने स्वतः स्पष्ट छ ।

त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसका शिक्षक कर्मचारीहरू त्रि.वि.को यो यस परीक्षा उत्तीर्ण गरी यो यस मितिमा निर्णयबमोजिम नियुक्त भएका हुन भनी विपक्षीले जबसम्म प्रमाणित गर्नु हुन्छ तबसम्म निजी क्षेत्रबाट स्थापना भई क्याम्पसको साधारण सभाबाट पारित विधानबमोजिम सञ्चालित क्याम्पसमा कार्यरत् शिक्षक कर्मचारी उपर भएको सजायको हकमा श्रम

ऐन, २०४८ बमोजिम श्रम अदालतसमक्ष न्याय माग गर्ने अधिकार कुनैपनि व्यक्तिलाई हुन्छ । मेरो सेवा करारमा रहेको भन्ने निराधार कपोल कल्पित र भूठा हो । विपक्षी क्याम्पसमा म मिति २०५७।५।१९ बाट प्रवेश गरी आंशिक प्राध्यापकका रूपमा काम गरी आएकी हुँ । मेरो सेवाको प्रकृति करार सेवामा रहने स्थितिको होइन । विपक्षी र म बीच कुनै करार नभई मैले मिति २०५७।५।१९ गतेबाट मिति २०६४।६।२९ गतेसम्म अविच्छिन्न रूपमा आंशिक उपप्राध्यापकको हैसियतले आफ्नो भूमिका निर्वाह गरी आएको छु ।

विपक्षी निवेदक त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पस भएको र सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसमा कार्यरत् शिक्षक तथा कर्मचारीको हकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको शिक्षक कर्मचारीसम्बन्धी नियम, २०५० लागू हुनसक्ने व्यवस्था नभएको, विपक्षी क्याम्पसले हालसम्म Legal Person को हैसियत धारण गरी नसकेको, क्याम्पसको साधारण सभाबाट पारित विधानको अधिनमा रही निर्माण हुने नियमबमोजिम सञ्चालित क्याम्पस र ऐ.का सञ्चालक समितिले रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया प्राप्त हुन सक्ने अवस्था नभएको, उक्त क्याम्पसले विषय कटौती गर्दा समेत म निवेदिका फाजिलमा पर्ने तथा मेरो दरवन्दी कटौती हुने अवस्था नभएको, विपक्षी क्याम्पसले मलाई करार सेवाको भनी स्वघोषित गरेपनि म २०५७ सालदेखि निरन्तर आंशिक उपप्राध्यापकको हैसियतले क्याम्पसमा कार्यरत् रहेको भन्ने कुराको सम्पूर्ण प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी श्रम अदालतबाट मिति २०६७।६।२० गते भएको फैसला कानूनसम्मत् भएको हुँदा हकद्वैयाविहीन व्यक्तिबाट दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन पत्र खारेज गरिपाउँ भन्ने सविता सापकोटाको लिखित जवाफ ।

पुनरावेदिकाको सेवा अन्त्य गर्ने मिति २०६४।९।१९ को पत्र र मिति २०६४।६।२९ को निर्णयमा क्याम्पसको विधान, २०६४ को दफा १३.१घ को आधारहरू प्रमाणित नभएको र श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४, ७, १० र परिच्छेद ८ विपरीत भै गम्भीर कानूनी त्रुटिपूर्ण देखिएकाले उक्त निर्णयपत्र लगायतको निवेदिकाको सेवा अन्त्य गर्ने सम्पूर्ण कामकारवाही

प्रारम्भदेखि नै बदर गरिदिएको छ” भनी कानूनबमोजिम नै भएको यस अदालतको मिति २०६७।२० को फैसला श्रम कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त एवं संविधानको भावनाअनुरूप रहेको र सो फैसलाबाट रिट निवेदकको कानूनी एवं संवैधानिक हकमा आघात पुगेको अवस्था समेत नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत श्रम अदालतका तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदन समेतको मिसिल अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहालले निवेदक क्याम्पस प्रतिष्ठानको परिभाषा भित्र पर्दैन । यो Public क्याम्पस हो । विपक्षी पूर्णकालीन स्थायी शिक्षक नभई आंशिक प्राध्यापक हुँदा निजलाई क्याम्पसले हटाउन सक्ने हुँदा श्रम अदालतको क्षेत्राधिकार आकर्षित हुन सक्दैन । प्रत्यर्थी सविता सापकोटालाई श्रम ऐनबमोजिम कारवाही गरी नहटाई सेवा आवश्यक नभएको भनी हटाएकोले श्रम अदालतको क्षेत्राधिकार लागू हुन सक्दैन । श्रम अदालतको फैसला बदर हुने गरी रिट जारी होस् भनी तथा विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापाले क्याम्पसमा पढाउने शिक्षकलाई श्रम गर्ने मजदुरसँग तुलना गरी प्रतिष्ठानमा लागू हुने श्रम ऐन लागू हुन सक्दैन । श्रम ऐन लाग्न कम्तिमा आठ घण्टा काम गर्नुपर्छ । तर शिक्षकको त्यस्तो घण्टा तोकिएको छैन । ऐनको दफा २(ख) आकर्षित हुने प्रतिष्ठानका कर्मचारीमा मात्र यो ऐन लागू हुन्छ । प्रतिष्ठान रोजगारदाताले स्थापना गरेको र रोजगार दिने संस्थान हुनुपर्दछ । डिल्लीबजार क्याम्पस निजी क्षेत्रमा स्थापित भएको मुनाफा आर्जन नगर्ने प्रकृतिको संस्था हो । शिक्षण पेशा श्रमिकको जस्तो होइन । यो एउटा विशिष्ट प्रकृतिको बौद्धिक पेशा हो । त्यसैले श्रमिकलाई लागू हुने श्रम ऐन लागू हुन सक्दैन । रिट जारी गरी श्रम अदालतको फैसला बदर होस् भनी, निवेदक तर्फबाटै अधिवक्ता प्रकाश राउतले मजदुर श्रमिकका लागि मात्र आकर्षित हुने श्रम ऐन क्याम्पसका शिक्षक प्राध्यापकको हकमा लागू हुँदैन । श्रम ऐन, २०४८

को दफा ६०(ग) लाई टेकेर पुनरावेदन परी श्रम अदालतबाट फैसला भएको छ । उक्त ऐनबमोजिम विपक्षीलाई हटाइएको होइन । क्याम्पसको विधानबमोजिम पनि हटाएको होइन । सेवाको आवश्यक नपरेको भनी हटाइएको छ । श्रम ऐनबमोजिम कारवाही गरी नहटाएकोले श्रम ऐन, २०४८ निजको हकमा आकर्षित हुन । क्याम्पसले आंशिक सेवामा रहेका शिक्षकलाई हटाउन नपाउने भन्न मिल्दैन । श्रम अदालतको फैसला बदर गरी रिट जारी होस् भनी र विद्वान अधिवक्ता गुणनिधी नेउपानेले निवेदकलाई क्याम्पसबाट सेवा आवश्यक नपरेको भनी हटाइएको छ । निज स्थायी शिक्षक नभई निजको पद काम गरेको अवधिको मात्र तलव पाउने प्रकृतिको भएकोले क्याम्पसलाई जहिलेसुकै हटाउने अधिकार छ । त्रि.वि.सम्बन्धी कानूनबमोजिम उपचार खोज्न जानु पर्नेमा श्रम ऐनअन्तर्गत आएको मिलेको छैन । श्रम अदालतको फैसला बदर हुने गरी रिट जारी होस् भनी, विद्वान अधिवक्ता बालकृष्ण देवकोटाले निवेदकको पद श्रम ऐन लागू हुने पद होइन । सेवा आवश्यक नपर्ने भनी हटाएको निर्णय बदर गरेको श्रम अदालतको फैसला बदर होस् भनी त्यस्तै निवेदक तर्फबाटै विद्वान अधिवक्ता पूर्णप्रसाद राजवंशीले यो क्याम्पस त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पस भएकोले त्रि.वि.ऐन नियम लागू हुन्छ । प्रतिष्ठान सम्बन्धी श्रम ऐन लागू हुँदैन । शैक्षिक संस्थाको कर्मचारीलाई प्रतिष्ठानका कर्मचारी सरह मान्न नमिल्ने हुनाले श्रम ऐन आकर्षित हुन सक्दैन । रिट जारी होस् भनी बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी श्रम अदालतका तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठीले यो क्याम्पस श्रम ऐन लागू हुने प्रकृतिको हो । श्रम अदालतको फैसलामा संवैधानिक वा कानूनी त्रुटि नभएकोले रिट खारेज होस् भनी र प्रत्यर्थी सविता सापकोटाको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता रमेश बडालले डिल्लीबजार कन्या क्याम्पस कानूनबमोजिम स्थापित भएको संस्था हो । उद्योग, व्यवसाय वा सेवा मध्ये सबै वा जुनसुकै उद्देश्यले स्थापना भए पनि प्रतिष्ठान हुन्छ । सरकारी र अर्ध सरकारी संस्था

बाहेक अन्यत्र काम गर्नेउपर श्रम ऐन, २०४८ लागू हुन्छ। त्रि.वि.ऐन, २०४९ बमोजिम सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पस भए पनि सो ऐनबमोजिम यी प्रत्यर्थीले सेवा सुविधा नपाउने हुँदा त्रि.वि.ऐन लागू हुन सक्दैन। श्रम ऐन लागू हुन कुनै पनि संस्था Systemtic रूपमा सञ्चालन भएको, रोजगारदाता र कामदार बीचको सहसम्बन्ध भएको तथा मानव अवश्यकता र इच्छा पूरा गर्नुपर्ने प्रकृतिको (Triple Test) भएको प्रतिष्ठान हुनुपर्छ। Profit making हुन हुन्न भन्ने भारतीय सर्वोच्च अदालतले विभिन्न मुद्दामा व्याख्या गरेको छ। यस सम्बन्धमा नेकाप २०६३, अङ्क ८, पृष्ठ १०९९, नि.न. ७७५३ मा समेत व्याख्या भैसकेको छ। त्रि.वि.ऐन, २०४९ बमोजिमका अन्य सुविधा नदिएपछि केवल अवकाश दिंदाको प्रयोजनलाई मात्र यो ऐन लागू हुन सक्दैन। यसको अतिरिक्त श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५२ बमोजिमको कारवाहीमा श्रम ऐन, २०४८ विपरीत गई गर्न मिल्दैन। पूर्ण वा आंशिक रूपमा सरकार संलग्न भई बनेको संस्थान, बैंक, वित्तीय संस्था, स्कूल, कलेज आदिमा बाहेक निजी व्यक्तिहरू मिली सञ्चालन भएको संस्थामा श्रम ऐन लागू हुने भनी सम्मानीत अदालतबाट निवेदक अर्जुन पाण्डे समेत विरुद्ध शहिद स्मृति बहुमुखी क्याम्पस चितवन भएको, २०६० सालको रिट नं ३४३८ मा व्याख्या भइसकेकोले प्रस्तुत विवादमा श्रम ऐन, २०४८ लागू हुन्छ भन्नेमा विवाद छैन। श्रम अदालतले मेरो पक्षलाई पुनर्स्थापित गर्ने गरी गरेको निर्णय मिलेको छ। रिट खारेज भई श्रम अदालतको निर्णय सदर होस भनी, विद्वान अधिवक्ता सानुराज पोखरेलले मेरो पक्षलाई २०६४।१।१९ मा क्याम्पस विरुद्ध काम गरेको भनी स्पष्टीकरण सोधियो। दोस्रो पटक स्पष्टीकरण सोद्धा अलग्गै व्यहोराको स्पष्टीकरण सोधियो। कारवाहीको प्रक्रिया नै त्रुटिपूर्ण छ। दिल्लीबजार क्याम्पस विधानले अन्यत्र काम गर्न रोकेको छैन। त्यस्तै क्याम्पसको नियम विनियमलाई ऐनको संज्ञा दिन मिल्दैन भनी निवेदक पूर्णप्रसाद मिश्र विरुद्ध त्रिभुवन विश्वविद्यालय भएको २०६० सालको रिट नं ३०३२ को मुद्दामा व्याख्या भइसकेको छ। त्रि.वि.बाट सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसमा त्रि.वि.ऐन

नियम लागू नहुने त्रि.वि.ले लेखेको पत्रबाट प्रष्ट भइसकेको छ। रिट खारेज होस भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

दुवै पक्ष तर्फबाट विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस समेत सुनी प्रत्यर्थी सविता सापकोटालाई अवकाश दिने निवेदक क्याम्पसको निर्णयउपर पुनरावेदन सुनी श्रम अदालतले गरेको निर्णय निवेदकको माग अनुसार उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर हुने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु परेको छ।

विपक्षी सविता सापकोटालाई सेवाको आवश्यक नभएको भनी दिल्ली बजार कन्या बहुमुखी क्याम्पसले मिति २०६४।६।२९ को निर्णय अनुसार मिति २०६४।९।१९ गते दिएको अवकाश पत्र समेतलाई त्रुटिपूर्ण निर्णय भन्दै निजको सेवा पुनर्वहाली गरी सेवा अन्त्य भएको मिति २०६४।९।१९ देखि पुनर्वहाली नभएसम्मको तलवलागायतको सुविधा समेत निवेदक क्याम्पसबाट भरी पाउने ठहर्‍याएको श्रम अदालतको मिति २०६७।६।२० को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदन दावी भएकोमा प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी श्रम अदालतबाट मिति २०६७।६।२० मा भएको फैसला कानूनसम्मत हुँदा रिट खारेज गरी श्रम अदालतको फैसला कायम गरिपाऊँ भन्ने समेत प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रत्यर्थी सविता सापकोटा मिति २०५७।५।१९ गतेबाट निवेदक दिल्ली बजार कन्या बहुमुखी क्याम्पसमा उपप्राध्यापक पदमा कार्यरत् रहेको भन्ने कुरालाई निवेदक क्याम्पस तथा निज प्रत्यर्थी समेतले स्वीकार गरेको छ। तर निज प्रत्यर्थी उक्त क्याम्पसको स्थायी सेवामा नभई आंशिक प्राध्यापकको रूपमा सेवारत रहेको भन्ने निवेदक र प्रत्यर्थी सविता सापकोटा समेतको कथन रहेको छ। निज प्रत्यर्थी सविता सापकोटा आंशिक शिक्षकको रूपमा कार्यरत् रहेको अवस्था मिति २०६४।६।२९ गतेको निर्णयअनुसार मिति २०६४।९।१९ गतेबाट सेवाको आवश्यक नभएको भनी निजलाई जानकारी गराएको सो क्याम्पसको मिति २०६४।९।१९ गतेको मिसिल संलग्न पत्रबाट देखिन्छ। अर्थात् सविता सापकोटाले मिति

२०५७५।१ गतेबाट “सेवा शुरु गरी निजलाई मिति २०६४।९।१ बाट सेवा आवश्यक नभएको” जानकारी गराएकोले निज मिति २०६४।९।१ गते सम्म कार्यरत् रहेको भन्ने कुरालाई निवेदक डिल्लीबजार कन्या बहुमुखी क्याम्पसले समेत स्वीकार गरेको अवस्था देखिन्छ। निज प्रत्यर्थी सविता सापकोटाले श्रम अदालतमा प्रस्तुत गरेको पुनरावेदन पत्रको पृष्ठ तीनको प्रकरण ७ मा “विपक्षी क्याम्पस सञ्चालक समितिले मलाई स्थायी गर्ने कार्य नगरेको” भनी र यस अदालतमा प्रस्तुत गरेको लिखित जवाफको पाँचौ पृष्ठको प्रकरण २(ज) मा “उक्त क्याम्पसमा स्थायी र पिरियड बेसिसमा कार्यरत् आंशिक प्राध्यापकहरू रहेको अवस्था हो। विपक्षी क्याम्पसमा म मिति २०५७५।१ बाट प्रवेश गरी आंशिक प्राध्यापकको रूपमा काम गरी आएकी हुँ” भनी आफ्नो सेवा स्थायी नभएको कुरालाई स्वीकार गरेको देखिन्छ। निजले आफू स्थायी रूपमा सो क्याम्पसमा कार्यरत् रहेको हुँ भनी भन्न र स्थायी नियुक्ति पत्र पेश दाखिल गर्न सकेको समेत नदेखिंदा निज सो क्याम्पसको आंशिक वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने अस्थायी प्रकृतिको शिक्षक (प्राध्यापक) रहेको कुरामा कुनै विवाद रहेन।

३. अब स्थायी र आंशिक वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने शिक्षकको कानूनी हैसियत एउटै हुन्छ कि हुँदैन ? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा “स्थायी” भन्नाले निश्चित विधि र प्रक्रिया पूरा गरी निवृत्तिभरण पाउने वा नपाउने आधारमा पूर्णकालीन सेवा गर्ने गरी नियुक्ति भएको, निजको सेवाको शर्त र सुविधा सो संस्थाको नियमबमोजिम व्यवस्थित भएको, सेवाको अवधि नतोकिएको तथा निश्चित उमेर पूरा गरे पछि अवकाश पाउने पदलाई सम्भन्नु पर्ने हुन्छ। साथै संस्थाको स्थायी पदमा सो संस्थाको नियमबमोजिम प्रतिष्पर्धाद्वारा नियुक्ति वा छनौट भई सोही नियमबमोजिम व्यवस्थित विधि अनुसार कारवाही, सजाय र बर्खास्त तथा अवकाश हुने प्रकृतिको पदलाई समेत मान्नु पर्ने हुन्छ। यस्तो पदमा बहाल रहन पाउने र अवकाश हुने अवधि, समय, कानून वा विधानद्वारा निश्चित गरिएको हुन्छ। यस्तो स्थायी

सेवामा बहाल रहने व्यक्तिले संस्थासम्बन्धी प्रचलित कानूनको उल्लंघन गरेमा वा अन्य कुनै कानूनबमोजिम कारवाही वा सजाय गर्नु पर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही गरेर मात्र सजाय गर्न वा सेवाबाट हटाउन सकिने हुन्छ। तर आंशिक वा पिरियड बेसिस वा करारमा काम गर्ने शिक्षकको अवस्था यस्तो हुँदैन। आंशिक वा पिरियड बेसिस वा करारमा काम गर्ने शिक्षक वा प्राध्यापक भन्नाले क्याम्पसमा पूरा समय काम गर्ने प्रकृतिको सेवा नभई क्याम्पसले तोकिदिएको निश्चित समयसम्म मात्र वा निश्चित पिरियड मात्र अध्यापन गराई समयको वा पिरियडको आधारमा पारिश्रमिक लिने प्रकृतिको सेवा भन्ने बुझ्नु पर्ने हुन्छ। यस्तो आंशिक वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने शिक्षक वा प्राध्यापकले संस्था वा क्याम्पसले तोकी दिएको पिरियड मात्र पढाउने र सोही आधारमा क्याम्पसले तोकिदिएको पारिश्रमिक वा सुविधा मात्र पाउने हुँदा उनीहरूको सेवा स्थायी प्रकृतिको पद जस्तो नभई अस्थायी प्रकृतिको हुन्छ। काम लगाउने संस्थाले वा त्यस्तो संस्था वा क्याम्पससँग कुनै छुट्टै सम्झौता गरेको भएमा वा विधानमा छुट्टै व्यवस्था भएमा बाहेक क्याम्पस व्यवस्थापन वा संस्थाको आवश्यकताअनुसारको अवधिसम्म वा तोकेको समय वा पिरियड मात्र काम गर्न पाउने वा पढाउन पाउने प्रकृतिको पद हो भन्ने बुझ्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यर्थी सविता सापकोटाले आफू आंशिक र पिरियड बेसिसमा काम गर्ने प्राध्यापक भनी लिखित रूपमा नै स्वीकार गरेको, स्थायी प्रकृतिको पद वा सेवा भनी भन्न नसकेको र क्याम्पसको विधानको यो यस व्यवस्थाबमोजिम आफूलाई स्थायी सरहको व्यवहार गर्नुपर्ने भनी दावी गर्न समेत नसकेको अवस्थामा निजको पद वा सेवालार्थ स्थायी प्राध्यापक सरह व्यवहार गर्नु र स्थायी सरह समान हक र सुविधा पाउने प्रकृतिको सेवा वा पद भन्न मिल्ने हुँदैन।

४. त्यस्तै निज विपक्षीले आफूले २०५७ सालमा नियुक्ति पाई अविच्छिन्न रूपमा वा निरन्तर सेवा गर्दै आएको हुँदा सेवाबाट हटाउन मिल्दैन भनी लिखित प्रतिवाद गरेको छ, तर अविच्छिन्न काम

गरेकै कारण कुनै आंशिक (Part Time) वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने व्यक्ति स्वतः स्थायी पदमा काम गर्ने व्यक्ति सरह हक वा सुविधा प्राप्त गर्ने हकदार हुन्छ, भनी सम्झन मिल्दैन। प्रत्यर्थी सविता सापकोटाले आंशिक वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने आफूलाई क्याम्पसले पहिला एउटा आरोपमा स्पष्टीकरण माग गरी अर्कै आरोपको स्पष्टीकरण सोधेको र सेवा आवश्यक नभएको भनी हटाएको कारण त्यस्तो निर्णय बदर गरेको श्रम अदालतको निर्णय मनासीव हुँदा सदर हुनुपर्छ भनी अर्को जिकीर लिएको छ तर निवेदक क्याम्पसले निजलाई सेवा शर्तसम्बन्धी नियम वा अन्य कुनै कानूनबमोजिम कारवाही गरी सजायस्वरूप हटाएको नदेखिई “सेवा आवश्यक नभएको” भनी क्याम्पसले जानकारी दिई निजको आंशिक (Part Time) वा पिरियड बेसिसको सेवालार्इ निरन्तरता दिन इन्कार गरेको हुँदा त्यस्तो निर्णयलाई श्रम ऐन, २०४८ बमोजिमको कार्यविधि पुरा नगरी वा श्रम ऐनविपरीत हटाएको भनी भन्न पनि मिल्ने देखिदैन।

५. कुनै क्याम्पस, विद्यालय वा अन्य कुनै शैक्षिक संस्थाले आंशिक रूपमा वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने गरी शिक्षक नियुक्ति गर्दा संस्था वा क्याम्पसलाई आवश्यक परेको बखत, क्याम्पसको शैक्षिक सत्र, विद्यार्थी संख्या, विद्यार्थी प्राध्यापकको अनुपात, अध्यापन गराइने विषयको आवश्यकता इत्यादिको आधारमा सेवा आवश्यक भए जतिको संख्यामा वा आवश्यक अवधिको लागि कुनै व्यक्तिलाई शिक्षकको रूपमा नियुक्ति गर्न सक्ने हुन्छ। सोहीबमोजिम प्रत्यर्थी सविता सापकोटालार्इ आंशिक शिक्षकको रूपमा निवेदक सञ्चालक समितिले क्याम्पसको सोही आवश्यकताको आधारमा नियुक्ति गरेको हुँदा त्यस्तो आंशिक शिक्षकको रूपमा नियुक्त व्यक्तिको सेवा कायम राख्ने वा नराख्ने भनी क्याम्पसको सोही आवश्यकताको आधारमा निर्णय गर्ने अधिकार पनि निवेदक क्याम्पसलाई रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ। निवेदक क्याम्पसले पिरियड बेसिसमा काम गर्ने गरी नियुक्ति गरेका प्रत्यर्थीलाई कुनै खास समयावधिपश्चात् निजको सेवा आवश्यक नरहेको

भनी सेवालार्इ निरन्तरता नदिने भनी निर्णय गर्न सक्ने अधिकारनिहीत रहेको अवस्थामा प्रत्यर्थी सविता सापकोटाले आंशिक प्राध्यापकको सेवा आवश्यक नरहेको भनी निवेदक क्याम्पसले गरेको मिति २०६४।६।२९ को निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि रहेको देखिदैन। निवेदक क्याम्पसले आफ्नो संस्थाको शिक्षक विद्यार्थीको अनुपात र विषयगत शिक्षकको आवश्यकता समेत विचार गरी आंशिक र पिरियड बेसिसमा नियुक्त शिक्षकलाई तदनुकूल नियमन गर्न सक्ने नै देखिन्छ।

६. स्थायी कर्मचारी वा शिक्षक सरहको व्यवहार वा सुविधा आंशिक (Part Time) वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने अस्थायी शिक्षक कर्मचारी वा कामदारले पनि पाउनु पर्छ, भन्नु न्याय, कानून र अन्य कुनै दृष्टिले पनि मनासिव हुँदैन। त्यस्तै स्थायी कामदार वा कर्मचारीलाई कारवाही वा बर्खास्ती गरे उपर आकर्षित हुने श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६० (ग) को व्यवस्था आंशिक वा पिरियड बेसिसमा काम गर्ने शिक्षक कर्मचारीको हकमा लागू हुन सक्दैन। क्याम्पस वा कुनै शैक्षिक संस्थामा अध्यापन गर्ने गराउने शिक्षक वा प्राध्यापकलाई कामदार वा कर्मचारीको कोटीमा राख्न पनि मिल्ने हुँदैन। श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६० मा “यस परिच्छेदअन्तर्गत दिएको कुनै सजाय वा आदेशउपर चित्त नबुझे पक्षले त्यस्तो सजाय वा आदेशको सूचना पाएको मितिले पैतीस दिनभित्र देहायबमोजिम पुनरावेदन गर्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था भइसोको देहाय दफा (ग) मा “व्यवस्थापक वा अन्य अधिकारी वा कार्यालयले गरेको सजाय र आदेशउपर सम्बन्धित श्रम अदालतमा” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। सो अनुसार व्यवस्थापक वा अन्य अधिकारी वा कार्यालयले गरेको सजाय वा अन्य आदेशउपर मात्र श्रम अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने देखिन्छ। प्रत्यर्थी सविता सापकोटालार्इ व्यवस्थापक वा अन्य अधिकारीले सजाय गरेको वा अन्य कुनै आदेश दिई हटाएको अवस्था देखिदैन। पिरियड बेसिसमा काम गर्ने प्रत्यर्थी सविता सापकोटालार्इ केवल सेवा आवश्यक नभएको भनी जानकारीसम्म गराएको छ। क्याम्पसमा पिरियड बेसिसमा पढाउने प्रत्यर्थी

सविता सापकोटालाई श्रम ऐन, २०४८ अनुसार प्रतिष्ठानको कामदारसरह मान्न पनि मिल्दैन । त्यसकारण स्थायी कामदार वा कर्मचारीलाई कारवाही गरी हटाएउपर श्रम अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था सरह आंशिक वा पिरियड बेसिसमा कार्य गर्ने अस्थायी प्रकृतिको शिक्षक, प्राध्यापकलाई हटाएको सम्बन्धमा श्रम अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने र श्रम अदालतले पनि पुनरावेदन सुनी निर्णय गर्न सक्ने देखिंदैन ।

७. तसर्थ निवेदक क्याम्पसले आंशिक प्राध्यापकको रूपमा अस्थायी शिक्षक सरह अध्यापन गर्ने निज प्रत्यर्थी सविता सापकोटालाई क्याम्पस व्यवस्थापनले सेवा शर्तसम्बन्धी नियमबमोजिम कारवाही गरी सेवाबाट हटाएको नदेखिएको, आंशिक वा पिरियड बेसिसमा काम गरी रहेको शिक्षकको सेवा आवश्यक नरहेको भनी जानकारी दिई सेवा मुक्त गरेको र त्यस्तो अवस्थामा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६०(ग) अन्तर्गत श्रम अदालतमा पुनरावेदन लाग्न नसक्नेमा प्रत्यर्थी सविता सापकोटालाई सेवा आवश्यक नभएको भनी जानकारी दिने निवेदक डिल्लीबजार कन्या बहुमुखी क्याम्पसको निर्णयउपर प्रत्यर्थी सविता सापकोटाले श्रम अदालतमा पुनरावेदन गर्न र श्रम अदालतबाट प्रत्यर्थी सविता सापकोटाको पुनरावेदन सुनी निर्णय गर्न समेत नमिल्नेमा श्रम अदालतले आफूसमक्ष लाग्दै नलाग्ने पुनरावेदन लिई प्रत्यर्थी सविता सापकोटालाई साविक पदमा सेवामा पुनर्स्थापना गरी सो अवधिको तलबलगायतको आर्थिक सुविधा समेत दिनु भनी गरेको मिति २०६७।६।२० को निर्णय माथि विवेचित आधार र कारणबाट कानूनसंगत नभई त्रुटिपूर्ण रहेको देखिंदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । दायरीको लगत काटी मिसील नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ताहिर अली अन्सारी

इति संवत् २०६८ साल फागुन ३ गते रोज ४ शुभम..

इजलास अधिकृत: नारायणप्रसाद पराजुली

निर्णय नं.८८०७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
२०६८-WO-१००७
फैसला मिति: २०६९।३।१२।३
विषय : परमादेश समेत ।

निवेदक: नेपाल निजामती कर्मचारी संगठन, विभागीय कार्य समिति सर्वोच्च अदालतका तर्फबाट सो कार्य समितिका अध्यक्ष शान्तिप्रसाद लुईटेल विरुद्ध

विपक्षी: मन्त्रिपरिषद्, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- कार्यपालिकाले आफूअन्तर्गतको कार्यालयमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको हकमा निश्चित अनुसन्धानको अभावमा पनि मापदण्ड बनाई प्रोत्साहन भत्ता दिने तर न्यायपालिकातर्फको कर्मचारीको हकमा अध्ययन प्रतिवेदन र मापदण्ड प्रस्तावित गरिसकेपछि पनि अनदेखा गरी निरन्तर भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको देखिन्छ । सरकारको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी तोकिएको अर्थ मन्त्रालयका हरेक कामकारवाही कानूनसम्मत Just and Fair हुनु पर्दछ । आफूकोमा आएको प्रस्तावको सम्बन्धमा एक वर्षसम्म पनि कुनै निर्णय नगरी विभेदपूर्ण आशयले बशीभूत भएको अकर्मण्यताको अवस्था रिट जारी नहुने आधार हुन नसक्ने ।
- कानूनबमोजिम जिम्मेवारी तोकिएको निकायले सर्वोच्च अदालतमा किन यो प्रतिवेदन लागू गर्न सकिदैन भन्ने सम्बन्धमा कुनै जवाफ नपठाउने र तत्सम्बन्धमा निर्णय पनि नगर्ने कार्यशैली

प्रजातान्त्रिक मुलुकको जिम्मेवार निकायको लागि शोभायमान नदेखिने ।

(प्रकरण नं.७)

- व्यक्तिहरूका बीचमा विभेद गर्ने गरी बनाएको कानून तथा लिइएको निर्णयको उद्देश्य र वर्गीकरण वैध (Lawful) र बोधगम्य हुनुपर्ने । (प्रकरण नं.९)
- राज्यले नागरिक सेवामा खटिएका कर्मचारीहरू मध्ये प्रधानमन्त्रीको कार्यालय, राजश्व कार्यालय आदिमा कार्यरत् कर्मचारीलाई कानूनको अख्तियारी विना र कुनै उपयुक्त आधार बेगर विभेदपूर्ण तरिकाले विभिन्न प्रकृतिका थप प्रोत्साहन भत्ता प्रदान गर्ने तर जनतालाई न्याय प्रदान गर्ने कार्यमा खटिने जनशक्तिलाई कार्यसम्पादन सूचकाङ्कसहित प्रोत्साहन भत्ता प्रस्ताव गरिएकोमा तत्सम्बन्धमा कुनै निर्णय नगर्ने कामकारवाही समानताको सिद्धान्तविपरीत हुने । (प्रकरण नं.१०)
- राज्यको लक्षित उद्देश्य पूर्ति गर्न सरकारका हरेक निकायमा कार्यरत् कर्मचारीको उत्तिकै भूमिका हुने हुँदा आपसी समन्वय र सहयोगको आवश्यकता पर्ने । (प्रकरण नं.११)
- राज्य सञ्चालनमा निजामती सेवाको जिम्मेवारी निभाउन एउटै ऐन नियम अन्तर्गत नियुक्ति भै सेवा शर्त समेत एउटै रहेका कर्मचारीमा कुनै वर्गले केही सुविधा पाउने तर सोही वर्गको अर्को निकायमा कार्यरत् वर्गले राज्यबाट अपहेलित वा बहिष्कृत भएको महसूस गर्नु शोभनीय देखिँदैन । यसलाई समानताको हकको सिद्धान्तको विपरीत मान्नुपर्ने । (प्रकरण नं.१२)
- अदालत व्यवस्थापनमा सुधार गर्न प्रोत्साहन र उत्प्रेरणाको ठूलो महत्त्व

छ । यो विशुद्ध कार्यपालिकाको स्वविवेकका कुरा मात्र नभई समान व्यवहार गर्नुपर्ने संवैधानिक दायित्वको अधीन समेत रहेको हुन्छ । यस्तो कुरालाई विशुद्ध प्रशासनिक स्वविवेक सम्भेर भेदभावपूर्ण आधार वा मापदण्ड बनाई लागू गर्न दिन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

- जुन सिद्धान्त र मापदण्डको आधारमा अर्थ मन्त्रालय वा अन्य निकायको हकमा प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गराएको छ, सो भत्ता समानताको सिद्धान्तानुरूप समान रूपले न्यायिक जनशक्तिको लागि पनि आकर्षित हुने । (प्रकरण नं.१४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू हरिप्रसाद उप्रेती, डा.रामकृष्ण तिमल्सेना र हरिशंकर कर्ण
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ को उपधारा (२) अनुसार दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ :-

नेपाल निजामती कर्मचारी संगठन, विभागीय स्कार्य समिति सर्वोच्च अदालत र मातहतका अदालतहरू समेतमा कार्यरत् न्याय सेवाका कर्मचारीहरूको प्रतिनिधिमूलक नेपालका निजामती कर्मचारीहरूको राष्ट्रियस्तरको ट्रेड युनियनअन्तर्गतको संगठन हो । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ५३ तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ११७ बमोजिम ट्रेड युनियन अधिकारप्राप्त वैधानिक संस्था हो । यो संगठन २०४७ सालमा स्थापना भई नेपालको निजामती सेवाको सुधारको लागि अनवरत् रूपमा कार्यरत् रहेको छ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ मा समानताको हकको व्यवस्था गरी सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन् र कानूनको समान संरक्षणबाट कसैलाई पनि बञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गरिएको छ। नेपाल सरकारले विवेकसम्मत् वर्गीकरणको माध्यमबाट समानताको हकको प्रत्याभूति प्रदान गर्ने क्रममा विभिन्न किसिमका कानूनहरू निर्माण गर्न सक्दछ। समानताको हकले निरपेक्ष समानताको वकालत गर्दैन भन्ने कुरामा यो संगठन विश्वस्त रहेको छ। तर वर्गीकरण गर्दा त्यस्तो वर्गीकरण विवेकसम्मत् हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा समेत दुई मत हुन सक्दैन। समानताको हकले समान अवस्थाका व्यक्तिहरूबीच समान व्यवहार गर्नु पर्दछ भन्ने मान्यता राख्दछ। त्यसै गरी मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा पत्र, १९४८ (Universal Declaration of Human Rights, 1948) को धारा ७ ले “कानूनको दृष्टिमा सबै समान छन् र विना भेदभाव सबैलाई कानूनको समान संरक्षण प्राप्त हुनेछ। यस घोषणाको उल्लंघन हुने गरी गरिने कुनै पनि भेदभाव वा त्यस्तो भेदभाव गर्न गरिएको दुरुत्साहन विरुद्ध सबैलाई समान संरक्षण प्राप्त गर्ने अधिकार हुनेछ” भनी व्यवस्था गरिएको छ। साथै सोही घोषणापत्रको धारा २३(२) मा “प्रत्येक व्यक्तिले विना भेदभाव समान कामको लागि समान तलब पाउने अधिकार छ” भन्ने उल्लेख गरेको पाइन्छ। यो नै समानताको हकको महत्वपूर्ण पक्ष हो। विगत केही समय अघिदेखि सरकारले गरेका क्रियाकलापले राज्यद्वारा दिइने सुविधामा कानूनी शासनको व्यावहारिक पक्ष अन्यायमा परेको भान हुन थालेको छ। समान पद र हैसियतका निजामती कर्मचारीप्रति राज्यले विभेदकारी निर्णय गरी कसैलाई काखा र कसैलाई पाखाको नीति अख्तियार गरी कानूनी राज्यको उपहास गरेको पाइन्छ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३ बमोजिम नेपाल सरकारले नेपाल न्याय सेवा, नेपाल प्रशासन सेवागायतका विभिन्न १० वटा सेवाहरूको गठन गरी सो सेवाहरू अन्तर्गत विभिन्न श्रेणी तथा समूह/उपसमूह गठनको व्यवस्था गरी सार्वजनिक

सेवा प्रवाह गर्दै आएको छ। निजामती सेवामा कार्यसम्पादन गरेबापत राज्यद्वारा निजामती कर्मचारीलाई जीवन निर्वाहका लागि तलब भत्तालगायत विभिन्न किसिमका सेवा सुविधाहरू उपलब्ध गराउँदै आएको समेत छ।

हामी निजामती कर्मचारीहरू नेपालको कानूनबमोजिम लोकसेवा आयोगबाट खुला प्रतिस्पर्धाबाट न्याय सेवा, न्याय समूहमा आएका कर्मचारी हौं। हामी न्याय सम्पादन कार्यमा सेवाग्राहीलाई सहयोग गरी सेवा प्रवाह गर्ने न्यायका सहकर्मी हौं। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३ ले १० वटा विभिन्न निजामती सेवा गठनको व्यवस्था गरी सबै सेवा समूहका कर्मचारीहरूको समान सेवा र शर्तहरू कानूनद्वारा व्यवस्था गरिएको छ। कसैलाई पनि कमवेसी हुने गरी सेवा सुविधाको वितरण नेपालको अन्तरिम संविधान तथा अन्य कुनै पनि कानूनले गरेको छैन। निजामती कर्मचारीहरूका लागि एउटै सेवा शर्तसम्बन्धी ऐन, नियम लागू हुने हुँदा उनीहरू बीच समान व्यवहार गरिन्छ भन्ने न्यायोचित अनुमान र अपेक्षा गरिन्छ। यस किसिमको संवैधानिक प्रत्याभूति प्रदान गरिएको र निजामती सेवा ऐन, नियमले स्पष्ट रूपमा समान किसिमले सेवा शर्तको प्रवन्ध गरेको अवस्थामा पनि निजामती सेवा अन्तर्गतका प्रशासन समूह, राजश्व समूह, लेखापरीक्षण सेवा जस्ता केही समूहका कर्मचारीहरूलाई अन्य सेवा समूहका निजामती कर्मचारीलाई भन्दा बढी भत्ता तथा सुविधा उपलब्ध गराइएको पाइएको छ। बढी भत्ता पाउने सेवा समूहहरूमा राजश्व समूहमा १०० प्रतिशत, निजामती कितावखानामा १५० प्रतिशतसम्म, महालेखा परीक्षकको कार्यालय १०० प्रतिशतसम्म, महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय र कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा १०० प्रतिशतसम्म, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा ५० प्रतिशतसम्म, राष्ट्रपतिको कार्यालय तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा समेत निश्चित प्रतिशत अतिरिक्त भत्ता उपलब्ध गराइएको छ। समान सेवा र शर्तका आधारमा सेवा प्रवेश गरेका निजामती कर्मचारीहरू

मध्ये आफ्नो कर्तव्य पालना गर्ने सिलसिलामा कसैलाई अत्याधिक सुविधा प्रदान गर्ने र कसैलाई सो सुविधाबाट बञ्चित गर्ने जस्तो असमान व्यवहार नेपाल कानूनले कल्पनासम्म गरेको छैन। राजश्व समूह र माथि उल्लिखित अन्य केही सेवा समूहका कर्मचारीहरूलाई मात्र नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३ मा समानताको हकविपरीत व्यवस्था गरिएको छ। न्यायपालिकामा कार्यरत् कर्मचारीहरूले कानूनबमोजिम तोकिएका कार्यहरू गर्दै आइरहेका छन्। त्यसैगरी हाल अतिरिक्त भत्ता प्रदान गरिएका निकायमा कार्यरत् कर्मचारीहरूले पनि कानूनबमोजिम तोकिएका कार्यहरू गर्दै आई रहेका छन्। अदालतमा कार्यरत् र अन्य निकायमा कार्यरत् कर्मचारीहरूले नेपाल सरकारद्वारा तोकिएको सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्दछन्। यसै सन्दर्भमा न्यायपालिकाबाट कार्यसम्पादन सम्बन्धी सूचकाङ्कको निर्माण गरी पेश पनि गरिएको अवस्था रहेको छ। तर यस सम्बन्धमा हालसम्म कुनै कारवाही नगरी पूर्णरूपमा वेवास्ता गरिएको अवस्था रहेको छ। न्यायपालिकामा कार्यरत् कर्मचारीहरूले न्याय सम्पादन प्रक्रियालाई छिटो, छरितो सर्वसुलभ, जनमुखी तथा उत्तरदायी बनाउन कार्यालय समय भन्दा बढी समय पनि कार्य गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान रहेको छ।

अदालत र अन्य सरकारी निकायद्वारा समान कार्यहरू सम्पादन गर्दागर्दै न्यायपालिकामा कार्यरत् कर्मचारीप्रति असमान व्यवहार हुनेगरी गरिएको कार्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ (१), १९ र ३० द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रतिकूल हुनका साथै न्यायका मान्य सिद्धान्तविपरीत भएकाले न्यायपालिकामा कार्यरत् कर्मचारीहरूलाई समान सेवा, शर्त र सुविधाअनुसार कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको प्रबन्ध गरी गराई समान व्यवहार गर्नेतर्फ आवश्यक कार्य गर्नु भनी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् अर्थ मन्त्रालय तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका नाउँमा परमादेश लगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल निजामती कर्मचारी संगठन विभागीय कार्य समिति सर्वोच्च अदालतका तर्फबाट सो समितिका अध्यक्ष

शान्तिप्रसाद लुईटेलले यस अदालतमा दायर गरेको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले वाटाका म्यादवाहेक १५ दिन भित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भन्ने समेत व्यहोराको कारण देखाउ आदेश।

कार्यालयको काममा भएको वृद्धि समेतका कारण कर्मचारीहरूमा कार्यालयको काम प्रतिको रुचीमा थप प्रोत्साहन प्रदान गरी छिटो, छरितो उत्तरदायी, नतिजा उन्मुख प्रतिस्पर्धी सेवा प्रदान गर्न सकियोस भन्ने उद्देश्यले कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली केही सरकारी निकाहरूमा लागू भएको र के कुन निकायलाई के कामको लागि कति अतिरिक्त भत्ता प्रदान गर्ने हो सो कुरा नेपाल सरकारबाट निर्णय हुने विषय हो। सर्वोच्च अदालतमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गर्ने सहमति प्रदान गर्ने कार्यमा यस मन्त्रालयको प्रत्यक्षतः संलग्नता हुने विषय नभएकोले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारण नभएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

राज्य सञ्चालनको प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको राजश्व संकलनलाई अझ बढी प्रभावकारी बनाई यसमा वृद्धि गर्न विभिन्न सुधारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिदै आएको र यसै क्रममा राजश्व संकलन गर्ने कार्यालयहरूमा कार्य सम्पादनस्तर र कर्मचारीलाई दिने तलव सुविधाबीच तादात्म्यता कायम नगरी निश्चित तलवको आधारमा मात्र काम लगाउँदा करदाताको प्रलोभनमा परी अबाञ्छित विकल्प खोज्न सक्ने सम्भावना भएकोले त्यस्तो संभावनालाई न्यून गरी राजश्व प्रशासनलाई स्वच्छ, तुल्याउन मिति २०६३/७१ देखि यस प्रणालीको शुरुवात केही सीमित कार्यालयबाट परीक्षणका रूपमा भएको थियो। तत्पश्चात राजश्व संकलनमा सुधार भई भन्सार विभाग र आन्तरिक राजश्व विभागअन्तर्गतका कार्यालयमा समेत यो प्रणाली लागू भएपश्चात् राजश्व

संकलनमा उत्साहजनक सुधार भएको पछिल्ला आ.व. का राजश्वसम्बन्धी तथ्याङ्कबाट पनि प्रष्टिएकै छ । नेपाल सरकार (म.प.) ले यस मन्त्रालय अन्तर्गतका विभिन्न कार्यालयमा कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीलाई निरन्तरता दिने कार्य गरेको हुँदा यस विषयलाई लिएर दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ ।

कार्यसम्पादन सूचकाङ्क कार्यान्वयन निर्देशिकाअनुरूप राजश्व संकलनलगायतका अनेकौं मापदण्डहरू पूरा भए पछि मात्र तलवस्केलको एकसय प्रतिशत भत्ता स्वीकृत हुन्छ अन्यथा एकसय प्रतिशत नै भत्ता उपलब्ध हुँदैन । राजश्व संकलन गर्ने काम जटिल र संवेदनशील कार्य भएको हुँदा कारदाताको सेवा र सुविधालाई मध्यजनर गर्दै उक्त कार्यमा यस मन्त्रालयअन्तर्गत कार्यालयका कर्मचारीहरू कार्यालयको समयको अतिरिक्त काम गर्नुपर्ने र सो काम गर्दा अनेकौं आरोह अवरोधका बावजुद पनि कार्यरत् रहेने गरेका छन् । त्यसमा पनि भन्सार राजश्व संकलन जस्तो जटिल कार्यमा उच्च मनोबलका साथ कार्यरत् कर्मचारीहरूलाई एकसय प्रतिशतसम्म भत्ता प्रदान गरिएको विषयलाई लिएर विपक्षीले उठाएको जिकीरको कुनै औचित्यता नै नभएकोले विपक्षीले लिएको जिकीर खारेजभागी छ । खारेज प्रसारिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार संविधानप्रदत्त मौलिक हकहरूको सम्मान गर्दै ती हकहरूको प्रचलनको सुनिश्चितता प्रदान गर्ने कुरामा समेत सधैं प्रतिबद्ध रहेको छ । जहाँसम्म प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गरिएको सम्बन्धी प्रश्न छ, तत्सम्बन्धमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय नेपाल सरकारको प्रमुख कार्यकारी निकाय भएकोमा विवाद छैन । यस सन्दर्भमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् एवं विभिन्न राजनीतिक प्रकृतिका बैठक र वार्ताहरूको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्नु, विभिन्न राजनीतिक प्रकृतिका बैठक र वार्ताहरूको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्नुपर्ने भएकाले ती बैठक र वार्ताहरू प्रायसः कार्यालय समयभन्दा अगाडि, पछाडि, सार्वजनिक विदा

र रातको समयमा हुने कुरा सम्मानीत अदालतलाई समेत अवगत नै छ । यसका साथै सरकार परिवर्तनले कार्यादेश समेत थप हुने गरेको पाइन्छ ।

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको कामको प्रकृतिका हिसावले कार्यालय समयभन्दा अगाडि पछाडि, सार्वजनिक विदा र रातको समयमा पनि कार्य गर्नुको साथै हालैका दिनमा कार्यालयको काममा भएको अत्याधिक वृद्धि समेतका कारण कर्मचारीहरूमा कार्यालयको कामप्रति रुचीमा ह्रास एवं कार्यालय एवं आफ्नो जागिरे जीवनप्रति नै नैराश्यता नआओस् र कर्मचारीलाई काम गर्न थप प्रोत्साहन प्रदान गरी छिटो, छरितो, उत्तरदायी नतिजा उन्मुख, प्रतिस्पर्धी सेवा प्रदान गर्न सकियोस् भन्ने उद्देश्यले यस कार्यालयमा कार्यरत् कर्मचारीहरूका लागि कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गर्ने सम्बन्धमा सहसचिव श्री बैकुण्ठ अर्यालयको संयोजकत्वमा ५ सदस्यीय अध्ययन कार्यदल गठन गरिएको थियो । कार्यदलले तयार गरेको प्रतिवेदनका आधारमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गर्ने सम्बन्धमा मिति २०६८।२।१९ को निर्णयानुसार अर्थ मन्त्रालयको राय माग गरिएकोमा अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०६८।१।२९ मा सोका लागि मन्त्रिपरिषद्मा प्रस्ताव पेश गर्न सहमति प्राप्त भएबमोजिम नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्मा प्रस्ताव पेश भएकोमा नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६८।१०।१७ को बैठकबाट प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका कर्मचारीलाई संलग्न प्रतिवेदनअनुसार कार्यसम्पादन सूचकाङ्कको आधारमा तलबको शुरु स्केलको अधिकतम ५० प्रतिशत भत्ता प्रदान गर्न स्वीकृति दिने निर्णय भएको हो । सो बमोजिम कार्यसम्पादन प्रणाली लागू गर्दा कार्यसम्पादन सूचकाङ्कको भारलाई कार्यसम्पादनस्तर (७० प्रतिशत) अनुशासन तथा आचरण (१५ प्रतिशत), र अतिरिक्त समय (१५ प्रतिशत) गरी मूलतः तीन भागमा वर्गीकरण गरिएका छन् । प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको कामको परिमाण र प्रकृतिको आधारमा प्र.म. तथा म.प. को

कार्यालयमा कार्यरत् कर्मचारीहरूका लागि थप प्रोत्साहन प्रदान गर्ने नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६८।१०।१७ को निर्णयलाई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरिपाउँ भनी निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा माग दावी गरेको अवस्था पनि छैन। उक्त निर्णय प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका कर्मचारीहरूको हकमा मात्र सिमित रहेको देखिन्छ। कुनै खास कार्यालय वा सेवा समूह अन्तर्गतका कर्मचारीहरूलाई मात्र कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता दिने र कुनै अमूक कार्यालय वा सेवा समूह अन्तर्गतका कर्मचारीहरूको हकमा त्यस्तो प्रोत्साहन भत्ता नदिने भनी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्ले कुनै निर्णय गरेको अवस्था पनि रहेको छैन।

जहाँसम्म अर्थ मन्त्रालयले सर्वोच्च अदालतमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गर्ने सहमति नदिएको भन्ने प्रश्न छ, तत्सम्बन्धमा सो विषय यस कार्यालयबाट प्रत्यक्षतः नियमित हुने विषय नभएकोले प्रस्तुत लिखित जवाफमा उल्लेख गर्नुपर्ने भएन। नेपाल न्याय सेवा, न्याय समूहका लागि कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गर्ने सम्बन्धी प्रस्ताव नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्मा पेश नै नभएको अवस्थामा सो विषयलाई लिएर मन्त्रिपरिषद्लाई विपक्षी बनाउनु पर्ने पनि होइन। अतः उपरोक्त आधार र कारण समेतबाट यस कार्यालय एवं मन्त्रिपरिषद्का नाममा माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मुख्य सचिव माधवप्रसाद घिमिरेको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती, डा. श्री रामकृष्ण तिमल्सेना र श्री हरिशंकर कर्णले संविधानले समानताको हकलाई उच्च महत्व दिएको छ। निजामती सेवा ऐन र नियमले कर्मचारीहरू बीचमा कुनै विभेद गरेको छैन। आम कर्मचारीबीच कुनै विभेद गर्नुपर्ने भन्ने त्यो विभेद Reasonable हुनुपर्दछ।

सरकारले कसैलाई भत्ता दिने कसैलाई नदिने गरी निर्णय वा व्यवहार गर्दा Reasonable classification छ, छैन हेर्नुपर्ने हुन्छ। सरकार अन्तर्गतका अन्य निकायका कर्मचारीलाई भत्ता प्रदान गर्दा पनि कुनै अध्ययन प्रतिवेदन विना नै दिएको देखिन्छ। कुनै निकायलाई मासिक निश्चित प्रतिशतका आधारमा भत्ता दिएको देखिन्छ भने केहीमा कार्यसम्पादन सूचकाङ्कको आधारमा दिएको देखिन्छ। न्याय समूहका कर्मचारीको लागि कार्यसम्पादन सूचकाङ्क आधारमा किन भत्ता नदिने भन्ने सम्बन्धमा विपक्षबाट कुनै आधार तर्क प्रस्तुत गर्न सकेको देखिँदैन। कामकै कुरा गर्ने हो भने न्यायपालिकामा कार्यरत् कर्मचारीले अन्य सेवामा कार्यरत् कर्मचारीको तुलनामा बढी समय र परिश्रम लगाएको पाइन्छ। राष्ट्र सेवामा लागेका कर्मचारीहरूको लागि समान कामको लागि समान पारिश्रमिक दिइनु पर्दछ। सरकारको न्यायपालिकाका कर्मचारी प्रतिको व्यवहार Fair देखिँदैन। हाम्रो संविधानले पनि Equal work Equal pay प्रत्याभूति गरेको छ। सरकारका हरेक निकाय कानूनको शासनको मान्यता अनुरूप चल्नुपर्दछ। सरकारको निर्णय सदैव Accountable हुनुपर्दछ। सरकारका काम कारवाही कानूनको शासन तथा Fair Treatment मान्यताको विपरीत छ।

शरीर स्वस्थ रूपमा चलनको लागि शरीरका हरेक अङ्गको उत्तिकै महत्व रहन्छ। शरीरको सञ्चालनमा सवैको उत्तिकै भूमिका रहन्छ। कुनै एक अङ्गको अभावमा शरीर नै अपाङ्ग हुन पुग्दछ। कसैबाट केही लिंदा हातले लिन्छ, त्यसैले हातको महत्वलाई बढी महत्व दिई यसलाई मात्र सुविधा दिने तर अरु अङ्गको जिम्मेवारीलाई नजरअन्दाज गर्न मिल्दैन। शरीरका सवै अङ्गको सामूहिक अस्तित्वमा मात्र जीवनको अस्तित्व हुन्छ। जसरी विभिन्न अङ्ग मिली शरीरको अस्तित्व हुन्छ, त्यसैगरी राज्यका हरेक अङ्गको त्यत्तिकै जिम्मेवारी हुन्छ। राजश्व उठाउने जिम्मेवारी राजश्व कार्यालयको भएकाले उसले प्रत्यक्ष भूमिका खेलेको हुन्छ भने अन्य निकायको जिम्मेवारी पनि त्यत्तिकै हुन्छ। अदालतलाई बन्द गर्ने हो भने करदाताले कर तिर्न छोड्दछ। न्याय पाइन्छ भनेर नै उ कर तिर्न

Motivated भएको हुन्छ। न्यायपालिकाको कर्मचारीको पनि न्याय सम्पादनमा गहन जिम्मेवारी रहन्छ। कुनै काम कर्मचारीले थप समय लगाएर गुणस्तरयुक्त तरिकाले गर्दछ भने त्यसमा सरकारको कुनै हानि हुदैन। यसले शासन व्यवस्थाको उत्पादनशीलता बृद्धि गरी समष्टिमा देशकै विकासमा गहन भूमिका खेलेको हुन्छ। कार्यालयमा हाजीर भएवापत भत्ता हैन थप काम समयमा सम्पन्न गरेका आधारमा भत्ता दिनु भन्ने परमादेशको आवश्यकता छ। न्यायपालिकामा कार्यरत कर्मचारीको न्याय सम्पादन जस्तो गम्भीर कार्यमा मन, वचन, कर्मले लागि रहनुपर्ने हुँदा उनीहरूलाई कार्यसम्पादन सूचकाङ्कको आधारमा भत्ता नदिई विपक्षीबाट प्रस्तुत भएको व्यवहार विभेदकारी देखिँदा माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री सूर्यनाथ प्रकाश अधिकारीले अर्थ मन्त्रालयको जवाफ अपूर्ण छ, न्याय समूहका कर्मचारीलाई भत्ता दिन मिल्दैन भनेको छैन, कार्यसम्पादन सूचकाङ्कको आधारमा भत्ता दिँदा नतिजा बढि निस्कन्छ, सरकारले आवश्यकता र आफ्नो क्षमताको आधारमा दिदै जाने हो भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

दुवैतर्फका कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदकको माग बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. यसमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ३ बमोजिम नेपाल सरकारले विभिन्न १० वटा सेवाहरू गठन गरी सार्वजनिक सेवा प्रवाह गर्दै आएको छ। ती सेवामा रही कार्यसम्पादन गरेवापत राज्यले तलब भत्तालगायत विभिन्न सेवा, सुविधाहरू उपलब्ध गराउँदै आएको छ। ऐन, नियमले स्पष्ट रूपमा समान किसिमको सेवा शर्तको प्रबन्ध गरेको अवस्थामा पनि राजश्व समूह, निजामती किताबखाना, महालेखा परीक्षकको कार्यालय, महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय,

कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, राष्ट्रपतिको कार्यालय, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलगायत कार्यालयहरूमा तलबभत्ता बाहेक अतिरिक्त कार्यसम्पादन भत्ता प्रदान गरिदै आएको छ। सर्वोच्च अदालतमा पनि सोही बमोजिमको कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीका लागि कार्यसम्पादन सम्बन्धी सूचकाङ्क निर्माण गरी एक वर्ष अगाडि नै अर्थ मन्त्रालयमा पेश गरिसकिएको छ। तर पनि हालसम्म त्यस विषयमा कुनै कारवाही नगरी बेवास्ता गरिएको छ। विपक्षीको प्रस्तुत क्रियाकलापले रिट निवेदक लगायतको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १९ र ३० प्रदत्त मौलिक हक एवं कानूनी अधिकारमा गम्भीर आघात गर्न गएकोले नेपाल न्याय सेवा, न्याय समूहका निजामती कर्मचारीहरूलाई समान सेवा शर्त र सुविधाअनुसार कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीको प्रबन्ध गरी गराई समान व्यवहार गर्नेतर्फ आवश्यक कार्य गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन दावी रहेछ।

३. अर्थ मन्त्रालयबाट पेश भएको लिखित जवाफ हेर्दा राज्य सञ्चालनको प्रमुख स्रोतको रूपमा रहेको राजश्व संकलनलाई अझ बढी प्रभावकारी बनाई यसमा वृद्धि गर्न विभिन्न सुधारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिदै आएकोमा २०६३/७१ देखि परीक्षणका रूपमा यस प्रणालीको शुरुवात गरिएको र यसको कारणबाट राजश्व संकलनमा उत्साहजनक सुधार भएको छ। राजश्व संकलन गर्ने काम जटिल र संवेदनशील कार्य भएको, यस मन्त्रालयअन्तर्गत कार्यालयका कर्मचारीहरू कार्यालयको समयको अतिरिक्त काम गर्नुपर्ने हुँदा कर्मचारीहरूलाई कार्यसम्पादन सूचकाङ्क कार्यान्वयन निर्देशिका अनुरूप राजश्व संकलनलगायतका अनेकौं मापदण्डहरू पूरा भए पछि मात्र तलबस्केलको एकसय प्रतिशत भत्ता स्वीकृत हुन्छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइयो। त्यस्तै नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ हेर्दा यहाँबाट नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् एवं विभिन्न राजनीतिक

प्रकृतिका बैठक र वार्ताहरूको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्नु प्रमुख एवं महत्वपूर्ण कार्य हुँदा कामको प्रकृतिका हिसावले कार्यालय समयभन्दा अगाडि, पछाडि, सार्वजनिक बिदा र रातको समयमा पनि कार्य गर्नुको साथै हालैका दिनमा कार्यालयको काममा भएको अत्याधिक वृद्धि समेतका कारण कर्मचारीहरूमा कार्यालयको कामप्रति रुचीमा ह्रास एवं कार्यालय एवं आफ्नो जागिरे जीवनप्रति नै नैराश्यता नआओस र कर्मचारीलाई काम गर्न थप प्रोत्साहन प्रदान गरी छिटो, छरितो, उत्तरदायी नतिजा उन्मुख, प्रतिस्पर्धी सेवा प्रदान गर्न सकियोस् भन्ने उद्देश्यले गठित अध्ययन कार्यदलको प्रतिवेदनका आधारमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गर्ने सम्बन्धमा मिति २०६६।१।१९ को निर्णयानुसार अर्थ मन्त्रालयसंग राय माग भै त्याहाँबाट मिति २०६६।१।२९ मा सहमति प्राप्त भएपश्चात नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को मिति २०६६।१।०।१७ को बैठकबाट प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयका कर्मचारीलाई कार्यसम्पादन सूचकाङ्कको आधारमा तलबको शुरु स्केलको अधिकतम ५० प्रतिशत भत्ता प्रदान गर्न स्वीकृति दिने निर्णय भएको हो । कुनै खास कार्यालय वा सेवा समूह अन्तर्गतका कर्मचारीहरूलाई मात्र कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता दिने र कुनै अमूक कार्यालय वा सेवा समूह अन्तर्गतका कर्मचारीहरूको हकमा त्यस्तो प्रोत्साहन भत्ता नदिने भनी नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्ले कुनै निर्णय गरेको अवस्था पनि रहेको छैन । न्याय समूहका लागि कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गर्ने सम्बन्धी प्रस्ताव नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्मा पेश नै भएको छैन भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । यी लिखित जवाफ हेर्दा निवेदकले उठाएका समस्त विषयमा स्पष्ट जवाफ नदिई आ-आफ्नो निकायमा किन प्रोत्साहन भत्ता प्रणाली लागू गरिएको हो भन्नेसम्म जवाफ दिएको पाइयो । उल्लिखित निकायहरूमा कुनै कानून बनाई थप सुविधा दिएको नभै नेपाल सरकारको निर्णयद्वारा दिने गरेको देखियो । अदालतका कर्मचारीको सम्बन्धमा प्रस्ताव नै नआएको भन्ने सम्म प्रधानमन्त्रीको कार्यालयको लिखित जवाफ देखिन्छ, भने अर्थ मन्त्रालय

यस सम्बन्धमा मौन रहेको देखिन्छ । समष्टिमा निवेदकको मागको तार्किक खण्डन गरी प्रत्यर्थीहरूबाट लिखित जवाफ पेश भएको देखिँदैन ।

४. रिट निवेदकले न्यायपालिकामा कार्यरत जनशक्तिको कार्य विशेषताको बारेमा उल्लेख गर्दै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ को समानताको हकलाई आधार लिदै आफूउपर भत्ता प्रदान गरिएका निकायका कर्मचारीलाई भन्दा भिन्न असमान व्यवहार गरिएको भन्ने प्रश्न उठाएको देखिन्छ । अब निवेदक माथि असमान व्यवहार भए नभएको सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपूर्व समानताको हक सम्बन्धमा संविधान तथा कानूनले गरेको व्यवस्थाविपरीत विभेदपूर्ण तरिकाले भत्ता उपलब्ध गराइएको भन्ने निवेदकको कथन रहेको सन्दर्भमा कुन कुन निकायका के-कस्तो थप भत्ता व्यवस्था गरिएको रहेछ भन्ने हेर्नुपर्ने देखियो । रिट निवेदन लेख तथा सो साथ संलग्न अदालतमा कार्यरत जनशक्तिको कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीसम्बन्धी प्रतिवेदन एवं प्रत्यर्थीहरूको लिखित जवाफसमेतबाट नेपालमा विभिन्न निकायहरूमा हाल एकमुष्ट रकम (Flat rate) र कार्यसम्पादन सूचकाङ्कमा आधारित (Performance based) प्रोत्साहन प्रणाली गरी दुई तरिकाले प्रोत्साहन भत्ता प्रदान गरेको देखियो । परम्परागत रूपमा प्रचलित एकमुष्ट रकम (Flat rate) प्रणाली देहाय बमोजिमको कार्यालयमा प्रदान गरेको देखियो:

प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय:

एकमुष्ट भत्ता :- मासिक कर्मचारीको स्तरअनुसार

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग:

एकमुष्ट भत्ता:- मासिक कर्मचारीको स्तरअनुसार
अनुसन्धान भत्ता:-उजूरीमा अनुसन्धान गरेमा बढीमा निश्चित महिनासम्म मासिक निश्चित रकमको आधारमा मुद्दाको संख्याअनुसार,

निर्वाचन आयोग: निर्वाचन आयोग सम्बन्धी विशेष कार्यहरू गरेबापत प्रतिशतको आधारमा भत्ता

दिने गरिएको, जस्तै मतदाता परिचयपत्र तयार गर्ने, नामावली संकलन गर्ने जस्ता कार्यहरू कानूनले तोकेको समयमा गर्दा सो अवधिमा २५ प्रतिशत भत्ता उपलब्ध गराउने गरिएको ।

विशेष अदालत: नेपाल सरकारको निर्णयानुसार त्यहाँ कार्यरत् न्यायाधीश कर्मचारीलाई २५ प्रतिशत भत्ता उपलब्ध गराउने गरिएको छ ।

हाल कतिपय कार्यालयहरूले कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन सूचकाङ्क तयार गरी सोको आधारमा देहाय बमोजिमका कार्यालयमा कर्मचारीहरूलाई प्रोत्साहन तथा थप प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गराउने गरिएको देखिन्छ:

आन्तरिक राजश्व कार्यालयहरू: सम्पूर्ण राजश्व कार्यालयहरूमा निश्चित प्रतिशतका आधारमा मासिक प्रोत्साहन भत्ता र थप प्रोत्साहन भत्ता,

भन्सार कार्यालयहरू:- सम्पूर्ण भन्सार कार्यालयहरूमा मासिक प्रोत्साहन भत्ता र थप प्रोत्साहन भत्ता,

निजामती किताब खाना :- निजामती किताबखानाका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूका लागि मासिक प्रोत्साहन भत्ता १०० प्रतिशतसम्म र थप प्रोत्साहन भत्ता ५० प्रतिशत गरी जम्मा १५० प्रतिशतसम्म,

महालेखा परीक्षकको कार्यालय :- २५ देखि ५० प्रतिशतसम्म ।

५. उल्लिखित भत्ताको दर हेर्दा केही निकायमा मासिक रूपमा तोक्नुवा निश्चित प्रतिशतको आधारमा त केही निकायमा कार्यसम्पादन सूचांकको आधारमा प्रदान गरेको देखियो । उपलब्ध गराइएका भत्ता के कसरी के-कुन अध्ययन प्रतिवेदनको आधारमा कुन कुन निकायलाई दिइएको हो, दिएपश्चात्को नतिजामा के कस्तो सुधार भएको छ, यसको निरन्तरता वा अन्य निकायमा यसलाई थप विस्तृतीकरण गर्न आवश्यक छ छैन भन्ने सम्बन्धमा समेत कुनै अध्ययन भएको तथा नेपाल सरकारको उद्देश्य लक्ष्य के छ

भन्ने सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूबाट कुनै स्पष्ट जवाफ प्राप्त भएको देखिदैन । प्रत्यर्थीबाट लिखित जवाफमा निवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम उल्लिखित निकायमा प्रदान गरिएको भत्ता प्रदान गरिएको हो होइन, के कुन मितिको सहमति तथा निर्णयका आधारमा प्रदान गरिएको भन्ने तथ्यको उल्लेख नगरी सो सम्बन्धमा कुनै प्रतिरक्षा समेत नगरेको अवस्थामा सो तथ्यमा कुनै विमति देखाउनु पर्ने पनि देखिएन । अर्थात् नेपाल सरकारले उल्लिखित तथ्यमा स्वीकारोक्ति जनाएको बुझियो । नेपाल सरकारले भत्ता प्रदान गरिएका निकायहरू हेर्दा कुनै तर्क, कानून तथा अनुसन्धानमा आधारित नभै नितान्त कार्यकारी स्वविवेकको आधारमा आर्थिक तथा प्रशासनिक हिसाबले महत्वपूर्ण ठानिएका निकायहरूमा प्रस्तुत प्रणालीको लागू गरेको देखियो ।

६. न्यायपालिकाबाट कार्यसम्पादनसम्बन्धी सूचकाङ्क निर्माण गरी सहमतिको लागि पेश गरिएको अवस्था रहेपनि तत्सम्बन्धमा प्रत्यर्थीहरूबाट बेवास्ता गरी कुनै कारवाही नगरिएको भन्ने निवेदनको कथन रहेको सन्दर्भमा त्यसतर्फ हेर्दा सर्वोच्च अदालतबाट यसले सम्पादन गर्नुपर्ने कामको प्रकृति, जिम्मेवारीलाई मनन गर्दै यहाँ कार्यरत कर्मचारीको मनोबल उच्च बनाई कामप्रति अभि बढी उन्मुख गराउने उद्देश्यले दोस्रो रणनीतिक योजनाले निर्दिष्ट गरेको क्रियाकलापबमोजिम योजना कार्यान्वयन समितिको निर्णयानुसार के कस्ता प्रोत्साहन प्रणाली अवलम्बन गर्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा सहजिष्ठारको संयोजकत्वमा एक अध्ययन कार्यदलको गठन गरी सो कार्यदलले विभिन्न सूचकाङ्क प्रस्तुत गर्दै ती सूचकाङ्कको आधारमा लक्ष्य पूरा गर्ने न्यायपालिकामा कार्यरत् कर्मचारीलाई कामको आधारमा थप प्रोत्साहन भत्ता दिन उपयुक्त हुने भनी पेश गरेको प्रतिवेदनलाई सर्वोच्च अदालतको योजना कार्यान्वयन समितिको अर्थ मन्त्रालयमा लेखी पठाउने भन्ने मिति २०६८।१।१९ को निर्णयानुसार कार्यान्वयनार्थ मिति २०६८।१।२०को पत्रबाट कानून तथा न्याय मन्त्रालयमा लेखी पठाएको र कानून तथा न्याय मन्त्रालयले पनि सोही दिनमा

अर्थ मन्त्रालयमा सहमतिको लागि लेखी पठाएको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ। तत्पश्चात् कार्य सम्पादनमा आधारित न्यायिक भत्ताको विषयले योजनाको लक्ष्य हासिल गर्नका लागि प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने हुनाले उक्त भत्ता उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा यथाशीघ्र निर्णय भई आउन कानून तथा न्याय मन्त्रालयमार्फत् नेपाल सरकारमा पुनः अनुरोध गर्ने भनी योजना कार्यान्वयन समितिको २०६८।३।१२ को बैठकबाट निर्णय भै सोही मितिको पत्रद्वारा कानून मन्त्रालयमा लेखी कानून तथा न्याय मन्त्रालयबाट पनि मिति २०६८।३।१६ मा आवश्यक कारावाहीको लागि लेखी गएको मिसिल संलग्न पत्रहरूको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ। यसरी न्यायपालिकाको योजना कार्यान्वयन समितिको बैठकको पटक पटकको निर्णयबमोजिम पटक पटक आवश्यक कागजात समेत साथै राखी नेपाल सरकारसमक्ष लेखी पठाएकोमा तत्सम्बन्धमा केही निर्णय भएको भन्ने मिसिल तथा अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट समेत देखिदैन।

७. त्यसैगरी अदालतले पठाएको समयको सँगसँगै भत्ताको लागि प्रधानमन्त्रीको कार्यालयबाट मिति २०६८।२।१९ को निर्णयानुसार अर्थ मन्त्रालयको राय माग गरिएकोमा अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०६८।१।२९ मा सोका लागि मन्त्रपरिषद्मा प्रस्ताव पेश गर्न सहमति प्रदान भै नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को मिति २०६८।१०।१७ को बैठकबाट प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयका कर्मचारीलाई कार्यसम्पादन सूचकाङ्कको आधारमा तलबको शुरु स्केलको अधिकतम ५० प्रतिशत भत्ता प्रदान गर्न स्वीकृति दिने निर्णय भएको प्रधानमन्त्रीको कार्यालयको लिखित जवाफबाट देखिएको स्थिति छ। यसरी प्रधानमन्त्रीको कार्यालयमा सहमति प्रदान गर्ने समयमा आफूकोमा विचाराधीन रहेको न्यायपालिकाको भत्तासम्बन्धी विषयमा अर्थ मन्त्रालयले कुनै निर्णय नगरी आफूकोमा आएका भत्तासम्बन्धी प्रस्तावमध्ये आफ्नो मनोगत आधारमा छानीछानी आफ्नो तालुक निकाय अर्थात् प्रधानमन्त्रीको कार्यालयमा कार्यरत् कर्मचारीलाई

भत्ता उपलब्ध गराउने सहमति दिने निर्णय गरेको देखिएको अवस्थामा न्यायपालिकाको प्रस्तावलाई नजर अन्दाज गरेको होइन भनेर विश्वस्त हुन सक्ने स्थिति देखिँदैन। यसरी कार्यपालिकाले आफूअन्तर्गतको कार्यालयमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको हकमा निश्चित अनुसन्धानको अभावमा पनि मापदण्ड बनाई प्रोत्साहन भत्ता दिने तर न्यायपालिकातर्फको कर्मचारीको हकमा अध्ययन प्रतिवेदन र मापदण्ड प्रस्तावित गरिसकेपछि पनि अनदेखा गरी निरन्तर भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको देखिन्छ। सरकारको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी तोकिएको अर्थ मन्त्रालयका हरेक कामकारवाही कानूनसम्मत Just and fair हुनु पर्दछ। आफूकोमा आएको प्रस्तावको सम्बन्धमा एक वर्षसम्म पनि कुनै निर्णय नगरी अकर्मण्यता प्रस्तुत गरेको पाइयो। विभेदपूर्ण आशयले बशीभूत भएको यस्तो अकर्मण्यता रिट जारी नहुने आधार हुन सक्तैन। कानूनबमोजिम जिम्मेवारी तोकिएको निकायले सर्वोच्च अदालतमा किन यो प्रतिवेदन लागू गर्न सकिदैन भन्ने सम्बन्धमा कुनै जवाफ नपठाउने र तत्सम्बन्धमा निर्णय पनि नगर्ने कार्यशैली प्रजातान्त्रिक मुलुकको जिम्मेवार निकायको लागि शोभायमान देखिन आएन।

८. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ ले सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन्। कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था गर्नु बाट कानूनको अगाडि सबै समान हुने र कसैलाई पनि कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित नगरिने भन्ने कुराको प्रत्याभूति गरेको देखिन्छ। समानताको हकले सबै नागरिकहरूलाई एकै प्रकारको व्यवहार गरिनुपर्छ भनी निरपेक्ष समानता (Absolute Equality) लाई अंगीकार गरेको अर्थ गर्न मिल्दैन। समान हैसियत (Similarly Situated) मा रहेकाहरूका बीच मात्र भेदभाव गर्न नहुने वा समान व्यवहार गर्नुपर्ने कुरामा समानताको सिद्धान्त अडिएको पाइन्छ। संविधानप्रदत्त समानताको हक समान वर्ग, अवस्था र हैसियतमा रहेका नागरिकहरूका बीचमा भेदभाव गर्न हुँदैन भन्ने

मान्यतामा आधारित छ। संविधानको धारा १३ मा रहेको कानूनको अगाडि समानता भन्ने कुराले समानहरूको बीचमा समान व्यवहार गर्ने र त्यस्ता वर्गका व्यक्तिलाई राज्यले समान संरक्षण प्रदान गर्नुपर्ने गरी राज्यलाई अधिकार प्रयोग तथा सेवा, वस्तु वितरणमा असमान नहुने गरी गर्नुपर्ने गरी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। समानहरू बीच मात्र समानता कायम हुन सक्ने भन्ने कुरामा यो अदालत सजग हुनुका साथै आफ्ना कतिपय निर्णयहरू मार्फत् यस अदालतले सो सन्दर्भमा निर्णय पनि गरिसकेको छ। राज्यबाट निर्मित कानून तथा निर्णयबाट त्यस्तै समान स्तर अवस्था र हैसियतका व्यक्तिहरू बीच एउटाको तुलनामा अर्कोलाई कुनै विशेष सुविधा वा संरक्षण गर्नु र अर्कोलाई त्यस्तो विशेष सुविधा वा संरक्षणबाट बञ्चित गरिनु समानतासम्बन्धी संवैधानिक हकको विपरीत हुन्छ।

९. राज्यले उचित र विवेकसम्मत आधार मा नागरिकहरू बीच वर्गीकरण गर्नसक्ने विषय आज विश्वव्यापी मान्यता नै हुन पुगेको छ। वर्गीकरण गर्ने कानूनको उद्देश्य र वर्गीकरणले हासिल गर्न खोजेको लक्ष्य बीच विवेकपरक सम्बन्ध रहनु पर्ने हुन्छ। वर्गीकरण औचित्यपूर्ण कार्य कारणमा आधारित हुनपर्ने तथा विवेकपरकताको परीक्षण (Reasonability Test) मा खरो रूपमा उत्रन सकेको हुनुपर्ने हुन्छ। त्यसो भएमा फरक व्यवहार गरिएको भन्ने आधारमा भेदभाव गरेको भन्न मिल्दैन। राज्यद्वारा नागरिकका सम्बन्धमा गरिने व्यवहार, उपलब्ध हुने सुविधा, अवसर आदिमा सामान्यतः विभेद गरिनु हुन्न। यदि वर्ग विभाजन गर्नेपर्ने अवस्था भएमा विभाजन गर्नुको बोधगम्य आधार विवेकपरक सम्बन्ध छ र सो कुरा न्यायका मान्य सिद्धान्तहरूको विपरीत छैन वा हुँदैन भने मात्र नागरिकलाई समानहरूका बीचमा समान र असमानहरूका बीचमा असमान व्यवहार गर्नु पर्दछ। यस अर्थमा विधि, विवेक र वस्तुपरक ढंगले वर्ग विभाजन गरी त्यस्तो वर्ग र अर्को वर्गबीच असमान तर सम्बन्धित वर्गका प्रत्येक व्यक्ति वा

वस्तुबीच समान रूपमा लागू हुने गरी कानून बन्न तथा निर्णय हुन सक्दछ। तर कुनै खास आवश्यकता पूर्तिको लागि वा कुनै खास समस्या समाधानका लागि कुनै कानून बनाइन्छ वा निर्णय गरिन्छ र सो कानून तथा निर्णय त्यस्तै अवस्था, हैसियत र स्तर का व्यक्तिहरूलाई छुट्टै वर्गीकरण गरी कसैले बढी सुविधा र संरक्षण पाउने र तीमध्ये कसैले कम सुविधा वा संरक्षण पाउने वा त्यस्तो सुविधा वा संरक्षणबाट बञ्चित गर्ने गरिन्छ भने त्यस्तो कानून तथा निर्णय स्वभावैले समानताको हक विरुद्धको मान्नुपर्ने हुन्छ। व्यक्तिहरूका बीचमा विभेद गर्ने गरी बनाएको कानून तथा लिइएको निर्णयको उद्देश्य र वर्गीकरण वैध (Lawful) र बोधगम्य हुनु पर्दछ। त्यस्तो उद्देश्य बोधगम्य छैन भने वर्गीकरण औचित्यपूर्ण मानिदैन। वर्गीकरण अनिवार्य रूपमा कानूनका सिद्धान्तहरूसँग मेल खाने हुनुपर्दछ र कुनै अमुक वर्गलाई त्यस्तो सुविधा प्राप्त गर्नबाट रोक्ने अथवा कुनै अर्को वर्गलाई बञ्चित गर्ने खालको हुनु हुँदैन।

१०. समान हैसियत भएका र समान अवस्थामा रहेकाहरू बीच मात्र समानता कायम हुन सक्ने हुँदा राज्यले असमान व्यवहार गर्दा के कारणले अमुक वर्ग वा समूह असमान वा अर्कै वर्गभित्र रहने हो भनी राज्यले उचित रूपमा वर्गीकरण गरी सोको औचित्य समेत पुष्टी गर्नुपर्ने हुन्छ। एकै अवस्था र हैसियत भएकाहरू बीच फरक व्यवहार गर्दा राज्यले अनुचित रूपमा वर्गीकरण गरी असमान स्थिति रहेको भनी कुनै आधार प्रस्तुत गर्दैमा ती आधारहरू औचित्यपूर्ण हुन सक्दैनन्। यस अदालतबाट समानताको सिद्धान्त सम्बन्धमा विभिन्न मुद्दामा यहि मान्यतालाई अंगिकार गरी निर्णय पनि गरिसकेको छ। प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा उल्लिखित विभिन्न निकायमा कार्यरत् कर्मचारी र न्यायपालिकामा खटिएका कर्मचारीलाई के कुन आधारमा भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको हो भन्ने कुरा प्रष्ट हुन सकेको छैन। प्रत्यर्थीले माथि भन्नु उपलब्ध गराइएका कर्मचारी र न्यायपालिकामा कार्यरत् कर्मचारी असमान वर्गमा

पछि भनी आधार र कारण सहित भन्न सकेको देखिँदैन । सरकारले यिनीहरू बीच उचित वर्गीकरण (Reasonable Classification) गरेको र त्यस्तो फरक वर्गीकरण गर्नु परेको औचित्यपूर्ण सम्बन्ध (Rational Nexus) समेत पुष्टि गर्न सकेको समेत देखिँदैन । राज्यले नागरिक सेवामा खटिएका कर्मचारीहरू मध्ये प्रधानमन्त्रीको कार्यालय, राजश्व कार्यालय आदिमा कार्यरत् कर्मचारीलाई कानूनको अख्तियारी विना र कुनै उपयुक्त आधार बेगर विभेदपूर्ण तरिकाले विभिन्न प्रकृतिका थप प्रोत्साहन भत्ता प्रदान गर्ने तर जनतालाई न्याय प्रदान गर्ने कार्यमा खटिने जनशक्तिलाई कार्यसम्पादन सूचकाङ्क सहित प्रोत्साहन भत्ता प्रस्ताव गरिएकोमा तत्सम्बन्धमा कुनै निर्णय नगर्ने प्रत्यर्थीहरूको कामकारवाही समानताको सिद्धान्तविपरीत देखिन आयो ।

११. आधुनिक राज्य व्यवस्था सञ्चालनमा कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिका मुख्य तीन अंगको रूपमा रहेका हुन्छन् भने राज्यको कार्य सञ्चालनमा निर्वाचन आयोग, महालेखा परीक्षक, लोकसेवा आयोग, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्ता सवैधानिक निकायहरू पनि रहेका हुन्छन् । यो मान्यतालाई विश्वका हरेक प्रजातान्त्रिक मुलुकले अंगीकार गरेको पाइन्छ । राज्य व्यवस्थाको सञ्चालनमा यी निकायहरूले स्वतन्त्र रूपमा आफूलाई तोकिएको जिम्मेवारी निभाएका हुन्छन् । यी निकायबीचको सम्बन्धलाई व्यवस्थित र नियमित गर्नको लागि राजनीति शास्त्रमा शक्ति पृथकीकरण सिद्धान्तलाई आत्मसात गरिएको हुन्छ । आजको युगमा शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तले मात्र राज्य व्यवस्था राम्रोसंग सञ्चालन हुन नसक्ने भएकाले शक्ति नियन्त्रण र सन्तुलनका साथसाथै Structural Functionalism को मान्यतालाई पनि आत्मसात गरिएको हुन्छ । यानेकि हरेक अंग पूर्णरूपमा स्वतन्त्र हुने, अर्कोलाई हस्तक्षेप गर्न नहुने र अर्कोको सहयोग नै नचाहिने मान्यताले राज्य सञ्चालन राम्रो र जीवन्त हुन नसक्ने हुँदा यी सवै अंगलाई राज्यरूपी शरीरका विभिन्न अंगको रूपमा स्वीकारी एक अंगले अर्को अंगलाई समन्वय र सहयोग पनि गर्नु पर्दछ, भन्ने

मान्यतालाई आत्मसात गरिएको पाइन्छ । अर्को अर्थमा ती अङ्गहरू आफू आफूमा स्वतन्त्र हुनुका अतिरिक्त अन्तर्सम्बन्धित पनि हुन्छन् । एक आपसमा सरसहयोग गर्नुपर्ने र एकाको सहयोगको अभावमा अर्कोले राम्रोसंग जिम्मेवारी पूरा गर्न नसक्ने हुन्छ । यस अर्थमा राज्यको लक्षित उद्देश्य पूर्ति गर्न सरकारका हरेक निकायमा कार्यरत् कर्मचारीको उत्तिकै भूमिका हुने हुँदा आपसी समन्वय र सहयोगको आवश्यकता पर्दछ ।

१२. राज्य एक जीवन्त संस्था हो । यो राम्रोसंग सञ्चालन हुनको लागि राज्यका हरेक अंगले आ-आफ्नो स्थानमा स्वतन्त्र रूपमा काम गर्नु त छँदैछ, परिआउँदा अर्को अंगको काममा पनि सहयोग गर्नुपर्ने अर्थात् यी सवै अंग नै सामूहिक रूपमा नहुने हो भने कुनै पनि अंगको अस्तित्व नहुने हुन्छ । यही मान्यताअनुरूप राज्यमा हरेक अंगले आ-आफ्नो जिम्मेवारी निभाएका हुन्छन् । यी सवै निकायको राज्य सञ्चालनमा अमूल्य योगदान रहेको हुन्छ । हुन सक्छ कुनै निकायको कुनै विषयमा प्रत्यक्ष भूमिका देखिएको हुन्छ, भने अर्को विषयमा अर्को निकायको । यसको मतलब त्यस विषयमा अर्को निकायको भूमिका नै हुँदैन भन्ने हुँदैन । अरु निकायको प्रत्यक्ष नभए पनि अप्रत्यक्ष रूपमा निभाइएको भूमिकालाई अवमूल्यन गर्नु हुँदैन । अतः राज्य सञ्चालनमा निजामती सेवाको जिम्मेवारी निभाउन एउटै ऐन नियमअन्तर्गत नियुक्ति भै सेवा शर्त समेत एउटै रहेका कर्मचारीमा कुनै वर्गले केही सुविधा पाउने तर सोही वर्गको अर्को निकायमा कार्यरत् वर्गले राज्यबाट अपहेलित वा बहिष्कृत भएको महसूस गर्नु शोभनीय देखिँदैन । यसलाई समानताको हकको सिद्धान्तको विपरीत मान्नुपर्ने हुन्छ ।

१३. संस्थागत क्षमता र निपूर्णता बढाउन र त्यसमा जनताको लाभ हासिल गर्ने पहुँच बढाउन पनि यस्तो प्रोत्साहन बढाउन जरुरी हुन्छ । त्यसको सान्दर्भिकता न्यायपालिकाका हकमा पनि रहेको छ । अदालतको सुधार कार्यमा सरकारले कदापि उपेक्षा गर्न मिल्दैन । अदालत व्यवस्थापनमा सुधार गर्न

प्रोत्साहन र उत्प्रेरणाको ठूलो महत्व छ । यो विशुद्ध कार्यपालिकाको स्वविवेकका कुरा मात्र नभई समान व्यवहार गर्नुपर्ने संवैधानिक दायित्वको अधीन समेत रहेको हुन्छ । यस्तो कुरालाई विशुद्ध प्रशासनिक स्वविवेक सम्भरेर भेदभावपूर्ण आधार वा मापदण्ड बनाई लागू गर्न दिन मिल्ने देखिँदैन । सरकार पनि कानूनअन्तर्गत नै सञ्चालन हुनुपर्छ । प्रत्यर्थी निकायहरू आफ्नो अन्तर्गतको कर्मचारीको लागि उदार देखिए भैं राज्यकै समान जिम्मेवारी काँधमा लिएका अन्य कार्यालय वा अन्य निकायप्रति भन्नु उदार देखिनुपर्ने हो । यो नै उत्तरदायित्वको सिद्धान्त हो । अदालतको काम गर्ने वातावरणमा सुधार गर्नु, बढी रहेको न्यायिक कार्यबोझलाई शीघ्रताशीघ्र सम्पादन गरी निर्वहन गर्न, कार्यसम्पादनको स्तर र न्यायमा जनताको पहुँचमा सरलता ल्याउन तथा न्याय छिटो छरितो गर्न, न्यायिक जनशक्तिको उपेक्षा गर्न मिल्दैन । न्यायिक कार्य छिटो छरितो सम्पन्न गर्ने कामलाई अनुत्पादक र आर्थिक हिसावले पनि महत्वहीन सम्झनु हुँदैन ।

१४. न्यायिक वातावरण धर्मिलियो वा यहाँ कार्यरत् जनशक्तिबाट न्यूनतम् क्षमता पनि प्रदर्शन भएन भने न्यायिक वातावरण मात्रै विग्रने नभई अर्थतन्त्रमा पनि अन्यथा प्रभाव पर्दछ । कतिपय आर्थिक गतिविधिहरूमा न्यायिक कार्यको सकारात्मक वा नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्छ भन्ने कुरा अध्ययनले समेत स्पष्ट गरिसकेको छ । आर्थिक विकासलाई न्यायिक विकासबाट अलग राखेर हेर्न कुनै हालतमा सकिँदैन । आर्थिक विकास र न्यायिक विकासबीच अन्योयाश्रित सम्बन्ध रहन्छ । अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतका कर्मचारीहरूको उत्पादकत्व बढाउने कोसिस गर्ने तर न्यायिक जनशक्तिको उत्पादकत्व बढाउने कुरामा उदासिनता देखाउने हो भने परिणाममा अर्थतन्त्रले उस्तै परिणाम ल्याउन सक्छ । त्यसैले जुन सिद्धान्त र मापदण्डको आधारमा अर्थ मन्त्रालय वा अन्य निकायको हकमा प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गराएको छ, सो भत्ता समानताको सिद्धान्तानुरूप समान रूपले न्यायिक जनशक्तिको लागि पनि आकर्षित हुने नै देखियो ।

१५. न्यायपालिकाको रणनीतिक योजनाले निर्धारण गरेको लक्ष्य हासिल गर्न यहाँ कार्यरत् जनशक्तिको मनोबल उच्च राखी स्वतन्त्र र सक्षम न्यायपालिकाको अवधारणालाई प्रवर्द्धन गरी यसप्रति प्रतिबद्ध र दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्न आवश्यक छ । न्यायिक प्रक्रियामा नैतिकता, सदाचार, निष्ठा, उत्तरदायित्व, पारदर्शिता र इमानदारितालाई प्रवर्द्धन गर्न तथा अदालतमा छिटपुट रूपमा देखिने अनियमितता र ढिलासुस्तीको अन्त्य गरी अदालत, कानून र न्यायप्रतिको जनआस्था वृद्धि गर्न एवं सर्वसाधारणको न्यायमा पहुँचलाई प्रवर्द्धन गरी न्यायिक सुशासन कायम गर्न यहाँ कार्यरत् जनशक्तिको मनोबल उच्च रहनुपर्ने कुरामा कसैको पनि दुइमत हुन सक्तैन । त्यसैगरी अदालतमा कार्यरत् जनशक्तिमा जवाफदेहिता बहन गर्न सक्ने वातावरण बनाई उपयोगकर्ताहरूको लागि शीघ्र स्वच्छ र निष्पक्ष रूपमा स्तरीय सेवा प्रदान गर्नु आजको अर्को चुनौती रहेको छ । न्याय सेवा बाहेक अन्य सेवामा कार्यरत् कर्मचारीहरूले पाउने सुविधा र अवसरहरूबाट न्यायपालिकामा कार्यरत् जनशक्तिले बञ्चित हुनुपरेको महसूस गरेको कारण न्यायसेवाप्रतिको आकर्षण घटिरहेको विद्यमान अवस्थामा न्यायपालिकामा कार्यरत् जनशक्तिको मनोबल उच्च राखी उनीहरूमा रहेको नैराश्यता कम गर्न र न्याय सेवाप्रति दक्ष जनशक्तिको आकर्षण बढाउन कार्यसम्पादन सूचकाङ्कमा आधारित प्रोत्साहन भत्ताले थप योगदान पुऱ्याउछ भन्ने कुरामा यो इजलास सहमत छ ।

१६. विभिन्न निकायलाई अध्ययन अनुसन्धान र मापदण्ड विना नै सरकारले मासिक तोकुवा भत्ताहरू पनि दिँदै आएको भन्ने मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ, जुन तर्क र कानूनमा आधारित छैन । निश्चित तोकुवा प्रतिशतको आधारमा न्यायिक भत्ताको रूपमा नभई निश्चित लक्ष्य पूरा गर्ने जनशक्तिलाई प्रोत्साहन भत्ताको रूपमा उत्पादनशिलताको आधारमा थप व्यवस्था गर्नुपर्छ । यसबाट देशको शासन नै बढि उत्पादनशील बनी यसको सकारात्मक छाप देशको विकासमा समेत

पर्दछ । आधार र कारण बिना संस्थामा हाजीर भएको नाताले नै थप प्रोत्साहन भत्ता दिन मिल्दैन । यो वैज्ञानिक पनि हुँदैन । यस्तो तोकुवा भत्ताबाट वास्तवमा उत्पादनशिलता बढ्ने कुरामा निश्चिन्त हुन सकिँदैन । अरुको राम्रो व्यवस्था खारेज गर्ने होइन आफ्नो हकमा कार्यसम्पादनको आधारमा उचित व्यवस्था माग गर्न पाउने अदालतको कर्मचारीको पनि हक हो । यसलाई राज्यले नकरात्मक रूपमा लिनु हुँदैन । कार्यरत् जनशक्तिले स्वीकृत निश्चित मापदण्ड पूरा गरेपश्चात् प्रोत्साहन दिने कुरालाई यथासक्य व्यापक बनाउन पर्ने हुँदा अदालतका कर्मचारीमा पनि न्यायिक प्रोत्साहन भत्ता लागू गर्नुपर्ने देखियो ।

१७. न्यायपालिकाको सुधार संवैधानिक विषय हो । यसलाई विशुद्ध प्रशासनिक कार्यक्षेत्रको रूपमा हेरिनु हुँदैन । यो कार्यापालिकाले सुविधाको आधारमा व्यवहार गरिने कुरा होइन । सर्वोच्च अदालतले चलाएको कारवाहीलाई कार्यापालिकाको अर्थ मन्त्रालयले समेत सकारात्मक सम्बोधन गरी अधि बढाएको देखिँदैन । निवेदकहरूले लिएको जिकीरलाई अर्थ मन्त्रालय समेतले खण्डन गरेको नहुँदा औचित्यमा प्रश्न नउठाएको स्थितिमा अर्थ मन्त्रालय वा सो अन्तर्गतका कार्यालयहरू तथा अन्य निकायमा जुन सिद्धान्त र मापदण्डको आधारमा अतिरिक्त प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गराइएको हो, त्यसको सन्दर्भ अदालततर्फका कर्मचारीहरूको हकमा पनि रहेको र उक्त प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गराउन नपर्ने कुनै आधार र तर्क नदेखिँदा न्यायपालिकाको कामको प्रकृतिको आधारमा निर्मित कार्यसम्पादन सूचकाङ्कको आधारमा न्यायपालिकामा कार्यरत् जनशक्तिलाई प्रोत्साहन भत्ताको व्यवस्था लागू गर्नु विपक्षीको जिम्मेवारी तथा दायित्व हुन आउँछ । यस परिस्थितिमा न्यायपालिकामा बढ्दै गइरहेको कार्यबोझलाई सीमित स्रोत साधनको समुचित प्रयोग गरी न्याय सेवा अझ छिटो, छरितो, स्तरीय, जनोन्मुख र भरपर्दो बनाउन तथा न्यायमा जनताको सहज पहुँच बढाउन समेत माग

बमोजिमको आदेश जारी गर्नु बाञ्छनीय हुन आउँछ ।

१८. तसर्थ उल्लिखित आधार कारणबाट न्यायपालिकामा कार्यरत् कर्मचारीको जिम्मेवारी तथा कामका प्रकृतिलाई आधार मानी स्वीकृत कार्यसम्पादन सूचकाङ्कको आधारमा न्यायपालिकामा कार्यरत् जनशक्तिलाई थप प्रोत्साहन भत्ता प्रदान गर्ने सम्बन्धमा अगाडि बढाइएको कारवाहीमा कुनै निर्णय नगरी कार्यापालिका मातहतका विभिन्न निकाय तथा अन्य संवैधानिक निकायमा कार्यरत् कर्मचारीलाई मात्र प्रोत्साहन भत्ता प्रदान गरिएको काम कारवाहीबाट न्यायपालिकामा कार्यरत् जनशक्तिप्रति असमान व्यवहार गरिएको देखिएकोले माथि विवेचित आधार कारण समेतबाट कार्यापालिकाअन्तर्गतका विभिन्न निकायहरूमा कार्यरत् कर्मचारीहरूलाई उपलब्ध गराइएको प्रोत्साहन भत्तासम्बन्धी समान सिद्धान्तको आधारमा निवेदन माग बमोजिम न्यायपालिकामा कार्यरत् जनशक्तिलाई कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता उपलब्ध गर्ने गराउनेतर्फ जो जे गर्नुपर्ने आवश्यक कार्य गर्नु गराउनु भनी प्रत्यर्थी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र अर्थ मन्त्रालय समेतको नाउँमा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको कार्यान्वयनको लागि आदेशको प्रतिलिपिसहित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् प्रत्यर्थीहरूलाई लेखी पठाइ सोको जानकारी फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६९ साल असार १२ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत :- विष्णुप्रसाद उपाध्याय

निर्णय नं.८८०८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
२०६४ WO- ०६८२

आदेश मिति: २०६९।१।३१

विषय :- उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक: का जि.का.म.न.पा.३ लाजिम्पाट स्थित एभरेष्ट
बैंक लिमिटेड, प्रधान कार्यालयको तर्फबाट
अख्तियारप्राप्त प्रमोदराज शर्मा

विरुद्ध

विपक्षी: ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण समेत

- प्रतीतपत्रअनुसारको सामानहरू बिक्रीकर्ताले खरीदकर्तालाई हस्तान्तरण गर्ने क्रममा दुवानीकर्तालाई बुझाएको लिखत (Bill of Lading, Airway bill etc.) र प्रतीतपत्रमा निर्धारित अन्य लिखतहरू बिक्रीकर्ताले प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकलाई बुझाएपछि सोको सामान्य परीक्षणको आधारमा प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकले उक्त सामानको मूल्य बिक्रीकर्तालाई भुक्तानी गर्ने दायित्व शुरु हुन्छ । यो दायित्व बैंकले कसरी पूरा गर्ने भन्ने कुरा प्रतीतपत्र खोल्दाको समयमा बैंक र ऋणी अर्थात् प्रतीतपत्र खोल्न निवेदन दिने व्यक्ति फर्म वा कम्पनीबीच निर्धारित शर्तमा भर पर्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- शर्तअनुरूप प्रतीतपत्रमा उल्लिखित सामानको मूल्य बिक्रीकर्तालाई बुझाएको प्रमाण र उक्त मूल्य बराबरको रकम ऋणीको ऋण खातामा बुक गरिएपछि ऋणीको नाममा ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा कायम भएको मानिन्छ । प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकले प्रतीतपत्रअनुसारको

सामानको मूल्य बिक्रीकर्तालाई बुझाएको प्रमाण र सो रकम ऋणीको ऋण खातामा बुक गरिएको कुरा बैंकले नियमित रुपमा राखेको बही खाताबाट देखिएको अवस्थामा ऋणीको नामको टि.आर. (ट्रष्ट रिसिप्ट) कर्जा कायम छ भन्ने कुराको प्रमाणको रुपमा मान्यता दिनुपर्ने ।

- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १४ अनुसार अभिलेख वा बैंकले नियमित कारोवारको सिलसिलामा ऋणीको खातामा ऋण जनाएको विवरणलाई नै ऋणीले बैंकबाट ऋण लिएको कुराको प्रमाणको रुपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ । यसैले टि.आर. (ट्रष्ट रिसिप्ट) कर्जाको सम्बन्धमा अन्य कुनै थप लिखत वा प्रमाणको आवश्यकता नपर्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- प्रतीतपत्रमा निर्धारित शर्तअनुरूप ऋणी फर्मको तर्फबाट सामानको बिक्रीकर्तालाई बैंकले सामानको मूल्य भुक्तानी गरेको प्रमाणित भएपछि सोही आधारमा सामान प्राप्त गर्ने फर्मले बैंकबाट टि.आर कर्जा प्राप्त गरेको निर्विवाद प्रमाण मानिने हुँदा सोही कर्जाको बारेमा पुनः अर्को नयाँ लिखत हुनुपर्दछ भन्ने कुरा प्रतीतपत्रको प्रक्रियाबाट हुने भुक्तानी प्रक्रियाको मान्य प्रचलन र करारसम्बन्धी प्रचलित नेपाल कानूनको समेत विपरीत हुने ।

(प्रकरण नं.१४)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा

प्रत्यर्था तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ एवं १०७(२)

- बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा १९

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :-

घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय मोरङ विराटनगरमा प्राईभेट फर्म रजिष्ट्रेशन ऐन, २०१४ बमोजिम प्रा.फ.नं.४३१४।०५४।०५५ मा दर्ता भएको प्रत्यर्थी के.वि.यू.जेनिथको प्रो.प्रत्यर्थी लता भुनभुनवालाले तत्काल बहाल रहेको वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ तथा बैंकको प्रवन्धपत्र र नियमावलीको अधिनमा रही प्रत्यर्थी उमाकुमारी चौधरीको नाममा दर्ता रहेको सुनसरी जिल्ला दुहवी गा.वि.स.वडा नं.५ (ख) कि.नं.१५०० को क्षेत्रफल ०-१३-४-१/२ को जग्गा धितो राखी र प्रत्यर्थीहरू प्रेमकुमार चौधरी र उमाकुमारी अग्रवालले व्यक्तिगत जमानीको कागज गरी बैंकबाट ऋण कर्जा तथा बैंकिङ सुविधाहरू उपभोग गर्नु भएको थियो । सो बापत प्रत्यर्थी ऋणीहरूले बैंकलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने सावाँ ब्याजलगायतका रकमहरू निर्धारित समयमा नतिरे नबुझाएकोले धितो सुरक्षणको जग्गा सकार गरी लिदा समेत रु.१६,८१,२२०।४८ वाँकी रहेकोले उक्त रकम तथा फौसला हुँदा सम्मको सावाँ ब्याज समेत प्रत्यर्थीहरूबाट दिलाई भराई पाउँ भनी बैंकको तर्फबाट मोरङ जिल्ला अदालतमा फिराद पत्र दायर गरिएको थियो । फिराद विचाराधीन रहेकै अवस्थामा ऋण असूली न्यायाधिकरणले ऐनको दफा ३ अनुसार न्यायाधिकरणबाट निर्णय हुँदा प्रतिवादी लता भुनभुनवालाले ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा लिएको कुनै आधिकारिक प्रमाण पेश हुन नआएको हुँदा ओभर ड्राफ्ट कर्जा उपभोग गरेबापतको रकम मात्र दिलाई भराई पाउने ठहर्छ भनी निर्णय भई ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट २०६४।५।४ मा सो निर्णय सदर भयो ।

प्रत्यर्थी ऋणी के.वि.यू.जेनिथ विभिन्न सेन्थेटिक सामानहरू उत्पादन गरी आफ्नो ब्यापार ब्यावसायको लागि आवश्यक पर्ने Industrial Raw Materials ताईवानको YI CHUN TEXTILE LTD बाट सन् १९ अगष्ट २००० को Proforma Invoice sales confirmation नं. 00819 A सहितको पत्रमा उल्लेख भएबमोजिम प्रतीतपत्रमार्फत् भिकाउनको लागि सन् १ अक्टुबर २००० मा लेटर अफ क्रेडिटको फारम यस बैंकमा बुझाउनु भएकोले यस बैंकको विराटनगर शाखा कार्यालयको सिफारिशसहित प्रधान कार्यालयमा सन् १ अक्टुबर २००० मा प्रतीतपत्र खोल्नको लागि प्रस्ताव पत्र पठाउनु भै उक्त प्रस्ताव सहायक महाप्रवन्धकले सन् २ अक्टुबर २००० मा यु.यस डलर २१,३७५ को तत्काल प्रचलनमा रहेको रु.७३.६० दरले ने.रु. १५ लाख ७३ हजार बराबरको प्रतीतपत्र खोल्ने, सोमा ऋणीले १० प्रतिशत मार्जिन रकम राख्न लगाई सो रकममध्ये ८५ प्रतिशत मूल्य बराबरको बैंकको टि.आर.कर्जामा बुक गर्ने शर्तसहित स्वीकृत भएको थियो । बैंकको शाखा कार्यालयले सन् ३ अक्टुबर २००० मा प्रतीतपत्र नं. EBL/BRT/FC/455 को प्रतीतपत्र खोली ऋण कर्जा उपभोग गर्नु भएको छ ।

उल्लिखित प्रतीतपत्रमा उल्लिखित रकम भुक्तानी दिनको लागि कागजातहरू प्राप्त भएपश्चात् निवेदक बैंकबाट प्रतीतपत्रको रकम भुक्तानी गरिएको छ । उक्त भुक्तानीको आधारमा प्रत्यर्थी ऋणीले सामानहरू आयात गरेको तथ्य बैंकको १९ नोभेम्बर, २००० को भौचर, १९ नोभेम्बर २००० को ऋणीको नाममा बैंकले दिएको प्रतीतपत्र खोलेको रकम, सो गर्दा लागेको अन्य खर्चहरू समेतको विवरणसहितको Credit advice आदि कागजातहरू समेतले निर्विवाद रूपबाट पुष्टि गरिरहेको छ । सोही रकमलाई नै बैंकिङ प्रचलनअनुसार टि.आर.कर्जामा रुपान्तरण गरिएको छ ।

यस बैंकको विराटनगर शाखाले ऋणी के.वि.यू.जेनिथलाई कर्जा खाता नं.०००९४० W मा Loan Disbursed गरी सन् १९ नोभेम्बर, २००० मा प्रतीतपत्र नं.LC/BFC/455 अन्तर्गत ९० दिन अवधिको

लागि ने.रु.१३,३२०००।- टि.आर.कर्जा बुक गरी पत्र दिइएको स्पष्ट प्रमाणको विद्यमानता छ । प्रत्यर्थी ऋणीको कर्जा खातामा रु.१३३२०००/ ऋण जनाई (Loan Disbursed) गरी निवेदक बैंकको विराटनगर शाखाले सन् २० नोभेम्बर २००० को पत्रमार्फत् (YI CHUN TEXTILE Ltd. TAIWAN) लाई यु.एस.डलर २१,०६५।२५ भुक्तानी भएको प्रतीतपत्रसम्बन्धी सम्पूर्ण कागजातहरूले पुष्टि भैरहेको देखिन्छ ।

रकम भुक्तानीपश्चात् प्रत्यर्थी ऋणीले आयातीत सामानहरू प्राप्त गरी सकेको र धनी बैंकले विपक्षी ऋणी के.वि.यू. जेनिथलाई टि.आर. कर्जाको भुक्तानी समेत दिई सकेको र भन्सार महसूल तिरेको कागजात आदि पर्याप्त प्रमाण कागजातहरूको मूल्याङ्कन नै नगरी टि.आर.कर्जाको आधिकारिक कागजातहरू नभएको भनी निर्णय गरिएको छ । ओ.डि.कर्जाको सीमा रु.१५,००,०००।-को धितो सुरक्षणमा प्रतिवादी उमाकुमारी चौधरीको नाउँमा रहेको कि.नं.१५०० क्षे.फ.०-१३-४-१/२ जग्गा लिएकोमा विवाद छैन । सो जग्गा धितो बन्धकको लिखत पास गरी लिंदा उक्त लिखतमा ऋणीले भविष्यमा धनी बैंकबाट सोको अलावा थप ऋणकर्जा तथा बैंकिङ्ग सुविधाहरू प्राप्त गरेमा सो समेतको सुरक्षणवापत समेत कायम रहेमा मञ्जूर छ भनी तमसुक लेखाई दिएको हुँदा ऋणीले सोही धितो कायम रहने गरी प्रतीतपत्र खोली बुक गरेको टि.आर.कर्जाको लेना रकम धनी बैंकले असूलउपर लिन नपाउने ठहर गरेको निर्णय उक्त लिखतहरूको विपरीत देखिन्छ । विपक्षी ऋणीलाई अलग शीर्षकको लेना रकम समेत उल्लेख गरी टि.आर.कर्जा तथा ओ.डि.कर्जा चुक्ता गर्न आउनु भनी निवेदक बैंकले विभिन्न मितिमा पत्राचार गर्दा ऋणी फर्मको तर्फबाट पत्रहरू बुझिलेकोबाट समेत निवेदक धनी बैंक र ऋणी के.वि.यू.जेनिथबीच टि.आर.कर्जा समेतको ऋण कारोवार भएको छ भन्ने तथ्य उक्त पत्रहरू तथा प्रमाण कागजातहरूबाट पुष्टि भैरहेको छ ।

बैंकले ऋणीलाई कर्जा रकम भुक्तानी दिंदा Computer Pumari System बाट ऋणीको कर्जा खातामा भुक्तानी (Disburse) गरिन्छ र कर्जासम्बन्धी

विभिन्न रकमहरू उक्त खाताहरूमा Credit/debit गरिन्छ । सोको लेजर उतार अर्थात् Statement समेतले विपक्षी ऋणीले टि.आर.कर्जाको उपभोग गरेको थियो भन्ने तथ्य पुष्टि भै रहेको छ । प्रत्यर्थी ऋणीले प्रारम्भमा सहिछाप नै विवाद गर्नु भएकोमा सहिछाप र आधिकारिकताको विवाद खण्डित भएको छ । ऋणी फर्मले दिएको अधिकारको आधारमा कारोवार भएको र निवेदक बैंकबाट बैंकिङ्ग सुविधा उपलब्ध गराई ऋणी कम्पनीले लाभ हासिल गरिसकेको यथार्थतामा विवाद नभएपछि यस्तो रकम बैंकले नपाउने भन्न कदापि मिल्दैन । निवेदक बैंकले प्रतीतपत्रको रकम भुक्तानी गरेको र यसको लाभ प्रत्यर्थी ऋणीले प्राप्त गरेको तथ्य निर्विवाद रूपबाट पुष्टि भएको छ ।

अतएव प्रत्यर्थी न्यायाधिकरणहरूको निर्णयहरूले निवेदकको उपरोक्त हकहरूको अतिरिक्त नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (च), १३,१९ समेत द्वारा प्रदत्त हक आघातीत भएको र प्रत्यर्थीहरूको निर्णयहरू बदर गरी हकको संरक्षण र प्रचलन गरी पाउने प्रभावकारी बैकल्पिक कानूनी उपचारको मार्ग नरहेकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) बमोजिम सम्मानीत अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गराई माग्न आएको छु । प्रत्यर्थी ऋणी लता भुनभुनावालाले ट्रष्ट रिसिष्ट कर्जा उपभोग गरेको आधिकारिक प्रमाण पेश नभएको भनी ट्रष्ट रिसिष्ट कर्जातर्फको दावी नपुग्ने ठहर गरी बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली न्यायाधिकरणको २०६३।१३ मा भएको निर्णय, उक्त निर्णयलाई सदर गर्ने गरी प्रत्यर्थी ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको २०६४।५।४ को निर्णयलगायत सोसम्बन्धी काम कारवाहीहरू बदर गरी निवेदक बैंकले दावी गरेबमोजिम ट्रष्ट रिसिष्ट कर्जावापतको रकम रु.१३,३२,०००।-र सोको व्याज हर्जानालगायतका रकम प्रत्यर्थी ऋणी तथा जमानीकर्ताहरूबाट निवेदक बैंकलाई दिलाउनु दिलाउन लगाउनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ?

यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सूचना पठाई लिखित जवाफ पेश भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा १९ तथा ३२ बमोजिम ऋण असूली न्यायाधिकरणमा दायर भएको ऋण असूली मुद्दाको अन्तिम पुनरावेदन सुन्ने अधिकार ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणलाई भएकोले अन्तिम किनारा भएको अवस्थामा धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम असाधारण अधिकार गुहारी रिट क्षेत्रबाट पुनरावेदन सरह उपचार पाउने अवस्था रहदैन । पुनरावेदन तहबाट भएको निर्णय रिटको क्षेत्रबाट बदर वातिल गर्न सो निर्णयमा गम्भीर कानूनी त्रुटि भएको हुनुपर्छ । त्यस्तो त्रुटि पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट नभएकोले रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण, काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

यस न्यायाधिकरणको निर्णयबाट के कुन किसिमको संवैधानिक हक के कुन किसिमले हनन् भएको हो निवेदकले स्पष्ट खुलाउन सकेको अवस्था छैन । कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रियाबमोजिम निर्णय भई सो निर्णयउपर प्रभावकारी पुनरावेदकीय अधिकारको उपभोग गरिसकेको अवस्थामा रिट क्षेत्र आकर्षित हुने अवस्था देखिदैन । यस न्यायाधिकरणबाट कानूनसम्मत् निर्णय भएको अवस्था हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको ऋण असूली न्यायाधिकरणको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदन सहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी निवेदकका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापाले प्रत्यर्थीले कारोवार गरेको छैन भने पनि अख्तियारनामा दिएर कारोवार भएको छ । एकचोटी अख्तियारी दिएपछि कामैपिच्छे पटक पटक अख्तियारी दिइरहनु पर्दैन । फर्मको गर्ने सबै काम अख्तियारवालाले गर्न पाइयो । कागज सद्दे ठहरेको छ । बैंकले सामानको

बिक्रीकर्तालाई पैसा पठाएको छ, सामान आएको छ । ऋण कर्जा एवं बैकिङ सुविधा ऋणी कम्पनीले उपभोग गरेको छ । बैंकले सामान पैठारी गर्ने कम्पनीलाई भुक्तानी दिई सकेको उक्त सामानको मूल्य भुक्तानी पछि प्रतीतपत्रमा उल्लिखित सामान विपक्षी प्रत्यर्थी ऋणीहरूले भन्सारबाट छुटाई बुझी लिई सोमा लाग्ने भन्सार महसूल तिरेको प्रमाण छ । एउटै कारोवारको सिलसिलामा सिर्जना भएको ऋणमध्ये केही ऋणको भुक्तानी लिन पाउने तर बाँकी ऋण रकम असूल गरी लिने अधिकार निवेदक बैंकलाई नहुने वा उक्त बाँकी ऋण तिर्ने बुझाउने दायित्व विपक्षी ऋणीहरूलाई नहुने भन्न मिल्दैन । ट्रष्ट रिसिष्ट कर्जाबापतको रकम निवेदकलाई दिलाउनु पर्नेमा सो नगरेकोले परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी ऋण असूली न्यायाधिकरणको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मीले निवेदकको के कुन कानूनी र संवैधानिक हक हनन् भयो सो खुलाउन सक्नु भएको छैन । संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् भएमा रिट क्षेत्र आकर्षित हुने हो । पुनरावेदकीय हक भए जस्तो गरी अन्तिम भएको फैसलाउपर रिट जारी हुन सक्दैन भनी गर्नुभएको बहस समेत सुनी निवेदकको माग दावीबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन ? भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रत्यर्थी ऋणीले ट्रष्ट रिसिष्ट कर्जा उपभोग गरेको आधिकारिक प्रमाण पेश नभएको भनी ट्रष्ट रिसिष्ट कर्जा तर्फको दावी नपुग्ने ठहर गरेको ऋण असूली न्यायाधिकरणको निर्णय बदर गरी ट्रष्ट रिसिष्ट कर्जाबापतको रकम र सोको ब्याज समेत दिलाई पाउन परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर रहेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली मुद्दाको अन्तिम पुनरावेदन सुन्ने अधिकार न्यायाधिकरणलाई भएकोमा अन्तिम अवस्थामा असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत आउन मिल्दैन । निवेदकको के कुन संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् भएको हो खुलाउन नसकेबाट रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने मुख्य लिखित जवाफ कर्ताको जिकीर रहेको देखियो । ट्रष्ट

रिसिप्ट कर्जा लिएको आधिकारिक प्रमाण नभएको भन्ने आधार लिई उल्लिखित प्रतीतपत्र खोल्दा निर्धारण गरिएको शर्तानुरूप विपक्षी ऋणी उद्योगले उपभोग गरेको टि. आर कर्जाअन्तर्गतको ऋण रु.१३,३२,०००/- निवेदक बैंकलाई नभराउने भनी ऋण असूली न्यायाधिकरणले निर्णय गरेको र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरी ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणबाट भएको निर्णय कानूनअनुसार मिलेको छ वा छैन भन्ने विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो । यस बारेमा निर्णय गर्नु भन्दा पहिले निम्न चार प्रश्नहरू निराकरण गर्नुपर्ने देखियो:

१. यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत विपक्षीमध्येको ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको फैसलाको वैधानिकताको परीक्षण गर्न सकिन्छ वा सकिँदैन ?
२. Trust Receipt Loan (ट्रस्ट रिसिप्ट कर्जा) भनेको के हो ? र यो कर्जा कसरी कायम हुन्छ ?
३. ट्रस्ट रिसिप्ट कर्जा ऋणीले लिएको वा उपभोग गरेको छ भन्ने कुराको प्रमाण के हुन्छ ?
४. प्रस्तुत विवादमा विपक्षी ऋणी उद्योगले टि.आर. कर्जा (ट्रस्ट रिसिप्ट) लिएको वा उपभोग गरेको अवस्था वा प्रमाण छ वा छैन ?

२. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थाको ऋण असूली ऐन, २०५८ को दफा १९ ले न्यायाधिकरणले गरेको निर्णयउपर चित्त नबुझ्ने पक्षले सम्बन्धित पुनरावेदन न्यायाधिकरणसमक्ष पुनरावेदन दिन सक्ने व्यवस्था गरेको तर सो अनुसार पुनरावेदन न्यायाधिकरणले पुनरावेदन सुनी गरेको निर्णयउपर अन्यत्र पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था उक्त ऐन, तथा अन्य प्रचलित नेपाल ऐन कानूनले गरेको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा उक्त पुनरावेदन न्यायाधिकरणको निर्णयबाट कुनै बैंक वा वित्तीय संस्थाले कानूनको परिधिभित्र रही दिएको र

ऋणीले उपभोग गरेको ऋण असूलउपर गर्न नसकिने अवस्था भएमा यस्तो निर्णयबाट उक्त ऋण दिने बैंक वा वित्तीय संस्थाको पेशा रोजगारलगायत सम्पत्तिसम्बन्धी हक अपहरण भएकोनै मान्नुपर्ने हुन्छ । उल्लिखित न्यायाधीकरणहरूले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने पक्षले यस अदालतसमक्ष दिएको निवेदनउपर नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२ एवं १०७(२) बमोजिम सर्वोच्च अदालतलाई प्राप्त असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी उपयुक्त आदेश जारी गरेका प्रशस्त उदाहरणहरू भएको हुँदा प्रस्तुत विवादको सम्बन्धमा पनि यस अदालतले प्रस्तुत विवाद हेर्न सक्ने नै देखियो ।

३. दोस्रो प्रश्नको अर्थात् ट्रस्ट रिसिप्ट (टि.आर) कर्जा (Trust Receipt Loan) के हो भन्ने प्रश्नलाई खास गरी विदेशबाट कुनै सामान आयात गर्दा वा खरीद गर्दा उक्त सामान वा वस्तुको मूल्य भुक्तानी गर्ने प्रक्रियामा प्रयोग हुने आयात प्रतीतपत्र (Import Letter of Credit) को उद्देश्य, प्रयोग, सिर्जना र यसका शर्तहरूको निर्धारण कसरी हुन्छ भन्ने आधारभूत प्रश्नहरूको शन्दर्भमा विवेचना गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

४. प्रतीतपत्र (Letter of Credit) को प्रयोग खास गरी कुनै एक देशको उत्पादक वा व्यापारीले आफूले उत्पादन गरेको वा बिक्रीको लागि राखेको सामान (जस्तो मेशिन, औजार, सवारी साधनहरू कार, बस, ट्रक, हवाईजहाज, कपडा) वा अन्य घरायसी उपभोगका सामानहरू वा औद्योगिक कच्चा पदार्थको रूपमा प्रयोग हुने कुनै वस्तुहरू अर्को देशमा रहेको कुनै व्यक्ति, फर्म वा कम्पनीलाई बिक्री गर्दा सबैभन्दा ठूलो समस्या भनेको नै यसरी खरीद बिक्री हुने सामान वा वस्तुको मूल्यको भुक्तानी कसरी गर्ने भन्ने रहेको हुन्छ । कुनै एउटा देशमा कारोवार गर्ने व्यक्ति, फर्म वा कम्पनी र अर्को देशको व्यक्ति, फर्म वा कम्पनीबीच सामान खरीद बिक्रीको कारोवार हुँदा खरीदकर्ता र बिक्रीकर्ताबीच उत्पन्न हुने एक किसिमको विश्वासको संकटको निदान गर्नुपर्ने अवस्था आएको हुन्छ । सामानको बिक्रीकर्ता अर्थात् निर्यातकर्तालाई आफ्नो देश बाहिरको खरीदकर्तालाई

सामान बिक्री गरी पठाएपछि उक्त सामानको मूल्य भुक्तानी हुन्छ वा हुँदैन भन्ने विश्वासको समस्या हुन्छ भने सामान आफूले प्राप्त गर्नु भन्दा पहिले नै उक्त सामानको मूल्य भुक्तानी गरेमा विदेशी बिक्रीकर्ताले सामानको मूल्य बुझेर लिई सामान नपठाउने हो कि भन्ने आशंका खरीदकर्तामा रहेको हुन्छ ।

५. यो आशंकाको समस्या समाधान गर्ने कडीको रूपमा १९ औं शदीको शुरुदेखि नै अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा हुने खरीद बिक्रीको कारोवारमा बैंकहरूको संलग्नताको विकास भएको देखिन्छ । दुई फरक देशका खरीदकर्ता तथा बिक्रीकर्ताहरूको बीच खरीद बिक्री हुने सामान वा वस्तुको मूल्यको भुक्तानी प्रक्रियामा बैंकहरूको संलग्नता तथा जिम्मेवारी लिने प्रक्रियाबाट बिक्रीकर्ताले सामानको मूल्य प्राप्त गर्ने कुरामा निश्चितता हुनुको साथै बिक्री गरिएको सामान खरीदकर्ताको ठेगानामा पठाइएको (Dispatch) छ भन्ने कुराको यकीन गर्ने गराउने प्रक्रियामा पनि आफूले विश्वास गरेका बैंकहरूको संलग्नता हुँदा बिक्रीकर्तालाई सामानको मूल्यको भुक्तानी हुने र खरीद गरिएका सामान खरीदकर्तासमक्ष आइपुग्ने कुरामा कारोवारको दुवै पक्ष आस्वस्त हुने हुन्छन् ।

६. सामान्यतया: खरीदकर्ताको अनुरोधमा बैंकहरूको संलग्नताको सुरुवात हुन्छ र बैङ्किङ कारोवारमा चलनचल्तीको भाषामा प्रतीतपत्र (Letter of Credit) भनिने करारको लिखत खडा गर्ने (अर्थात् प्रतीतपत्र खोल्दिने) प्रस्तावको रूपमा यो प्रक्रिया शुरु हुन्छ । वास्तवमा प्रतीतपत्र खोली माग्ने पक्ष (खास गरी खरीदकर्ता) ले बैंकसमक्ष राख्ने प्रस्ताव वा निवेदनको ढाँचा र यसका शर्तहरू सम्बन्धित बैंकले तयार गरेको फर्ममा नै निर्धारण गरिएका हुन्छन् । खरीदकर्ता अर्थात् प्रतीतपत्र खोल्न चाहने पक्षले उक्त फर्म भरी सो मा निर्धारित प्रतीतपत्र (Letter of Credit) सम्बन्धी सबै शर्तहरू स्वीकार गरी उक्त प्रस्तावको फर्म बैंकमा बुझाएपछि प्रस्तावक वा निवेदक पक्षको विश्वसनीयता तथा प्रतीतपत्रअन्तर्गत खरीद बिक्री हुने सामानको मूल्यवापत सामानको बिक्रीकर्तालाई खरीदकर्ताको

तर्फबाट बैंकले भुक्तानी गर्नुपर्ने दायित्व स्वीकार गरेबापत कायम हुन आउने ऋण कर्जाको सुरक्षण के हुने भन्ने विषय समेत यकीन गरी प्रतीतपत्रको सुबिधा (Letter of Credit Facility) उपलब्ध गराउने वा नगराउने बारेमा बैंकले निर्णय गर्दछ । उक्त सुबिधा उपलब्ध गराउने भए प्रतीतपत्र खोली पाउन निवेदन दिने पक्ष (त्यस्तो निवेदकलाई ऋणी पनि भनिन्छ) र बैंकबीच विभिन्न प्रकारका सम्झौता पनि हुन्छन् ।

७. उपरोक्तबमोजिम कुनै व्यक्ति फर्म वा कम्पनीको तर्फबाट बैंकले प्रतीतपत्र खोलेपछि प्रतीतपत्रमा निर्धारित शर्तअनुरूप उक्त प्रतीतपत्रमा उल्लिखित वस्तु वा सेवाको मूल्य भुक्तानी गर्ने दायित्व बैंकले स्वीकार गरेको मानिन्छ । यसरी भुक्तानी गर्नुपर्ने रकम कति हुने भन्ने कुरा प्रतीतपत्र अन्तर्गत खरीद बिक्री गरिने, हुने वस्तुको मूल्यमा भर पर्ने हुन्छ र यो कुरा प्रतीतपत्र खोल्ने बारेमा बैंकले स्वीकृति दिँदाको समयमा यकीन भएको हुन्छ । प्रतीतपत्रमा सामान्यतया खरीद बिक्री हुने वस्तुको परिमाण, यस्तो वस्तुको पहिचान सहितको विवरण, गुणस्तर, उत्पादन भएको ठाउँ तथा देश, वस्तुको पहिचान तथा गुणस्तर यकीन गर्न आवश्यक पर्ने लिखतलगायत बिक्री भएको सामान खरीदकर्ताको गोदाम वा भन्सार बिन्दूसम्म ढुवानी गर्ने माध्यम (हवाइजहाज, पानीजहाज वा रेल वा अन्य स्थल ढुवानी साधन) समेत उल्लेख हुनुको साथै उक्त मूल्यमध्ये प्रतीतपत्र खोल्दाको समयमा नै प्रतीतपत्र खोल्ने निवेदक पक्ष अर्थात् ऋणीले बैंकलाई तत्काल बुझाउनु पर्ने रकम (जसलाई प्रतीतपत्र मार्जिन (L.C Margin) पनि भनिन्छ) पनि किटान गरिन्छ । यो रकम सामान्यतया प्रतीतपत्रअन्तर्गत खरीद बिक्री हुने सामान वा वस्तुको मूल्यको १० प्रतिशत हुन्छ । यसैले प्रतीतपत्र अनुसार खरीद बिक्री हुने वस्तुको जम्मा मूल्यको ९० प्रतिशतसम्म रकमको दायित्व बैंकमा सिर्जना हुनसक्ने हुँदा यस्तो दायित्वको सुरक्षणवापत बैंकले ऋणीबाट अन्य सम्पत्ति पनि धितोमा लिएको हुन सक्दछ, तापनि उक्त प्रतीतपत्रअनुसार खरीदकर्ताको नाउँमा खरीद भई आउने सामान वा वस्तुलाई नै बैंकले भुक्तानी

गर्नुपर्ने दायित्व सिर्जना हुन सक्ने उक्त ९० प्रतिशत रकमको भरपर्दो धितो वा सुरक्षण मानिन्छ । यसैले प्रतीतपत्र खोल्दिने बैंकको पनि धितो वा सुरक्षणसम्बन्धी हकको संरक्षणको लागि नै प्रतीतपत्रअनुसार बिक्री भएको वस्तु बिक्रीताले खरीदकर्तासम्म पुऱ्याउनका लागि ढुवानीकर्तालाई उक्त सामान बुझाएपछि ढुवानी उस्कताले उक्त सामान जिम्मा लिई दिइने रसिद जस्तो: (Bill of Lading or Airway bill) मा खरीदकर्तालाई सामान पाउने व्यक्ति (Consignee) भनी उल्लेख गरिने भएतापनि यस्तो सामान वा वस्तुको मालिक प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकलाई नै मानिन्छ र यस्तो बैंकको आदेश (Order of the Issuing Bank) अनुसार उक्त बैंकको ट्रस्टीको रुपमा मात्र खरीदकर्ताले उक्त सामान वा वस्तु ढुवानीकर्ताबाट बुझी लिन पाउँदछ ।

८. प्रतीतपत्रमा निर्धारित शर्तअनुरूप बिक्रीकर्ताले सामानहरू ढुवानीकर्तालाई बुझाई प्रतीतपत्र सम्बन्धी सबै डकुमेन्टहरू बिक्रीकर्ताले प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकलाई पठाएपछि बैंकले उक्त डकुमेन्टहरू सरसर्ति हेर्दा प्रतीतपत्रमा निर्धारित शर्त अनुरूप भएको पाइएमा उक्त वस्तुको मूल्य बिक्रीकर्तालाई भुक्तानी गर्ने दायित्व प्रतीतपत्र खोल्ने बैंक (Issuing Bank) को हुने हुनाले यस्तो रकमको भुक्तानी गर्न पूर्व खरीदकर्तालाई उक्त सामानको मूल्य बैंक समक्ष दाखेल गर्ने सूचना दिइन्छ । त्यस्तो सूचनाअनुसारको रकम खरीदकर्ताले बैंकलाई बुझाएमा खरीदकर्ता र प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकबीचको करारीय सम्बन्ध पनि समाप्त हुन्छ । तर व्यवहारमा यस्तो हुँदैन । सामान्यतया: खरीदकर्ताले तत्काल यस्तो रकम नबुझाई यस्तो रकमलाई छोटो अवधिको ऋणको रुपमा खरीदकर्ता अथवा ऋणीको नाममा बैंकमा खोलिएको ऋण खातामा बुक गर्दछ र खरीदकर्ताले सामानको मूल्यबापत बिक्रीकर्तालाई बुझाउन पर्ने रकम प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकले नै सामानको बिक्रीकर्तालाई भुक्तानी गरिदिन्छ । यसरी बैंकले बिक्रीकर्तालाई सामानको मूल्य भुक्तानी गरेपछि उक्त रकम प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकसमक्ष निवेदन दिने व्यक्ति, कम्पनी वा फर्म (अर्थात् ऋणी) को नाममा

स्वतः ऋणको रुपमा कायम हुन्छ । यो कुरा प्रतीतपत्र खोल्दाको समयमा बैंक तथा प्रतीतपत्र खोली माग्ने व्यक्ति वा कम्पनीबीच मञ्जूर गरिएको हुन्छ ।

९. प्रतीतपत्रमा निर्धारित शर्तअनुरूप खरीद गरिएको वा आयात भएका सामान र वस्तुको मूल्य बैंकले भुक्तानी गरेको हुनाले यस्तो वस्तु, सामानको स्वामित्व पनि स्वतः बैंकको नाममा कायम हुन्छ र ऋणीले उक्त रकम बैंकलाई नबुझाएसम्म उक्त सामान वा वस्तुमा बैंकको स्वामित्व कायम रहन्छ । प्रतीतपत्र खोल्दाका समयमा निर्धारित शर्तअनुरूप भंसार बिन्दूमा वा पोर्ट बन्दरगाहमा सामान आई पुगेपछि बैंकको तर्फबाट ऋणीले उक्त सामान बुझिलिने र बैंकको ट्रस्टीको रुपमा उक्त सामान बिक्री गर्ने वा भोगचलन गर्ने अख्तियारी ऋणीलाई प्राप्त हुन्छ र ट्रस्टीकै रुपमा उक्त सामान बिक्री गर्नेलगायत सोको सुरक्षा गर्ने र बिक्री भएको रकम पनि बैंकको ट्रस्टीको रुपमा राखी सोको पूरा मूल्य बैंकलाई बुझाउन पर्ने दायित्व पनि ऋणीमा रहेको हुन्छ । यसरी प्रतीतपत्रअन्तर्गत आयात वा खरीद भएको सामान आयातकर्ता/खरीदकर्ताले बैंकको ट्रस्टीको रुपमा पोर्ट वा भंसारबाट बुझी लिने हुनाले प्रतीतपत्रमार्फत् भिकाइएको वस्तुहरूको मूल्यबापतको रकम प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकले ऋणीको तर्फबाट बिक्रीकर्तालाई भुक्तानी भएपछि ऋणीको नाममा कायम हुने ऋणलाई बैंकिङ कारोवारमा टि.आर (ट्रस्ट रिसिप्ट) कर्जा (Trust Receipt Loan) भनिन्छ । यसैले यस्तो ऋणलाई प्रतीतपत्र खोल्दाको समयमा नै ऋणी (प्रतीतपत्र खोल्ने निवेदन दिने व्यक्ति, फर्म वा कम्पनी) र बैंकबीच मञ्जूर गरिएको शर्तको आधारमा कायम हुने ऋण हो भन्ने मानिन्छ । प्रतीतपत्रको सुविधा (Letter of Credit Facility) स्वीकृत हुँदाका बखत भएका विभिन्न सम्भौताहरू वा अधिकार पत्रको आधारमा यो ऋण कायम हुने हुँदा यसको लागि छुट्टै तमसुक वा लिखत तयार हुँदैन । यही नै कपाली तमसुकअन्तर्गत लिइने ऋण वा अन्य आवधिक ऋण र प्रतीतपत्रको सुविधा उपभोग गर्ने क्रममा कायम वा सिर्जना भएको ऋणको बीचको मूल भिन्नता पनि हो । प्रतीतपत्रलाई दुई फरक

देशमा रहेका खरीदकर्ता र बिक्रीकर्ताबीच हुने खरीद बिक्रीसम्बन्धी कारोवारमा मान्य भुक्तानीको माध्यमको रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा मान्यता दिइने बैंकिङ प्रचलन भएको हुनाले यस्तो प्रक्रियाबाट सिर्जना हुने वा कायम हुने ऋणलाई नेपालको अदालतहरूले मान्यता दिई आएका छन् । यदि यस्तो मान्यता नदिने हो भने नेपालका अदालतप्रति बैंक तथा उद्यम व्यवसायीको अविश्वास, तथा अनास्था उत्पन्न हुने मात्र नभई प्रतीतपत्रको माध्यमबाट नेपालीहरूले सामानहरूको खरीद गर्न पाउने सुविधाबाट बञ्चित भई नेपाल राष्ट्रले नै अपूरणीय क्षति पनि व्यहोर्नस पर्ने अवस्था हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको ऋण असूलीसम्बन्धी मुद्दाहरू छिटो छरितो ढंगबाट कारवाही र किनारा गरी ऋणीबाट लिनुपर्ने साँवा ब्याज असूलउपर गर्ने गराउने कार्यमा महत्वपूर्ण तथा विशिष्ट कानूनी दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने ऋण असूली न्यायाधिकरण तथा ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरण जस्ता न्यायिक निकायबाट नै उपरोक्त मान्य सिद्धान्तविपरीत निर्णय हुँदा उल्लिखित निकायबाट अपेक्षित भूमिका र जिम्मेवारीविपरीत काम हुनुको साथै यस्ता निकायमा रहने न्यायकर्मीहरूको कार्यक्षमताको प्रश्न पनि उठ्न सक्तछ ।

१०. कुनै व्यक्तिले ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा लिएको छ भन्ने कुराको के प्रमाण हुन्छ भन्ने तेस्रो प्रश्नलाई दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचनाको आधारमा निराकरण गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकले प्रतीतपत्रअन्तर्गत खरीद गरिएको वा आयात भएको वस्तु वा सामानको मूल्य उक्त वस्तु वा सामानको बिक्रीकर्तालाई भुक्तानी गर्ने दायित्व स्वीकार गरेपछि नै प्रतीतपत्रअन्तर्गत आयात वा खरीद हुने वस्तु बिक्रीकर्ताले खरीदकर्तासमक्ष पुऱ्याउनको लागि ढुवानी कर्ताको जिम्मा लगाउने र उक्त सामानको मूल्य बिक्रीकर्ताले प्राप्त गर्ने प्रक्रिया शुरु हुन्छ । प्रतीतपत्रअनुसारको सामानहरू बिक्रीकर्ताले खरीदकर्तालाई हस्तान्तरण गर्ने क्रममा ढुवानीकर्तालाई बुझाएको लिखत (Bill of Lading, Airway bill etc.) र प्रतीतपत्रमा निर्धारित

अन्य लिखतहरू बिक्रीकर्ताले प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकलाई बुझाएपछि सोको सामान्य परीक्षणको आधारमा प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकले उक्त सामानको मूल्य बिक्रीकर्तालाई भुक्तानी गर्ने दायित्व शुरु हुन्छ । यो दायित्व बैंकले कसरी पूरा गर्ने भन्ने कुरा प्रतीतपत्र खोल्दाको समयमा बैंक र ऋणी अर्थात् प्रतीतपत्र खोल्न निवेदन दिने व्यक्ति (फर्म वा कम्पनी) बीच निर्धारित शर्तमा भर पर्ने हुन्छ ।

११. प्रतीतपत्रसम्बन्धी पूर्व निर्धारित डकुमेन्टहरू प्राप्त गरे पछि उक्त डकुमेन्टमा उल्लिखित सामानको मूल्य सोभैं बिक्रीकर्तालाई भुक्तानी गरी पठाउने र सो रकम ऋणीको ऋण खातामा बुक गर्ने शर्त प्रतीतपत्र खोल्दाकै अवस्थामा मञ्जूर गरेको भएमा सोअनुरूप प्रतीतपत्रमा निर्धारित डकुमेन्ट प्राप्त गरी यसको सामान्य परीक्षणबाट पूर्व निर्धारित शर्तहरूअनुरूप भए गरेको पाइएमा उक्त रकम प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकले बिक्रीकर्तालाई वा बिक्रीकर्ताको बैंकलाई बुझाउने पर्ने र यस पछि उक्त रकम प्रतीतपत्र खोल्न निवेदन दिने व्यक्ति (ऋणी) को नाममा खोलिएको ऋण खातामा बुक गर्ने सामान्य बैंकिङ प्रचलन हो । यसरी प्रतीतपत्रको शर्तअनुरूप प्रतीतपत्रमा उल्लिखित सामानको मूल्य बिक्रीकर्तालाई बुझाएको प्रमाण र उक्त मूल्य बराबरको रकम ऋणीको ऋण खातामा बुक गरिएपछि ऋणीको नाममा ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा कायम भएको मानिन्छ । उपरोक्तबमोजिम प्रतीतपत्र खोल्ने बैंकले प्रतीतपत्रअनुसारको सामानको मूल्य बिक्रीकर्तालाई बुझाएको प्रमाण र सो रकम ऋणीको ऋण खातामा बुक गरिएको कुरा बैंकले नियमित रूपमा राखेको वही खाताबाट देखिएको अवस्थामा ऋणीको नामको टि.आर. (ट्रष्ट रिसिप्ट) कर्जा कायम भएको र निजले उक्त ऋण लिएको छ भन्ने कुराको प्रमाणको रूपमा अदालतहरूले मान्यता दिनुपर्ने कुरा मान्य प्रचलनको रूपमा विकास भएको छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १४ अनुसार पनि यस्ता अभिलेख वा बैंकले नियमित कारोवारको सिलसिलामा ऋणीको खातामा ऋण जनाएको विवरणलाई नै ऋणीले बैंकबाट ऋण लिएको कुराको प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

यसैले टि.आर. (ट्रष्ट रिसिप्ट) कर्जाको सम्बन्धमा अन्य कुनै थप लिखत वा प्रमाणको आवश्यकता पर्दैन ।

१२. अब चौथो तथा अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रत्यर्थी लता भुनभुनवालाले कम्पनीको तर्फबाट प्रत्यर्थी प्रेमकुमार चौधरीलाई प्रतीतपत्रको निवेदन लिने लगायत ऋणसम्बन्धी कारोवार गर्न अख्तियारी दिएको देखिन्छ । उक्त अख्तियारी अन्यथा हो भन्ने जिकीर पुग्न नसक्ने गरी विपक्षी न्यायाधिकरणहरूबाट फैसला भएको पाइन्छ । ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणले ओभरड्राफ्ट (ओ.डी.) कर्जा भराई दिने तर ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा लिएको आधिकारिक प्रमाण नभएको भन्ने आधारमा फैसला गरेको देखिएको छ । अब प्रस्तुत विवादमा विपक्षीमध्येका के.वि.यू. जेनिथ उद्योगको लागि यसका प्रोप्राइटरले निवेदक बैंकबाट टि.आर. (ट्रष्ट रिसिप्ट) कर्जा प्राप्त गरेको यथेष्ट प्रमाण छ, वा छैन भन्ने कुरा यकीन गर्न टि.आर. कर्जा कसरी सिर्जना हुन्छ र यसको प्रमाण के हुन्छ भन्ने बारेमा उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचनालाई पनि आधार मान्नुपर्ने हुन्छ ।

१३. प्रत्यर्थी ऋणी उद्योग के.वि.यू. जेनिथ ले 01st oct0ber 2000 मा Proposal for Opening Letter of Credit (AD-HOC) and TR 85 प्रतिशत शीर्षकअन्तर्गत फाराम भरी YI Chun Textile Ltd. Taiwan बाट सामान आयात गरी ल्याउन USD 21,373.00 को Rate 73.60 ले ने.रु १५ लाख ७३ हजारको प्रतीतपत्र खोले सोमा ऋणी उद्योगले १० प्रतिशत मार्जिन राखेर सो रकममध्ये बाँकी ८५ प्रतिशत मूल्य बराबरको रकम बैंकले टि.आर कर्जामा बुक गर्ने शर्तसहित प्रतीतपत्रको फारामको लिखतमा सही गरी बैंकमा बुझाएकोमा निवेदक बैंकले सोही लिखतलाई विश्वास गरी विपक्षीको लागि प्रतीतपत्र खोलेको तथ्य मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन्छ । उक्त शर्तअनुरूप प्रतीतपत्र खोलेको कुरामा प्रत्यर्थीले कुनै विवाद गरेको पाइँदैन । प्रतीतपत्रको उक्त शर्त समेत उल्लेख गरी विपक्षी ऋणी फर्मको तर्फबाट निवेदक बैंक समक्ष प्रतीतपत्र खोली पाउन निवेदन पेश गरेको र उक्त प्रतीतपत्र खोल्ने अनुरोध पत्र

(निवेदन) को फारामको लिखतमा भए गरिएको हस्ताक्षर र छाप आफ्नो होइन भनी विपक्षी ऋणीहरूले विवाद उठाएको अवस्था पनि देखिएन । त्यस्तै 19-11-2000 को एभरेष्ट बैंक लिमिटेडको पत्रले विपक्षी ऋणी उद्योग (KBU Zenith) को नाउँको खातामा Rs.13,32,000/- Credit गरी विपक्षी उद्योगको नाउँमा टि.आर. (ट्रष्ट रिसिप्ट) लोन (ऋण) कायम भए गरेको देखिन्छ ।

१४. विदेशी बिक्रीकर्ता YI CHUN TEXTILE LTD, लाई प्रतीतपत्रमा उल्लिखित सामानको मूल्य निवेदकले बुझाई सकेपछि उक्त बिक्रीकर्ताबाट सामान खरीद गर्ने प्रत्यर्थी विपक्षी KBU Zenith उद्योग भई सामान प्राप्त भएको तथा विराटनगर भन्सार कार्यालयको भन्सार प्रज्ञापन पत्रबाट उक्त सामानहरू विपक्षी ऋणी उद्योग (KBU Zenith) को प्रतिनिधिले प्राप्त गरिसकेको कुराको निर्विवाद तथ्य मिसिल संलग्न कागजातबाट प्रमाणित भएको देखिन्छ । यसरी प्रतीतपत्र खोली निवेदक बैंकले उक्त सामानको मूल्य भुक्तान गरेपछि सामान ल्याई जाँच पास गरी प्रतीतपत्रमा उल्लिखित सामानहरू विपक्षी ऋणीहरूले बुझेर लिइसकेको र उक्त सामानको मूल्य पनि प्रतीतपत्रमा निर्धारित शर्त अनुसार निवेदक बैंकले सामानको बिक्रीकर्ता YI CHUN TEXTILE LTD TAIWAN लाई मिति 06-Nov-2000 मा २१,०६५।२५ USD भुक्तानी दिएको कुरामा विपक्षीले विवाद गरेको अवस्था देखिएन । यसरी प्रतीतपत्रमा निर्धारित शर्तअनुरूप विपक्षी ऋणी फर्मको तर्फबाट सामानको बिक्रीकर्तालाई निवेदक बैंकले सामानको मूल्य भुक्तानी गरेको प्रमाणित भए पछि सोहीको आधारमा उक्त सामान प्राप्त गर्ने विपक्षी फर्मले निवेदक बैंकबाट उक्त टि.आर कर्जा प्राप्त गरेको निर्विवाद प्रमाण मानिने हुँदा सोही कर्जाको बारेमा पुनः अर्को नयाँ लिखत हुनुपर्दछ, भन्ने कुरा प्रतीतपत्रको प्रक्रियाबाट हुने भक्तानी प्रक्रियाको मान्य प्रचलन र करारसम्बन्धी प्रचलित नेपाल कानूनको समेत विपरीत हुन जान्छ ।

१५. निवेदक बैंकले मिति २०५८।१०।१७ मा प्रत्यर्थीका नाममा कर्जा भुक्तानी सम्बन्धमा भनि अधिविकर्ष कर्जाको साँवा, अधिविकर्ष कर्जाको व्याज,

ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा र सोको व्याज समेत भुक्तानी गर्नु भनी पठाएको पत्रलाई प्रत्यर्थीले अन्यथा भन्न सकेको समेत नदेखिएको अवस्था समेतबाट विपक्षीले ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा प्राप्त गरी सो कर्जा उपभोग गरेको देखियो ।

१६. तसर्थ प्रतीतपत्र खोली सामान प्राप्त गरिसकेको अवस्था र विपक्षी फर्म (ऋणी उद्योग) को नाममा टि.आर.कर्जा (Trust Receipt Loan) (ऋण) कायम भई विपक्षी ऋणीले उक्त कर्जा प्राप्त गरी उपयोग गरेको देखिँदा विपक्षी फर्म (ऋणी) ले ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा लिएको आधिकारिक प्रमाण पेश हुन नआएको भन्ने गलत आधार लिई टि.आर. कर्जाको सम्बन्धमा निवेदक बैंकको दावी पुन नसक्ने भन्ने ऋण असूली न्यायाधिकरणको, मिति २०६२।६।१३ को निर्णय उल्टी गर्नुपर्नेमा सो लाई सदर गरेको हदसम्म ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको मिति २०६४।५।४ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुन्छ । अब उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार विपक्षी ऋणी उद्योग KBU Zenith ले निवेदक बैंकबाट रु.१३,३२,०००।- ट्रष्ट रिसिप्ट कर्जा प्राप्त गरेको भन्ने सम्बन्धमा निवेदक बैंकबाट वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेश भएको देखिँदा सोलाई समेत आधार प्रमाण मानी पुनः निर्णय गर्नु भनी प्रत्यर्थी ऋण असूली पुनरावेदन न्यायाधिकरणको नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीलाई दिनु । यस अदालतको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या.ताहिर अली अन्सारी

इति संवत् २०६९ साल वैशाख ३ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : नारायणप्रसाद पौडेल

निर्णय नं.८८०९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
२०६७-CR-००९१

फैसला मिति: २०६९।१।१०।१

मुद्दा : ठगी ।

पुनरावेदक वादी: धुब तिमल्सिना समेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: हु वई सुङ्ग छुङ्ग सिचान चीन घर भई
काठमाडौं जिल्ला, का.म.न.पा. बानेश्वरस्थित
मिलन चोकमा डेरा गरी व्यापार गर्दै आएका
चिनिया नागरिक ब्रसुवु भन्ने We yu jiang

शुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री सत्यराज गुरुङ्ग

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

मा.न्या.श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा

- करारको शर्त पालन गरे, नगरेको सम्बन्धमा र त्यसबाट हुन गएको क्षति वा नोक्सानीको सम्बन्धमा करारसम्बन्धी ऐनले देवानी दायित्वको सिर्जना हुने अवस्था हुन्छ । शुद्ध रूपले करारीय दायित्व सम्बन्धमा परेको विवादको निरोपण पनि करार ऐनअनुरूप हुनुपर्ने हुन्छ । देवानी प्रकृतिको विवादलाई बलजपती फौजदारी प्रकृतिको विवादको सिर्जना गर्ने गराउने तर्फ लाग्नु उचित नहुने ।

(प्रकरण नं.५)

- दुबै पक्ष मिली राजीखुशीले गरेको करारको सम्बन्धमा, कपटपूर्वक (Fraudulently) करार भएको वा कुनै कानूनको उल्लंघन हुने गरी करार गरेको

वा एकले अर्को पक्षलाई भुक्त्याई वा जालसाजीपूर्वक करार गरेको अवस्थामा एकले अर्को पक्षलाई हानि पुऱ्याउने नियतले वा प्रारम्भदेखि नै ठग्ने अभिप्रायले कुनै करार गरेकोमा बाहेक फौजदारी दायित्वको सिर्जना हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

- कारारीय सम्भौताको परिपालनासँग सम्बन्धित देवानी दायित्वसम्बन्धी विवादलाई फौजदारी दायित्वको रूपमा प्रस्तुत गरी ठगीको कसूर कायम गर्नु कानून र न्यायको रोहमा नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठी

प्रत्यर्धी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।८।९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ :-

म समेतका जाहेरीमा उल्लिखित १० जना जाहेरवालाहरू पश्मिना व्यापारी हुँ । चाइनामा व्यापार गर्ने सिलसिलामा ब्रसवुसँग चिनजान भएको हो । निजले चीनबाट पश्मिना ल्याई दिने सम्बन्धमा निज ब्रसवु र मसमेतका जाहेरवालासँग बिभिन्न मितिमा सम्भौता भई हामीहरूबाट तपसीलबमोजिम रु. ४२,२४,६२५।- लगी पश्मिना समेत नमगाई हामीबाट लिएको पैसा समेत फिर्ता नगरी आलटाल गर्दै ठगी गरेको हुँदा कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्ने जाहेरी दरखास्त ।

तपसील

सुरज भट्टराई

सन् २८।०२।२००५ मा साँवा व्याज समेत

जम्मा रु. १,४५,०००।-

धुर्व तिमिल्लीना

सन् ७।०६।२००४, ३।१।०।२००५ र २८।०२।२००५ मा

साँवा व्याज समेतको

जम्मा रु. ४,६१,०००।-

धनपति भट्टराई

०३।१।०।२००४ मा साँवा व्याज समेत

जम्मा रु. २,०५,०००।-

अजित न्यौपाने

१५।०३।२००५ मा

रु. ४,८०,०००।-

रमेश विष्ट

०३।१।०।२००४ र ०९।१।०।२००४ मा गरी

जम्मा रु. ५,८५,०००।-

गौरी शर्मा

सन् २८।०१।२००५ मा

रु. ८२,५००।-

राजेन्द्र आचार्य

सन् २५।१।०।२००४, २८।१।०।२००४ मा गरी

जम्मा रु. ३,५०,५००।-

अर्जुन सापकोटा

सन् २५।०९।२००४, ०३।१।०।२००४ र २२।१।२००४ मा

समेत

जम्मा रु. ७,४८,१२५।-

विष्णु सापकोटा

३।१।०।२००५ मा लिएको

रु. २,९०,०००।-

केशव पौडेल

१।७।२।२००४ मा लिएको

रु. ८,७७,५००।-

जम्मा रु. ४२,२४,६२५।-

जाहेरी साथ पेश भएका सम्भौता पत्रहरू र प्रतिवादीबाट जिल्ला प्रहरी कार्यालयबाट लिएको नमूना हस्ताक्षर परीक्षणको लागि पठाइएको छ । सम्भौता पत्रमा प्रतिवादी ब्रसवुले गरेको हस्ताक्षर र नमूना हस्ताक्षर मिल्छ, मिल्दैन ? खुलाई पठाई दिन केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालालाई लेखेको पत्र र सो बमोजिम केन्द्रीय प्रहरी विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन मिसिल सामेल रहेको ।

जाहेरवालाहरूका नाममा भएका सम्झौता पत्रहरू मैले नै गरिदिएको हुँ । उक्त सम्झौता पत्रहरू चीनबाट पश्मिना धागो मगाई दिन निजहरूबाट जम्मा रु.४२,२४,६२५।- बराबरको रकम लगी सम्झौता पत्र गरी दिएको हुँ । मैले उक्त रकम जाहेरवालाहरूलाई दिनुपर्ने नै हो । म नेपालमा ०४।०७।२००३ मा आएको छु, मेरो भिषा १२।०७।२००४ सम्मको छ । म एक वर्ष देखि बिना इजाजत नेपालमा बस्दै आएको छु भन्ने समेत व्यहोराको ब्रसबु भन्ने We yu Jiang ले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको साविती बयान ।

प्रतिवादीले जाहेरवालाहरूबाट रु. ४२,२४६२५।- रकम लिई सम्झौता गरी पश्मिना समेत नमगाई पैसा समेत फिर्ता नगरी ठगी गरेको हो भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ भन्ने व्यहोराको भानुभक्त सिग्देलको कागज ।

अर्जुन सापकोटा समेत १० जनाको किटानी जाहेरी दरखास्त र प्रतिवादी we yu Jiang को साविती बयान समेतबाट प्रतिवादी We yu jiang ले जाहेरवालालाई चिनबाट पश्मिनाको धागो मगाई दिन्छु भनी बिभिन्न मितिमा रकम पैसा बुझी लिई पश्मिना समेत नमगाई जम्मा रु.४२,२४,६२५।- ठगी गरेको देखिन आएकोले मुलुकी ऐन, ठगीको महलको ४ नं. अनुसार सजाय गरी सोही ४ नं. अनुसार प्रतिवादीबाट जाहेरवालाहरूको रकम समेत भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग दावी ।

माथि उल्लिखित सबै सम्झौताबमोजिमको रकम मैले जाहेरवालालाई फिर्ता दिइसकेको छु । मैले पैसा फिर्ता दिएको प्रमाण पछि पेश गर्नेछु । अनुसन्धानको क्रममा लिइएको मेरो हस्ताक्षर नमूना देखाउंदा देखें, सो मेरो नै हो । व्यापारमा घाटा भएकोले मैले तिर्न सकिन भनी भनेको होइन मैले रकम तिरिसकेको छु । मैले नेपालमा बिहे गरेको छैन केटी साथी मात्र बनाएको छु भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी We yu jiang ले अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादीले जाहेरवालाको रकम लिई पश्मिना धागो ल्याई दिने भनी रकम लिएकोमा धागो नल्याई

दिइ रकम समेत फिर्ता नगरेकोले पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई निज प्रतिवादीलाई पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्नु भन्ने आदेश ।

प्रतिवादी we yu Jiang ले जाहेरवालाहरू अर्जुन सापकोटाको साँवा व्याजसहित रु.७,४८,१२५।- सुरज भट्टराईको रु.१,४५,०००।- धनपति भट्टराईको रु.२०,५००।- रमेश विष्टको रु.५,४८,१२५।- केशव पौडेलको रु.८,७७,५००।- ध्रुव तिमिल्सिनाको रु.४,६१,०००।- ठगी गरेको देखिएकोले निजलाई मुलुकी ऐन, ठगीको महलको ४ नं. बमोजिम बिगोबमोजिम जरीवाना र एक वर्ष कैद गरी जाहेरवालाहरूको बिगो भराई दिने ठहर्छ । जाहेरवालाहरू बिष्णुप्रसाद सापकोटा, राजेन्द्र आचार्य, गौरी शर्मा र अजित न्यौपानेको बिगोको हकमा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।१६ को फैसला ।

जाहेरी दरखास्त र अभियोगको व्यहोरा ठगीको परिभाषाभिन्न पर्दैन । सम्झौताबमोजिमको दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा सम्झौता पत्र अर्थात करारबमोजिमको दायित्व पूरा गराई पाऊँ भनी करार ऐन, २०५६ अनुसार फिराद दायर गर्नुपर्नेमा ठगीमा मुद्दा दायर गर्न मिल्दैन । जाहेरवालाले दावी गरेबमोजिमको सम्पूर्ण रकम मैले लिएको होइन । सम्झौताबमोजिमको सबै रकम मैले तिरिसकेको छु भनी मैले बयान पनि गरिसकेको अवस्थामा अर्जुन सापकोटा, सुरज भट्टराई, धनपति भट्टराई, रमेश विष्ट, केशव पौडेल र ध्रुव तिमिल्सिना समेतको बिगो ठगी गरेको ठहर गरी मलाई कैद र जरीवाना हुने गरी भएको २०६५।३।१६ को शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी सफाई पाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी We yu jiang को पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

अभियोग दावीबमोजिमको बिगो कायम गरी सम्पूर्ण बिगो ठगी गरेको ठहर गर्नु पर्नेमा धनपति भट्टराई र रमेश विष्टको दावीभन्दा कम बिगो कायम गरी र जाहेरवालाहरू गौरी शर्मा, राजेन्द्र आचार्य, बिष्णु सापकोटा तथा अजित न्यौपानेको बिगोको दावी नपुग्ने ठहर गरेको हदसम्म शुरु फैसलामा

चित्त नबुझेकोले अभियोग दावीबमोजिम विगो कायम गरिपाऊँ भन्ने नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट परेको पुनरावेदन पत्र र प्रतिवादी वि.यू.जिङ्गको पुनरावेदन पत्र एक अर्कालाई परस्परमा सुनाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।७।२४ को आदेश ।

यसमा जाहेरवालाहरू र प्रतिवादीबीच भएको व्यवहारलाई ठगीको कसूर कायम गर्न मिलेन । ठगीको कसूर ठहर गरी प्रतिवादी We yu jiang लाई सजाय गर्ने ठहर गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।१६ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै प्रतिवादीले ठगीको अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ । जाहेरवालाहरू र प्रतिवादीबीच भएको कारोवार वा व्यहोरालाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत मुद्दा दुनियावादी भई चलन सक्ने प्रकृतिको देखिएकोले सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम सरोकारवाला व्यक्तिहरूलाई भिकाई निजहरूले सकार गरेमा वादी पक्ष कायम गरी यही मुद्दाको मिसिलबाट प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही र किनारा गरी दिने समेत ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको २०६६।८।१९ को फैसला ।

प्रतिवादी र जाहेरवालाहरू बीच भएको सम्झौताअनुसार प्रतिवादीले जाहेरवालाहरूलाई आफू चिनिया नागरिक भएको कारण आवश्यक पर्ने पश्मनाको धागो उपलब्ध गराई दिनेछु भनी विश्वासमा पारी सामान नै नल्याई जाहेरीमा उल्लिखित जाहेरवालाहरूको जम्मा रु.४२,२४,६२५।- रकम लिई कागज समेत गरेको छ । प्रतिवादीले मौकामा बयान गर्दा आफूले जाहेरवालाहरूलाई चीनबाट पश्मनाको धागो मगाई दिनेछु भनी विभिन्न मितिमा जाहेरवालाहरूबाट रकम लिएको छ । सो रकम लिएपछि सामान पनि ल्याई दिएको छैन र रकम पनि फिर्ता गरेको छैन भनी कसूरमा साविती भई बयान गरेको अवस्था छ । यसरी कुनै काम गरिदिनेछु भनी कसैलाई विश्वासमा पारी रकम लिनु खानु गरिन्छ र त्यस्तो विश्वास दिलाएको काम गरिँदैन भने त्यस्तो कार्यलाई

मुलुकी ऐन, ठगीको १ नं. को परिभाषाभिन्न पर्ने हुँदा प्रतिवादीलाई सफाई दिने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले प्रतिवादी ब्रसवु भन्ने We yu jiang ले जाहेरवालाहरूलाई विश्वासमा पारी आफूसँग नभएको पश्मना धागो छ, भनी गफलतमा पारी रकम लिई सामान नल्याएको भनी अनुसन्धानको क्रममा आरोपित कसूरमा सावित भएको छ । दुई पक्षीबीच भएको सम्झौता उल्लंघन भएमा करारीय दायित्व सिर्जना हुने हुँदा प्रतिवादीले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने गरी ठगीको महलको १ नं. मा उल्लिखित कानूनको गलत व्याख्या गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ । अतः पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दावीबमोजिम ठगीको सजाय कसूरमा सजाय गरियोस् भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान उपन्यायाधिवक्ताले गर्नुभएको बहस सुनी पुनरावेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल समेत अध्ययन गरी हेर्दा, पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ, सक्दैन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी चिनिया नागरिक ब्रसवु भन्ने We yu jiang ले चीनबाट पश्मना मगाई दिनेछु भनी जाहेरवालाहरूबाट जम्मा रु.४२,२४,६२५।- लिई खाई कबोल गरेअनुसारको सामान नमगाई ठगी गरेकोले मुलुकी ऐन, ठगीको महलको १ नं. बमोजिमको कसूरमा सोही महलको ४ नं. अनुसार सजाय गरी ठगी गरेको उक्त रकम प्रतिवादीबाट जाहेरवालाहरूलाई दिलाई भराई पाऊँ भन्ने अभियोग माग दावी रहेको पाइन्छ ।

३. प्रतिवादी ब्रुसवु भन्ने We yu Jiang र जाहेरवालाहरूबीच भएको मिसिल संलग्न सम्झौता पत्र हेर्दा यी प्रतिवादी we yu jiang ले सन् ३१०१२००४ मा धनपति भट्टराईसँग रु.८५,०००।-, ३ अक्टोबर २००४ मा रमेश विष्टसँग रु.२,००,०००।- र ९ अक्टोबर २००४ मा रु.१,००,०००।-, केशव पौडेलसँग १७ डिसेम्बर २००४ मा रु.६,५०,०००।- अर्जुन सापकोटासँग २५ सेप्टेम्बर २००४ मा रु.१,००,०००।, ध्रुव तिमिल्सिनासँग २७६।२००४ मा रु.५०,०००।-, ३१।१०।२००४ मा रु.१,००,०००।-, २८।२।२००५ मा रु.१,००,०००।- अर्जुन सापकोटासँग २२।१२।२००४ मा रु.१,१५,०००।-, ८।१२।२००४ मा रु.१,००,०००।- र ३ अक्टोबर २००४ मा रु.१,२५,०००।- सुरज भट्टराईसँग २८।२।२००५ मा रु.१,००,०००।- रकम बुझी लिई सहीछाप गरेको देखिन्छ। प्रतिवादी We yu jiang ले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा जाहेरवालासँग आफूले पश्मनाको धागो भिकाई दिने सम्झौता गरेको कुरा स्वीकार गरेको पाइन्छ। प्रतिवादी र जाहेरवालाहरू बीच भएको उक्त सम्झौतापत्रमा लागेको प्रतिवादीको सहिछाप जाँच गर्न पठाएकोमा सम्झौता पत्रमा लागेको प्रतिवादीको सहिछाप सट्टे भएको व्यहोरा केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान, प्रयोगशालाको मिति २०६२।५।२२ को प्रतिवेदनबाट देखिँदा प्रतिवादी र जाहेरवालाहरू बीच भएको सम्झौतापत्रमा विवाद गर्नुपर्ने अवस्था रहेन।

४. यसरी प्रतिवादी We yu jiang र जाहेरवालाहरूका बीच पश्मना आपूर्ति गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न मितिमा सम्झौता (Agreement) भई प्रतिवादीले जाहेरवालाहरूबाट केही रकम लिएकोमा शर्तबमोजिम पश्मना उपलब्ध गराएको पाइँदैन। सामान खरीद गर्ने, आपूर्ति गर्ने, पैठारी गर्ने र सोबापत रकम लिने दिने शर्त राखी दुई पक्षहरूबीच भएको उक्त सम्झौता वस्तु बिक्रीसम्बन्धी विशेष करारअन्तर्गत पर्दछ। यस प्रकारको व्यापारिक करार वा सम्झौताका शर्तहरू करार वा सम्झौताका पक्षहरूले पालना गर्नु पर्दछ। आफूले कबूल गरेका शर्तहरू पालना नगरेको अवस्थामा शर्त परिपालना गराउनको लागि मर्का पर्ने पक्षले

करार ऐन, २०५६ बमोजिम करार परिपालना गर्नको लागि र अर्कोपक्षले सम्झौताको शर्त पालन नगरेबाट अर्थात् आफूलाई पर्न गएको नोक्सानीको सम्बन्धमा समेत कानूनबमोजिम क्षतिपूर्तिलगायतको न्यायिक उपचारको अवलम्बन गर्न सक्नु पर्ने हुन्छ।

५. यसरी करारको शर्त पालन गरे, नगरेको सम्बन्धमा र त्यसबाट हुन गएको क्षति वा नोक्सानीको सम्बन्धमा करार सम्बन्धी ऐनले देवानी दायित्वको सिर्जना हुने अवस्था हुन्छ। शुद्ध रूपले करारीय दायित्व सम्बन्धमा परेको विवादको निरोपण पनि करार ऐन अनुरूप हुनुपर्ने हुन्छ। देवानी प्रकृतिको विवादमा बलजपती फौजदारी प्रकृतिको विवादको सिर्जना गर्ने गराउने तर्फ लाग्नु उचित हुँदैन। ठगीसम्बन्धी कानूनको उद्देश्य पनि त्यो होइन।

६. दुवै पक्ष मिली राजीखुशीले गरेको करारको सम्बन्धमा, कपटपूर्वक (Fraudulently) करार भएको वा कुनै कानूनको उल्लंघन हुने गरी करार गरेको वा एकले अर्को पक्षलाई भुक्त्याई वा जालसाजीपूर्वक करार गरेको अवस्थामा एकले अर्को पक्षलाई हानि पुऱ्याउने नियतले वा प्रारम्भदेखिनै ठग्ने अभिप्रायले कुनै करार गरेकोमा बाहेक फौजदारी दायित्वको सिर्जना हुन सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दामा त्यस्ता तत्वहरूको विद्यमानता देखिँदैन।

७. करारका पक्षहरूको निजी दायित्वको सम्बन्धमा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत ठगी मुद्दा दायर हुन आएको पाइँन्छ। यसरी प्रतिवादी र जाहेरवालाहरूका बीच भएको करारीय सम्झौताको परिपालनासँग सम्बन्धित देवानी दायित्वसम्बन्धी विवादलाई फौजदारी दायित्वको रूपमा प्रस्तुत गरी प्रतिवादीउपर ठगीको कसूर कायम गर्नु कानून र न्यायको रोहमा समेत मिल्ने देखिँदैन।

८. अतः प्रतिवादी ब्रुसवु भन्ने we yu jiang ले ठगीको कसूर ठहराई गरेको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी भै प्रतिवादीले ठगी तर्फको अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहऱ्याई प्रतिवादी र जाहेरवालाहरूबीच भएको करारीय दायित्वसम्बन्धी विवाद दुनियावादी देवानी विवादको रूपमा जाहेरवालाहरू वादी भई चलनसक्ने प्रकृतिको

देखिएकोले सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम जाहेरवालाहरूलाई भिकार्ने निजहरूले सकार गरेमा वादी पक्ष कायम गरी प्रस्तुत मुद्दाको मिसिलबाट प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही र किनारा गरी दिने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको मिति २०६६।८।९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।
उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती
इति संवत् २०६९ साल वैशाख १० गते रोज १ शुभम
इजलास अधिकृत : हरि कोइराला

निर्णय नं.८८१०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
२०६७-WO-११८०
आदेश मिति: २०६९।१।१२।३
विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश।
निवेदक: भ्पापा जिल्ला, मेचीनगर नगरपालिका वडा
नं. १० घर भई काँकरभिटा उच्च माध्यमिक
विद्यालय मेचीनगर भ्पापाको माध्यमिक
शिक्षक प्रथम श्रेणीको पदबाट अवकाश प्राप्त
पुण्यप्रसाद खरेल
विरुद्ध
विपक्षी: विद्यालय शिक्षक कितावखाना, छाउनीमार्ग
काठमाडौं समेत

- पेश गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्र, नागरिकताको प्रमाणपत्र वा वैयक्तिक विवरणअनुसार अभिलेखहरूमा फरक-फरक जन्ममिति उल्लेख भएको

पाइएमा जुनबाट पहिला अवकाश पाउने हो, सोही जन्ममिति मान्नुपर्ने र सोही मितिबाट अवकाश मिति निर्धारण गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.५)

- आधिकारिक निकायबाट अवकाश पत्र नदिई साविकबमोजिम नै नियमित रुपमा काम गरेको अवधिको तलव, भत्ता नपाउने भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.६)

- अविच्छिन्न रुपमा आफू कार्यरत विद्यालयमा रुजु हाजीर भै अध्यापन गरी आएको अवधिको नियमानुसार पाउने तलव, भत्तालगायतको अन्य सुविधा समेत पाउने नै हुँदा काम गरेको अवधिको खाइपाई सकेको तलव, भत्ता एवं सञ्चयकोष कट्टी रकम निवेदकलाई प्राप्त हुने औषधि उपचारको रकमबाट कट्टा गरी असूल गर्ने कार्य कानूनसम्मत र न्यायपूर्ण देखिन नआउने।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता हरिप्रसाद उप्रेती
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी
घिमिरे

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३१, १३१(१)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

म निवेदक मिति २०२८।१।२ देखि नि.मा.वि. शिक्षकको रुपमा शिक्षण पेशामा सेवा प्रवेश गरी हाल मा.वि.प्रथम तहको शिक्षक पदमा कार्यरत रही

अध्यापन गर्दै आएको थिएँ । मेरो उमेर ६० नपुगेसम्म शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ३१ ले कार्यरत् रहन पाउने हक प्रदान गरेको छ । मेरो जन्ममिति २००७ साल चैत्र २५ गते भएको हुनाले २०६७ साल चैत्र २४ गतेसम्म कार्यरत् रहन पाउने विश्वासका साथ आफ्नो पदीय कर्तव्यमा जुटिरहेकोमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयले मलाई मिति २०६७/११/१५ मा बुझाएको पत्रमा तपाईंले पेश गर्नु भएको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिको आधारमा तपाईंको उमेर शिक्षा नियमावली, २०५९ को छैठौँ संशोधन लागू भएको मिति २०६७/०१/९ अगावै ६० वर्ष पूरा भइसकेको हुँदा उक्त नियमावलीको नियम १३१ मा भएको संशोधित व्यवस्था यस कार्यालयको मिति २०६७/११/१५ को निर्णयानुसार संशोधित नियमावली लागू भएको मिति २०६७/०१/९ देखि नै लागू हुने गरी माध्यमिक शिक्षक प्रथम श्रेणीको शिक्षक पदबाट अनिवार्य अवकाश गरिएको व्यहोरा अनुरोध छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएकोमा जिल्ला शिक्षा कार्यालयको उक्त पत्र प्राप्त गर्दासम्म पनि म निवेदक २०६७ चैत्र २४ गते सम्म कार्यरत् रहन पाउने विश्वासका साथ सेवारत् रही आएको थिएँ ।

उक्त पत्र प्राप्त भएका दिनसम्म म आफू कार्यरत् रहेको विद्यालयमा रुजू हाजीर रही आएकोमा कितावखानाको मिति २०६७/१२/२१ को जिल्ला शिक्षा कार्यालयलाई सम्बोधन गरी मलाई बोधार्थ दिइएको पत्रबाट मिति २०६६/१२/२३ देखि मिति २०६७/०१/९ सम्म बढी अवधि कार्य गरी बुझेको तलव र सञ्चयकोष कट्टी रकम रु.२,०८,३७०।०६ औषधि उपचारबाट कट्टा गरी हिसाव किताव मिलान गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरियो । उक्त पत्र प्राप्त भएपछि मैले जिल्ला शिक्षा कार्यालयको मिति २०६७/११/१५ को पत्रबाट २०६७/०१/९ देखि लागू हुने गरी अवकाश पाएको अवस्थामा के कति कारणले रकम कट्टा गरेको हो भनी सोधखोज गर्दा एस.एल.सी. को प्रमाणपत्रमा जन्ममिति ५ अप्रील १९५० रहेको हुनाले सो मितिबाट उमेर गणना गर्दा २०६६/१२/२२ मा नै ६० वर्ष उमेर पूरा हुने भएकोले बढी समय काम गरी खाएको

तलव भत्ता तथा सञ्चयकोष कट्टीबाटको रकम असूलउपर गर्नुपर्ने भएकाले तपाईंले पाउने औषधि उपचारबाटको रकम कट्टा गरी हिसाव मिलान गरिएको हो भन्ने कुरा अनौपचारिक रूपमा जानकारी गराइयो ।

तसर्थ, विपक्षी कितावखानाबाट मिति २०६७/१२/२१ को पत्र लगायत विपक्षीहरूबाट कुनै निर्णय गरेको भए सो समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकले खाईपाई आएको कुनै पनि सुविधा कट्टा नगरी नियमानुसार खान पाउने सम्पूर्ण रकम भुक्तानी दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८/३/१२ को आदेश ।

कुनै पनि स्थायी शिक्षक ६० वर्षको उमेरसम्म सेवामा रहन पाउने व्यवस्थामा द्विविधा नभएपनि उनीहरू कुन मितिमा ६० वर्ष पुग्ने भन्ने तथ्य मुख्य हुन आउँछ । निवेदकले जिल्ला शिक्षा कार्यालय, भापामार्फत् प्रमाणित गराई पेश गरेको व्यक्तिगत फाइलमा रहेका कागजातमध्ये २०२४ सालको एस.एल.सी. परीक्षाको प्रमाणपत्रमा जन्ममिति ५ अप्रील १९५० अर्थात् वि.सं. २००६/१२/२३ रहेको छ भने त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट २०३३ मा उत्तीर्ण Diploma in Education को ट्रान्स्क्रिप्टमा निवेदकको जन्ममिति २००७/१२/२५ उल्लेख भई जन्ममितिमा फरक परेको देखिन्छ । यसरी फरक परेको अवस्थामा पहिले अवकाश हुने जन्ममितिको आधारमा उमेरको गणना गरिने शिक्षा नियमावली, २०५९ (छैठौँ संशोधनसहित) को नियम १३१ मा व्यवस्था रहेको छ । शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रमध्ये पनि एस.एल.सी. को प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिलाई आधार मान्नुपर्ने सर्वमान्य व्यवस्थाको आधारमा समेत यस कितावखानाको मिति

२०६७१२२१ को निर्णयानुसार निजको एस.एल.सी. को प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममिति २००६१२२३ को कायम गरी सो बमोजिम ६० वर्षको अवकाश पुग्ने मिति २०६६१२२३ कायम गरिएको र त्यसपछि मिति २०६७१०१९ सम्मको पाएको तलबलगायतका सुविधा कट्टा गरिएकोले बढी रकम लिन पाउने ईच्छा राखी दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ । वास्तविक भन्दा अर्कै उमेर ढाँटी वा अर्कै उमेर देखाई गरेको सेवा गैरकानूनी र त्यस्तो गैरकानूनी सेवाबापत पाएको तलब ग्रेडसमेत कानूनविपरीत हुने भएकोले काम गर्न नपाउने अवधिमा पाएको तलब भत्तालाई यस किताबखानाको मिति २०६७१२२१ को निर्णयानुसार कट्टा गरिएकोले गैरकानूनी कार्य भन्न मिल्दैन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विद्यालय शिक्षक, किताबखानाको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकले जिल्ला शिक्षा कार्यालय भद्रपुर, भ्नापाबाट मिति २०६७१११५ गते अनिवार्य अवकाश पाएको कुरालाई स्वीकार गरी त्यसबाट पाउने सुविधा उपभोगको कारवाहीमा अगाडि बढेको देखिन्छ । निज विपक्षीको व्यक्तिगत विवरण भर्ने सम्पूर्ण दायित्व निजकै भएकोमा निजले सिटरोल भर्दा जन्ममिति २००७ चैत्र २५ गते र सोही सिटरोलको आधारमा ६० वर्ष उमेर पुग्ने मिति २०६७१२२४ गते उल्लेख गरेको पाइन्छ । निजले सोही सिटरोलमा शैक्षिक योग्यताको महलमा एस.एल.सी. परीक्षाको परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, एस.एल.सी. बोर्डबाट दिएको देखिन्छ र स्नातक सम्मको शैक्षिक योग्यता रहेको देखिन्छ । निजले जन्ममिति २००७१२२५ लेखे पनि निजकै निवेदनमा सन् १९५०, अप्रील ५ मा जन्ममिति भएको किताबखानामा एस.एल.सी. को प्रमाणपत्र पेश गरेको छ । सो जन्ममितिमा कुनै सुधार गर्नुपर्ने भए त्यस विषयमा कहिँ कतै केही उल्लेख नगरी जन्ममिति सम्म सच्याएको कुरा उल्लेख गरेको पाइदैन । सो कुरालाई निजले स्वीकार गरेको रिट निवेदनबाटै देखिन्छ । निवेदकको वि.एड.को ट्रान्सक्रिप्टमा उल्लिखित जन्ममिति र नागरिकताको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित

उमेरका आधारमा २०६७१२२४ गतेसम्म कार्यरत् रहन पाउने विश्वासका साथ कार्यरत् रहेको थिए भन्नुले नै निजको जन्ममिति किताब खानाको रेकर्डमा सन् १९५० अप्रील ५ रहेको छ । यसरी जन्ममिति नै यकीन छुँदाछुँदै सेवा प्रवेशको मुख्य आधार एस.एल.सी. बोर्ड र एस.एल.सी. बोर्डबाट नै अन्य परीक्षामा सामेल हुने निजको खुड्किलोको आधारस्तम्भ र शिक्षक जस्तो मर्यादित पेशामा बसेको व्यक्तिलाई अनिवार्य अवकाशको जानकारी थिएन भन्नु उपयुक्त हुँदैन । यसरी निवेदकले आफ्नो अनिवार्य अवकाशको समय जानकार हुँदाहुँदै २०६७१२२४ गतेसम्म सेवा गर्न पाउने विश्वासमा थिए भन्नु उपयुक्त देखिदैन । विपक्षी निवेदकले शुरु नियुक्ति २०२८११२ मा थेचम्मु नि.मा.वि. ताप्लेजुङ्मा नियुक्ति पाएको देखिन्छ । निजले जिल्लान्तर सरुवा गरी यस विद्यालयमा २०५११२२८ मा आएको र २०५३११३ मा सिटरोल भर्दा आफू अनुकूलको जन्ममिति राखी अगाडिको जन्ममितिलाई बेवास्ता गरेको भन्ने समेत व्यहोराको काकरभिद्रा उच्च माध्यमिक विद्यालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदकले आफूले २०६७१२२४ सम्म सेवामा कार्यरत् रहन पाउनु पर्ने दावी गरेको सन्दर्भमा शिक्षा नियमावली, २०५९ को (छैठौँ संशोधनको) नियम १३१ को स्पष्टीकरणमा शिक्षकको उमेर गणना गर्दा निजले सेवा प्रवेश गर्दा पेश गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्रमा किटिएको, नागरिकतामा किटिएको वा निजले सेवा प्रवेश गर्दा भरेको वैयक्तिक तथा नोकरी विवरण (सिटरोल) मा लेखिएको जन्ममिति वा वर्षमा हुन आएको उमेरमध्ये जुन उमेरबाट निज पहिला अवकाश हुन्छ सोही आधारमा गणना गरिनेछ, भन्ने उल्लेख भएको छ । निवेदकलाई सेवाबाट अवकाश दिने सम्बन्धमा मिति २०६७१०१९ मा शिक्षा नियमावली, २०५९ को छैठौँ संशोधन लागू भए पछि संशोधित नियमबमोजिम शिक्षकहरूको अनिवार्य अवकाशको लागि सेवा अवधि गणना गर्दा निजको प्रवेशिका परीक्षाको प्रमाणपत्रका आधारमा निजको उमेर मिति २०६७१०१९ पूर्व नै ६० वर्ष पूरा भएको

पाइएको हुँदा निजलाई सोही नियमावली संशोधन लागू भएको मितिदेखि लागू हुने गरी यस कार्यालयको मिति २०६७१११५ को निर्णयले अनिवार्य अवकाश दिइएको हो । संशोधित नियमबमोजिम जिल्लाका सम्पूर्ण शिक्षकहरूको उमेर गणनाको लागि आवश्यक कागजात भिकाई यकीन गर्न समय लागेको हुँदा नियमावली संशोधन हुनासाथ निजलाई अवकाश दिन नसकिएको हो । निजको यस कार्यालयमा रहेको अभिलेखमा शैक्षिक योग्यतामा स्नातक तहको प्रमाणपत्रका आधारमा जन्ममिति कायम भएको, निज शिक्षक स्वयंले शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम ११७ को उपनियम (१) र (२) बमोजिमको फाराम भरी विद्यालयमार्फत् यस कार्यालयमा ९ महिना अगावै बुझाउनु पर्नेमा सो नगरेको र निजलाई आफ्नो जन्ममिति यकीन हुँदाहुँदै पनि समयमा जानकारी नगराई चुपचाप बसेको हुँदा निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी गरी रहनु पर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला शिक्षा कार्यालय, भ्नापाको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेतीले निवेदकको नागरिकता अनुसार जन्ममिति २००७१२२५ गते भएको हुँदा २०६७१२२४ गते ६० वर्ष पुगी अनिवार्य अवकाश पाउने हो । जिल्ला शिक्षा कार्यालय, भ्नापाबाट निवेदकलाई मिति २०६७१११५ मा बुझाएको पत्रमा २०६७१०१९ देखि लागू हुने गरी अनिवार्य अवकाश गरिएको व्यहोरा उल्लेख गरिएको रहेछ । विपक्षीमध्येको विद्यालय शिक्षक कितावखानाले २०६६१२२३ देखि २०६७१०१९ सम्म बढी अवधि कार्य गरी बुझेको तलव र सञ्चयकोष कट्टी रकम रु. २,०८,३७०।०६ निवेदकको औषधि उपचार खर्चबाट कट्टा गरी हिसाव मिलान गरिएको भन्ने कुरा २०६७१२२९ को पत्रद्वारा जानकारी गराएकोले निवेदकले काम गरेबापतको पारिश्रमिकबापतको तलव भत्ता कट्टा गर्नु श्रमसम्बन्धी विधिशास्त्रीय मान्यताविपरीत हुने भएकोले विपक्षी शिक्षक

कितावखानाको मिति २०६७१२२९ को पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरियोस् भन्ने व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी विद्यालय शिक्षक कितावखाना समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी घिमिरेले विपक्षी निवेदकले एस.एल.सी.को प्रमाणपत्रमा जन्ममिति २००६१२२३ उल्लेख गरेको हुँदा २०६६१२२२ गते ६० वर्ष उमेर पूरा भई अनिवार्य अवकाश पाउने कुराको जानकारी हुँदा हुँदै गैरकानूनी रूपमा सेवा गरेबापतको तलवभत्ता एवं सञ्चयकोष कट्टी रकम समेत निजको औषधोपचार रकमबाट कट्टा गरी हिसाव मिलान गर्ने गरी विद्यालय शिक्षक कितावखानाको निर्णय कानूनसम्मत् भएकोले विपक्षी निवेदकले दिएको प्रस्तुत निवेदन खारेज गरियोस् भन्ने समेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुवै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस सुनी निवेदन सहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा नागरिकताको प्रमाणपत्रमा आफ्नो जन्ममिति २००७१२२५ भएको हुँदा २०६७१२२४ मा ६० वर्ष पुगी अनिवार्य अवकाश पाउनु पर्नेमा जिल्ला शिक्षा कार्यालय, भ्नापाले २०६७१०१९ देखि लागू हुने गरी निवेदकलाई अनिवार्य अवकाश दिइयो । विपक्षी विद्यालय शिक्षक कितावखानाले मिति २०६६१२२३ देखि २०६७१०१९ गतेसम्म बढी अवधि कार्य गरी बुझेको तलव, भत्ता र सञ्चयकोष कट्टी रकम समेत रु. २,०८,३७०।०६ मैले नियमानुसार पाउने औषधि उपचार रकमबाट कट्टा गर्ने जानकारी मिति २०६७१२२९ को पत्रद्वारा गराइयो । विपक्षी विद्यालय शिक्षक कितावखानाको मिति २०६७१२२९ को पत्र उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकले खाइपाइ आएको तलव, भत्ता एवं अन्य सुविधा कट्टा नगरी भुक्तानी दिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग दावी रहेको पाइन्छ ।

३. निवेदक काँकरभिट्टा उच्च माध्यमिक विद्यालय मेचीनगर, भ्नापामा २०६७१०१९ गतेसम्म अविच्छिन्न रूपमा अध्यापन गरेको भनी निज कार्यरत् विद्यालयको मिति २०६७११२६ को मिसिल संलग्न सिफारिश पत्रबाट देखिन्छ। विद्यालय शिक्षक कितावखानाले जिल्ला शिक्षा कार्यालय, भ्नापालाई सम्बोधन गरी निवेदकलाई बोधार्थ दिइएको च.नं. ३७६१, मिति २०६७१२२१ को मिसिल संलग्न पत्र हेर्दा काँकरभिट्टा उच्च मा.वि.बाट सेवा निवृत्त शिक्षक पुण्यप्रसाद खरेलले मिति २०६६१२२३ देखि २०६७१०१९ सम्म बढी अवधि कार्य गरी बुभेको तलव, भत्ता एवं सञ्चयकोष कट्टी रकम रु.२,०८,३७०।०६ निजले पाउने औषधि उपचार रकमबाट कट्टा गरी हिसाव मिलान गरिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ।

४. यी निवेदक पुण्यप्रसाद खरेलले सेवा प्रवेश गर्दा पेश गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममिति को आधारमा निजको उमेर शिक्षा नियमावली, २०५९ को छैठौँ संशोधन लागू भएको मिति २०६७१०१९ अगावै ६० वर्ष पूरा भैसकेको हुँदा उक्त नियमावलीको नियम १३१ मा भएको संशोधित व्यवस्थाबमोजिम जिल्ला शिक्षा कार्यालय, भद्रपुर, भ्नापाको २०६७१११५ को निर्णयअनुसार २०६७१०१९ गतेदेखि लागू हुने गरी माध्यमिक तहको प्रथम श्रेणीको शिक्षक पदबाट अनिवार्य अवकाश गरिएको मिसिल संलग्न मिति २०६७१११५ को पत्रबाट देखिन्छ।

५. शिक्षा नियमावली, २०५९ लागू हुने यी निवेदकले सो नियमावलीको व्यवस्था मान्नुपर्ने नै हुन्छ। शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३१(१) अनुसार कुनै शिक्षकको उमेर ६० वर्ष पूरा भएपछि निजलाई विद्यालयको सेवाबाट अवकाश दिने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। सोही नियमावलीको स्पष्टीकरणमा उल्लेख भएअनुसार शिक्षकको उमेर गणना गर्दा निजले सेवा प्रवेश गर्दा पेश गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्रमा किटिएको जन्म दिन वा वर्षबाट हुन आएको उमेर वा नागरिकताको प्रमाणपत्रमा किटिएको जन्म दिन वा वर्षबाट हुन आएको उमेर वा निजले सेवा प्रवेश गर्दा भरेको वैयक्तिक नोकरी विवरण

(सिटरोल) मा लेखिएको जन्ममिति वा वर्षबाट हुन आएको उमेरमध्ये जुन उमेरबाट निज पहिले अवकाश हुन्छ सोही आधारमा गणना गरिनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। निवेदक पुण्यप्रसाद खरेलले सेवा प्रवेश गर्दा पेश गरेको एस.एल.सी. को प्रमाणपत्रमा निजको जन्ममिति २००६१२२३ उल्लेख भएको पाइन्छ भने निजको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा जन्ममिति २००७१२२५ उल्लेख भएको देखिन्छ। शिक्षा नियमावली, २०५९ को नियम १३१(१) को स्पष्टीकरणअनुसार शिक्षकले पेश गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्र, नागरिकताको प्रमाणपत्र वा वैयक्तिक विवरणअनुसार अभिलेखहरूमा फरक-फरक जन्ममिति उल्लेख भएको पाइएमा जुनबाट पहिला अवकाश पाउने हो, सोही जन्ममिति मान्नुपर्ने र सोही मितिबाट अवकाश मिति निर्धारण गर्नुपर्ने हुन्छ।

६. सार्वजनिक विद्यालयमा कार्यरत् शिक्षकहरूको अभिलेख दुरुस्त राखी अनिवार्य अवकाश हुने शिक्षक कुन मितिबाट अवकाश हुने हो ? सो कुराको अग्रिम जानकारी सम्बन्धित शिक्षक एवं निज कार्यरत् विद्यालयलाई दिनु गर्ने दायित्व रहेको विपक्षी विद्यालय शिक्षक कितावखानाले आफ्नो दायित्व समयमै पूरा गरेको देखिएन। आफूले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा मिति २०६७१०१९ गतेसम्म विद्यालयमा रुजु हाजीर भै सेवा गरी आएका यी निवेदकले २०६६१२२३ देखि २०६७१०१९ सम्म काम गरेको तलव वा पारिश्रमिक पाउनु पर्ने नै हुन्छ। आधिकारिक निकायबाट अवकाश पत्र नदिई साविकबमोजिम नै नियमित रूपमा काम गरेको अवधिको तलव, भत्ता नपाउने भन्न मिल्ने हुँदैन। यस्तो अवस्थामा बढी अवधि कार्य गरी निजले बुभेको तलव, भत्ता एवं सञ्चयकोष कट्टी रकम निजले कानूनबमोजिम प्राप्त गर्ने औषधि उपचार रकमबाट कट्टा गरी हिसाव मिलान गर्ने गरी विद्यालय शिक्षक कितावखानाको मिति २०६७१२२१ को पत्र प्राकृतिक न्याय र श्रमसम्बन्धी विधिशास्त्रीय मान्यताविपरीत रहेको छ।

७. यी रिट निवेदक आफू कार्यरत् विद्यालयमा २०६७१०१९ सम्म हाजीर रही अध्यापन गरेको र

विद्यालयले पनि अध्यापन गराएको तथ्यमा विवाद देखिएन । यी निवेदक आफू कार्यरत विद्यालयमा हाजीर रही सेवा गर्दै रहेको अवस्थामा निवेदकलाई जिल्ला शिक्षा कार्यालय, भ्नापाको मिति २०६७१११५ को निर्णयले २०६७१०१९ गतेदेखि लागू हुने गरी माध्यमिक तहको प्रथम श्रेणीको शिक्षक पदबाट अनिवार्य अवकाश सम्बन्धी पत्र बुझाएको देखिन्छ । निवेदकले सेवा प्रवेश गर्दा पेश गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिअनुसार निजको अवकाश मिति २०६६१२२३ भए पनि निवेदक मिति २०६७१०१९ सम्म अविच्छिन्न रूपमा आफू कार्यरत विद्यालयमा रुजु हाजीर भै अध्यापन गरी आएकोले निजले सो अवधिको नियमानुसार पाउने तलव, भत्ता लगायतको अन्य सुविधा समेत पाउने नै हुन्छ । यसरी विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकले काम गरेको अवधिको खाई पाई सकेको तलव, भत्ता एवं सञ्चयकोष कट्टी रकम निवेदकलाई प्राप्त हुने औषधि उपचारको रकमबाट कट्टा गरी असूल गर्ने कार्य कानूनसम्मत र न्यायपूर्ण देखिन आएन ।

८. तसर्थ, यी रिट निवेदकले मिति २०६६१२२३ देखि २०६७१०१९ सम्म काम गरेको अवधिको खाई पाई सकेको तलव, भत्ता र अन्य सुविधा निवेदकले नियमानुसार पाउने औषधोपचार रकमबाट कट्टा गर्ने गरी विद्यालय शिक्षक किताबखानाको मिति २०६७१२२९ को पत्र एवं सो सम्बन्धी अन्य कामकारवाही समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । निवेदकले काँकरभिट्टा उच्च माध्यमिक विद्यालयमा २०६७१०१९ सम्म रुजु हाजीर भै काम गरेको अवधिको निजले खाईपाई आएको तलव, भत्ता एवं अन्य कुनै पनि सुविधाको रकम कट्टा नगरी निवेदकले पाउने औषधोपचारको सम्पूर्ण रकम भुक्तानी दिनु भनी विपक्षी विद्यालय शिक्षक किताबखाना समेतको नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल वैशाख १२ गते रोज ३ शुभम्.

इजलास अधिकृत : हरि कोइराला

निर्णय नं.८८११

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
२०६५- CI- ०५२८
फैसला मिति: २०६८।७।२३।४
मुद्दा : निर्णय बदर एवं दाखिल खारेज दर्ता
कायम ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. २ लाजिम्पाट
बस्ने प्रेमदास प्रकाशको मु.स. गर्ने ऐ. ऐ.
बस्ने शोभादेवी प्रकाश समेत
विरूद्ध

प्रत्यर्था वादी: वैतडी जिल्ला, पुचौडीघण्ट गाउँ विकास
समिति बसन्तपुर घर भई हाल काठमाडौं
जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा
नं. २ बस्ने रश्मीदेवी बम

शुरू फैसला गर्ने :-

मा.जि.न्या.श्री भरतप्रसाद अधिकारी

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री दुर्गाप्रसाद उप्रेती

मा.न्या.श्री हरिप्रसाद घिमिरे

- दाइजो पेवाबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको ५ नं. को कानूनी व्यवस्था समेतले आफूखुश गर्न पाउने ।
(प्रकरण नं.४)
- आफूले बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति बकसपत्र पाउनेले भोगचलन नगरेको अवस्थामा मात्र मुलुकी ऐन, दान बकसको ५ नं. को कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुने ।
- जग्गामा रहेको घरको सटर भाडामा दिएको र विद्युत महसूल तिरेको संकेत

कार्डबाट देखिएको हुँदा विवादित घर जग्गामा प्रत्यर्थीको भोग रहेको केवल दाखिल खारेज नामसारी हुनसम्म बाँकी रहेको अवस्थामा मुलुकी ऐन, जग्गा पजनीको २ नं. मा भएको कानूनी प्रावधानबमोजिम हदम्याद नाघिसकेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय भोलाकुमार भट्टराई र बालकृष्ण नेउपाने

प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता बच्चुसिंह खड्का अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अ.वं. १३९ नं.
- जग्गा पजनीको २ नं.
- दानबकसको ५ नं.

फैसला

न्या.तर्कराज भट्ट: पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर वादीको तर्फबाट परेको निवेदनमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

स्व. पिता रत्नदास प्रकाश र आमा प्राणमाया खड्गीबाट जायजन्म भएका तीन छोरा पाँच छोरीहरूमा सबैको विवाह भैसकेको छ । म फिरादी रश्मीदेवीको अन्तरजातीय विवाह भै मेरा पति रणबहादुर बमसँग वैमनश्यता भै म फिरादी माइती कै संरक्षकत्वमा रही बालबच्चा पालनपोषण गरी बसी आएकी थिएँ । स्वर्गीय आमा जीवितै अवस्थामा रहँदाखेरी आमाले मिति २०५२।२।१ मा म फिरादीलाई काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. २ को कि.नं. २६२ को क्षेत्रफल ०-३-१-२ जग्गा र सो जग्गामा बनेको तीनतले घरमध्ये जमिन तल्ला र पहिलो तल्लाको जम्मा ४ भाग गरी सोमध्ये २ भाग घर जग्गा शेषपछिको बकसपत्र गरिदिएकोमा

म फिरादीको नाउँ समेत समावेश गरी दा.खा. दर्ता गर्नुपर्नेमा सो नगरी विपक्षी प्रतिवादी प्रेमदास प्रकाशले ३ भाइको नाउँमा मात्र दा.खा. गर्ने गरी गरेको मिति २०५७।१।८ को मालपोत कार्यालय काठमाडौँको निर्णय र सो निर्णयका आधारमा विपक्षी समेत ३ जनाको नाममा मात्र भएको नामसारी दर्ता बदर गरी उक्त घर जग्गामा मेरो नाउँमा भएको शेषपछिको बकसपत्र बमोजिम भोगचलनको घर जग्गाको हदसम्मको मेरो समेत नाममा दा.खा.नामसारी गरिदिनु भन्ने मालपोत कार्यालय काठमाडौँको नाउँमा पूर्जा समेत दिलाई पाउँ भन्ने व्यहोराको फिराद दावी ।

कानूनले तोकिएको नाताको मानिसले संरक्षक नबसी उनाउले सनाखत र संरक्षक भई पास गरिएको शेषपछिको बकसपत्रले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने भनी सिद्धान्त समेत प्रतिपादन भएको छ । विपक्षीले शेषपछिको बकसपत्र पास गर्दा धोका छली कार्य गरी कीर्ते जालसाजी गरेको हुँदा शेषपछिको बकसपत्र बदरभागी छ । विपक्षीले कुन घर पास गरी लिनु भएको हो आजसम्म देखाउन सक्नु भएको छैन । आमाले गरी दिएको शेषपछिको बकसपत्र लिखतको आधारमा विपक्षीले दाखिल खारेज नामसारी गराउन नसक्नु भएको प्रष्ट छ । पछि म समेत ३ भाईका नाउँमा कि.नं. २६२ को घर जग्गा नामसारी भैसकेपछि विपक्षीले मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिई निर्मलरत्नले कि.नं. २६२ को घर जग्गा शेषपछिको बकसपत्र पाउने रश्मीदेवीका नाउँमा दा.खा. नामसारी गरी दिई म समेतको नाउँ कट्टा गरेमा मेरो मञ्जूर छ भनी सनाखत गरेका छन् । यसबाट यो देखिन्छ कि दुवै जनाले अंश मुद्दामा तायदातीमा पेश गरेको सम्पत्ति जानी जानी दवाई छिपाई खाने कुनियतले गर्दा दपोट कार्यमा दुवै संलग्न भएका हुन् । आमाको परलोक भएपछि मिति २०५७।१।८ मा तीन दाजुभाइका नाममा नामसारी भएको हो । आमा प्राणमायाले जीवितै अवस्थामा दिएको र.नं. १११५६ को शेषपछिको बकसपत्र लिखतबमोजिम नामसारी भई कायम भएका निर्मलरत्न प्रकाशले मञ्जुरी समेतको आधारमा

शेषपछिको बकसपत्र लिखतबमोजिम हक हिस्सा मिति २०५८।४।३ को अनुरूप जनिएकोमा निजले उक्त व्यहोरा कट्टा गरिपाउँ भनी माग गरेको देखिँदा उक्त स्रेस्तासँग सम्बन्धित सबै जनालाई बुझी अग्रिम कारवाही हुनुपर्ने देखिँदा पेश गरेको छु । तसर्थ हालसम्म विपक्षी रश्मीदेवीले शेषपछिको बकसपत्रबाट हक कायम गर्न सकेको अवस्था छैन । हालसम्म दा.खा. नामसारी नभई निष्क्रिय रहेको शेषपछिको बकसपत्रबाट हक कायम गर्न कानूनतः मिल्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकीर ।

अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका प्रेमपुष्प प्रकाशले म्यादै गुजारी बसेको ।

अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका निर्मलरत्न प्रकाशले कि.नं. २६२ को क्षेत्रफल ०-३-१-२ घर जग्गाको जमिन तल्ला र पहिलो तल्लाको हिस्सामा ४ भागको २ भाग घर सहितको घर जग्गा दिदी रश्मीदेवीले आमा प्राणमायाको खुशीराजी र हामी अंशियारको सहमतिले शेषपछिको बकसपत्र पाई भोगचलन गरी आई रहनुभएको छ । मालपोत कार्यालय काठमाडौंको मिति २०२७।१।८ को निर्णय बदर गरी दिदी रश्मीदेवीका नाउँमा दा.खा. दर्ता भएमा मेरो मञ्जूर छ भन्ने समेत व्यहोराको अ.व. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका निर्मलरत्न प्रकाशको बयान ।

वादी रश्मीदेवीले शेषपछिको बकसपत्र गरी लिएको कुरा उल्लेख नै नगरी प्रतिवादीहरू प्रेमदास प्रकाश समेतका नाउँमा संयुक्त दर्ता हुने गरी भएको मिति २०५७।१।८ को मालपोत कार्यालय, काठमाडौंको निर्णयमा वादी रश्मीदेवीको नाउँमा दर्ता कायम हुने कि.नं. २६२ को क्षेत्रफल ०-३-१-२ मध्ये चार खण्डको २ खण्ड कट्टा गरी बाँकी जग्गा मात्र निजहरूको नाउँमा दर्ता हुनुपर्नेमा पूरै जग्गा दर्ता हुने निर्णय भएकोले उक्त कि.नं. २६२ को जग्गाको ४ खण्डको २ खण्ड जग्गा दर्ता बदर हुने ठहर्छ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला ।

शेषपछिको बकसपत्रबाट हक भएको भनी सोत देखाएको तर दान बकसको ५ नं. को

हदम्यादभिन्न प्रस्तुत फिराद नपरेको, फिरादमा जग्गा पजनीको १७ नं. तथा जग्गा मिच्नेको १८ नं. भनी दायर गरेको, मुद्दा पर्दापर्दै हक नै नपुगेको अवस्थामा शेषपछिको बकसपत्र लिएको अर्थात् वादीको हक स्थापना गर्ने हदम्याद नाघी लिखत नै निष्क्रिय भैसकेको अवस्थामा फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा कानूनविपरीत फैसला गरेको शुरु फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

वादी रश्मीदेवी वमले मिति २०५२।२।१ मा र.नं. १११५६ बाट प्राप्त गरेको शेषपछिको बकसपत्रको लिखत बदर गरिपाउँ भनी कसैको उजूर नपरी सो लिखत यथावत कायम रहेको देखिन्छ । शेषपछिको बकसपत्र लिखत गरी दिने प्राणमायाले कि.नं. २६२ को घर जग्गा २०१८ सालमा स्व. रत्नदास प्रकाशले निज प्राणमायाको दाइजो पेवाको रकम रु.५,०००।- मासेबापत निजले आफूखुशी गर्न पाउने गरी लिखत गरी दिएको र यिनै पुनरावेदक प्रेमदास प्रकाश उक्त लिखतमा अन्तर साक्षी बसी काठमाडौं रजिष्ट्रेशन अड्डाबाट मिति २०१८।४।१२ मा लिखत पारित भएको देखिन्छ । यसरी वादीका दाता प्राणमायाले दाइजो पेवाबाट प्राप्त गरेको विवादित घर जग्गा स्त्री अंशधनको ५ नं. ले आफूखुशी गर्न पाउने सम्पत्ति देखिन आयो । मालपोत कार्यालयबाट मिति २०५७।१।८ को निर्णयले यी पुनरावेदक तथा अन्य प्रतिवादी प्रेमपुष्प प्रकाश र निर्मलरत्न प्रकाश समेत ३ जनाका नाउँमा संयुक्त नामसारी दर्ता भएकोमा सोही जग्गाका अन्य संयुक्त दर्तावाला दुई जना भाइहरूले उक्त जग्गा शेषपछिको बकसपत्र बमोजिम रश्मीदेवीको हो, निजको फिराद दावीबमोजिम भएमा मञ्जूर छ भनी बयान समेत गरेको देखिएको अवस्थामा वादी दावीबमोजिम शेषपछिको बकसपत्र बमोजिमको कि.नं. २६२ को क्षेत्रफल ०-३-१-२ को चार खण्डको २ खण्ड सम्मको मिति २०५७।१।८ को मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर भै वादीका नाउँमा दर्ता हुने ठहर्‍याएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत

व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६३।१।२७ को फैसला ।

कि.नं. २६२ को घर जग्गा म पुनरावेदक समेतका नाउँमा नामसारी भई गएको व्यहोरा मिति २०५८।३।२१ मा नै विपक्षीले थाहा जानकारी पाइसक्नु भएको थियो । यसरी नामसारी दर्ता भई गएको थाहा पाएपछि विपक्षीको आफ्नो हक पुग्ने भए अ.व. ८६ नं. बमोजिम सो निर्णय बदर गराउन थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्रमा नालिस गरिसक्नु पर्नेमा हदम्याद नघाई फिराद परेको छ । फिरादमा दावी लिएको स्रोत शेषपछिको बकसपत्र भएकोले उक्त बकसपत्र दाता प्राणमायाको मृत्यु मिति २०५५।११।२९ मा भएपछि सो मितिबाट २ वर्षभित्र दान बकसको ५ नं. बमोजिम विपक्षीले लिखतबमोजिमको घर जग्गा आफ्नो नाउँमा गराई लिनुपर्नेमा उक्त हदम्याद भित्र विपक्षीले आफ्नो नाउँमा गराई लिन सक्नु भएको छैन । प्रमाणमा नै लिन नहुने शेषपछिको बकसपत्रको लिखतलाई प्रमाणमा लिई गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । शेषपछिको बकसपत्र दिने दाताको मृत्यु भएको २ वर्षसम्म पनि शेषपछिको बकसपत्र लिनेले दाताको नामबाट दा.खा. गरी नलगेमा शेषपछिको बकसपत्रको पारित लिखतको अस्तित्व स्वतः निष्क्रिय हुन्छ । हदम्यादको आधारमा वादी दावी खारेज गर्नुपर्नेमा असान्दर्भिक दफा प्रयोग गरी मलाई हराउन मिल्ने होइन । प्रस्तुत विवादमा जग्गा पजनीको १७, जग्गा मिच्नेको १८ नं. को कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुन सक्दैन । म्यादभित्र उजूर नगरी स्वतः निष्क्रिय भइसकेको शेषपछिको बकसपत्रको लिखतलाई आधार लिई अदालतसमक्ष फिराद गर्न पाउने हक नै विपक्षीलाई छैन । उक्त शेषपछिको बकसपत्रको लिखतलाई कानूनबमोजिम ग्रहण गर्न समेत नहुनेमा प्रमाणमा ग्रहण गरी फैसला भएकोले मलाई हराई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको उक्त फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश बमोजिम बदरभागी छ । शेषपछिको बकसपत्रको लिखत नै निष्क्रिय भइसकेको अवस्था हुँदा शुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटन ललितपुरको फैसला त्रुटिपूर्ण

हुँदा मुद्दा दोहोर्न्याई हेरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको निवेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादीहरूको नाममा मिति २०५७।१।१८ मा भएको नामसारी निर्णयउपर प्रस्तुत फिराद जग्गा पजनीको १७ नं. र जग्गा मिच्नेको १८ नं. को हदम्याद लगाई मिति २०६१।१।१५ मा दायर भएकोमा दावीबमोजिम लिखत बदर हुने ठहरी फैसला भएको देखिन्छ । यी वादीले मिति २०५२।२।१९ को शेषपछिको बकसपत्र पाएकोमा बकसपत्र दिने प्राणमाया मिति २०५५।११।२९ मा परलोक भएको कुरा फिरादपत्रको प्रकरण नं. (२) मा उल्लेख भएकोले सोही मितिबाट दानबकसको ५ नं. को २ वर्ष हदम्यादभित्र फिराद दायर नगरेकोले पुनरावेदन अदालतको फैसलामा दानबकसको ५ नं. र जग्गा पजनीको २(क) नं. तथा लागू नसक्ने ऐन लगाएको जग्गा मिच्नेको १८ नं. तथा जग्गा पजनीको १७ नं. समेतको व्याख्यात्मक त्रुटि विद्यमान रहेकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) अनुसार दोहोर्न्याई हेर्न निस्सा प्रदान गरिएको छ । पुनरावेदन दर्ता गरी विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।११।१६ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री भोलाकुमार भट्टराई र श्री बालकृष्ण नेउपानेले कि.नं. २६२ को घर जग्गा पुनरावेदक समेतका नाउँमा नामसारी भएको व्यहोरा प्रत्यर्थीले मिति २०५८।३।२१ मा नै थाहा जानकारी पाएको हुँदा उक्त निर्णय बदर गराउन थाहा पाएको मितिले ३५ दिनभित्र नालिस गर्नुपर्नेमा हदम्याद नघाई फिराद दायर भएको छ । मुलुकी ऐन, दानबकसको ५ नं. मा बकस दिनेको मृत्यु भएको २ वर्ष भित्र नामसारी गर्नुपर्ने कानूनी प्रावधान रहेकोमा शेषपछिको बकसपत्र दिने प्राणमाया खड्गीको मिति २०५५।११।२९ मा मृत्यु भएपछि करिब तीन वर्ष पछि प्रत्यर्थी दाखिल खारेजको लागि अड्डामा आएको अवस्था हुँदा हदम्याद नघाई दाखिल खारेजको माग गरेको प्रष्ट हुन्छ । शेषपछिको बकसपत्र दिने दाताको मृत्यु भएको दुई वर्षसम्म पनि शेषपछिको

बकसपत्र लिनेले दाताको नामबाट दाखिल खारेज गरी नलगेमा शेषपछिको बकसपत्रको लिखतको अस्तित्व समाप्त हुने हुँदा शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला उल्टी हुनु पर्दछ, भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री बच्चुसिंह खड्काले मालपोत कार्यालयले हक बेहकको लागि अदालत जानु भनी सुनाएका आधारमा मेरो पक्ष अदालत प्रवेश गरेको हो । बकसपत्र प्राप्त गरेको घर जग्गा मेरो पक्षले कबुलियत गरी बहालमा दिएको तथा विद्युत र खानेपानी समेत मेरो पक्षको नाउँमा जडान भएको हुँदा शेषपछिको बकसपत्र प्राप्त गरेको जग्गा भोगचलन गरिरहेको भन्ने तथ्य पुष्टि हुन्छ । पुनरावेदकले लगाउको अंश मुद्दामा पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा समेत मेरो पक्षले शेषपछिको बकसपत्र पाएको भूईँतल्ला र पहिलो तल्ला आफ्नो नभएको भन्ने स्वीकार गरेको अवस्था छ । पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६०।०८।१७ को फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा मात्र मालपोत कार्यालयले मेरो पक्षलाई हक बेहकमा जान सुनाएको हो । पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलाबाट नै हदम्याद सम्बन्धी विषयको निरोपण भैसकेको छ भने सो फैसला अन्तिम भै रहेको छ । मुलुकी ऐन दानबकसको ५ नं. मा शेषपछिको बकसपत्र पाएको जग्गा दुई वर्षभित्र भोगचलन गरेको हुनुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र मेरो पक्षको भोगचलनलाई विपक्षीले खण्डन गर्न नसकेको हुँदा काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको हुँदा सदर कायम हुनु पर्दछ, भन्ने समेत प्रस्तुत गर्नुभएको बहस सुनियो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको उपरोक्तानुसारको बहस जिकीर समेत सुनी निर्णय तर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन, पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. आमा प्राणमाया खड्गीले मिति २०५२।२।१९ मा मलाई काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. २ स्थित कि.नं. २६२ को क्षेत्रफल ०-३-१-२ जग्गा र सो जग्गामा बनेको तीनतले घरमध्ये जमिन तल्ला र पहिलो तल्लाको जम्मा ४ भाग गरी सोमध्ये २ भाग घर जग्गा शेषपछिको बकसपत्र गरी दिएकोमा आमाको मिति २०५५।११।२९ मा मृत्यु भएपछि उक्त घर जग्गामा मेरो नाउँ समेत समावेश गरी दाखिल खारेज दर्ता गर्नुपर्नेमा सो नगरी प्रेमदास प्रकाश, निर्मलरत्न प्रकाश र प्रेमपुष्प प्रकाश समेत तीन जनाको नाउँमा मात्र दाखिल खारेज गर्ने गरी गरेको मालपोत कार्यालय काठमाडौंको मिति २०५७।११।८ को निर्णय र सो निर्णयका आधारमा भएको नामसारी दर्ता बदर गरी उक्त घर जग्गामा मेरो नाउँमा भएको शेषपछिको बकसपत्र बमोजिम भोगचलनको घर जग्गाको हदसम्म मेरो नाममा दाखिल खारेज नामसारी गरिदिनु भन्ने मालपोत कार्यालय काठमाडौंको नाउँमा पूर्जा समेत दिलाई पाऊँ भन्ने मुख्य फिराद दावी तथा वादीले हालसम्म शेषपछिको बकसपत्रबाट हक कायम गर्न नसकी शेषपछिको बकसपत्र निष्क्रिय भएको हुँदा फिराद दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत प्रतिउत्तर जिकीर रहेकोमा शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट दावीको कि.न.२६२ को जग्गाको ४ खण्डको २ खण्ड जग्गा दर्ता बदर हुने गरी भएको फैसला सदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाउपर प्रतिवादीको मुद्दा दोहोर्‍याई पाऊँ भनी यस अदालतमा निवेदन परेकोमा मुद्दा दोहोर्‍याई पाउने निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनको रोहमा पेश हुन आएको पाइयो ।

३. कि.नं. २६२ को क्षेत्रफल ०-३-१-२ जग्गा र सो जग्गामा बनेको पक्की घर तीन तल्ले मध्येबाट जमिन (भूईँ) तल्ला र सो भन्दा माथिको पहिलो तल्ला समेत जम्मा दुई तल्ला घर र जग्गा चार खण्डको दुई खण्ड आमा प्राणमामा खड्गी (प्रकाश) ले प्रत्यर्थी वादी रश्मीदेवी बमलाई शेषपछिको बकसपत्र गरी दिएको भन्ने मिसिल संलग्न मालपोत

कार्यालय काठमाडौंबाट पारित र.नं.१११५६ मिति २०५२।२।१ को शेषपछिको बकसपत्रको छायाँप्रतिवाट देखिन्छ। शेषपछिको बकसपत्र गरिदिने प्राणमाण खड्गी (प्रकाश) को मिति २०५५।११।२९ मा मृत्यु भएपछि पुनरावेदक प्रतिवादी प्रेमदास प्रकाशले मालपोत कार्यालय, काठमाडौंमा निवेदन दिई प्राणमायाको हक खाने तीनजना छोराहरू मात्र हो भनी दिएको निवेदनअनुसार प्रेमदास, निर्मलरत्न र प्रेमपुष्पको नाममा संयुक्त दर्ता नामसारी हुने गरी मिति २०५७।११।८ मा मालपोत कार्यालय काठमाडौंबाट निर्णय भएकोमा प्रत्यर्थी वादी रश्मीदेवीले उक्त घर जग्गामा शेष पछिको बकसपत्र अनुसार आफ्नो समेत हक रहेको भनी दावी गरेपछि उक्त शेष पछिको बकसपत्रबाट रश्मीदेवी समेतको के कति हक हिस्सा रहने हो भन्ने सम्बन्धमा प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था हुँदा सम्बन्धित अदालतमा जान सुनाई दिनुपर्नेमा हकवाला समेतलाई नभिकाई आफैले गरेको पूर्व निर्णयप्रतिकूल हुने गरी मालपोत कार्यालयबाट भएको मिति २०५८।४।३ को निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत समेत हुँदा बदर गरी दिएको छ, हक बेहक सम्बन्धमा अदालतमा जान सुनाई दिने भनी मिति २०६०।८।१७ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट फैसला भै सोही फैसलाको आधारमा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको देखिन्छ। मालपोत कार्यालय, काठमाडौंको पहिलो निर्णयबाट दावीको घर जग्गा प्रेमदास प्रकाश, निर्मलरत्न प्रकाश र प्रेमपुष्प प्रकाश गरी तीन जनाको नाममा संयुक्त दर्ता गर्ने निर्णय भएकोमा प्रत्यर्थी रश्मीदेवी बमको निवेदन परेपछि ३ भाई छोराहरू र छोरी रश्मीदेवी समेतको नाममा दावीको उक्त जग्गा दर्ता हुन गएको भन्ने मिसिल संलग्न जग्गाधनी सेस्ताको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ।

४. प्राणमाया खड्गी (प्रकाश)ले प्रत्यर्थी रश्मीदेवी बमलाई दावीको घर जग्गा शेषपछिको बकसपत्र गरी दिएको र.नं. १११५६ मिति २०५२।२।१ को लिखत बदर नभई उक्त लिखत हालसम्म कायम नै रहेको देखिन्छ। उक्त शेषपछिको बकसपत्रमा उल्लिखित कि.नं. २६२ को जग्गा दाता प्राणमाया कै

नाममा रहेको भन्ने मिसिल संलग्न दर्ता उतारबाट देखिन्छ। रत्नदास प्रकाशले प्राणमायाको दाइजो पेवाको रकम रु.५,०००।- मासेबापत उक्त जग्गामा रहेको घर समेत आफूखुशी गर्न पाउने गरी मिति २०१८।४।१२ मा काठमाडौं रजिष्ट्रेशन अड्डाबाट छोडपत्र लिखत पारित गरिदिएको र सो लिखतमा यी पुनरावेदक प्रेमदास प्रकाश समेत अन्तर साक्षी रहेको मिसिल संलग्न लिखतको छायाँप्रतिवाट देखिन्छ। उक्त कि.नं. २६२ को क्षेत्रफल ०-३-१-२ जग्गामा बनेको घरमध्येबाट नै छोरी रश्मीदेवी बमलाई शेषपछिको बकसपत्र गरिदिएको देखिँदा त्यस्तो दाइजो पेवाबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति मुलुकी ऐन स्त्री अंशधनको ५ नं. को कानूनी व्यवस्था समेतले आफूखुश गर्न पाउने अवस्थाको देखिन आयो।

५. पुनरावेदकका भाई निर्मलरत्न प्रकाशलाई शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट अ.वं. १३९ नं. बमोजिम भिकाई बुभुदा आमा प्राणमायाबाट शेषपछिको बकसपत्र गरी लिने दिदी रश्मीदेवीले शेषपछिको बकसपत्र लिखतमा उल्लेख भएअनुसार नै घर जग्गा पाउनु पर्छ भनी बयान गरेको पाइन्छ, भने यिनै पुनरावेदकले दिएको लगाउको अंश चलन मुद्दामा मिति २०५९।९।२४ मा काठमाडौं जिल्ला अदालतमा आफैले पेश गरेको तायदाती फाँटवारीमा कि.नं. २६२ को क्षेत्रफल ०-३-१-२ जग्गामा बनेको घर जग्गा दोस्रो र तेस्रो तल्ला भन्ने उल्लेख भएबाट दोस्रो र तेस्रो तल्लामा मात्र बण्डा लाग्नुपर्ने भनी माग गरेको देखिँदा प्रत्यर्थी वादीले शेषपछिको बकसपत्रबाट पाएको घर जग्गा प्रत्यर्थी वादीकै हो भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गरेको देखिन आयो।

६. अब, दाता प्राणमायाको मिति २०५५।११।२९ मा मृत्यु भएपछि सो मितिबाट २ वर्षभित्र दानबकसको ५ नं. बमोजिम लिखत बमोजिमको घरजग्गा आफ्नो नाउँमा गराई लिनु पर्नेमा सो अवधिभित्र दाखिल खारेज गरी लिन नसकेको हुँदा लिखतको अस्तित्व नै समाप्त भैसकेको छ, भन्ने पुनरावेदन जिकीर सम्बन्धमा विचार गर्दा आफूले बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति बकसपत्र पाउनेले भोगचलन नगरेको अवस्थामा मात्र मुलुकी ऐन दान बकसको ५ नं. को कानूनी व्यवस्था आकर्षित

हुने हुन्छ। प्रत्यर्थी रश्मीदेवी बमले कि.नं. २६२ को जग्गामा रहेको घरको सटर भाडामा दिएको भन्ने मिसिल संलग्न घर भाडा सम्झौताबाट देखिनुको साथै विद्युत समेत निज प्रत्यर्थीकै नाममा जडान भएको भन्ने मिसिल संलग्न विद्युत महसूल तिरेको संकेत कार्डको फोटोकपीबाट देखिएको हुँदा विवादित घर जग्गामा प्रत्यर्थी रश्मीदेवी बमको भोग रहेको केवल दाखिल खारेज नामसारी हुनसम्म बाँकी रहेको भन्ने देखिन आयो। मुलुकी ऐन, जग्गा पजनीको २ नं. मा “आफ्ना हक हुन आई दाखिल खारेज गर्नुपर्ने भएको र दर्तावाला मरी हकवालाको नाममा सर्नेमा समेत पैतीस दिनभित्र दाखिल दर्ता नगराई म्याद गुजारी बसेकोमा पछि दाखिल दर्ता गराउन दरखास्त दिएमा जतिसुकै अवधि व्यतीत भए पनि दश रुपैयाँ दस्तूर लिई नामसारी दाखिल खारेज गरिदिनु पर्छ। यो ऐन लागू हुनु भन्दा पहिले जग्गाको नामसारी दाखिल खारेज गर्ने म्याद गुज्रेका कलमहरूमा समेत सो बमोजिम दस्तूर लिई नाउँसारी दाखिल खारेज गरिदिनु पर्छ” भन्ने कानूनी प्रावधान भएको हुँदा हदम्याद नाघिसकेको भन्ने पुनरावेदन जिकीर समेत कानूनसंगत देखिएन।

७. अतः माथि विवेचना गरिएका आधार कारण र प्रमाणबाट वादी दावीबमोजिम शेषपछिको बकसपत्र बमोजिमको कि.नं. २६२ को क्षेत्रफल ०-३-१-२ को चार खण्डको दुई खण्डसम्मको मिति २०५७११।८ को मालपोत कार्यालय, काठमाडौंको निर्णय बदर भै वादीका नाउँमा दर्ता हुने गरी भएको शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६३।१।२७ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु। उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.अवधेशकुमार यादव
इति संवत् २०६८ साल कात्तिक २३ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : कृष्णप्रसाद पौडेल

निर्णय नं.८८१२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
०६६ WO-०४८६
आदेश मिति: २०६८।१।२३।५

विषय:- उत्प्रेषण।

निवेदक: स्याङजा जि., बानेशोक देउराली गा.वि.स.
वडा नं.६ घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला
का.म.न.पा. वडा नं.६ बस्ने गौबहादुर आले
विरुद्ध

विपक्षी: काठमाडौं जिल्ला, सितापाइला गा.वि.स. ५
बस्ने देवेन्द्रविक्रम रोक्का समेत

- आसामीको जायजातबाट बिगो भराउनु पर्ने र जायजातबाट भराउँदा बाँकी भए बाँकी जतिमा मात्र कैदमा राख्न पाउने व्यवस्था रहेकोमा सोअनुसार कैदमा राखिपाऊँ भनी दरखास्त दिनु अघि जायजातबाट भराउँदा नपुग भए, नपुग जतिमा मात्र कैदमा राख्न पाउने र त्यस्तोमा कैदी वा थुनुवाले पाए सरहको सिधा खर्च दाखिल गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.४)

- मुद्दा परी बिगोमा दरखास्त परिसकेपछि अदालत बाहिर बिगो घरसारमा नै बुझाई सकेको भन्ने अप्रमाणित जिकीर कानूनसंगत नहुने।

(प्रकरण नं.५)

- ऋणीको नाउँमा रहेका सम्पत्तिको जायजात तायदातसम्बन्धी प्रक्रिया नै नगरी, जेथा नै नदेखाई दण्ड सजायको ४२ नं. को व्यवस्थाविपरीत हुने गरी ऋणीलाई लेनदेन मुद्दाको फैसलाअनुसार लेनदेन व्यवहारको १९ नं. को

व्यवस्थाअनुसार भनी कैदमा पठाउने कार्य कानूनसम्मत् भन्न नमिले ।

(प्रकरण नं.११)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता मनबहादुर आले

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मी एवं विद्वान अधिवक्ता आनन्दराम दाहाल अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- दण्ड सजायको ४२ नं.
- लेनदेन व्यवहारको १९ नं.
- अ.बं.१७ नं.
- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४(२)

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(२) अन्तर्गत रिट निवेदन परेको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ :-

म निवेदक वादी भई चलेको लेनदेन मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६४।६।१४ को फैसला अनुसार प्रतिवादी देवेन्द्रविक्रम रोक्काबाट भराई लिन पाउने ठहराएको विगो भराई पाउँ भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतसमक्ष २०६४।७।१४ मा दरखास्त दिएकोमा सो अदालतबाट वादीलाई दिनुपर्ने विगो लिई उपस्थित हुनु भन्ने म्याद प्रतिवादीको नाममा तामेल भएकोमा निज प्रतिवादी म्यादभित्र हाजीर नभई अटेर गरी विगो दाखिला नगरी म्याद गुजारी बसेका थिए । दरखास्तमा प्रतिवादीको बैंक खातामा रहेको रकमबाट विगो भराई बाँकी विगोबापत सिधा खर्च दाखिला गरी प्रतिवादीलाई लेनदेन व्यवहारको १९ नं. बमोजिम थुनामा राखिपाउँ भनी उल्लेख गरेबमोजिम निज प्रतिवादीलाई एक वर्ष थुनामा पठाइ दिनु भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।१२।२८ मा आदेश भई उक्त आदेशानुसार प्रतिवादीको नाममा पक्राउ पूर्जी

जारी गरी फैसला कार्यान्वयनको काम सम्पन्न भएको भनी उक्त विगो मुद्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६६।२।२६ को आदेशानुसार तामेलीमा गएको थियो ।

वादीको विगो असूल हुने जेथा छँदाछँदै अचल सम्पत्ति खोजतलास नगरी बाँकी विगोबापतमा थुनामा राख्ने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश तथा तत्पश्चात् भएका काम कारवाही बदर गरिपाउँ भनी प्रतिवादीले वारिसमार्फत् काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट अ.बं.१७ नं.बमोजिम निवेदन नदिई पुनः निवेदन दिएको भनी उक्त निवेदन दरपीठ भएकोमा दरपीठको आदेशउपर निवेदन परेकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।३।१९ मा दरपीठको आदेश सदर भएको थियो । उक्त आदेशउपर निज प्रतिवादीले वारेसमार्फत् अ.बं.१७ नं. अन्तर्गत पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन दिएकोमा सो अदालतबाट प्रतिवादी देवेन्द्रविक्रम रोक्काको नाममा दाङ्ग जिल्ला अदालतमा जग्गा देखिएको र सो जग्गाबाट वादीले नपुग विगो असूल गरेमा मञ्जूर छ भनी कागज समेत गरेको देखिँदा वादीको विगो दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम प्रतिवादीको जेथाबाट असूल हुने अवस्था विद्यमान भएको अवस्थामा निजलाई थुनामा राख्ने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१२।२८ र मिति २०६६।३।१९ को आदेश वेरीतको देखिँदा बदर गरिदिएको छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६६।५।२६ मा आदेश भएको छ । हालसम्म प्रतिवादीले फैसला अनुसार म निवेदकले पाउने रकम दाखिल नगरेको अवस्था छ । अतः निज प्रतिवादीलाई विगो नबुझाएबापत कानूनसंगत तरिकाले थुनामा राख्ने गरी भएको मिति २०६५।१२।२८ को र मिति २०६६।३।१९ को आदेश बदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको मिति २०६६।५।२६ को आदेश लेनदेन व्यवहारको १९ नं. तथा दण्ड सजायको ४२ नं. विपरीत हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट थुनामा राख्ने गरी भएका मिति २०६५।१२।२८ को आदेश कार्यान्वयन

गर्नु भन्ने विपक्षीको नाममा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन जिकीर ।

यसमा के कसो भएको हो ? विपक्षीबाट लिखित जवाफ मगाउनु । साथै अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा विचार गर्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१२।२८ मा भएको आदेश कायम रहने वा नरहने सम्बन्धमा प्रस्तुत निवेदन दावी सम्बन्धमा निर्णय हुँदा निराकरण हुने नै हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।०२।२९ को आदेश ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको बेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी विगो मुद्दामा निवेदक देवेन्द्रविक्रम रोक्का छपालीले यस अदालतमा अ.ब.१७ नं. बमोजिम दिएको निवेदनको प्रतिवेदन नं.२१० मा निवेदक प्रतिवादीको नाममा बैकमा भएको रकमबाट विगो भराई नपुग रकमबापत निवेदकलाई थुनामा राखिपाउँ भनी गौबहादुर आलेले मिति २०६४।७।२९ मा निवेदन दिएको देखिन्छ । निवेदक समेतको नाउँमा दाङ्ग घोराही गा.वि.स. हाल त्रिभुवन नगरपालिका वडा नं.३(क) मा कि.नं.९५ को ज.वि.०-३-८३ र वडा न.३(ग) मा कि.नं.१८ को ज.वि.०-३-१० जग्गा दर्ता रहेको फोटोकपीबाट देखिन आएको र सोही जग्गाबाट वादीको विगो असूलउपर गर्न मञ्जूर छु भनी निवेदकले यस अदालतमा मिति २०६६।५।१५ मा कागज समेत गरेका छन् । दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम निवेदकको नाउँमा रहेको जग्गाबाट वादीको विगो जायजात गर्नसक्ने अवस्था विद्यमान रहँदा निजलाई नपुग विगोमा थुनामा राख्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६५।१२।२८ र २०६६।३।१९ को आदेशहरू बेरीतको देखिँदा बदर गरिदिएको छ । निवेदकको उक्त जेथाबाट वादीहरूको नपुग विगो दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम जायजात गरी विगो असूलउपरतर्फ कारवाही गर्नुहोला । अरुमा कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६६।५।२६ मा आदेश भएको र उक्त आदेश कानूनसम्मत भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

लेनदेन मुद्दामा भएको फैसलाअनुसार वादीलाई तिर्नु बुझाउनु पर्ने विगो आपसमा सहमति गरी मिति २०६५।०२।३ मा भरपाई गरी बुझाई सकेको छु । उक्त भरपाईलाई वादीले अनदेखा गरी नपुग विगोबापतमा थुनामा राख्ने गरेको आदेश पहिलोदृष्टिमा नै गलत छ । त्यसमा पनि मेरो नाउँमा वादीको विगो असूल हुने जेथा बाँकी हुँदा-हुँदै थुनामा राख्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश बदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश कानूनसंगत नै देखिँदा रिट जारी हुने अवस्था छैन । अतः रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी देवेन्द्रविक्रम रोक्का छपालीको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

नियमानुसार आजको दैनिक पेशी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता मनबहादुर आलेले विपक्षी देवेन्द्रविक्रम रोक्काले वादीलाई लेनदेन मुद्दाको साँवा व्याज र कोर्टफी बुझाउनु पर्नेमा नबुझाएकोमा विवाद छैन । वादीले प्रतिवादीको नाममा बैकमा रहेका रकमबाट र अदालतमा धरौट रहेको रकमबाट केही विगो भराई लिएको र बाँकी विगोबापत दण्ड सजायको ४२ नं. र लेनदेन व्यवहारको १९ बमोजिम सिधा दाखिला गरी प्रतिवादीलाई थुनामा राखिपाउँ भनी माग गरेअनुसार एक वर्ष थुनामा राख्ने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश बदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर हुनुपर्छ भनी तथा विपक्षी देवेन्द्रविक्रम रोक्काको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता आनन्दराम दाहालले वादीले विगो भराईपाउँ भनी दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम दिएको दरखास्तमा प्रतिवादको नामको अचल सम्पत्ति देखाई सो सम्पत्ति जायजात गर्नुपर्नेमा विगो भराईपाउँ भनी दिएको दरखास्तमा प्रतिवादीको नाममा जेथा रहे नरहेको भन्ने सम्बन्धमा केही उल्लेख नगरी एकैचोटी प्रतिवादीलाई थुनामा राखिपाउँ भनी उल्लेख गरेको र सोको आधारमा वादीको विगो असूल हुने जेथा प्रतिवादीको नाममा छु छैन भनी शुरु जिल्ला अदालतबाट बुभ्दै नबुभी प्रतिवादीलाई थुनामा राख्ने

गरी भएको आदेश बदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनसम्मत् नै देखिँदा रिट खारेज हुनुपर्छ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । त्यस्तै विपक्षी पुनरावेदन अदालत पाटनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मीले प्रतिवादीको नाममा दाङ्ग जिल्ला अन्तर्गत जग्गा रहेको देखिएको र सो जेथाबाट वादीको बिगो असूलको कारवाही भएमा मञ्जूर रहेको भनी प्रतिवादीले कागज समेत गरेको अवस्थामा त्यस्तो जग्गाबाट वादीको बिगो भराउने काम बाँकी नै रहेको अवस्थामा बिगोबापत थुनामा राख्ने गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश कानूनसंगत नै हुँदा रिट जारी हुने अवस्था छैन भन्ने व्यहोराको बहस गर्नुभयो ।

रिट निवेदन, लिखित जवाफ व्यहोरा अदालतको आदेशानुसार प्रमाणको निमित्त प्राप्त भएको बिगो भरी भराउको मिसिल अध्ययन गरी दुबै पक्षका विद्वान कानून व्यवसायीले गर्नु भएको बहस सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकको माग बमोजिम आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा काठमाडौं जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाअनुसार विपक्षी प्रतिवादी देवेन्द्रविक्रम रोक्काबाट म निवेदकले भराई लिन पाउने ठहराएको लेनदेन मुद्दाको साँवा व्याज र कोर्टफी भराई लिनपाउँ भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दरखास्त दिएकोमा विपक्षी प्रतिवादीले फैसला अनुसार तिर्नु बुझाउनु पर्ने बिगो नबुझाएको एवं अदालतमा समेत दाखिला नगरेकोले प्रतिवादीको नाममा बैकमा रहेको र काठमाडौं जिल्ला अदालतमा धरौट रहेको रकमबाट केही बिगो भराई लिएको र बाँकी बिगोबापतमा प्रतिवादीको नाममा जेथा भएको नदेखिएकोले लेनदेन व्यवहारको १९ नं. र दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम सिधा दाखिला गरी प्रतिवादीलाई थुनामा राखिपाउँ भनी निवेदन दिएअनुसार काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।१२।२८ मा प्रतिवादीलाई एक वर्ष थुनामा राख्ने आदेश भई आदेशानुसार पक्राउ पूर्जा जारी

भई उक्त बिगो मुद्दा मिति २०६६।२।२६ मा तामेलीमा गएको थियो । उक्त आदेशउपर अ.बं.१७ नं. अनुसार पुनरावेदन अदालत पाटन समक्ष निवेदन नगरी पुनः काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकोमा उक्त निवेदन मिति २०६६।३।१९ मा दरपीठ भइसो आदेशउपर निवेदन परेकोमा मिति २०६६।३।१९ मा इजलासबाट समेत सदर भएको अवस्थामा उक्त आदेशउपर प्रतिवादीको तर्फबाट अ.बं.१७ नं. बमोजिम निवेदन परेकोमा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१२।२८ र २०६६।३।१९ को आदेश बदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।५।२६ को आदेश कानून त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त आदेश बदर गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीलाई थुनामा राख्ने गरी भएको आदेश सदर कायम गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी देखियो । विपक्षी देवेन्द्रविक्रम रोक्काको लिखित जवाफ हेर्दा वादीलाई फैसला अनुसार तिर्नु पर्ने बिगो मिति २०६५।८।३ मा बुझाई भरपाई गरिलिएकोमा त्यसलाई अनदेखा गरी बिगो भराउने कारवाही भएको प्रथमदृष्टिमा नै त्रुटिपूर्ण छ । त्यसमा पनि वादीको बिगो असूल हुन सक्ने जेथा मेरो नाममा रहँदारहँदै देवानी दायित्वअन्तर्गतको लेनदेनको बिगोबापतमा एकैचोटी थुनामा राख्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनी त्रुटिपूर्ण छ भन्ने तथा विपक्षी पुनरावेदन अदालत पाटनको लिखित जवाफमा प्रतिवादी देवेन्द्रविक्रम रोक्का समेतको नाउँमा दाङ्ग घोराही गा.वि.स. हाल त्रिभुवन नगरपालिकामा जग्गा दर्ता रहेको देखिएको र उक्त जग्गाबाट वादीले आफ्नो बिगो असूलतर्फ दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम कार्यवाही गरेमा मञ्जूर रहेको भनी प्रतिवादीले कागज गरेको अवस्था हुँदा उक्त जेथाबाट बिगो असूलको कारवाही गर्नुपर्नेमा एकैचोटी नपुग बिगोबापत थुनामा राख्ने गरेको आदेश कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सोही जेथाबाट वादीले दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम बिगो भराई लिनसक्ने नै हुँदा सो तर्फ आवश्यक कार्यवाही गर्ने गरी यस अदालतबाट भएको आदेश कानूनसंगत हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइयो ।

३. प्रस्तुत रिट निवेदन सहितको विगो मुद्दाको मिसिल हेर्दा यी रिट निवेदक वादी र विपक्षी देवेन्द्रबिक्रम प्रतिवादी भई चलेको लेनदेन मुद्दामा वादीले प्रतिवादीबाट साँवा व्याज भराई लिन पाउने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।३।१२ र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट २०६४।६।१४ मा फैसला भएको र उक्त फैसला अन्तिम भएर बसेको भन्ने देखिन्छ। प्रतिवादीको नाउँमा रहेको बैंक खाताको रकमबाट केही विगो भराई नपुगबापत प्रतिवादीको नाउँमा जेथा बाँकी देखिँदादेखिँदै सो जेथाबाट वादीको विगो असूल गर्न जायजात नगरी नपुग विगोबापतमा एकैचोटी थुनामा राखिपाउँ भनी वादीले दरखास्त दिएको र निवेदकको माग बमोजिम प्रतिवादीलाई नपुग विगोबापतमा एक वर्ष थुनामा राख्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट आदेश भएको देखिन्छ। प्रतिवादीको नाउँमा अचल सम्पत्ति रहेको अवस्थामा पनि सो अचल जेथाबाट वादीको विगो असूलको लागि कारवाही नगरी एकैचोटी थुनामा राख्ने गरी भएको काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश बेरीतको हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको अ.ब.१७ नं. बमोजिम निवेदन परेकोमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट थुनामा राख्ने गरी भएको आदेश बदर भएको अवस्था देखिन्छ।

४. के कस्तो अवस्थामा नपुग विगोबापतमा आसामीलाई थुनामा राख्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा दण्ड सजायको ४२ नं. तथा लेनदेन व्यवहारको १९ नं. मा व्यवस्था रहेको छ। दण्ड सजायको ४२ नं.मा जायजातबाट पूरा विगो पुगेन भने नपुग जतिमा लेनदेन व्यवहारको महलको १९ नं. बमोजिम कैद गराउन पाउनेमा कैद गराई पाउँ भनी कैदमा बसुन्ज्याल खानलाई कैदी थुनुवाले पाउने सरहको सिधा खर्च समेत दाखिला गरी अघि जायजातबाट भरी पाएको सात दिनभित्र दरखास्त दिनुपर्छ। त्यस्तो दरखास्त गर्न आयो भने हाकिमले त्यस कुराको पर्चा खडा गरी कैद गरी दिनुपर्छ भन्ने व्यवस्था उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यस्तै लेनदेन व्यवहारको महलको १९ नं.मा साहूको विगोबापत आसामीको जायजात गरी भराउँदा उपर हुन नसकेकोमा देहायबमोजिम हुन्छ भन्दै देहाय २ नं.मा व्यापारलाई बाहेक अरु

बापतमा कर्जा लिए दिएकोमा जायजात गरी भराउँदा नपुग भए जतिमा कैदमा राखिपाउँ भनी साहूले दण्ड सजायको ४२ नं.बमोजिम दरखास्त दियो भने एकदिनको पच्चीस रुपैयाँको दरले बढीमा एक वर्षसम्म कैद गरी दिनु पर्छ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। यो कानूनी व्यवस्थाअनुसार सर्वप्रथम आसामीको जायजातबाट विगो भराउनु पर्ने र जायजातबाट भराउँदा बाँकी भए बाँकी जतिमा मात्र कैदमा राख्न पाउने व्यवस्था रहेको पाइयो र सोअनुसार कैदमा राखिपाउँ भनी दरखास्त दिनु अघि प्रतिवादीको नाउँको जायजातबाट भराई जायजातबाट भराउँदा नपुग भए नपुग जतिमा मात्र कैदमा राख्न पाउने र त्यस्तोमा कैदी वा थुनुवाले पाए सरहको सिधा खर्च दाखिल गर्नुपर्ने एवं कैदमा राख्दा पनि एकदिनको पच्चीस रुपैयाँको दरले बढीमा एक वर्षसम्म कैदमा राख्न सकिने हुन्छ।

५. प्रस्तुत विवादमा विपक्षीमध्ये देवेन्द्रबिक्रमबाट यी निवेदक गौवहादुर आलेले लेनदेन मुद्दाको विगो भराई लिन पाउने गरी अदालतबाट फैसला भएकोमा विवाद देखिएन। आफूले वादीलाई बुझाउनु पर्ने विगो घरसारमा नै बुझाई सकेको भनी विपक्षी देवेन्द्रबिक्रमले जिकीर लिए पनि मुद्दा परी विगोमा दरखास्त परी सकेपछि अदालत बाहिर विगो तिरे बुझाएको भन्ने निज विपक्षीको अप्रमाणित जिकीर कानूनसंगत देखिँदैन। आफ्नो नाममा अचल सम्पत्ति रहँदा-रहँदै सो जेथाबाट विगो असूलउपरको लागि जायजात नगरी एकैचोटी कैदमा राख्ने गरेको आदेश बदर गरिपाउँ भनी विपक्षी देवेन्द्रबिक्रमको अ.ब.१७ नं.बमोजिम परेको निवेदनमा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट उक्त आदेश बदर गरी प्रतिवादीको नाममा देखिएको जेथाबाट द.स.को ४२ नं.बमोजिम वादीका विगो भराउने कार्य गर्नु भनी आदेश भएकोमा सो आदेश बदर गरी प्रतिवादीलाई थुनामा राख्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश कायम गरिपाउँ भन्ने प्रस्तुत निवेदनमा मुख्य विवाद रहेको अवस्था छ।

६. विगो भरी भराउको मिसिल हेर्दा अदालतको फैसलाअनुसार लेनदेन मुद्दाको विगो

प्रतिवादीको नाममा बैकमा रहेको रकम, अदालतमा रहेको धरौटीको रकमबाट भराई नपुग भए नपुग जतिमा दण्ड सजायको ४२ नं., लेनदेन व्यवहारको १९ नं. अनुसार सिधा दाखिला गरी थुनामा राखिपाउँ भनी वादीले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा विगो भरी पाउँ भन्ने दरखास्त दिएको र उक्त दरखास्तमा वादीले दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम प्रतिवादीको जेथा नदेखाई प्रतिवादीको नाममा बैक खातामा रहेको रकमबाट र अदालतमा धरौट रहेको रकमबाट आफ्नो विगो असूल नभएपछि बाँकी विगो बापतमा एकैचोटी थुनामा राख्न दरखास्त दिएको अवस्था देखिएको छ । उक्त दरखास्तमा वादीले प्रतिवादीको नाममा अचल सम्पत्ति रहे नरहेको केही उल्लेख नगरेको तथा अदालतबाट पनि प्रतिवादीको नाममा जेथा रहे नरहेको बुझ्ने सम्बन्धमा वादीलाई कुनै कागज गराएका देखिएन सो लेनदेन सम्बन्धी फैसला समेत हेर्दा वादीले प्रतिवादीलाई कपाली तमसुक गरी रकम दिँदा उक्त कागजमा प्रतिवादीले रकम नदिए निजको श्रीसम्पत्तिबाट असूल गरी लिने शर्त उल्लेख भएको तथा पछि लेनदेनमा मुद्दा पर्दा समेत प्रतिवादीले फैसलाबमोजिम वादीलाई रकम नबुझाए प्रतिवादीको यसै सरहदको जेथा देखाई दरखास्त दिए उक्त जेथा जायजात गरी भराई दिने व्यहोरा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाको तपसील खण्डमा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

७. तत्सम्बन्धमा के कसरी कारवाही गर्नुपर्छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा अचल सम्पत्ति देखाई सो सम्पत्ति जायजात गरी वादीको विगो भराई दिने सम्बन्धमा दण्ड सजायको ४२ नं.मा व्यवस्था भएको तथा फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा प्रतिवादीको अचल सम्पत्ति देखाई विगो भराई पाउँ भन्ने दरखास्त दिँदा उल्लेख गर्ने कुराहरूको बारेमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम ७४(२) मा तथा विगो भरी भराउने सम्बन्धमा अचल सम्पत्ति लिलाम गर्दा अपनाउनु पर्ने कार्यविधिको बारेमा ऐ. नियमावलीको नियम ७५ मा उल्लेख भएको देखिन्छ ।

८. प्रतिवादीको अचल जेथाबाट वादीको विगो भराउने सम्बन्धमा उल्लिखित कानूनी

व्यवस्थामा विभिन्न कार्यविधि र प्रक्रिया उल्लेख भएको देखिएकाले पनि थुनामा राख्नु भन्दा पहिले अचल सम्पत्तिबाट विगो भराउने व्यवस्था रहेकोमा विवाद देखिएन ।

९. यसप्रकार निवेदक वादीले लेनदेन मुद्दाको विगो भराई पाउँ भनी उल्लिखित फैसला र कानूनअनुसार प्रतिवादीको जेथा खोजबीन गरी जेथा देखाई दरखास्त दिनुपर्नेमा सो बमोजिम दरखास्त दिएको नदेखिएको तथा जिल्ला अदालतबाट पनि प्रतिवादीको नाममा अन्य जेथा रहे नरहेको बारे कुनै खोजबीन नै नगरी बैक खाताबाट रकम भराई बाँकी रहेको रकम बापतमा एकैचोटी प्रतिवादीलाई कैदमा राखिपाउँ भनी दरखास्तमा माग गरी प्रतिवादीलाई थुनामा राख्ने गरी आदेश भएकोमा उक्त आदेश बदर गरी प्रतिवादीको जेथाबाट दण्ड सजायको ४२ नं. को आधारमा विगो भरी भराउको कार्यवाही गरी बाँकीमा कानूनबमोजिम गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६६।५।२६ मा भएको आदेशमा कुनै त्रुटि देखिन आएन ।

१०. जहाँसम्म थुनामा राख्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश बदर गरिपाउँ भनी अ.बं.१७ नं.बमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनमा निवेदन नगरी पुनः काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकोमा सो अदालतबाट निवेदन दरपीठ गर्ने गरेको आदेश सदर गर्ने गरी मिति २०६६।३।१९ मा आदेश भइसकेको अवस्थामा उक्त मिति २०६६।३।१९ को आदेशले लेनदेन मुद्दाको विगो असूलउपर गर्ने कार्य सम्बन्धमा अन्तिम टुङ्गो लागी सकेकोले सो सम्बन्धमा पुनः अ.बं.१७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा निवेदन लाग्न नसक्ने भन्ने निवेदकको भनाई छ, सो तर्फ विचार गर्दा लेनदेन मुद्दाको विगो असूल गर्न पाउने भनी काठमाडौं जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको लेनदेन मुद्दाको फैसलाको कार्यान्वयनको सिलसिलामा उक्त आदेश भएको र सो फैसला कार्यान्वयन कार्यको टुङ्गो लागि सकेको अवस्था नहुँदा अ.बं.१७ नं. अन्तर्गत प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालतसमक्ष निवेदन दिन पाउने नै हुँदा उक्त निवेदनलाई अधिकारक्षेत्रविहीन भन्न मिल्ने ।

११. त्यसकारण ऋणीको नाउँमा रहेका सम्पत्तिको जायजात तायदातीसम्बन्धी प्रक्रिया नै नगरी निजको जेथा नै नदेखाई दण्ड सजायको ४२ नं. को व्यवस्था विपरीत हुने गरी ऋणीलाई लेनदेन मुद्दाको फैसलाअनुसार लेनदेन व्यवहारको १९ नं. को व्यवस्थाअनुसार भनी कैदमा पठाउने कार्य कानूनसम्मत भएको भन्न मिलेन ।

१२. अतः उपरोक्त उल्लिखित आधार र कारणहरूबाट निवेदकको माग बमोजिम रिट जारी हुने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यमस्दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल चैत २३ गते रोज ५ शुभम्-
इजलास अधिकृत : कमलराज विष्ट

निर्णय नं.८८१३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

०६४-WO-००३९

आदेश मिति: २०६८।१।११।२

मुद्दा : उत्प्रेषण ।

निवेदक: मकवानपुर जिल्ला वासामाडी गा.वि.स. वडा
नं. ५ स्थित युनिलिभर नेपाल लिमिटेड
(नेपाल लिभर लि.) को तर्फबाट अधिकार
प्राप्त भई आफ्नो हकमा समेत ऐ.का.प्रबन्धक
अम्बरबहादुर थापा र ऐ.को प्रबन्ध निर्देशक
राकेशमोहनको सट्टामा हाल सो पदमा नियुक्त
भई कार्यरत कामरान वाकर

विरुद्ध

विपक्षी: सर्लाही जिल्ला छतौना गा.वि.स. वडा नं.

७ बस्ने ब्रजकिशोर पण्डित समेत

■ स्पष्टीकरणको अन्तर्वस्तु विषय वा प्रसंगअनुरूप फरक-फरक हुन सक्दछन् । प्रतिष्ठानको कामदार कर्मचारीले गरेको भनिएको खराब आचरणबापत गरिने सजायको सन्दर्भमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५२ बमोजिम सोधिने स्पष्टीकरणमा मूलतः निम्नानुसारका अन्तर्वस्तु अनिवार्य रूपमा समाविष्ट भएको हुनुपर्ने:

- (क) कुनै कामदार कर्मचारीलाई ऐनको दफा ५१ मा वर्णित खराब आचरणमध्ये के कुन आचरण गरेको आरोप लगाइएको हो सोको स्पष्ट तथ्य,
 - (ख) त्यस्तो कामदार कर्मचारीले खराब आचरण गरेको तथ्य प्रमाणित भएका ऐनको दफा ५२ मा उल्लेख गरिएका विभिन्न प्रकारका सजायमध्ये के कस्तो सजाय हुन सक्ने हो सो कुरा, र
 - (ग) सो विषयमा स्पष्टीकरण पेश गर्न कम्तीमा पनि सात दिनको समयवाधि ।
- (प्रकरण नं.३)

■ कुनै अमुक विषयमा कुनै प्रतिष्ठानले आफ्ना कामदार कर्मचारीसँग तथ्यको जानकारी लिनु र कामदार कर्मचारीलाई खराब आचरणमा कारवाही गर्ने प्रयोजनको लागि ऐनबमोजिम स्पष्टीकरण सोध्नु छुट्टाछुट्टै विषय हुनाले तिनलाई समान अर्थमा वा अन्तर्परिवर्तनीय रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

■ किटानी सजाय कुन तथ्यमा आधारित छ र सो तथ्य कसरी स्थापित भयो भन्ने विवरणका अतिरिक्त कारवाही गरिने सुनिश्चितताबाहक पत्रलाई मात्र

कुनै पनि कामदार कर्मचारीलाई कारवाहीको प्रयोजनका लागि सोधिएको स्पष्टीकरण मान्नुपर्ने हुन्छ। कारवाही गर्नु अघि कारवाही गर्ने अधिकारवाला सुनिश्चित हुन माग गरिने जानकारी वा तथ्यलाई स्पष्टीकरण सोधिएको भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.७)

- अनावश्यक ढिलाई विरुद्ध कामदार कर्मचारीको हित संरक्षण गर्ने कानूनलाई सकारात्मक स्वरूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.११)

- म्यादभित्र स्पष्टीकरण पेश नगरेको वा पेश गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएको कारण ऐनको दफा ५२ बमोजिम सजाय गर्नु पर्दाको अवस्था निर्णयको लागि दुई महिनाको समय निर्धारण गरेको अवस्था हुँदा सो बमोजिमको निर्धारित प्रक्रिया र समय सीमा नघाई भएका कामकारवाही एवं निर्णय मात्र गैरकानूनी हुने।

(प्रकरण नं.१२)

- मातहत अदालतले सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन समेत नगरी मुद्दाका पक्षले उठाएका प्रश्नहरूमा प्रवेश नै नगरी प्राविधिक प्रश्नमा सीमित रही गरेको निर्णय सो प्राविधिक प्रश्न कानूनसम्मत नदेखिएमा पुनः निर्णयार्थ मुद्दा सोही निकायमा पठाउनु न्यायसंगत हुने।

(प्रकरण नं.१३)

- अति लामो समय मुद्दा चलेको, पक्षको अर्थ बढी समय मुद्दामा संलग्न रहन उमेर, आर्थिक, लैंगिक र सामाजिक अवस्थाका कारण दुरुह रहेको एवं समयकै कारणले निर्णयको प्रतिफल पाउन नसक्ने अवस्था देखिएमा भने माथिल्लो न्यायिक निकायले मातहत अदालतको अधिकारक्षेत्र स्वयं ग्रहण गर्न सक्दछ, अन्यथा प्राविधिक प्रश्नमा खारेज

गरिएको वा विषयवस्तुमा प्रवेश नगरेको निर्णय कानूनसम्मत नपाइएमा पुनः सोही निकायमा निर्णयार्थ पठाउनुपर्ने।

(प्रकरण नं.१६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा तथा अधिवक्ताहरू रमेश बडाल, तिलकबिक्रम पाण्डे, शिव रिजाल र अनूपराज उप्रेती

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठी र विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताहरू हरिप्रसाद उप्रेती, सतीश भा, प्रशन्नकृष्ण दास र महादेव पण्डित,

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५२, ५३, ५३(१) र (२)

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती:नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छः

निवेदक युनिलिभर नेपाल लिमिटेड कम्पनी ऐन, २०२१ बमोजिम निजी क्षेत्रबाट स्थापित भएको कम्पनी हो। यसले स्थापना भएदेखि नै प्रचलित नेपाल कानूनले अधिकार प्रदान गरेको कार्य गरी आएको छ। प्रचलित श्रम ऐन तथा श्रम नियमावलीको अधीनमा रही कम्पनीले कामदार कर्मचारीको सेवा शर्त विनियमावली (स्थायी आदेश Standing order) बनाएको छ। कामदार कर्मचारीको नियुक्ति गर्ने, सेवाका शर्त निर्धारण गर्ने, सुविधा दिने तथा खराब आचरण गरेको अवस्थामा कारवाही गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था कर्मचारी विनियमको अधीनमा रहेर गरिँदै आएको छ।

कम्पनीका कर्मचारी देवासिस सोम कम्पनीबाट भारत सरुवा भई फर्कदा बुझाएको फ्रिज

अर्थात् रेफ्रिजरेटर हराएकोमा त्यो खोजी गर्दा विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितको निजी निवासमा फेला परेको, कम्पनीको तालिम केन्द्रबाट पुरानो कार्पेट समेत अधिकृत कर्मचारीको स्वीकृति र जानकारीविना चोरी गरी विपक्षीले बाँडेको तथा विदाको पूर्वअनुमति नलिई गयल बस्ने तथा विदाको अभिलेख सच्याउने काम गरेको पाइयो । त्यसै गरी विपक्षीले व्यक्तिगत कम्प्युटर खरिद गर्न कम्पनीसँग सुविधा माग्नु भएकोमा कम्पनीले अन्य कर्मचारीलाई जस्तै मर्केन्टायलबाट कम्प्युटर दिनलाई अनुरोध गरी सोभै मर्केन्टायललाई चेक पठाएकोमा त्यहाँबाट कम्प्युटर नलगी उल्टै कम्पनीले भुक्तान गरेको रु.४० हजार रुपैया मर्केन्टायलबाट माग गर्नु भएको रहेछ । तर, सो रकम तिर्न अस्वीकार गरेपछि कम्प्युटर कम्पनीका कर्मशायल स्टाफ नरेश प्रधानलाई दिइयो । पछि डिसेम्बर १७,२००४ मा विपक्षीले मिलेनियम टेक्नोलोजी एण्ड सप्लायर्सबाट कम्पनीको फ्याक्ट्री मेनेजरलाई चिठी लेखाई कम्पनीको खाता नभएकोले ए.सी.पेयी चेकको सट्टा वेयरर चेकबाट रकम दिन अनुरोध गराउनु भयो । यसबाट विपक्षीले कम्पनीको विरुद्ध निजी आर्थिक लाभको लागि कारोवारमा जालसाजी गर्नु भएको र यसका लागि मर्केन्टायल र मिलेनियम टेक्नोलोजीलाई समेत दुरुपयोग गरेको देखियो । कम्पनीका पर्सनल तथा वेलफेयर अधिकृत जस्तो श्रम कानून तथा कम्पनीको स्थायी आदेश पालना गराउनु पर्ने जिम्मेवार पदमा कार्यरत रहेका विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितले कम्पनीको सम्पत्ति चोरी गर्ने र कारोवारमा जालसाज गरी कम्पनीलाई घाटा पुऱ्याउने दुष्प्रयास गरेको हुँदा श्रम ऐन, २०४८ तथा कम्पनीको स्थायी आदेशबमोजिम विपक्षीलाई खराब आचरणवापत ११ मार्च २००५ मा सेवाबाट हटाउने कारवाही गरेको थियो । सो निर्णयउपर विपक्षीको पुनरावेदन पर्दा श्रम अदालतले कम्पनीको उक्त ११ मार्च २००५ को निर्णय बदर गरी विपक्षीलाई निष्काशित अवधिको तलब भत्ता तथा सुविधासहित पुनर्वहाली गर्ने फैसला गरेको छ ।

विपक्षीले श्रम अदालतमा पुनरावेदन पत्र दायर गरेपश्चात् भएको सुनुवाइको क्रममा विपक्षीले

चोरी गरेको रेफ्रिजरेटर कम्पनीको रेकर्डमा उल्लेख गरिएको भनी एउटा कागजात पेश गर्नु भएको, तर सो कागजात कम्पनीको रेकर्डमा नभएको र कम्पनीको अभिलेखबाट विपक्षीले नै गायब बनाई कीर्ते व्यहोरा थप गरेको हुँदा त्यसलाई कीर्ते घोषित गरी सजाय गर्न जिल्ला अदालत मकवानपुरमा कीर्ते मुद्दा दायर गरिएकाले प्रस्तुत मुद्दा अदालती बन्दोबस्तको १२ नं. बमोजिम मुलतवी राख्नका लागि अनुरोध गर्दा समेत श्रम अदालतबाट कुनै वास्तै गरिएन । विपक्षीले पेश गरेको प्रमाण सद्दे वा कीर्ते के हो स्पष्ट नै नभई श्रम अदालतबाट फैसला हुन सक्दैन । यसमा श्रम अदालतले मुलुकी ऐन अ.व. ७८ नं. अनुसार सो कागज कम्पनीलाई देखाई सद्दे कीर्ते जालसाजी के भन्छ भन्न लगाई प्रमाणमा लिनु पर्नेमा त्यसतर्फ बुझ्नु पर्ने प्रमाण नबुझी फैसला गरेकोले सो फैसला प्रथमदृष्टिमै बदरभागी छ ।

विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितलाई कम्पनीले जनवरी ६, २००५ मा स्पष्टीकरण माग गर्दा स्पष्ट व्यहोरा उल्लेख गरी ७ दिनभित्र जवाफ दिनु भनी स्पष्टीकरण सोधिएको स्पष्टीकरण पत्र सजाय गर्ने आशयबाट सोधिएको नभई तथ्य पत्ता लगाउने उद्देश्यले सोधिएको हो । सो स्पष्टीकरण पत्रलाई श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(१) ले निर्धारण गरेको कानूनी प्रक्रिया पूरा नभएको र गोलमटोल रूपको हचुवा आरोप लगाइएको भनी श्रम अदालतले गरेको निर्णय तथ्यको गलत विवेचना गरिएको र श्रम ऐनको दफा ५३(१) को व्याख्यामा गम्भीर त्रुटि गरेको छ ।

वस्तुतः विपक्षीले कम्पनीमा १२ जनवरी २००५ मा स्पष्टीकरण दिएकोमा त्यसमा उल्लिखित तथ्य र अन्य संकलित तथ्यहरू बीच भिन्नता भएको हुनाले गम्भीरताका साथ छानबिन गर्नका लागि १ फेब्रुअरी, २००५ कम्पनीले अनुसन्धान अधिकारी नियुक्ति गरेको थियो । यससम्बन्धी जानकारी दिँदा नै विपक्षीलाई कम्पनीको विनियमको दफा ३२ को ८ वटा उपदफाहरूमा उल्लिखित खराब आचरण र श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(ग) मा उल्लेख गरिएको खराब आचरण गरेको हुँदा किन सजाय नगर्ने भनी छानबिन

प्रक्रियामा सहभागी हुनका लागि पत्र बुझाइएको थियो । २ मार्च, २००५ मा अनुसन्धान अधिकृतको प्रतिवेदन प्राप्त भएपछि त्यस सम्बन्धमा विपक्षीको तर्फबाट आफ्नो भनाई राख्न ३ मार्च, २००५ का दिन पुनः सुनुवाईको मौका दिइएको थियो । विपक्षीलाई मूल रूपमा चोरीको आरोप लगाई श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(ग) समेत उल्लेख गरी आरोप पत्र समेत दिई स्पष्टीकरण मागिएको थियो । श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(ग) को अभियोगमा निष्काशन बाहेक कुनै सजाय हुनसक्ने व्यवस्था छैन । यसमा स्पष्ट आरोप तथा सो प्रमाणित भएमा हुनसक्ने सजाय समेत प्रस्ताव गरिएको र यसमा विपक्षीले ८ मार्च, २००५ मा जवाफ दिनु भयो । यसबाट शुरु स्पष्टीकरण मागेको दुई महिना नाघी सजाय गरेको भनी श्रम अदालतले लिएको आधार पूर्णतः तथ्यहीन रहनुका साथै श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको व्याख्यामा समेत गम्भीर त्रुटि गरेको छ ।

विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितले कम्पनीको रेफ्रिजरेटर तथा कार्पेट चोरी गरेको, कारोवारमा जालसाजी गरेको, विनास्वीकृति गयल जस्ता खराब आचरण गरेको आरोप लगाई सेवाबाट हटाउने भनी कम्पनीले ११ मार्च २००५ मा निर्णय गरेको थियो । तर, श्रम अदालतले निर्णय गर्दा तथ्यको विवेचना गरी निजले खराब आचरण गरेको होइनन् भन्ने निष्कर्षमा पुगेको होइन । प्राविधिक कारण देखाई कम्पनीको निर्णय बदर गरेको हो । यसबाट विपक्षी चोरी, जालसाजी कीर्ते जस्ता अक्षय्य खराब आचरणमा संलग्न रहेको स्पष्ट छ । श्रम व्यवस्थापन वीचको सम्बन्धमा गम्भीर प्रकृतिको खराब आचरण गरेको अवस्थामा विश्वासको समाप्ति (Principle of Loss of Confidence or Loss or Loss of Trust) भएको मानी पुनर्वहाली गर्न मिल्दैन । यदि पुनर्वहालीको निर्णय भएमा यसबाट कम्पनीको व्यवसायमा धराशायी हुने छ र यसबाट कम्पनीको व्यवसायसम्बन्धी हक तथा सम्पत्तिको हकमा समेत गम्भीर आघात पर्ने प्रष्ट छ ।

अतः विपक्षी श्रम अदालत मिति २०६४।१।१६ को फैसलाबाट कम्पनीको औद्योगिक वातावरणमा

प्रतिकूल असर पर्ने मात्र नभई निवेदकलाई संविधानको धारा १२(३)(ड), १३, १९ ले प्रत्याभूत गरेको हकमा असर पर्नुका साथै श्रम ऐनको दफा २(द), २५, ५०, ५१, ५२, ५३(१)(२) र ७८ तथा स्थायी आदेशको ३२ नं. समेतको व्याख्या गलत ढंगले गर्ने कार्य भएको हुँदा कम्पनीले विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितलाई सेवाबाट हटाउने गरी ११ मार्च २००५ मा गरेको निर्णय कायम रहने गरी श्रम अदालतको २०६४।१।१६ को फैसला उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ । साथै, प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म श्रम अदालतको फैसला कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीको नाममा तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी श्रम अदालतसमेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पठाई दिनु । निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफू वा आफ्नो प्रतिनिधिमार्फत् उपस्थित हुनु भनी विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डित समेतलाई सूचना म्याद पठाई लिखित जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु । साथै लिखित जवाफ परेपछि पुनर्विचार हुने गरी हालको लागि श्रम अदालतको मिति २०६४।१।१६ को फैसला कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरी दिएको छ, भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश ।

यस अदालतमा पुनरावेदनको रोहमा दर्ता हुन आएको पुनरावेदक ब्रजकिशोर पण्डित प्रत्यर्थी युनिलिभर नेपाल लिमिटेड, (नेपाल लिभर लि.) ऐ. को प्रबन्ध निर्देशक राकेश मोहन, युनिलिभर नेपाल

लिमिटेड, ऐ. को प्रबन्धक अम्बरबहादुर थापा, युनिलिभर नेपाल लिमिटेड समेत भएको सेवाबाट हटाएको निर्णय बढर मुद्दामा मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणको अध्ययन गरी कानूनको व्याख्या गरी कानूनबमोजिम नै भएको यस अदालतको मिति २०६४।१।१६ को फैसला श्रम कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त एवं संविधानको भावनाअनुरूप रहेको र सो फैसलाबाट रिट निवेदकको कानूनी एवं संवैधानिक हकमा आघात पुगेको अवस्था समेत नहुँदा रिट निवेदन खारेजयोग्य छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको श्रम अदालत काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

श्रम कार्यालयले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रहेका उद्योग प्रतिष्ठानमा कामदार कर्मचारी तथा व्यवस्थापनबीच हुने कुनै किसिमको श्रम विवाद बढ्न नदिई प्रतिष्ठान सुचारु रूपले सञ्चालन गर्न सहयोग हुने खालको वातावरण निर्माण गर्नुका साथै कुनै प्रतिष्ठान वा प्रतिष्ठानका कामदार कर्मचारीउपर कुनै पनि अड्डा अदालतबाट कुनै किसिमको आदेश, निर्णय भएको खण्डमा सो कार्यान्वयन गराउने सम्बन्धमा आवश्यक भूमिका पनि खेल्ने हुँदा विपक्षी प्रतिष्ठानमा अवकाशित कर्मचारी व्रजकिशोर पण्डितले आफ्नो अवकाश श्रम अदालतबाट बढर गराई उक्त अदालतबाट भएको फैसलाको जानकारीसहित विपक्षी प्रतिष्ठानमा हाजीर हुन जाँदा विपक्षीले कुनै सुनुवाई नगरेकोले श्रम अदालतको फैसला कार्यान्वयनको लागि यस कार्यालयमा मिति २०६४।०३।३१ मा निवेदन दिएकोले कार्यालयले अदालतको निर्णय कार्यान्वयन किन नगरिएको हो भन्ने जानकारी सम्बन्धित प्रतिष्ठानसँग माग गरेको हो । श्रम कार्यालयले विपक्षी प्रतिष्ठानलाई निजलाई हाजीर गराउनु होला वा हाजीर गराउन नपर्ने भए के कति कारणले नपर्ने हो खुलाई पठाउन विपक्षी प्रतिष्ठानलाई कार्यालयको मिति २०६४।३।३२ च.नं. ६५० को पत्रबाट जानकारी माग गरेको हो, विपक्षीलाई श्रम कार्यालयले अन्य कुनै किसिमको दवाव दिएको छैन । श्रम अदालतको फैसला कार्यान्वयन गर्नेतर्फ कारवाहीसम्म अघि बढाएको अवस्थामा यस

कार्यालयबाट निजको हक अधिकारमा आघात पुग्ने गरी कुनै कार्य गरे गराएको नहुँदा यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको श्रम कार्यालय, हेटौंडाको लिखित जवाफ ।

निवेदकले प्रस्तुत निवेदन पत्र श्रम अदालतबाट मिति २०६४।१।१६ मा फैसला भएको चार महिनापछि मिति २०६४।४।१६।४ मा दायर गरेका छन् । मैले स्वयम् फैसला कार्यान्वयनका लागि मिति २०६४।३।२९ मा निवेदन दिएपछि श्रम अदालतको फैसला कार्यान्वयनबाट बच्नको लागि अति विलम्ब गरी दायर गरेको प्रस्तुत निवेदन पत्र अनुचित विलम्बको सिद्धान्तअन्तर्गत खारेज गरिपाउँ ।

श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३ को उपदफा (२) मा “उपदफा (१) बमोजिमको म्यादभित्र कामदार वा कर्मचारीले स्पष्टीकरण पेश नगरेमा वा पेश गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएमा निजलाई खराब आचरण गरेबापत दफा ५२ बमोजिम सजाय गर्न सकिने भनी कानूनी व्यवस्था भएको र ऐ उपदफा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर त्यस्तो सजाय गर्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्दा स्पष्टीकरण माग गरिएको दुई महिनाभित्र गरी सक्नु पर्ने” भनी कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ । मलाई ६।१।२००५ ई मा सोधिएको प्रथम स्पष्टीकरण पत्रको दफा २(a) मा नै “Dishonesty in connection with employers business and property ” ऐ दफा २(b) मा This act is of serious nature amount to theft, fraud & dishonesty ” र दफा २(c) मा “willfull falsification, dishonesty of the record ” ऐ दफा २(d) मा “willfull theft fraud and dishonesty ” र दफा ३ मा “willfull insubordination and / or disobedience/ or Habitual breach of standing orders or any law or rules made thereunder / or commission of act subversive of discipline of good behavior on the premises of the establishment” भनी आरोप लगाउँदै ऐ दफा ४ मा “You are required to submit your explanation to the above charges in writing within 7 days from the date of receipt of this

showcause, as to why appropriate disciplinary action should not be taken against you as per provisions of law terms of employment” भनी उल्लेख गरिएकोबाट मात्र अनुसन्धानको निमित्त पत्र दिइएकोले सो मितिले दुई महिनाको गणना गरेको श्रम अदालतको फैसला नमिलेको भन्ने निवेदकको भनाई र जिकीर सर्वथा भूठा र वद्वनियतपूर्ण रहेको छ। अर्थात् पहिलो पटक ६।१।२००५ ई. मा मेरो विरुद्धमा कारवाही प्रारम्भ गरिएको मितिले दुई महिना नघाई १।१।२००५ ई. मा सेवाबाट बर्खास्त गर्ने भनी दिइएको पत्र स्पष्टतः श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको म्याद नघाई गरिएको सजाय हुँदा श्रम अदालतले गरेको फैसला कानूनानुरूप छ।

फ्रिज चोरीको आरोपको सन्दर्भमा इन्जिनियरिङ्ग अधिकृत देवासिस सोम फिर्ता जाने समयमा निजले प्रयोग गर्दै आएको गोदरेजको फ्रिज मलाई सुम्पी गएको र सो कुरा निजले आफ्नो प्रयोगको सम्पत्ति सूची (property list) मा “This item is in Mr B.k pandit residence” भनी टाइपबाटै जनाएको एवं सोही मुनि ४।४।२००४ ई. को मितिमा “this has been informed to ABP” भनी सही समेत गरिएको अभिलेख भएको र निज देवासिस सोमसँग कम्पनीले सोधनी गर्दा निजले ३।१।२००५ ई. को पत्रद्वारा मिस्टर डी. भट्टाचार्यको भुजमा सुरुवा भएपछि निजले प्रयोग गर्दै आएको निवासमा फ्रिज रहेकै हुनाले मलाई निजले प्रयोग गर्दै आएको फ्रिज दिएको र मेरो निवासस्थानमा सो फ्रिज रहेको भनी जानकारी दिँदादिँदै पनि मैले फ्रिज चोरेको भनी घृणित आरोप लगाइएको छ। श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(ग) अन्तर्गत प्रतिष्ठानको सम्पत्ति चोरी गरेमा खराब आचरण मानिने भएतापनि ऐ ऐनको दफा ९१ मा ऐ. ऐनमा लेखिए जति त्यसै ऐनबमोजिम र अरुमा प्रचलित कानूनबमोजिम हुने भनी प्रावधान भएकोले कानूनबमोजिम अदालतमा मुद्दा दायर भई चोरीको अपराध ठहर भइसकेपछि मात्र ऐ. दफा ५१(ग) को आरोपमा ऐ. दफा ५२(४) अनुसार सजाय गर्न

पाउनेमा आफैँले स्वेच्छाचारी ढंगबाट चोरी भनी नामाकरण गर्दै ऐ. अधिकारको प्रयोग गरेको सर्वथा प्रवृत्त, दूषित र मनोगत हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका ब्रजकिशोर पण्डितको लिखित जवाफ।

सम्मानीत अदालतबाट मिति २०६४।४।२४ मा कारण देखाउ आदेश जारी हुँदा लिखित जवाफ परेपछि पुनर्विचार हुने गरी हालको लागि श्रम अदालतको मिति २०६४।१।१६ को फैसला कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी भएको थियो। श्रम ऐन, २०४८ (सं.स) को दफा ५३ को उपदफा (२) मा, “उपदफा (१) बमोजिमको म्यादभित्र कामदार वा कर्मचारीले स्पष्टीकरण पेश नगरेमा वा पेश गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएमा निजलाई खराब आचरण गरेबापत दफा ५२ बमोजिम सजाय गर्न सकिने भनी कानूनी व्यवस्था भएको र ऐ. उपदफा (२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा”, तर त्यस्तो सजाय गर्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्दा स्पष्टीकरण माग गरिएको २ महिनाभित्र गरी सक्नुपर्ने” कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। पहिलो पटक ता ६.१.२००५ ई. मा मेरो विरुद्धमा कारवाही प्रारम्भ गरिएको मितिले दुई महिना नघाई तारिख १.१.२००५ ई. मा सेवाबाट बर्खास्त गर्ने भनी दिइएको पत्र स्पष्टतः श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको म्याद नाघेकाले सजाय हुँदा श्रम अदालतको फैसला कार्यान्वयनलाई रोक्नु पर्ने औचित्य नरहेकोले एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश रद्द गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको ब्रजकिशोर पण्डितको निवेदन।

यसमा विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परिसकेको देखिँदा श्रम अदालतबाट भएको निर्णय मिसिल भिकाई रिट निवेदन नै पूर्ण सुनुवाईको लागि पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चठी पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा तथा अधिवक्ताहरू

श्री रमेश बडाल, श्री तिलकविक्रम पाण्डे, श्री शिव रिजाल र श्री अनूपराज उप्रेतीले विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितलाई प्रतिष्ठानले सर्वप्रथम ६ जनवरी २००५ मा सोधिएको पत्र श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(१)को प्रयोजनको लागि सजाय गर्ने आशयबाट सोधिएको नभै प्रतिष्ठानमा भएका अनियमितताको बारेमा तथ्य पत्ता लगाउने उद्देश्यले सोधिएको हो । यस्तो स्पष्टीकरण पटकपटक सोध्न सकिने र फरक फरक आधार पनि हुनसक्ने भनी यस अदालतबाट नैकाप २०६७, मंसिर, नि.नं. ८४३८, पृष्ठ १३५८ मा बोलिसकेको अवस्था छ । प्रत्यर्थीले सो पत्रबाट माग भएको जवाफसमेत प्रतिष्ठानमा पेश गरिसक्नु भएको छ । निजको सो जवाफ चित्त बुझ्दो नभएपछि प्रतिष्ठानबाट छानबिन समिति गठन भएको र सो समितिलाई निजले स्वीकार गरी समितिसमक्ष उपस्थित भएको अवस्था छ । निवेदक प्रतिष्ठानले १ फेब्रुअरी, २००५ मा मात्र विपक्षीसँग आरोपसहितको स्पष्टीकरण सोधिएको अवस्था भै सो मितिले दुई महिनाभित्रै विपक्षीउपरको कारवाही प्रक्रिया सम्पन्न भैसकेको हुनाले प्रतिष्ठानबाट भएको कारवाही श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(२) को मान्यता र व्यवस्थाहरू अनुरूप नै भएको छ । विपक्षी स्वयंले श्रम अदालतमा पुनरावेदन गर्दाको अवस्थामा समेत दफा ५३(२) को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थाविपरीत भएको कुराको जिकीर लिन सकेको अवस्था छैन । १ फेब्रुअरी २००५ को पत्रमा विपक्षीउपर लगाइएको आरोप र हुनसक्ने सजाय समेत किटान गरिएकोमा निजलाई लगाइएको आरोप सम्बन्धमा श्रम अदालतले अन्यथा भन्न सकेको छैन । विपक्षीले श्रम अदालतमा पुनरावेदन गर्दा म्याद नाघेको सम्बन्धमा कुनै प्रश्न नै उठाउन नसकेको र प्रतिष्ठानले १ फेब्रुअरी, २००५ मा सोधिएको स्पष्टीकरण पत्रको मितिले दुई महिनाभित्रै विपक्षीलाई कारवाही गरेको अवस्थामा श्रम अदालतबाट भएको फैसलामा तथ्य र कानूनको अपव्याख्या भै त्रुटिपूर्ण आधार ग्रहण गरेको हुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री हरिप्रसाद उप्रेती, श्री सतीश

भा, श्री प्रशन्नकृष्ण दास र श्री महादेव पण्डितले विपक्षीको कामकारवाही सम्पूर्ण रूपले ६ जनवरी, २००५ को कारण देखाउ आदेश (Showcause notice) भनिएको पत्रमा नै आधारित रहेको र पक्षलाई सेवाबाट हटाउने विपक्षी प्रतिष्ठानको आदेशमा पनि सोही पत्रलाई उद्धरण गरिएकोमा उक्त ६ जनवरी, २००५ को पत्रमा तथ्य र सजाय प्रस्तावित गरिएको छैन । १ फेब्रुअरी, २००५ को आरोप पत्रमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१ (ग) को आरोपसम्म लगाइएको पाइन्छ । तर हुन सक्ने सजाय प्रस्तावित गरिएन । श्रम ऐनले खराब आचरणमा सजाय गर्दा पटक-पटक स्पष्टीकरण सोध्ने व्यवस्था नगरेकोले त्यसो गर्नु विधिको शासन र कानूनको उचित प्रक्रियाविपरीतको कार्य हो । पहिलो स्पष्टीकरण मितिबाटै दफा ५३(२) मा लेखिएको अवधि गणना हुनुपर्ने भनी यस अदालतबाट गजानन्द अग्रवाल विरुद्ध श्रम अदालत समेत भएको २०५७ सालको रिट नं. २८६९ को उत्प्रेषण मुद्दामा बोलिसकेको अवस्था छ । विपक्षीले कारण देखाऊ भनी ब्रजकिशोर पण्डितसँग प्रथम पटक स्पष्टीकरण माग गरिएको मिति ६ जनवरी, २००५ देखि दुई महिनाको म्याद नघाई सेवाबाट हटाइएको विपक्षीको निर्णय श्रम ऐन, २०४८को दफा ५३(२)को कानूनी व्यवस्था तथा बोटलर्स नेपाल (तराई) लिमिटेड वि. श्रम अदालत काठमाडौंसमेत भएको संवत् २०६५ सालको रिट नं. ०१५० को उत्प्रेषण मुद्दामा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत भै त्रुटिपूर्ण हुँदा त्यस्तो निर्णय बदर गरेको श्रम अदालतको फैसला कानूनसम्मत छ । यसमा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी श्रम अदालतको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले ६ जनवरी, २००५ को पत्रमा प्रतिष्ठानले सजाय प्रस्ताव नगरेको र विपक्षीको बर्खास्तको आदेशमा मिति ६ जनवरी, २००५ को पत्रलाई नै आधार लिएको हुँदा त्यस्तो श्रम ऐनविपरीतको आदेश बदर गरेको श्रम अदालतको फैसला कानूनसम्मत रहेको हुँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले प्रस्तुत गर्नु भएको उपरोक्त बहस जिकीर समेत सुनी रिट निवेदनसहितका मिसिल संलग्न कागजात प्रमाणहरूको अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत विषयमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितले कम्पनीको सम्पत्ति चोरी गर्ने र कारोवारमा जालसाज गरी कम्पनीलाई घाटा पुऱ्याउने दुष्प्रयास गरेको हुँदा श्रम ऐन, २०४८ तथा कम्पनीको स्थायी आदेशबमोजिम विपक्षीलाई खराब आचरणबापत ११ मार्च २००५ मा सेवाबाट हटाउने सजाय गरेकोमा विपक्षीको पुनरावेदन परी श्रम अदालतले कम्पनीको उक्त ११ मार्च २००५ को निर्णय बदर गरी निज विपक्षीलाई निष्काशित अवधिको तलब भत्ता तथा सुविधासहित पुनर्वहाली गर्ने भनी मिति २०६४।१।१६ मा फैसला गरेको छ । उक्त फैसलामा शुरु स्पष्टीकरण मागेको दुई महिना नाघी सजाय गरेको भनी श्रम अदालतले लिएको आधार पूर्णतः तथ्यहीन रहनुका साथै श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको व्याख्यामा समेत गम्भीर त्रुटि रहेकोले उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पाऊँ भन्ने नै निवेदकको मागदावी रहेको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा विपक्षी प्रतिष्ठानले पहिलो पटक ६।१।२००५ ई. मा ब्रजकिशोर पण्डितका विरुद्धमा कारवाही प्रारम्भ गरिएको मितिले दुई महिना नघाई ११।३।२००५ ई. मा सेवाबाट बर्खास्त गर्ने भनी दिइएको पत्र स्पष्टतः श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको म्याद नाघेको, सजाय हुँदा तत्सम्बन्धमा प्रतिष्ठानको मिति ११ मार्च, २००५ को निर्णय बदर गरेको श्रम अदालतको फैसला कानूनसम्मत छ भनिएको पाइन्छ ।

यसरी मिसिल संलग्न कागजात एवं आदेशानुसार भिकाएको कारवाहीसम्बन्धी फायल समेत हेर्दा प्रस्तुत विषयमा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा मुख्यतः देहायका प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपर्ने देखियो :-

- क) श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३ को प्रयोजनको लागि सोधिने स्पष्टीकरणका अन्तर्वस्तु के के हुनुपर्ने हो ?
- (ख) श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(१) र ५३(२) को प्रयोग कसरी हुने र दुई महिनाको गणना कहिलेदेखि हुने हो ?
- (ग) यस मुद्दामा रिट जारी हुने वा नहुने के हो ?

३. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा स्पष्टीकरणको अन्तर्वस्तु विषय वा प्रसंगअनुरूप फरक-फरक हुन सक्दछन् । प्रस्तुत प्रतिष्ठानको कामदार कर्मचारीले गरेको भनिएको खराब आचरणबापत गरिने सजायको सन्दर्भमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३ मा व्यवस्थित कार्यविधिमा केन्द्रित रही हेर्नुपर्ने हुन्छ । उक्त दफा ५३ को उपदफा १ मा स्थायी कामदार वा कर्मचारीलाई दफा ५२ अन्तर्गत सजाय गर्नुअघि खराब आचरण गरेको तथ्य र सो प्रमाणित भएमा हुनसक्ने सजाय समेत स्पष्ट उल्लेख गरी त्यस्तो कामदार वा कर्मचारीलाई आफ्नो स्पष्टीकरण पेश गर्न कम्तीमा सात दिनको म्याद दिनु पर्नेछ भनी स्पष्ट व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा सो दफाबमोजिम सोधिने स्पष्टीकरणमा मूलतः निम्नानुसारका अन्तर्वस्तु अनिवार्य रूपमा समाविष्ट भएको हुनुपर्ने हुन्छ :-

- (क) कुनै कामदार कर्मचारीलाई ऐनको दफा ५१ मा वर्णित खराब आचरणमध्ये के कुन आचरण गरेको आरोप लगाइएको हो सोको स्पष्ट तथ्य,
- (ख) त्यस्तो कामदार कर्मचारीले खराब आचरण गरेको तथ्य प्रमाणित भएका ऐनको दफा ५२ मा उल्लेख गरिएका विभिन्न प्रकारका सजायमध्ये के कस्तो सजाय हुन सक्ने हो सो कुरा, र
- (ग) सो विषयमा स्पष्टीकरण पेश गर्न कम्तीमा पनि सात दिनको समयवाधि ।

४. निवेदक प्रतिष्ठानले ६ जनवरी, २००५ मा सोधेको पत्रको अन्तर्वस्तु हेर्दा क र ख मा उल्लेख

भएका तत्वहरूको स्पष्ट रूपले अभाव रहेको पाइन्छ। रिट निवेदक प्रतिष्ठान स्वयंले ऐनको दफा ५३ बमोजिमको स्पष्टीकरण सोधेको होइन, छानबिन प्रयोजनको लागि प्रारम्भिक प्रतिक्रिया लिएको मात्र हो भनी जिकीर लिएको अवस्था पनि छ। ६ जनवरी, २००५ को पत्रलाई दफा ५२ का अन्तर्वस्तुको अभावका कारणले दफा ५२ को प्रयोजनको लागि सोधिएको भन्न र मान्न मिल्न सक्ने देखिँदैन।

५. प्रतिष्ठानले उक्त पत्रमा उल्लेख भएका विषयका सम्बन्धमा विपक्षीसँग तथ्यको जानकारी मागेको सम्म देखिएको र सो अनुरूप विपक्षी ब्रजकिशोरले प्रतिष्ठानमा लिखित जवाफसमेत प्रस्तुत गरी सो पत्र प्राप्त जवाफ पछि प्रतिष्ठानबाट १ फेब्रुअरी, २००५ मा आरोपसहितको स्पष्टीकरण सोधिएको र तत्सम्बन्धमा गठित छानबिन समितिमा समेत विपक्षी ब्रजकिशोर उपस्थित रही निजले आफू उपरको छानबिनलाई स्वीकार गरेको पाइएको छ। ६ जनवरी २००५ को पत्रलाई “गोलमालयुक्त” भनी श्रम अदालतले नै मानेको अवस्था हुँदा सो ६ जनवरी २००५ को पत्रलाई श्रम ऐन अनुरूप सोधिएको स्पष्टीकरणसम्बन्धी पत्रको रूपमा अर्थ ग्रहण गर्नु कानूनसम्मत हुने देखिएन।

६. कुनै अमुक विषयमा कुनै प्रतिष्ठानले आफ्ना कामदार कर्मचारीसँग तथ्यको जानकारी लिनु र कामदार कर्मचारीलाई खराब आचरणमा कारवाही गर्ने प्रयोजनको लागि ऐनबमोजिम स्पष्टीकरण सोध्नु छुट्टाछुट्टै विषय हुनाले तिनलाई समान अर्थमा वा अन्तरपरिवर्तनीय रूपमा ग्रहण गर्न मिल्दैन। श्रम ऐन, २०४८ को परिच्छेद ८ को समग्र अध्ययन गर्दा निजामती सेवा ऐनमा रहेको कारवाही र सजायसम्बन्धी प्रावधान भन्दा यी प्रावधानहरू फरक रहेको तथा छानबिनको लागि एकपटक पत्र काटिसकेपछि छानबिन समितिको निष्कर्ष अनुरूप खराब आचरण गरेको आरोपमा कारवाही गर्ने प्रयोजनको लागि कामदार कर्मचारीसँग तत्सम्बन्धमा स्पष्टीकरण माग गर्न बन्देज लगाएको समेत देखिँदैन।

७. १ फेब्रुअरी, २००५ को पत्रमा प्रतिष्ठानले तथ्य र सजाय समेत प्रस्तावित गरेको छ। यो पत्र र

६ जनवरी २००५ को पत्रमा सजाय प्रस्ताव र छानबिन भएका तथ्यका सन्दर्भ समेतको उल्लेखनका कारणबाट आधारभूत अन्तर छ। किटानी सजाय कुन तथ्यमा आधारित छ र सो तथ्य कसरी स्थापित भयो भन्ने विवरणका अतिरिक्त कारवाही गरिने सुनिश्चितताबाहक पत्रलाई मात्र कुनै पनि कामदार कर्मचारीलाई कारवाहीको प्रयोजनका लागि सोधिएको स्पष्टीकरण मान्नुपर्ने हुन्छ। कारवाही गर्नु अघि कारवाही गर्ने अधिकारवाला सुनिश्चित हुन माग गरिने जानकारी वा तथ्यलाई स्पष्टीकरण सोधिएको भन्न मिल्दैन। विपक्षीले उक्त मितिसम्म श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(१) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले कारवाही गर्ने समय सीमा व्यतीत भैसकेको भनी आफूले पेश गरेको स्पष्टीकरणमा जिकीर लिन सकेको समेत नपाइँदा प्रतिष्ठानको १ फेब्रुअरी २००५ को पत्र नै दफा ५३ बमोजिम सोधिएको स्पष्टीकरण पत्र देखियो। कारवाही र पुनरावेदनको सन्दर्भमा समेत यो समय सीमाको प्रश्न नउठाएको नपाइएको कुरा पनि यस सन्दर्भमा त्यत्तिकै महत्वपूर्ण छ।

८. विपक्षीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले उल्लेख गर्नु भएको गजानन्द अग्रवाल वि. श्रम अदालत समेत भएको २०५७ सालको रिट नं. २८६९ को उत्प्रेषण मुद्दा तथा बोटलर्स नेपाल (तराई) लिमिटेड वि. श्रम अदालत, काठमाडौंसमेत भएको संवत् २०६५ सालको रिट नं. ०१५० को उत्प्रेषण मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रस्तुत रिट निवेदनमा आकर्षित हुन सक्ने देखिएन। रिट नं. २८६९ को उत्प्रेषण मुद्दामा कामदार कर्मचारीलाई दुई पटक स्पष्टीकरण सोधेको, पहिलो स्पष्टीकरण सोधिएको मितिबाट समय सीमा नाघेको अवस्था छ। पहिलो पनि स्पष्टीकरण नै सोधिएको कुरालाई सो प्रतिष्ठानले रिट निवेदनमा स्वीकार गरेको अवस्था भै कुनै प्रतिष्ठानले श्रम ऐनबमोजिम एउटै आरोपमा दुई पटक स्पष्टीकरण सोध्न मिल्ने हो होइन भन्ने समेत प्रश्नमा केन्द्रित रही सिद्धान्त प्रतिपादन भएको अवस्था रहेछ। तर, प्रस्तुत रिट निवेदनमा ६ जनवरी, २००५ को पत्रलाई श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३ (१) बमोजिमको अन्तर्वस्तुको अभावका कारणले

स्पष्टीकरण भन्न र मान्न नमिलेकोले दुईपटक स्पष्टीकरण सोधिएको अवस्थाको विद्यमानता देखिँदैन ।

९. त्यसै गरी बोटलर्स नेपाल (तराई) लिमिटेड संलग्न रिट नं. ०१५० को उत्प्रेषणको रिट निवेदनमा सो प्रतिष्ठानले छानबिन समितिले प्रतिवेदन २०६४।४।१४ मा दिए पनि सन् २००३, २००४, २००५का अनियमितता भनिएका कार्यहरूका हकमा सन् २००६ मा छानबिन समिति गठन गरिएको छ । ढिलो छानबिन समिति गठन गरिनुका कारण खोलिएको छैन । छानबिन समितिले २०६३।४।१४मा प्रतिवेदन दिए पछि पनि दुई महिना नघाई २०६३ कार्तिकमा स्पष्टीकरण सोधिएको छ । यस अवस्थामा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित समय सीमा नघाई स्पष्टीकरण सोधिएको तथ्य स्थापित हुनआई सोही आधारमा रिट निवेदन खारेज भएको अवस्था रहेछ । तर, प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितले खराब आचरणजन्य कार्य गरेको विषयवस्तु १५।१२।२००४ ई. देखि ०३।०१।२००५ ई. को अवधिमा प्रतिष्ठान व्यवस्थापनको जानकारीमा आएको भनी निजउपर विभिन्न आरोप तय गरी ०१।०२।२००५ ई.मा स्पष्टीकरण सोधिएकोमा प्रतिष्ठानको सो कार्य श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३ (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित समय सीमा नघाई भए गरेको भनी सो आरोप सम्बन्धमा निज विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितले प्रतिष्ठानबाट गठित छानबिन समितिसमक्ष उपस्थित हुँदा समेत प्रतिवाद गर्न नसकेको र प्रतिष्ठानबाट गठित छानबिन समितिले दिएको निष्कर्षका सम्बन्धमा ०८।०३।२००५ ई.मा जवाफ दिँदा समेत उक्त ०१।०२।२००५ ई. को स्पष्टीकरण सम्बन्धमा कुनै जिकीर लिन सकेको नदेखिँदा उपरोक्त मुद्दाहरूको तथ्य र प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्यमा तादाम्यता पाइएन । अतः सो मुद्दाहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा आकृष्ट हुन नसक्ने हुँदा सो सम्बन्धमा विपक्षीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१०. श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३(१) र ५३(२) को प्रयोग कसरी हुने र उक्त कानूनी

व्यवस्थाहरूको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा उल्लिखित म्यादको गणना कहिलेदेखि हुने भन्ने सम्बन्धी दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा श्रम ऐनको दफा ५३(१) मा मूलतः कामदार कर्मचारीलाई सजाय गर्नु अघि पूरा गर्नुपर्ने प्रक्रियागत व्यवस्था गरिएको पाइन्छ, जसअनुसार दफा ५१ मा उल्लेख भएबमोजिमका खराब आचरण गर्ने स्थायी कामदार वा कर्मचारीलाई दफा ५२ अन्तर्गत सजाय गर्नु अघि खराब आचरण गरेको तथ्य र सो प्रमाणित भएमा हुनसक्ने सजाय समेत स्पष्ट उल्लेख गरी त्यस्तो कामदार वा कर्मचारीलाई आफ्नो स्पष्टीकरण पेश गर्न कम्तीमा सात दिनको म्याद दिनु पर्नेछ भनी कामदार कर्मचारीलाई सजाय गर्नु अघि सुनुवाइको मौकाको प्रत्याभूति गरेको पाइयो । त्यसैगरी दफा ५३(२) को व्यवस्थाले दफा ५३(१) बमोजिम दिइएको म्यादभित्र कामदार वा कर्मचारीले स्पष्टीकरण पेश नगरेको वा पेश गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नरहेको अवस्थामा त्यस्तो कर्मचारीलाई खराब आचरण गरेबापत दफा ५२ बमोजिम सजाय गर्न सकिनेछ, भनी प्रतिष्ठान व्यवस्थापकलाई तत्सम्बन्धमा अधिकार प्रदान गरेको देखिन्छ ।

११. उल्लिखित दफा ५३(१) र ५३(२) को व्यवस्था के कुन अवस्थामा प्रयोग हुनसक्ने हो भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा दफा ५३(१) को व्यवस्था भनेको प्रतिष्ठानले ऐनको दफा ५१ बमोजिमको खराब आचरण गर्ने स्थायी कामदार वा कर्मचारीलाई दफा ५२ अन्तर्गत सजाय गर्नु अघि खराब आचरण गरेको तथ्य र सो प्रमाणित भएमा हुन सक्ने सजाय समेत स्पष्ट उल्लेख गरी स्पष्टीकरण पेश गर्न कम्तीमा सात दिनको म्याद दिनु पर्नेछ भनी त्यस्तो कामदार वा कर्मचारीलाई प्रतिष्ठानले स्पष्टीकरण सोध्ने सम्बन्धमा गरेको अनिवार्य कार्यविधिगत व्यवस्थासँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । दफा ५३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश हेर्दा खराब आचरण गर्ने कामदार कर्मचारीलाई खराब आचरण गरेबापत दफा ५२ बमोजिम सजाय गर्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्दा स्पष्टीकरण माग गरिएको दुई महिनाभित्रै गरिसक्नु पर्नेछ भनी समय सीमा निर्धारण गरेको पाइयो । यो व्यवस्थाले दुई महिना नाघेपछि खराब

आचरण गर्ने कामदार कर्मचारीले उन्मुक्ति पाउने व्यवस्था गरेको नभई लामो समय कामदार कर्मचारी विरुद्धको आरोप अनिर्णित नरहोस् भन्ने अभिप्राय राखेको हो । अनावश्यक ढिलाई विरुद्ध कामदार कर्मचारीको हित संरक्षण गर्ने यो कानूनलाई यही सकारात्मक स्वरूपमा ग्रहण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१२. यसरी ऐनको दफा ५२ बमोजिम सजाय गर्ने प्रयोजनको लागि स्पष्टीकरण सोध्ने सम्बन्धमा दफा ५३(१) ले प्रक्रियागत कुराको सुनिश्चितता गरी सोको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले सोको लागि अधिकतम दुई महिनाको समय निर्धारण गरेको तथा दफा ५३(२)ले दफा ५३(१) बमोजिम स्पष्टीकरण सोधिएका कामदार कर्मचारीले म्यादभित्र स्पष्टीकरण पेश नगरेको वा पेश गरेको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएको कारण ऐनको दफा ५२ बमोजिम सजाय गर्नु पर्दाको अवस्था निर्णयको लागि दुई महिनाको समय निर्धारण गरेको अवस्था हुँदा सो बमोजिमको निर्धारित प्रक्रिया र समय सीमा नघाई भएका कामकारवाही एवं निर्णय मात्र गैरकानूनी हुने प्रष्ट छ ।

१३. विपक्षीलाई भएको कारवाहीको सम्पूर्ण प्रक्रियालाई विश्लेषण गरी हेर्दा ६ जनवरी २००५को पत्र कानूनबमोजिम स्पष्टीकरणको पत्र नै नभएकोमा त्यस्तो पत्रलाई स्पष्टीकरण सोधिएको पत्र मानी सोको मितिलाई दफा ५३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको प्रयोजनको लागि समय गणनामा आधार लिन मिल्ने अवस्था देखिँदैन । अर्कोतर्फ प्रतिष्ठानको व्यवस्थापकले विपक्षी ब्रजकिशोरउपर लगाइएको आरोप र सो आरोप ठहरेमा हुन सक्ने सजाय समेत प्रस्तावित गरी १ फेब्रुअरी, २००५ का दिन आरोप पत्र दिइएको र सोअनुरूप निज छानबिन समितिसमक्ष उपस्थित भई कारवाहीमा सहभागी भई छानबिनको प्रक्रियालाई स्वीकार गरेको देखिनाले निजमाथि प्रारम्भ गरेको १ फेब्रुअरी, २००५ को कारवाही प्रक्रियालाई नै विधिवत् कारवाही आरम्भ भएको मिति मान्नु पर्दछ । यसबाट सो कारवाही ऐनको दफा ५३(१) को म्यादभित्रै रहेको र सो सम्बन्धमा गठित छानबिन समितिले २८ फेब्रुअरी, २००५ मा पेश गरेको प्रतिवेदनका आधारमा प्रतिष्ठान व्यवस्थापनबाट मार्च ११, २००५ मा भएको निर्णय

समेत दफा ५३(२) व्यवस्था गरेको दुई महिनाको समय सीमाभित्रै भए गरेको देखिँदा प्रस्तुत विषयमा निवेदक प्रतिष्ठानले गरेको काम कारवाही र निर्णयलाई कानूनद्वारा निर्धारित म्याद नघाई गरेको मान्न मिलेन ।

१४. तसर्थ, यसमा निवेदक युनिलिभर नेपाल लिमिटेडले खराब आचरण गरेको सम्बन्धमा १ फेब्रुअरी २००५ पत्रमार्फत् विपक्षी ब्रजकिशोरसंग दफा ५३ बमोजिमको स्पष्टीकरण सोधिएको देखिन आएको अवस्थामा श्रम अदालतले त्यसतर्फ प्रवेश नै नगरी ६ जनवरी, २००५ को पत्रलाई नै पहिलो स्पष्टीकरण मानेको र स्पष्टीकरण सोधेको मितिले दफा ५३(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशबमोजिम दुई महिनाभित्रै निर्णय नगरेकाले कारवाहीको प्रारम्भ नै बेरीतको र गलत मानी विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितलाई प्रतिष्ठानको सेवाबाट हटाएको निवेदक युनिलिभर कम्पनी लिमिटेडको मार्च ११, २००५ को निर्णय बदर गरी विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितलाई सो प्रतिष्ठानमा पुनर्बहाली गर्ने गरेको श्रम अदालतको मिति २०६४।१।१६ को फैसलामा लिइएका आधार समेत कानूनअनुरूप नरहेकाले त्यस्तो त्रुटिपूर्ण आधार ग्रहण गरी गरेको सो फैसला सदर कायम हुन नसक्ने हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ठहर्छ ।

१५. निवेदक युनिलिभर नेपाल लि.ले विपक्षी ब्रजकिशोर पण्डितलाई उक्त प्रतिष्ठानको सेवाबाट हटाउने सम्बन्धमा मार्च ११, २००५ मा गरेको निर्णयउपर ब्रजकिशोर पण्डितले गरेको पुनरावेदनको विषयवस्तुमा प्रवेश नगरी प्राविधिक आधारमा फैसला गरेको पाइएको र सो फैसलामा श्रम अदालतले अवलम्बन गरेको, कारवाही आरम्भ भएको दुई महिना नाघेको भन्ने आधार कानूनसम्मत नदेखिएबाट अब पुनरावेदनमा उठाइएका विषयवस्तुलाई सम्बन्धित मिसिल कागजात समेतका आधारमा निर्णय हुनुपर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

१६. मातहत अदालतले सबूद प्रमाणको मूल्याङ्कन समेत नगरी मुद्दाका पक्षले उठाएका प्रश्नहरूमा प्रवेश नै नगरी प्राविधिक प्रश्नमा सीमित रही गरेको निर्णय सो प्राविधिक प्रश्न कानूनसम्मत नदेखिएमा पुनः निर्णयार्थ मुद्दा सोही निकायमा पठाउनु

न्यायसंगत हुन्छ । कारण पुनरावेदकीय हक पक्षहरूका लागि संरक्षित कानूनी हक हो । निर्णय फैसलामा चित्त नबुझे माथिल्लो निकायमा कानूनको अधीनमा रही पुनरावेदन गरी सो निर्णय वा फैसला पुनरपरीक्षण गराई माग्न पाउने पक्षको हकलाई कानूनी संरक्षण प्राप्त छ । माथिल्लो अदालतले तल्लो अदालतको अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी विवादको विषयमा प्रवेश गरी निर्णय नै गर्न नसक्ने भन्ने होइन । तर, यसो गर्दा पक्षहरूको पुनरावेदन गर्न पाउने हक अपहरित त हुँदैन भन्ने कुरामा पनि त्यत्तिकै सजग रहनु पर्दछ । खासगरी सर्वोच्च अदालत अन्तिम न्यायिक निकाय भएवाट सीमित आधारमा हेरिने पुनरावलोकनका आधारमा बाहेक मुद्दाको सो निर्णयपछि अन्त्य हुन पुग्दछ । अति लामो समय मुद्दा चलेको, पक्षको अझ बढी समय मुद्दामा संलग्न रहन उमेर, आर्थिक, लैंगिक र सामाजिक अवस्थाका कारण दुरुह रहेको एवं समयकै कारणले निर्णयको प्रतिफल पाउन नसक्ने अवस्था देखिएमा भन्ने माथिल्लो न्यायिक निकायले मातहत अदालतको अधिकारक्षेत्र स्वयम् ग्रहण गर्न सक्दछ अन्यथा प्राविधिक प्रश्नमा खारेज गरिएको वा विषयवस्तुमा प्रवेश नगरेको निर्णय ती आधार लिइएका प्रश्नहरू कानूनसम्मत नपाइएमा पुनः सोही निकायमा निर्णयार्थ पठाउनुपर्ने हुन्छ । यस सन्दर्भमा हेर्दा प्रस्तुत विवादमा यस अदालतले श्रम अदालतको अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी विवादको विषय वस्तुमै प्रवेश गर्न उचित देखिएन ।

१७. अतः श्रम अदालतको उक्त निर्णय माथि विवेचित आधार र कारणसमेतबाट उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर भएकोले सो मुद्दामा विषयवस्तुभित्र प्रवेश गरी कानूनबमोजिम पुनः निर्णय गर्नु भनी विपक्षी श्रम अदालतको नाममा परमादेश समेत जारी गरिदिएको छ । यो आदेशको जानकारी निवेदक र विपक्षी समेतलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगात कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल पुस ११ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत : हरिराज कार्की

निर्णय नं.८८१४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६७ सालको रिट नं. ०६६-WO-१२९३

आदेश मिति: २०६८/१२/१५

विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: ललितपुर जिल्ला, ललितपुर
उपमहानगरपालिका, वडा नं. १३ स्थित यूनिटी
टावर जावलाखेलमा मुख्य कार्यालय रहेको
यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि. को हकमा
अख्तियारप्राप्त अध्यक्ष काशीराम गुरुङ्ग

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
समेत

- कुनै व्यक्ति, संस्था वा कम्पनीहरूबाट सञ्चालित गैरकानूनी कारोवार तथा अन्य अनियमित कामकारवाहीबाट आमजनताको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा असर परेको, जनताहरू ठगिने, भुक्तिकने कामकारवाही भए गराइएका छन् भन्ने कुरा सार्वजनिक जानकारीमा आएपछि यस सम्बन्धमा सत्य तथ्य पत्ता लगाई दोषीहरू माथि कानूनी कारवाहीको प्रक्रिया शुरु गर्ने गराउने कुरा नेपाल सरकारमा अन्तर्निहित संवैधानिक दायित्व तथा कर्तव्य हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

- नेपाल सरकारले अधिकारप्राप्त निकायको ध्यानाकर्षण गराउन वा प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका सत्य तथ्यहरूको विश्लेषण गरी दोषीमाथि कानूनी कारवाही चलाउने भनी पत्राचार गर्दैमा कानूनअनुसार

अधिकारप्राप्त निकायको अख्तियारीमा हस्तक्षेप हुने वा निजहरूको क्षेत्राधिकार सीमित हुन्छ भन्ने अनुमान गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.५)

- कम्पनीका सञ्चालक वा कम्पनी आफैँ कुनै विकास बैङ्कको सञ्चालक समितिमा भए रहेको कारणले मात्र कम्पनीले सर्वसाधारणहरूबाट निक्षेप संकलन गर्ने र बैकिङ्ग कारोवार सञ्चालन गर्ने अनुमति प्राप्त गरेको भनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

- गैरकानूनी रूपमा सर्वसाधारण ठगिने वा भुक्किने वा निजहरूको हितविपरीत हुने काम भए गरेको विषयमा नेपाल सरकारले छानबिन गरेको कारणले कम्पनीको व्यवसाय गर्ने अधिकारमाथि आघात भयो भनी मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१६)

- कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्व र सीमित दायित्वको सिद्धान्त व्यावसायिक सुगमताको लागि दिइएको सुविधा हो र यो सुविधा प्रचलित कानूनअनुरूप कम्पनीको पूर्व निर्धारित उद्देश्यअनुरूप भए गरेका वा सञ्चालन भएका कारोवारहरूको सम्बन्धमा मात्र प्राप्त हुने ।
- मूल रूपमा निम्न अवस्था प्रमाणित भएमा कम्पनीको आवरण हटाई गैरकानूनी वा अनियमित काममा संलग्न देखिएका कम्पनीका संस्थापक, सञ्चालक, कर्मचारी वा कम्पनीको तर्फबाट काम गर्ने भनिएका अन्य व्यक्तिहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा जिम्मेवार बनाइन्छः

- (क) कुनै अनुचित कार्य, गैरकानूनी कार्य वा जालसाजी वा धोकेवाजीपूर्ण काम कारवाहीको लागि कम्पनीको आवरण प्रयोग भएको देखिएमा,

(ख) कम्पनीको फाइदाको लागि नभई कुनै व्यक्ति वा अन्य निकायको हितको लागि मात्र कम्पनीको आवरण प्रयोग भएको अवस्थामा,

(ग) राजश्व चुहावट वा कर छल्ने कार्यको लागि कम्पनीको आवरण प्रयोग भएमा,

(घ) कुनै कम्पनीको आवासीय स्थिति (Residential Status) पत्ता लगाउनको लागि ।

(प्रकरण नं.१९)

- कम्पनीको नाममा गैरकानूनी कारोवार सञ्चालन गरेको देखिएमा कम्पनीका संस्थापक, सञ्चालक, कर्मचारी तथा यसको प्रतिनिधि मानिएको कुनै पनि व्यक्तिउपर प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार अधिकारप्राप्त निकायले आवश्यक कानूनी कारवाही गर्नसक्ने नै देखिँदा कम्पनीको नाममा काम गरेको भन्ने आधारमा उन्मुक्ति पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.२०)

- कम्पनीको भौतिक अस्तित्व नभई अमूर्त हुने हुँदा यसलाई कैद गर्न नसकिने, यसको स्वतन्त्र मन, मस्तिस्क वा सोच्न सक्ने दिमाग तथा आत्मा नभएको हुनाले यसले आत्मदाह गर्ने अवस्था पनि नहुने हुँदा कुनै फौजदारी अपराधिक मनसाय (Mens Rea) पनि राख्न वा बोक्न नसक्ने ।

- संस्थापक वा शेयरधनीहरूको मन मस्तिष्कबाट सञ्चालन हुने साधारण सभा, सञ्चालक समिति, प्रबन्ध सञ्चालक वा प्रबन्धक जस्ता अंग वा पद वा समितिमार्फत् नै कम्पनीको कारोवार सञ्चालन हुने हुँदा सामान्यतयाः मानसिक तत्वको विद्यमानता हुनै पर्ने कुनै फौजदारी अपराधमा कम्पनीलाई सजाय गर्ने अवस्था नहुने ।

- कुनै ऐनमा नै कम्पनीको तर्फबाट काम गर्ने सञ्चालक, कर्मचारी वा व्यक्ति नै व्यक्तिगत रूपमा सजायका भागी हुने

भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको अवस्थामा यस्तो कसूरमा यस्तो कम्पनीको नाममा काम गर्ने सञ्चालक, कर्मचारी वा व्यक्तिउपर कारवाही चलाउन पाइने ।

(प्रकरण नं. २१)

- कम्पनीको कारोवार सञ्चालन गर्ने प्रक्रियामा सिर्जना भएको देवानी दायित्वबाट कम्पनी उम्कन सक्तैन । यसको नाममा भए गरेका कुनै काम वा कारवाहीबाट कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति नोक्सान भएमा वा कसैको ज्यान गएमा यसबाट पीडित पक्षहरूलाई क्षतिपूर्ति वा उपयुक्त राहत दिने कर्तव्य कम्पनीको हुन्छ र यस्तो अवस्थामा कम्पनीको अमूर्त अस्तित्व वा मनसायरहित अवस्थाको दावी वा जिकीर कम्पनीले लिन नसक्ने ।
- कम्पनीको तर्फबाट काम गर्ने सञ्चालक, कर्मचारी वा अन्य व्यक्तिको हेलचेक्र्याइको कारणले क्षति भएको वा निजलाई यस्तो अधिकार कम्पनीले दिएको थिएन भन्ने प्राविधिक आधार र कारण देखाई उक्त क्षतिपूर्ति वा राहत दिने दिलाउने दायित्वबाट कम्पनी उम्कन सकदैन । यसको लागि कम्पनीको कोष तथा सम्पत्ति प्रयोग गरी आवश्यक भुक्तानी हुन सक्ने ।
- प्रचलित कानूनले नै कुनै निरपेक्ष फौजदारी दायित्वको परिकल्पना (Strict Liability Offence) गरेको भएमा यस्तो अपराधमा कम्पनीको संलग्नता देखिएमा सो अनुसार जरीवानासम्म हुने कुरा हो । तर कम्पनीको भौतिक अस्तित्व नहुने हुँदा यस्तो अमूर्त तथा अभौतिक व्यक्तिलाई कैदको सजाय हुन नसक्ने ।
- कम्पनीको नामबाट काम गरेको भनी आपराधिक कार्यमा संलग्न संस्थापक, शेयरधनी वा यसका कर्मचारी वा अन्य व्यक्तिलाई व्यक्तिगत रूपमा यस्तो आपराधिक

कार्यको सजाय हुने हुँदा कम्पनीहरूको फौजदारी दायित्वको सीमा अति सीमित रहेको मानिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. २२)

रिट निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू गोविन्द शर्मा पौड्याल, शेरबहादुर के. सी., रमणकुमार श्रेष्ठ, जयनारायण पौडेल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेल, विद्वान अधिवक्ताहरू प्रेमप्रसाद पाण्ड्ये, रेशमराज रेग्मी, कृष्णप्रसाद घिमिरे र राजकुमार अर्याल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७०(क), ९५(२), (४), १०१, १६०(छ), (प)
- धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५६(१) र (२), ६३, ९५(३), ९५(२), (४), १०१, १६०(छ), (प)

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्र भित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि. कम्पनी अध्यादेश, २०६२ बमोजिम २०६२।७।१७ गते नेपाल सरकार उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा विधिवत् दर्ता भै आफ्नो उद्देश्यअनुरूपका कार्य गर्न अनुमति प्राप्त कम्पनी हो । यस कम्पनीका अलावा एस्युरेन्स यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लिमिटेड मिति २०६४।५।२ गते विधिवत् दर्ता भई २०६४।८।२२ मा राजश्व विभागबाट पान नं ३०२८१३०१० प्राप्त गरी आफ्नो उद्देश्यअनुरूप स्वीकृति प्राप्त गरी सेवा सुविधा प्रदान गरी आएको

छ। त्यस्तै जन यूनिटी लाईफ हस्पिटल एण्ड रिसर्च सेण्टर प्रा.लि, मिति ०६३१०६४ मा दर्ता भई स्वास्थ्य सेवा विभागबाट स्वीकृति लिई सकेको छ। अन्य हस्पिटलहरू सतुङ्गल, काठमाडौं, पोखरा, इलाम, इटहरी, हेटौडा, नवलपरासी, सिन्धुली, बागलुङ्ग, स्याङ्जा, दमौली र दाङ्ग समेतमा सञ्चालनमा छन्। त्यस्तै मेचिदेखि महाकालीसम्म १४ वटा डिमार्टमेण्टल स्टोर्स विधिवत दर्ता गरी गुणस्तरयुक्त खाद्यवस्तुलगायतको सेवा दिँदै आएको छ। किसानहरूलाई उद्योगप्रति आकर्षित गर्न नेपालमा खेर गइरहेको बाँसको सदुपयोग तथा व्याम्बो प्लाई उड फ्याक्ट्री समेतमा ६० प्रतिशत शेयर लगानी गरेको छ र २००० व्यक्तिले रोजगारी प्राप्त गरी रहेका छन्। पर्यटन व्यवसायलाई प्रोत्साहन दिने हिसावले एयरपोर्ट एराइभल प्लानलगायतका विभिन्न योजना सञ्चालन गरिएको र यूनिटी एयरलाइन्स, हवाई सेवाको विस्तारको क्रममा रहेको छ। देशलाई इन्धनमा आत्मनिर्भर बनाउने उद्देश्यले खोज र अनुसन्धानमूलक कार्य गरी १०,००० हेक्टर जमिनमा सजीवन (Jatropha) लगाइसकेको र थप १,००,०००-किलो बीऊ ल्याई लगाउने तयारीमा रहेको छ। यस्तै माइक्रो फाइनेन्स सेवालाई गरीव किसान समेतमा पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्यले फिना वर्ल्ड सहकारी संस्था सञ्चालनमा छ। यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लिमिटेडले राष्ट्रियस्तरका हाइड्रो पावर कम्पनी लगायतका प्रतिष्ठित कम्पनी बीमा कम्पनी तथा विभिन्न बीमा कम्पनीसँग सहकार्य गरी आएको छ। त्यस्तै २०६६ मा एस्युरेन्स यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनलबाट यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल कायम भै विभिन्न खालका स्वास्थ्य, पर्यटन, हाइड्रोपावरका साथै सर्वसाधारण मानिसहरूको दैनिक जीवनको जीविकोपार्जनको निमित्त सस्तो र सुलभ तरिकाले दैनिक उपभोग्य वस्तु -डिपार्टमेण्टल स्टोर) मार्फत् विक्रीवितरण गर्दै आइरहेको छ। उल्लिखित क्षेत्रहरूमा करिब ३,२४,२८५ जना सदस्यहरूबाट सानो लगानी (Micro Finance) को Concept को आधारमा प्रत्येक सदस्यहरूबाट योजनाअनुरूप स्वास्थ्य क्षेत्रमा १५७५० कम्पनीका सदस्य र सेवाग्राही तथा कर्मचारीहरूको

हितलाई ध्यानमा राखी दुर्घटना बीमाबापत अर्थात् हडताल हुलदंगा तथा आतंकवादबाट हुने जोखिम बहन नगर्ने गरी बीमा दावी सेवा शर्त सुविधा र दावी भुक्तानी दि ओरन्टल इन्स्योरेन्स कम्पनी लिमिटेडबाटै उक्त कम्पनीको नियमानुसार हुने गरी उक्त दुई कम्पनीबीच सम्झौता भएअनुरूप कम्पनीको तर्फबाट ओरियन्टल इन्स्योरेन्स कम्पनीबाट बीमा गरी आएको छ। राज्यका संवैधानिक अंगका प्रमुख व्यक्तित्व तथा राजनीतिक दलका प्रमुखज्यूहरूबाट यस कम्पनीले गरेको कार्यहरूबाट प्रेरित भई सम्मान तथा संस्थालाई प्रशंसापत्र समेत प्राप्त हुनुको साथै ISO 9001:2008 प्राप्त अन्तराष्ट्रिय मान्यता प्राप्त कम्पनी हो र यस कम्पनीले स्थापनाकालदेखि आफ्नो उद्देश्यअनुरूपको कार्यमा निरन्तर क्रियाशील रहदै आएको छ।

यो कम्पनी कम्पनी ऐन, २०६३ (तत्कालीन कम्पनी अध्यादेश, २०६२) बमोजिम पब्लिक कम्पनीको रूपमा दर्ता भएको संगठित संस्था हो। यस कम्पनीको मुख्य उद्देश्य प्रवन्धपत्रको दफा ४ मा रहेको छ जुन निम्नबमोजिम छन् :-

- (क) विभिन्न किसिमका शिक्षा, स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- (ख) विभिन्न कम्पनीहरूसँग समन्वय गरी स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने।
- (ग) स्वदेश तथा विदेशमा रही विभिन्न पेशा व्यवसायमा संलग्न रहेका नागरिकहरूले सञ्चालन गरेका विभिन्न किसिमका व्यवसायहरू (स्वास्थ्य, शिक्षा, औद्योगिक, कृषि सञ्चार) सँग सम्बन्धित पेशा व्यवसायको प्रवर्द्धन र विकास गर्न आवश्यक कामहरू गर्ने।
- (घ) आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटन सेवा विस्तार गरी विदेश तथा स्वदेशमा रहेका विमान यात्रुहरूलाई आवश्यक शुल्क लिई हवाई मार्गदेखि वासस्थानसम्म आउने जाने व्यवस्था गर्ने।

- (ड) समाजमा विद्यमान रहेको गरिवी, अशिक्षा, बेरोजगार र स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित समस्याहरूको पहिचान गरी सो समस्या समाधानका लागि विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- (च) यस कम्पनीले आफै वा विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कम्पनी संघ, संस्था तथा कुनै निकायसँग मिली स्वास्थ्य, शिक्षा यातायात, उद्योग पर्यटन, खेलकुद आदि सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- (छ) सम्बन्धित निकायको स्वीकृति लिई विभिन्न प्रकारका व्यापार, व्यवसाय, उद्योगधन्दा सञ्चालन तथा लगानी गर्ने ।
- (ज) कम्पनीले आफै वा विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी कम्पनी संघ संस्था कुनै निकायसँग मिली स्वास्थ्य, शिक्षा, यातायात, उद्योग, पर्यटन, खेलकुद आदि सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

यस कम्पनीसँग सम्बन्धित विभिन्न संस्थामा करिब २००० डाक्टर, नर्स इन्जिनियर, प्राविधिक व्यक्तित्व समेतले प्रत्यक्ष रोजगार प्राप्त गरेका छन् भने ३० हजार जति नेपाली नागरिक सदस्य उपभोक्ता समेतले अवैतनिक रूपमा कार्यरत रही कमिशन वेसमा कार्यरत रहेका छन् । यति धेरै नागरिकको लगानी भएको कम्पनी तथा यससँग सम्बन्धित अन्य कम्पनीहरूको भौतिक सम्पत्ति माथि केही पत्र पत्रिकाहरूले अनवरत रूपमा यस कम्पनीलाई धरायसी बनाउने कुत्सित अभिप्रायका साथ प्रकाशित गरेको समाचारलाई आधार बनाई देशको विकासमा सहयोग पुऱ्याउदै आएको एक सफल कम्पनीको रूपमा आफूलाई स्थापित गराउँदै अस्पताल घरजग्गा, शैक्षिक प्रतिष्ठान, दूध डेरी, प्लाईउड, उद्योग, एयरलाइन्स, मिडिया, वायोडिजल प्लान्टका योजना तथा प्रयासहरूलाई तुहाउने दुष्प्रयत्न गरी विपक्षीहरूबाट विना कुनै ठोस अध्ययन एवम अनुसन्धान नै नगरी हचुवाको भरमा ठाडो हस्तक्षेप गरी विना सूचना सुनुवाईको मौका समेत नदिई संवैधानिक र कानूनी हक अधिकार माथि हस्तक्षेप गरी यस कम्पनीका

संस्थापक, सञ्चालक र कर्मचारी समेतलाई पक्राउ गर्ने, कम्पनीको विभिन्न बैंकमा रहेका खाता रोक्का गर्ने, कम्पनीका कार्यालय र हस्पिटलजस्ता अति संवेदनशील निकायमा तालाबन्दी गर्ने, महत्वपूर्ण कागज पत्र समेत आफ्नो नियन्त्रणमा लिई हिनामिना गर्ने र कम्पनीहरूलाई गैह्रकानूनी क्षेत्रधिकारविहीन तवरले खारेज गर्ने कार्य गरी लाखौं जनताको मन जीत्न सफल यस कम्पनीले गर्न पाउने स्वतन्त्र व्यवसाय र यस कम्पनीका हजारौ कर्मचारीहरूको रोजीरोटी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले प्रत्याभूत गरेका मौलिक हकहरू एवं कानूनी हकहरूबाट बञ्चित हुनु परेको हुँदा यो निवेदनसहित सम्मानीत अदालतमा आएको छु ।

यस संस्थाका तर्फबाट सञ्चालन भएका कार्यक्रमलाई सहयोग गर्न भनी नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय योजना तथा अनुगमन शाखाबाट मिति २०६४।१०।१४ च. नं. २२७ बाट सबै जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई संस्थाको कार्यक्रम सम्बन्धमा आवश्यक सहयोग गरिदिनु भनी पत्राचार गरेको, त्यस्तै परराष्ट्र मन्त्रालय, पश्चिम एसिया तथा अफ्रिका माहाशाखाबाट मिति ०६६।११।१२ मा विविध ०६६।०६।७।४२ को पत्रमार्फत् खाडी मूलुकमा रहेका नेपाली नागरिकलाई उक्त संस्थाले दिने सेवा बारे आवश्यक जानकारी दिने कार्यमा सहयोग गरिदिनु भनी प्रेशित पत्रबाट यूनिटीको कार्यक्रम सरकारबाटै सहयोगको प्रतिवद्धता भएबाट थप आकर्षण भएको कुरामा कुनै विवाद छैन । यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनलले हालसम्म सदस्यहरूबाट संकलन गरेको रकम करिब तीन अरब साठी करोड विभिन्न क्षेत्रमा गरी जम्मा तीन अरब अठार करोड चौरासी लाख छपन्न हजार लगानी गरिसकेको र बैंक तथा वित्तीय संस्थामा करिब बत्तीस करोड रुपैया नगद मौज्जात रहेको र हालसम्म यस संस्थामा लगानी गरेका साना निक्षेपकर्ता तथा सदस्यहरूले आफ्नो लगानी फिर्ता माग्न आएमा कर तथा सेवा दस्तूर कटाई जुनसुकै बखत पनि फिर्ता भुक्तानी दिने नीति रहेअनुरूप हालसम्म विभिन्न शाखाहरूबाट ४,२४७ जना सदस्यहरूले तीन करोड पचास लाख फिर्ता लगिसकेका र बाँकी फिर्ता माग

गरेका उपभोक्ता सदस्यहरूको रकम फिर्ता दिने प्रक्रियामा रहेकोमा विपक्षीहरूबाट एक्कासी विना सूचना कम्पनीको र सम्पूर्ण कार्यालयहरूमा कागजपत्र तथा सम्पूर्ण चलअचल सम्पत्ति रोक्का गर्ने साथै यस कम्पनीमा सम्पूर्ण कार्यालयहरूमा तालाबन्दी गरी सञ्चालक तथा सदस्य एवं कर्मचारीहरूलाई पक्राउ गर्ने थुनामा राख्ने गैरसंवैधानिक कार्यले कार्यालय सञ्चालन हुन नसकेको हुँदा रुपैयाँ फिर्ता माग्ने सदस्यहरूलाई निजहरूको लगानी रुपैयाँ फिर्ता गर्ने कार्यमा समेत बाधा उत्पन्न भएको छ ।

कम्पनीको तर्फबाट कुनै गैरकानूनी ढंगबाट रकम संकलन भएको छैन । यदि कम्पनीले गरेका काम कारवाहीहरू गैरकानूनी भएको भए त्यसको नियमनकारी निकायहरूले चार वर्षसम्म किन जानकारी गराएनन् । राज्यको नियम कानूनबमोजिम तोकिएको स्रोतमा लाग्ने कर, मूल्य अभिवृद्धि कर (भ्याट) आयकर सम्पत्तिसम्बन्धी करलगायतका विभिन्न करहरू कम्पनीको तर्फबाट विपक्षीहरूले बुझिलिएका छन् । हालसम्म कम्पनीले करिब १५ करोड रुपैया नेपाल सरकारलाई राजश्व तथा कमिशन कर बुझाएको अवस्था छ । जहाँसम्म विपक्षीहरूले यस यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल बीमा व्यवसाय गरेको भन्ने कुरा छ । यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि. स्वयंमा बीमा कम्पनी होइन कम्पनीको तर्फबाट कम्पनीका कर्मचारी र यसका सदस्यहरूलाई दुर्घटना बीमा गरिदिने कार्यमा दि ओरेन्टल इन्स्योरेन्स कम्पनीसँग सम्झौता गरी सो बीमा कम्पनीले बीमा रकम दिने व्यवस्था छ । यस कम्पनीले यसका कुनै सदस्य एवं कर्मचारीको मृत्यु भएमा कम्पनीको तर्फबाट खडा गरिएको कल्याणकारी कोषमार्फत् रु.१ लाख राहत सहयोग गर्ने सम्म हो र दुर्घटनामा परी मृत्यु भएमा दि ओरेन्टल इन्स्योरेन्स कम्पनीबाट रु.५ लाख बराबरको दुर्घटना बीमा गरिदिने व्यवस्था गरेको छ । उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को प्रस्तावनामा नै हाम्रो हकहित र संरक्षणको प्रत्याभूत गर्दै ऐनको दफा ६ ले प्रतिस्पर्धात्मक मूल्यमा उपभोग्य वस्तु तथा सेवाको छनौट गर्न पाउने अवसरमा विश्वस्त हुने अधिकारको संरक्षण तथा संवर्द्धनको ग्यारेण्टी गरेको त्यस्तै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा

१२ ले समानताको हकबाट कृण्ठित गरी कानूनको समान संरक्षणबाट बञ्चित गरेको छ । त्यस्तै धारा १८ ले प्रत्याभूत गरेको सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी हकबाट बञ्चित गरी हाम्रो प्रत्यक्ष लगानी रहेको सम्पत्ति विना कारण रोक्का गरी सम्पत्ति उपभोग गर्ने बेचबिखान गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोवार गर्ने हकबाट समेत बञ्चित गरिएको छ । स्वतन्त्र रूपमा व्यापार गर्दै आइरहेको कम्पनीलाई विना सूचना, विना कारण तालाबन्दी गरी कम्पनीका सञ्चालक तथा कर्मचारीलाई धरपकड गर्ने र गैरकानूनी र गैर संवैधानिक ढंगबाट थुनामा राख्ने कार्य भएको छ । त्यस्तै ऐ.को धारा २७ ले प्रत्याभूत गरेको सूचनाको हकविपरीत हामीलाई कुनै जानकारी नदिई कम्पनीलाई तालाबन्दी र हाम्रो कम्पनीबाट के कस्तो गैरकानूनी कार्य भयो सोको कुनै पनि जानकारी सूचना दिने कार्य विपक्षीबाट भएको छैन ।

यस्तै कम्पनीका विरुद्धमा गैरकानूनी ढंगबाट रकम संकलन गरेको भनी उल्लेख गरिएको छ । यस सम्बन्धमा कम्पनी समेत सदस्य रहेको फिना वर्ल्ड बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लिमिटेडसँग सम्झौता गरी यूनिटीका सदस्यहरूबाट जम्मा हुन आएको रकम उक्त सहकारीमा नै जम्मा गरिने र सोको भौचर दिँदै आएको छ । यसरी सदस्यताबापत संकलित रकमलाई ५ वर्षसम्म राख्ने र तत्पश्चात् निश्चित रकम थप गरी फिर्ता गर्ने काम पनि उक्त सहकारीबाट हुँदै आएको छ सोबापतको सुविधास्वरूप यूनिटी लाईफ हस्पिटलमा उपचार छूट तथा माथि प्रकरण ९ मा उल्लेख भएबमोजिमको बीमा तथा सहयोग प्रदान गर्दै आएको छ । कुनै पनि कम्पनी खारेज गर्नुपर्दा लिक्विडेटर तथा लेखापरीक्षाको नियुक्ति गरी निजले दिएको प्रतिवेदनको आधारमा कम्पनी खारेज हुनसक्ने व्यवस्था भइरहेकोमा विपक्षीहरूले उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको अवलम्बन गरिएको पाइँदैन ।

विपक्षीहरूबाट हालसम्म पनि कम्पनीउपर कुनै पनि प्रकारको अभियोग दावी र मुद्दा चलाइएको स्थिति छैन । कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट मिति २०६७/२/२८ गतेमा स्पष्ट जवाफ पेश गर्न भनी यस कम्पनीमा पत्र पठाइएको छ । उक्त पत्रमा ठगी,

बीमा व्यवसाय, विदेशी मुद्राको कारोवार समेतको बारेमा अनुसन्धान भइरहेको भन्नेसम्म उल्लेख गरिएको छ। विना अभियोग, विना मुद्दा कम्पनीको सम्पूर्ण कारोवार, बैंक खाता, सम्पत्ति र कार्यालयहरू विपक्षीहरूले गैरकानूनी रूपले बन्द गर्ने र कब्जामा लिने काम गरेको छ। कम्पनीउपरको गैरकानूनी नियन्त्रण फुकुवा गरी आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्न दिनु भनी कम्पनीको दैनिक कारोवार नरोक्नु नरोकाउनु साथै कम्पनीमा विपक्षीहरूद्वारा लगाएको अनुचित रोक, बन्देज नियन्त्रणलाई बदर गर्न अन्य तत्काल कुनै बैकल्पिक उपचारको प्रभावकारी व्यवस्था नहुँदा विपक्षीहरूद्वारा गरिएको गैरकानूनी कामकारवाही उत्प्रेषणलगायतको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षीहरू उपर जो चाहिने आज्ञा आदेश पूर्जी जारी गरिपाउँ ।

यसरी विपक्षीहरूको कार्यले यस कम्पनी र यससँग आवद्ध सदस्यहरूको हित तथा कर्मचारी, स्वरोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरूको रोजीरोटी, व्यवसाय र रोजगारीको अवसरबाट बञ्चित गरिएका, बीमा कम्पनीबाट भएको बीमाको नवीकरण समाप्त भई हालसम्म तिरेको रकम समेत भूस हुने अवस्थामा रहेको, कम्पनीउपर अभियोग लगाई हालसम्म कम्पनीउपर कुनै मुद्दा कारवाही नगरी गैरकानूनी रूपबाट कम्पनीमा तालाबन्दी गर्ने समेतका कार्य भएको यस कम्पनीसँग आवद्ध भएका हस्पिटलमा रहेको उपकरण, औषधि नष्ट हुने खिया लाग्ने, डिपार्टमेन्टल स्टोरमा रहेका उपभोग्य खाद्य सामग्रीहरूको अवधि नाघेपछि नष्ट हुने अवस्थामा रहेको, सञ्चालक र कम्पनी नामको बैंक खाता रोक्का गरी कम्पनीका सञ्चालन तथा कर्मचारीको तलव समेत वितरण गर्न बाधा उत्पन्न भएकोमा विपक्षीको यस्ता कार्यलाई तत्काल नरोकेमा यस कम्पनीको संवैधानिक तथा कानूनी अधिकारको हनन् भई कम्पनी तथा उपभोक्ता सदस्यलाई अपूरणीय क्षति व्यहोर्नु पर्ने स्थितिको सिर्जना भएको हुँदा कम्पनीले गरी आएको कानूनबमोजिमको काम कारवाही र उपभोक्ताले उपभोग गर्दै आएको सेवा सुविधामा कुनै रोक नलगाउनु, कम्पनीका सञ्चालक

तथा कर्मचारीहरू कम्पनी कै सामिप्यतामा रही नेपाल राष्ट्रको विकासमा टेवा पुऱ्याउदै आइरहेको कम्पनीको उद्देश्य ईच्छा र चाहनाअनुरूप कानूनले निर्दिष्ट गरेका कार्य गर्न तत्पर रहेको हुँदा सञ्चालक, कर्मचारी र उपभोक्ता सदस्य समेतलाई कानूनबमोजिम बाहेक पक्राउ धरपकड नगर्नु नगराउनु, वैधानिक ढंगबाट समस्याको समाधान गर्न उपयुक्त कानूनी बाटोको अनुशरण गर्नु गराउनु, रोक्का रहेको सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति सञ्चालक तथा कम्पनीका नाममा रहेको बैंक खाताको रोक्का फुकुवा गर्नु गराउनु र विपक्षीहरूका नियन्त्रणमा रहेको सम्पूर्ण कम्पनी तथा हस्पिटलको कार्यालयका ताला समेत खोली कारोवार यथावत सञ्चालन गर्न दिनु तथा अधिकारविहीन मिति २०६७।१।१९ गतेको कथित छानबिन समिति गठन गर्ने निर्णय र सो छानबिन समितिको प्रतिवेदन, २०६७ समेत तत्काल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु तथा क्षेत्राधिकारविहीन उक्त प्रतिवेदनको आधारमा कारवाही नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी सूचना दिनु र अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०६७।३।२७ को पेशी तोकी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई र अन्य विपक्षीहरूलाई सूचना दिई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६७।३।२० को आदेश ।

अन्तरिम आदेश जारी गर्ने नगर्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदक कम्पनीले इजाजत पत्र नलिई बैकिङ्ग कारोवार गरेको, सहकारी बीमा व्यवसाय सञ्चालन गरेको, कम्पनीको सम्पत्तिबाट व्यक्तिको नाउँमा जग्गा खरीद गरेको प्रमाणित

हुनुका साथै जीवन बीमा गर्ने कम्पनी सरह मानिसहरू भुक्तिकने गरी Assurance Unity Life International Ltd. नामक कम्पनी स्थापना गरी यस भन्दा अगाडि मिति २०६२।७।१७ मा Unity Life International प्रा.लि.मिति २०६४।५।२ मा Assurance Unity Life International Ltd. नामको कम्पनी र मिति ०६६।८।५ मा Unity Life International Ltd. कम्पनी स्थापना गरी सर्वसाधारणलाई भ्रम पार्ने गरी बीमा व्यवसायको समेत काम गर्ने गरी नाम पटक-पटक परिवर्तन गरेको देखिन्छ। निवेदक कम्पनीको सञ्चालकहरूका विरुद्ध किटानी जाहेरी परी अनुसन्धान भई मुद्दा समेत चलिरहेको र कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट निवेदक कम्पनी समक्ष स्पष्टीकरण समेत माग गरी कम्पनी कानूनबमोजिम कम्पनीको विरुद्ध कानूनी कारवाही समेत अगाडि बढेको देखिएको र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) को असाधारण अधिकारक्षेत्र गैरकानूनी तरिकाले मौलिक हक वा कानूनी हक अपहरण भएमा आकर्षण हुने हो, तर निवेदकले गैरकानूनी काम गरी अपराध गरेको भन्ने आरोपमा साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत सक्षम अदालतसमक्ष अभियोग पत्र दायर भएको र निवेदकबाट कानूनविपरीत अन्य काम समेत भएको देखिएको हुँदा कानूनबमोजिम भएको कानूनी कारवाहीले निवेदकको हक हनन् नहुने र अपूरणीय क्षति समेत नहुने हुँदा सुविधा र सन्तुलन (Balance of Convenience) को सिद्धान्त समेतका आधारमा अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन। लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा म्याद नाघेपछि प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार दिई लगाउको रिट निवेदनहरू समेत साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६७।४।६ को आदेश।

बीमा समिति बीमा ऐन, २०४९ बमोजिम नेपालमा बीमा व्यवसायलाई व्यवस्थित, नियमित, विकसित र नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले स्थापना भएको नियमनकारी निकाय हो र आफ्ना कार्य बीमा ऐन, २०४९ तथा अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम सम्पादन

गर्ने गर्दछ। रिट निवेदकले विपक्षी बनाउँदा बीमा समितिको कुन कार्य (निर्णय) बाट यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल कम्पनी लि. तथा निवेदकको कुन कुन अधिकार हनन् भएका हुन केही उल्लेख गर्नु भएको छैन। अमूर्त रूपले समितिलाई विपक्षी बनाई निर्णयबाट अधिकारमा आघात भएको भनी दावी गर्न मिल्ने होइन। रिट निवेदकले निवेदनको प्रकरण ७ मा यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि. स्वयंमा बीमा कम्पनी नभएको उल्लेख गरी पाँच लाखको दुर्घटना बीमा गरिदिने र एकलाख राहतस्वरूप प्रदान गर्ने उल्लेख गर्नु भएको रहेछ। उक्त कम्पनीको प्रबन्धपत्रको उद्देश्यमा बीमा बारे कुनै कुरा उल्लेख नगरी नियमावलीको नियम ४९(१) मा “यो कम्पनी बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्ने कम्पनी हुँदा बीमा कम्पनीलाई लागू हुने ऐन नियमावली तथा बीमा समितिबाट जारी निर्देशनहरू यस नियमावलीसंग बाभिएमा उपर्युक्त ऐन नियमावली तथा निर्देशनमा उल्लिखित कुराहरूका सम्बन्धमा सोहीबमोजिम हुनेछ। यस नियमावलीमा नलेखिएका कुराहरू सम्बन्धित ऐनबमोजिम लागू भएको मानिनेछ” भन्ने उल्लेख गरेको हुँदा कम्पनीले बीमा व्यवसाय गर्ने कम्पनी हो भनी आफैले स्वतः पुष्टि गरेको देखिन्छ। बीमा ऐन, २०४९ को दफा १० बमोजिम बीमकको प्रमाणपत्र प्राप्त नगरी बीमा व्यवसाय गर्ने कम्पनीलाई दफा ३६ बमोजिम बीमा समितिबाट कानूनी कारवाहीको दायरामा ल्याउन सकिने अधिकारक्षेत्रको अभाव भएको अवस्थामा त्यस्तो गैरकानूनी कारोवार/व्यवसायलाई नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयबाट छानबिन समिति गठन गरी उक्त समितिको प्रतिवेदनअनुरूप कानूनी कारवाहीको लागि सम्बन्धित निकायहरूमा लेखी पठाएको कार्य गैरकानूनी हो भनी असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत प्रवेश गर्न मिल्ने होइन भन्ने व्यहोराको बीमा समितिबाट पेश भएको लिखित जवाफ।

एस्युरेन्स यूनिटी लाईफ कम्पनीले नाम परिवर्तन गरी यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लिमिटेड बनाई विभिन्न स्कीमहरू राखी नेटवर्क व्यवसायको नाममा सेवालगायत विभिन्न किसिमका व्यवसाय

गरिरहेको सम्बन्धमा विविध पत्र पत्रिका तथा सञ्चार माध्यमबाट बुझिन आएकोले सो सम्बन्धमा छानबिन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न माननीय अर्थमन्त्री श्री सुरेन्द्र पाण्डेज्यूको अध्यक्षतामा मिति २०६७/१९ गते बसेको बैठकले राजश्व अनुसन्धान विभागका उपमहानिर्देशकको संयोजकत्वमा नेपाल राष्ट्र बैंक र बीमा समितिका प्रतिनिधिहरू सदस्य रहेको छानबिन समिति गठन गर्ने निर्णय भई म प्रत्यर्थीलाई संयोजक तोकिएको हो । यसरी तोकिएबमोजिमको कार्य सम्पन्न गर्ने क्रममा म संयोजक भएको छानबिन समितिले यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि.ले नेपाल भित्र र बाहिर नेटवर्किङ व्यवसायमार्फत् गरेको कारोवार लगायत उक्त कम्पनीका आम्दानीका स्रोतहरू, कम्पनीको नाफा नोक्सान, बैंक तथा नगदी खाता, फिना वर्ल्ड बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्थासँगको आवद्धता, बीमा व्यवसायसँग कम्पनीको आवद्धता र कम्पनीबाट भएका बीमासम्बन्धी कार्यहरू, कम्पनीको कर दायित्व सम्बन्धमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धि करलगायत विभिन्न विषयमा समितिले अनुसन्धान गरी सोको प्रारम्भिक प्रतिवेदन सम्बन्धित निकायमा पेश गरेको हो । यसरी कानूनबमोजिम गरिएको उक्त कार्यबाट विपक्षीले निवेदनमा उठाएको जस्तो कुनै पनि हक अधिकारको हनन् समितिबाट र यस विभागको तर्फबाट समेत नभएकोले रिट निवेदन प्रारम्भदेखि नै बदरभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी अर्थमन्त्रालयद्वारा गठित छानबिन समितिका संयोजक र राजश्व अनुसन्धान विभाग समेतका तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

निवेदक कम्पनीले आफ्नो कार्यक्रम बनाउँदा समेत प्रवन्धपत्रको उल्लिखित उद्देश्यको परिधिभित्र रहेर मात्र बनाउनु पर्दछ । विपक्षी रिट निवेदकले रिट निवेदनको प्रकरण (१) मा उल्लेख गर्नु भएका स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित, डिपार्टमेन्ट स्टोर वा पयर्टन, हाइड्रोपावर समेतका विषयसँग सम्बन्धित उद्योग स्थापना जस्ता कार्यको लागि प्रचलित कानूनबमोजिम स्वीकृति लिनुपर्ने हुन्छ । राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री वा राजनीतिक दलका प्रमुखहरूबाट प्रशंसापत्र दिइएकै आधारमा कुनैपनि कार्यले वैधानिकता हासिल गर्न

सक्दैन । प्रवन्धपत्रमा सर्वसाधारण वा आफ्ना सदस्यहरूबाट रकम संकलन गरी नेटवर्किङ व्यवसायको रूपमा सञ्चालन गर्ने भन्ने कहींकतै उल्लेख नभएको अवस्थामा उद्देश्यविपरीत नेटवर्किङ व्यवसाय सञ्चालन गरी सर्वसाधारणलाई विभिन्न आश्वासन दिई रकम जम्मा गर्ने, कथित सेवा र सार्वजनिक हित हुने व्यवसायको रूपमा अपव्याख्या गर्दै उद्देश्यविपरीत नेटवर्किङ व्यवसाय सञ्चालन गर्दै आएको कार्य गैरकानूनी छ । विपक्षीले सम्मानीत अदालतसमक्ष पेश गरेको रिट निवेदनको प्रकरण (३) मा उक्त कम्पनीले गरेको कथित कार्यहरूको बारेमा बखान गर्दै निज आफू लगायतका ३,२४,२८५ जना सदस्य समेत आवद्ध भएको २००० डाक्टर, नर्स ईन्जिनियरस कार्यरत् रहेको र करिब ३० हजार जति नागरिकले अवैतनिक रूपमा कमिशन बेसमा कार्यरत् रहेको व्यहोरा उल्लेख गर्नु भएको छ भने प्रकरण ६ मा छ लाख सदस्यको भविष्यको कुरा गर्नु भएको छ । यस सम्बन्धी अनुसन्धानबाट उक्त कम्पनीले ३,६६,३४३ जनालाई आफ्नो सदस्य बनाएको कुरा खुल्न आएको देखिन्छ । यसरी गैरकानूनी कार्य सञ्चालन गर्न त्यसको परिमाणलाई फरक फरक रूपमा देखाउँदै गैरकानूनी कार्यको वैधानिकता पुष्टि गर्न खोज्नु आफैमा विवादास्पद देखिन्छ । जसबाट कम्पनीले गरिआएको गैरकानूनी कार्यको वैधानिकता पुष्टि हुन सक्दैन ।

रिट निवेदनको प्रकरण ४ मा कम्पनीले आफ्नो स्थापना कालदेखि नै नेपाली जनता र सदस्यलाई योजना तर्जुमा र सहभागितामूलक कार्यमा जुटाई पिछडिएको वर्ग, जातजाति र क्षेत्रियता समेतका आधारमा सर्वसाधारणको पहुँच पुग्ने गरी मुलुकभर १९ वटा हस्पिटल, २२ वटा खाद्य भण्डार, विभिन्न कल कारखाना, उद्योग, हाइड्रो पावर, यूनिटी एयरलाइन्स, वायोडिजेल योजना शुरु गरिसकेको र अरबौं रकम संकलन गरिएको समेत दावी लिनु भएको छ । तर यथार्थमा त्यसरी गैरकानूनी रूपमा संकलन गरिएको रकम उक्त कम्पनीका सञ्चालकहरूले आफूखुशी व्यक्तिगत रूपमा लगानी गरेका र माथि दावी लिई देखाईएका परियोजनाहरू

प्राइभेट कम्पनीको रूपमा राखी आफ्नो व्यक्तिगत सम्पत्ति तुल्याउने कार्य गरिआएको देखिन्छ। ती परियोजनाको संस्थापकमा उक्त कम्पनी रहेको नभई त्यसका सञ्चालकहरू रहेबाट पनि सो कुरा पुष्टि हुन आउँछ। यसरी कानून र प्रक्रियाभन्दा बाहिर गई सर्वसाधारणबाट ठूलो धनराशी संकलन गरी अबैध ढंगले क्रियाकलाप गर्दै आएकाहरूलाई राज्य वा सरकारले नियन्त्रणमा लिई आवश्यक छानबिन गरी आएको कार्यलाई विपक्षीले दावी लिएजस्तो गैरकानूनी नभएको व्यहोरा अनुरोध गर्दछु। विपक्षीले रिट निवेदनको प्रकरण ६ मा उल्लेख गर्नु भएको कुरा आफैमा गैरकानूनी छ, किनकी कुनै सतही कुरा देखाएर आवश्यक सहयोगको माग गर्दै अरुलाई अनुरोध गरिदिन अनुनय विनय गरिएको र राम्रै कुरा भए सहयोग गरिदिनु मनासिव नै हुने आशयबाट लेखिदिएको कुरालाई नै वैधानिकताको खोल बनाई आफ्ना सबै गैरकानूनी कामकारवाहीहरूलाई ढाक्ने दुराशयबाट प्रेरित रहेको देखिन्छ। केही काम गरेर राज्यलाई नियमानुसार कर तिर्ने सबैको दायित्व हो तर त्यस्तो कर तिरेकै आधारमा आफ्नो उद्देश्यविपरीत गैरकानूनी काम गर्ने कम्पनी वा व्यक्ति जो कोहीलाई कानूनी कारवाहीबाट उन्मुक्ति मिल्दैन। त्यस्ता गैरकानूनी काम गर्नेलाई राज्यका अंगहरूले छानबिन गरी कारवाही गर्न पाउने कानूनी हक सदैव सुरक्षित रहन्छ। राज्यको कुनै निकायबाट अनुमति प्राप्त गरेकै काम कारवाहीमा समेत राज्यको अर्को निकायबाट छानबिन हुनसक्ने कुरा सामान्य चेतना भएको मानिसले समेत बुझ्ने कुरा भएकोले विपक्षीको दावी असत्य र आधारहिन देखिन्छ।

निवेदकले निवेदनको प्रकरण ८, ९ मा सरकारले हाल गरी रहेको अनुसन्धान सम्बन्धी कार्यलाई गैरकानूनी र गैरसंवैधानिक भएको भन्ने आरोप लगाएको छ। कम्पनीले कम्पनीको प्रवधन्पत्रमा उल्लेख नभएको स्वीकृत उद्देश्य भन्दा बाहिरको काम कारवाही गरेको क्रियाकलाप माथि कानूनबमोजिम अनुसन्धान गर्ने कार्यसम्म भएका हुन अनुसन्धानका कार्य कानूनसम्मत् गरिएका हुन्। निवेदकको निवेदनको प्रकरण १०, ११ मा उल्लेख भएका कुराहरू

सरासर भूठा हुन् सत्य तथ्य र प्रमाणका आधारमा अनुसन्धान भई रहेको छ। अनुसन्धानसम्बन्धी विषयमा कम्पनीले पर्याप्त जानकारी पाइरहेकोले अनधिकृत रूपमा कार्य गरिएको भनी लगाइएका आरोप निराधार छन्। विपक्षीले उल्लेख गर्नु भएको निवेदनको प्रकरण १३, १४, १५ मा उल्लेख भएका कुराहरू आधारहीन छन्। गैरकानूनी काम कारवाही भएको विषयमा गरिएका अनुसन्धान विधिसंगत कानूनी राज्यको अवधारणामा आधारित छन्। निवेदक आफै र कम्पनीका अन्य सञ्चालक समेत मिली प्रवधन्पत्रमै नभएको कार्य गरी सर्वसाधारणलाई ठगी गरिएको कार्यलाई प्रमाण कानूनको आधारमा नेपाल सरकार, सम्बद्ध अंगहरूले कानूनसंगत रूपमा अनुसन्धान कार्य अगाडि बढाउन पाउने नै हुँदा अनुसन्धान भई रहेको छ। यसरी अनुसन्धान अगाडि नबढाउदा कम्पनी र त्यसका सञ्चालकहरूले आफू विरुद्धको प्रमाणहरू लोप गर्न गराउन सक्ने, गैरकानूनी रूपमा संकलन गरिएको सर्वसाधारणको अरबौ रकम गायब गर्न सक्ने, अनुसन्धानको कार्यमा प्रतिकूल अवस्था आउन सक्ने र गैरकानूनी कार्यले समेत निरन्तरता प्राप्त गर्ने भएकोले यस प्रकारको गम्भीर प्रकृतिको गैरकानूनी कार्यको अनुसन्धान गर्दा उक्त कम्पनीको सबै काम कारवाहीलाई रोक्नु र त्यहाँको अवस्थालाई नियन्त्रणमा लिनु अनिवार्य हुने हुँदा विपक्षीले दावी लिएजस्तो हुन सक्ने होइन। तसर्थ उपरोक्त तथ्य र आधारमा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरी पाउन अनुरोध गर्दछु भनी विपक्षी नेपाल सरकार उद्योग मन्त्रालय कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ।

विपक्षी निवेदकहरूले आफ्नो निवेदनमा यस कार्यालयको के, कुन काम कारवाही वा निर्णयबाट निजहरूको के, कुन हकाधिकार माथि हस्तक्षेप हुन गएको हो र संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनमा यस कार्यालयको के कस्तो काम कारवाही वा निर्णयबाट असर परेको हो भन्ने कुरासम्म पनि उल्लेख गर्न नसकेको अवस्थामा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन नै लाग्न नसक्नेमा सो विपरीत यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई रिट निवेदन

दायर भएको विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ । यूनिटी इन्टरनेशनलले राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृति नलिई बैंकिङ्ग कारोवार र विदेशी विनिमय कारोवार गरेको बीमा समितिबाट अनुमति नलिई बीमा व्यवसाय गरेको धितोपत्र बोर्डबाट अनुमति नलिई शेयर बिक्री वितरण गरेको, कम्पनी ऐनअनुसार प्रवन्धपत्रमा उल्लिखित उद्देश्यविपरीतका काम गरेको, उपभोक्ता हित संरक्षण ऐनको उद्देश्य र भावनाविपरीत ग्राहक र सर्वसाधारणलाई ठगी गरेको, प्रचलित ऐनले अनुमति नदिएको सेवाको नेटवर्किङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गरेको लगायत गैरकानूनी कार्य गरेको भनी पत्रपत्रिका एवं सर्वसाधारण जनताहरूबाट गुनासा र उजूरीहरू आएकोले प्रचलित कानूनबमोजिम अख्तियार प्राप्त सम्बन्धित निकायहरूबाट त्यस सम्बन्धमा आवश्यक अनुसन्धानसम्म गरिएको हो । कसैका विरुद्ध उजूरी परेपश्चात् सो सम्बन्धमा आवश्यक अनुसन्धान गर्ने गराउने कार्यका लागि प्रचलित नेपाल कानूनले नेपाल सरकारलाई अधिकार प्रदान गरेकै हुँदा सो बमोजिम भए गरेको कार्यलाई विपक्षी निवेदकले अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । अतः निवेदनमा उल्लेख भए गरेको जस्तो कानूनविपरीतका कार्यहरू नेपाल सरकारका कुनै पनि निकाय वा पदाधिकारीहरूबाट भए गरेको नहुँदा माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनलले नाम परिवर्तन गरी विभिन्न स्कीमहरू बनाई नेटवर्किङ्ग व्यवसायको नाममा सेवालगायत विभिन्न किसिमका व्यवसाय सञ्चालन गरिरहेको भन्ने सम्बन्धमा विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा समाचार प्रकाशन भएको विषयलाई लिएर सो सम्बन्धमा छानबिन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न यस मन्त्रालयबाट समिति गठन भएको हो । उक्त समितिले यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल प्रा.लि.ले. नेपाल भित्र र बाहिर नेटवर्किङ्ग व्यवसायमार्फत् गरेको कारोवारको सम्बन्धमा छानबिन गरी पेश गरेको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय सरकारको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषय भएकोले

सरकारको नियमित काम कारवाहीको सम्बन्धमा विपक्षीले सर्वोच्च अदालतको असाधारणक्षेत्रभित्र प्रवेश गर्न मिल्ने नदेखिएको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ । कम्पनी नै खारेज गर्ने, तालाबन्दी गर्ने, बैंक खाता रोक्का गर्ने र कम्पनीका सञ्चालक सदस्यहरूलाई पक्राउ गर्ने अत्यावश्यक सेवा बन्द गराउने विपक्षीहरूका खातापाता तथा चल अचल सम्पत्ति आफ्नो नियन्त्रणमा लिने निजहरूलाई डर, धाक, धम्की देखाई धर पकड गर्ने जस्ता कार्य यस मन्त्रालयबाट भएको भनी विपक्षी रिट निवेदकले स्पष्ट रूपमा आफ्नो रिट निवेदनमा कही कुनै उल्लेख नै नगरी विपक्षी बनाएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भनी विपक्षी अर्थमन्त्रालयको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्व रहने कुरा विश्वव्यापी रूपमा मान्यता प्राप्त छ । तर कानूनबमोजिम स्थापित कम्पनीले कानून तथा आफ्नो प्रवन्धपत्र तथा नियमावलीमा उल्लिखित उद्देश्यविपरीत हुने गरी कार्य गरेमा, अनुमति प्राप्त गरेर कार्य गर्नुपर्नेमा अनुमति प्राप्त नगरी सञ्चालन गरेमा, राजश्व छल्ने आदि कार्य गरेमा, सरकारको आधिकारिक निकायले कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्वको आवरण हटाई कम्पनीबाट भए गरेका अनियमित एवं गैरकानूनी कार्यमा रोक लगाउने र नियन्त्रण गर्न सक्ने सिद्धान्त -कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्वको आवरण हटाउने) अनुसार सरकारले आवश्यक कारवाही प्रारम्भ गर्नसक्ने हुँदा नेपाल सरकारबाट चालिएको कदम सर्वसाधारणको हितको रक्षाको लागि नै भएको स्पष्ट छ । यसरी धितोपत्र बजारको नियमन निकायले कानूनको पालनाको लागि निवेदकलाई जानकारी गराइएको कार्यबाट निवेदकको कुनै हक हनन् भएको छैन । यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि.पब्लिक लिमिटेड कम्पनी भएको हुँदा कम्पनीलाई आवश्यक पर्ने पूँजी धितोपत्रसम्बन्धी ऐन नियमको अधिनमा रही सर्वसाधारणलाई छुट्टयाएको शेयर सार्वजनिक रूपमा बिक्री गरी "शेयर सदस्य "बनाउनु पर्नेमा सर्वसाधारणबाट कथित योजनाको नाममा प्रतिव्यक्ति १५०००। भन्दा बढी

रकम असूल गरी ३२४२८५ जना व्यक्तिलाई भुक्त्याई अरबौं रकम गैरकानूनी रूपमा असूल समेत गरेको र व्यक्तिगत रूपमा लगानी समेत गरेको छानबिनबाट देखिएको पृष्ठभूमिमा कम्पनीउपरको कारवाही जायज रहेको देखिन्छ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल धितोपत्र बोर्ड गौशालाका तर्फबाट पेश गरेको लिखित जवाफ ।

संविधान वा कानूनप्रदत्त हक अधिकारको उल्लंघन भएको र सोको उपचारको पर्याप्त वा प्रभावकारी मार्गको अभावमा मात्र प्रयोग गर्न पाइने नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७ (२) बमोजिमको प्रक्रिया अनुरूप उपचार माग गर्न आउने व्यक्तिले सर्वप्रथम आफ्नो संविधान वा कानूनप्रदत्त हक स्थापित गर्न सक्नु पर्दछ । हक स्थापित भइ सकेपछि मात्र त्यस्तो हकको उल्लंघन कुनै उपचार नभए सम्मानीत अदालतमा आउन सकिन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले प्रष्ट रूपमा आफ्नो हक रहे भएको र त्यस्तो हकमा नकारात्मक असर पर्ने गरी कार्य भएको कुरा समेत स्थापित गर्न सकेको पाइदैन । निवेदक कम्पनी यस्तो हो जो केवल कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता छ तर उसले सञ्चालन गर्ने बैकिङ्ग बीमा जस्ता कारोवार गर्नु अघि त्यस्ता क्षेत्रका नियामक निकायबाट अनुमति प्राप्त गर्नुपर्नेमा सो गरेको छैन । बैकिङ्ग कारोवार गर्ने नेपाल राष्ट्र बैकबाट अनुमति लिएको छैन अर्थात् गैरकानूनी रूपमा त्यस्ता व्यवसाय सञ्चालन गर्दै आइरहेको छ । यस्तो कार्यका लागि उक्त कम्पनीले न कुनै नियमनकारी निकायको अनुमति आवश्यक ठान्यो न त नेपाल सरकारको अनुमति नै । यसरी कानूनी दायरलाई उल्लंघन गर्दै सञ्चालन भइरहेको कम्पनीलाई सम्बन्धित निकायले कारवाही गर्दा नत त्यस्तो कम्पनीको हक अधिकारको उल्लंघन हुन्छ नत त्यस्तो कम्पनीका शेयर होल्डरको वा ग्राहकको । त्यसैले विपक्षीले दावी गरे जस्तो निजको कुनै पनि हक अधिकार कानूनबमोजिम स्थापित नै छैन । यसरी हक अधिकार स्थापित नै नभएको अवस्थाका ठगीलगायतका विभिन्न अपराधमा संलग्न भएको भनी अनुसन्धान भइरहेकोमा कम्पनीको खाता रोक्का राख्न महानगरीय प्रहरी प्रभागले यस बैकलाई अनुरोध

गरेकोमा बैक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८० ले दिएको अधिकारअनुरूप यस बैकले गरेको यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनलको खाता रोक्का राख्ने कार्यले निजको कुनै हक अधिकारलाई उल्लंघन नगरेको हुँदा उक्त रिट खारेजभागी छ भन्ने व्यहोराको नेपाल राष्ट्र बैकका तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

कुनै कम्पनी कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा दर्ता हुनु मात्रै कारोवार गर्ने स्वीकृति प्राप्त गर्नु होइन । बैकिङ्ग, बीमा सेवा सञ्चालन गर्ने कम्पनीले सम्बन्धित निकायबाट अनुमति प्राप्त गरेपछि मात्रै सेवा सञ्चालन गर्न पाउँदछन् । कम्पनी ऐनबमोजिम कुनै खास कारोवार गर्न प्रचलित कानूनबमोजिम अन्य कुनै सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृति लिनु पर्नेमा त्यसरी स्वीकृति प्राप्त गरेपछि मात्रै कारोवार सञ्चालन गर्न पाइन्छ । देशको प्रचलित कानूनबमोजिम अनुमति प्राप्त गरेकै हुनु पर्दछ । गैरकानूनी रूपमा सञ्चालित पेशा तथा व्यवसायलाई नियमित गर्नु, अबैध देखिएमा खारेज गर्नु गराउनु राज्यको दायित्वभित्र पर्ने भएकोले रिट निवेदन आधारहिन र खारेजभागी छ । नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालयबाट मिति २०६७।१।९ मा यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लिमिटेडको छानबिन गर्न गठित समितिले बुझाएको प्रतिवेदनको सिफारिश बमोजिम तथा नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायका सम्बन्धमा व्यापक रूपमा जनगुनासो आउन थालेको हुँदा नेपाल सरकारबाट मिति २०६६।१०।१७ मा स्वीकृति भएको वस्तु व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ नेपाल सरकारको मिति २०६७।१।९ को निर्णयअनुसार खारेज गरिएको हो उक्त निर्देशिकाको खारेजी सँगसँगै कुनै पनि प्रकारको नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउन सार्वजनिक सूचना समेत जारी भैसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयको कुनै पनि काम कारवाहीबाट विपक्षी निवेदकको कुनै हक अधिकार हनन् भएको छैन । सो कुरा निवेदनमा पनि कतै उल्लेख नभएको हुँदा सो रिट निवेदन खारेज

गरिपाऊँ । निवेदकले यस कार्यालयमा पान दर्ता गरी कर तिरेको भन्ने उल्लेख गर्नु भएकोमा यसरी करमा दर्ता गरी राजश्व बुझाउँदैमा अन्य प्रचलित नेपाल कानूनले तोकेको दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने भन्ने हुँदैन भन्ने व्यहोराको विपक्षी आन्तरिक राजश्व कार्यालय, काठमाडौँ क्षेत्र नं. ३ लाजिम्पाटबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

विपक्षीले दावी गर्नु भएको जिकीरको सम्बन्धमा नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेतको निर्णयअनुसार विपक्षीका नाममा रहेका सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति तथा कागजात रोक्का राखी सञ्चालक तथा सदस्य कर्मचारीलाई पक्राउ गर्ने आदेशको विषयलाई लिएर यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु न्याय तथा तर्कसंगत छैन । रिट निवेदकको हक अधिकारमा असर पर्ने गरी यस मन्त्रालयबाट कुनै काम कारवाही तथा निर्णय नभएको हुँदा यस मन्त्रालयको हकमा रिट निवेदन खारेजभागी छ भनी विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

कम्पनी ऐनबमोजिम कुनै खास कारोवार गर्न प्रचलित कानूनबमोजिम अन्य कुनै सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृति लिनुपर्नेमा त्यसरी स्वीकृति प्राप्त गरेपछि मात्रै कारोवार सञ्चालन गर्न पाइन्छ । कम्पनीमा दर्ता हुनु मात्रै कारोवार गर्ने स्वीकृति प्राप्त गर्नु होइन । बैकिङ्ग, बीमा सेवा सञ्चालन गर्ने कम्पनीले सम्बन्धित निकायबाट अनुमति प्राप्त गरेपछि मात्रै सेवा सञ्चालन गर्न पाउछन् । नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय अन्तर्गत सञ्चालन हुने सेवा व्यवसायमा विभिन्न प्रकारका सेवा जस्तै बैकिङ्ग, बीमा, स्वास्थ्य सेवा समेत पर्ने भएको र सो विषयमा थप अध्ययन अनुसन्धान हुनुपर्ने महसूस गरिएकोले मिति २०६६।१०।१७ मा वस्तु व्यापार गर्ने नेटवर्क व्यवसायलाई मात्रै अनुमति प्रदान गरिएको थियो । वस्तु व्यापार गर्ने नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ खारेज भइसकेको सन्दर्भ सेवा व्यापार गर्ने नेटवर्क व्यवसायलाई अनुमति प्रदान गर्न सान्दर्भिक नदेखिएको साथै कुनै पनि व्यवहाराय गर्न त्यसलाई नियमित र व्यवस्थित गर्ने कानूनको

आवश्यकता पर्दछ । नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायका सम्बन्धमा व्यापक जन गुनासोहरू आउन थालेको र उपभोक्ता ठगिन जाने सम्भावना रहेको हुँदा नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसाय सम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ लाई नेपाल सरकारको मिति २०६७।२।९ को निर्णयले खारेज गरिएको र कुनै पनि प्रकारको नेटवर्क व्यवसाय नगर्न नगराउनु सूचना जारी भै सकेको हुँदा हाल नेटवर्क व्यवसायलाई नियमित र व्यवस्थित गर्न कुनै कानून नभएको सन्दर्भमा उक्त व्यवसाय गर्न पाउनु पर्दछ भन्ने विपक्षी रिट निवेदकको जिकीर गैरकानूनी भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको वाणिज्य विभागको लिखित जवाफ ।

यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि.ले गैरकानूनी रूपमा नेटवर्क मार्केटिङ्ग, लगायतको क्रियाकलाप सञ्चालन गरेको भन्ने उजुरीको आधारमा अनुसन्धान भई रहेकोले उक्त संस्थाको कारोवारमा रोक लगाइएको हो । अनुसन्धान प्रक्रियामा रहेको कुनै पनि संस्थाको कारोवार रोक्का राख्ने कार्यलाई अन्यथा मान्नुपर्ने होइन यस मन्त्रालयले विपक्षीको के कुन अधिकारमा हनन् हुन गयो र कस्तो आदेश दिएको हो भनी खुलाउन नसकेको कारण समेतबाट प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले रिट निवेदको प्रकरण नं १ देखि १९ सम्म कहि कतै यस विभागको के कुन काम कारवाही वा यस विभागको कुन मितिको के कस्तो निर्णयले रिट निवेदकको के कस्तो संवैधानिक वा कानूनी हक अधिकारको हनन् हुन गएको हो । सो काम कारवाही र निर्णय मिति खुलाउन सकेको छैन । केवल गोश्वारामा विपक्षी बनाउने क्रममा यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाएको पाइन्छ । तथापि राजश्व अनुसन्धान विभागको च.नं.३०४० मिति २०६७।२।३ को पत्रबाट Assurance Unity Life International Limited तथा Unity Life International Limited का सञ्चालकहरूको विवरण संलग्न गरी जायजैथा रोक्का राख्न लेखिआएअनुसार मिति २०६७।२।४ को पत्र मार्फत मालपोत कार्यालयलाई पत्राचारसम्म भएको पाइन्छ । अन्य विपक्षी

कार्यालयहरूबाट ऐनका म्यादभित्र प्रतिउत्तर पेश हुने नै हुँदा तत् सम्बन्धमा केही उल्लेख गरिरहनु परेन । रिट खारेजभागी छ भनी भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

निवेदक संस्थाका सञ्चालक समितिका अध्यक्ष तथा सदस्यहरू उपर सरीता थापा भण्डारी समेतबाट परेको ठगी मुद्दाको जाहेरी दरखास्त उपर प्रहरीद्वारा अनुसन्धान गरी रायसहित जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयमार्फत् सम्मानीत ललितपुर जिल्ला अदालतसमक्ष मुद्दा पेश हुँदा पक्राउ परेका प्रतिवादीहरू उपर धरौटी रकम तथा पुपक्षका लागि थुनामा राख्ने आदेशमुताबिक उपर्युक्त राम गुरुङ्गको समेत संलग्नता रहेको तथ्य खुल्न आएकोले निजलाई पक्राउ गर्न प्रहरीले खोजतलास गर्दा निज फरार रहेको र निजलाई समेत उक्त मुद्दामा विपक्षी बनाई सम्मानीत अदालतमा पेश हुँदासम्म निज फरार भएकोले निजको हकमा समेत ललितपुर जिल्ला अदालतबाटै समाव्हान जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको मागदावी लिई मुद्दा दायर भएको देखिन्छ । यसर्थ आफूहरूलाई गैरकानूनी तवरबाट फाइदा पुऱ्याउने तथा सर्वसाधारणलाई हानि पुऱ्याउने उद्देश्य राखी गैरकानूनी तरिका अपनाई सर्वसाधारणहरूबाट रकम उठाई बैंक खाता सञ्चालन तथा अन्य वित्तीय कारोवार गरेको तथ्यलाई ढाकछोप र तोडमोड गरी हजारौ कर्मचारीहरूको रोजीरोटी र मौलिक हकहरू बञ्चित हुन परेको, पक्राउ गर्ने कम्पनीको विभिन्न बैंकमा रहेका खाता रोक्का गर्ने, कम्पनीको कार्यालय र हस्पिटल जस्ता संवेदनशील निकायमा तालाबन्दी गरेको भन्ने कानून असंगत आधारहरू बनाई उक्त संस्था तथा पदाधिकारीका विरुद्ध पीडित सर्वसाधारणले दिएको ठगी मुद्दाको जाहेरी दरखास्तका आधारमा अनुसन्धान कारवाही अगाडि बढाई जिल्ला अदालतमा मुद्दा समेत दायर गरेको कानूनी कार्यका विरुद्धमा यस कार्यालय समेतलाई विपक्षी बनाई उत्प्रेषण परमादेशलगायतका आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने विपक्षी रिट निवेदन भूठा एवं फरेवपूर्ण भएकोले वदरभागी छ भन्ने व्यहोराको प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्सालको तर्फबाट पेश भएको लिखित जवाफ ।

निवेदक यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लिमिटेड कम्पनी ऐन, २०६३ तत्कालीन अध्यादेश, २०६२ बमोजिम मिति २०६२।७।७ गते कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा विधिवत् दर्ता भई आधिकारिक निकायबाट लाइसेन्स प्राप्त संस्था हो । यस संस्थाले जनताको सर्वोपरि हितलाई ध्यानमा राखी देशका विभिन्न भागमा हस्पिटल सञ्चालन गरी जनतालाई स्वास्थ्य सेवा दिदै आएको छ । त्यस्तै विभिन्न स्थानमा डिपार्टमेन्टल स्टोर खोली दैनिक उपभोग्य पदार्थको सस्तो र सुलभ व्यापार गरिएको छ । प्लाई उड फ्याक्ट्री खोलेर सर्वसाधारण जनतालाई रोजगारीको अवसर दिइरहेको छ । सहकारी संस्था चलाई रोजगारी दिइरहेको छ । पर्यटन क्षेत्रमा हवाई सेवा सञ्चालनको क्रममा रहेको छ । कानूनबमोजिम स्थापित भई स्वीकृत लिनु पर्ने निकायबाट स्वीकृत लिई सञ्चालित कम्पनीको उद्देश्यअनुरूप आफ्नो कारोवार गरी आएका हस्पिटल, डिपार्टमेन्ट स्टोर, दूध डेरी, ब्याम्बो प्लाइउड, हाइड्रो पावरलगायत विभिन्न क्षेत्रमा लगानी गरेको यस कम्पनीको सेवादेखि प्रभावित भई हजारौ व्यक्ति यस कम्पनीमा आवद्ध भइसकेका छन् । देशका डाक्टर, इन्जिनियर लगायतका वरिष्ठ व्यक्तिहरू यस कम्पनीमा हालसम्म सेवारत छन् । निवेदक कम्पनीले नेपाल सरकारलाई करोडौं कर तिरको छ । यस कम्पनीले जनतालाई अहित हुने कुनै पनि कार्य गरेको छैन । यस कम्पनीले कानूनविपरीतको कुनै पनि कार्य गरेको छैन । यस कम्पनीको लोकप्रियता उच्च रहेको छ । कम्पनीको यसै लोकप्रियताबाट त्रसित भएर कम्पनीलाई धरासायी बनाउन पत्र पत्रिकाहरूमा कम्पनीका वारेमा अनर्गल ठगीको आरोप लगाई समाचर प्रकाशित भएकोले सोही आधार बनाएर विपक्षी सरकारी निकायबाट उचित अनुसन्धान र अध्ययन नै नगरी हचुवाको भरमा ठाडो हस्तछेप गरी सुनुवाईको मौका समेत नदिई कम्पनीका संस्थापक सञ्चालक र कर्मचारी समेतलाई पक्राउ गर्ने, कम्पनीको विभिन्न बैंकमा रहेको खाता रोक्का राख्ने, कम्पनीका कार्यालय र हस्पिटल जस्ता अति संवेदनशील निकायमा तालाबन्दी गर्ने, कागजातहरू नियन्त्रणमा लिने इत्यादि जवरजस्ती र मनपरी

तवरबाट क्रियाकलाप गरेको र नागरिकको सम्पत्तिको हक, रोजगारको हक समेतका संवैधानिक हकहरू कुण्ठित गरेको छ ।

विपक्षीहरूको कार्यले यस कम्पनी र यससँग आवद्ध ३,२४,२८५ सदस्यहरूको हित तथा २००० कर्मचारी ३०,००० स्वरोजगारमा संलग्न व्यक्तिहरूको रोजीरोटी व्यवसाय र रोजगारीको अवसरबाट बञ्चित गरिएका, बीमा कम्पनीबाट भएको बीमाको नवीकरण समाप्त भई हालसम्म तिरेको रकम समेत भूस हुने अवस्थामा रहेको, कम्पनीउपर अभियोग लगाई हालसम्म कम्पनी उपर कुनै मुद्दा कारवाही नगरी गैह्ररूकानूनी रूपबाट कम्पनीमा तालाबन्दी गर्ने समेतका कार्य भएको यस कम्पनी सँग आवद्ध भएका हस्पिटलमा रहेको उपकरण, औषधि नष्ट हुने खिया लाग्ने, डिपार्टमेन्टल स्टोरमा रहेका उपभोग्य खाद्य सामग्रीहरूको अवधि नाघेपछि नष्ट हुने अवस्थामा रहेको, सञ्चालक र कम्पनी नामको बैंक खाता रोक्का गरी कम्पनी सञ्चालन तथा कर्मचारीको तलव समेत वितरण गर्न बाधा उत्पन्न भई कम्पनी तथा उपभोक्ता सदस्यलाई अपूरणीय क्षति व्यहोर्नु पर्ने स्थितिको सिर्जना भएको हुँदा कम्पनीले गरी आएको कानूनबमोजिमको काम कारवाही र उपभोक्ताले उपभोग गर्दै आएको सेवा सुविधामा कुनै रोक नलगाउनु, कम्पनीका सञ्चालक तथा कर्मचारीहरू कम्पनी कै सामिप्यतामा रही नेपाल राष्ट्रको विकासमा टेवा पुऱ्याउदै आइरहेको कम्पनीको उद्देश्य, ईच्छा र चाहनाअनुरूप कानूनले निर्दिष्ट गरेका कार्य गर्न तत्पर रहेको हुँदा सञ्चालक, कर्मचारी र उपभोक्ता सदस्य समेतलाई कानूनबमोजिम बाहेक पक्राउ धरपकड नगर्नु नगराउनु, वैधानिक ढंगबाट समस्याको समाधान गर्न उपयुक्त कानूनी बाटोको अनुशरण गर्नु गराउनु, रोक्का रहेको सम्पूर्ण चल अचल सम्पत्ति सञ्चालक तथा कम्पनीका नाममा रहेको बैंक खाताको रोक्का फुकुवा गर्नु गराउनु र विपक्षीहरूका नियन्त्रणमा रहेको सम्पूर्ण कम्पनी तथा हस्पिटलको कार्यालयका ताला समेत खोली कारोवार यथावत सञ्चालन गर्न दिनु तथा अधिकारविहीन मिति २०६७।१९ गतेको छानबिन समिति गठन गर्ने

निर्णय र सो छानबिन समितिको प्रतिवेदन, २०६७ समेत तत्काल कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु तथा क्षेत्राधिकार विहीन उक्त प्रतिवेदनको आधारमा कारवाही नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा उत्प्रेषणलगायत जो चाहिने आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको निवेदक तर्फबाट पेश भएको बहसनोट ।

निवेदक कम्पनी यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि. को प्रवन्धपत्रको दफा ३(२) तथा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ४ उपदफा १ खण्ड -ड) बमोजिम बैकिङ्ग कारोवार, बीमासम्बन्धी काम आदि गर्न प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम नियमनकारी निकायहरूबाट इजाजत लिनुपर्नेमा इजाजत लिएको देखिँदैन । यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि. र त्यसका सञ्चालकहरू उपर ठगी, इजाजत नलिई बैकिङ्ग कारोवार गरेको समेतका सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को अनुसूची १ अन्तर्गत पर्ने लगायतका मुद्दाहरू ललितपुर जिल्ला अदालत समेतका नेपालका विभिन्न अदालतमा दायर भै पुर्पक्ष भैरहेको स्थिति छ । प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम साधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत चलेका मुद्दाहरूमा तत्तत् अदालतबाट न्यायिक निरुपण हुने हुँदा रिट क्षेत्रबाट हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन । सेवा विक्री वितरण गर्ने सम्बन्धमा नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ मा कुनै प्रावधान देखिँदैन । कम्पनी ऐनका दफाहरूको प्रक्रिया पूरा गरी कारोवार गर्ने अनुमति प्राप्त भएपछि मात्र सो कम्पनीले सम्बन्धित ऐनबमोजिम तत्तत् कानूनबमोजिम कारोवार गर्न पाउने हो । कम्पनी भएको नाताले मात्र सबै प्रकारका कारोवार गर्ने छूट हुने होइन । यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लि. कम्पनीको दर्ता खारेज भएको होइन । सो कम्पनीले प्रचलित नेपाल कानूनविपरीत काम गरेको आधारमा सम्बन्धित नेपाल कानूनबमोजिम अधिकार विहीन काम गरेबापत कानूनी कारवाही गरिएको हो ।

निवेदक कम्पनीका कामकारवाहीका सम्बन्धमा छानबिन समिति गठन भई छानबिन प्रतिवेदन समेत प्राप्त भइसकेको छ । उपभोक्तार्को हित संरक्षण गर्न नेपाल सरकारले जुनसुकै समयमा

निर्णय गरी नीति नियमहरू बनाउनु, लागू गर्न र खारेज गर्नसक्ने हुँदा निवेदक कम्पनीउपर जनगुनासो आएपछि नेपाल सरकारको मिति २०६७।२।१९ को निर्णयानुसार वस्तु व्यापारसँग सम्बन्धित नेटवर्क मार्केटिङ्ग व्यवसायसम्बन्धी निर्देशिका, २०६६ खारेज गरिएको छ। प्रचलित नेपाल कानून (उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४, कालो बजार तथा केही अन्य सामाजिक अपराध तथा सजाय ऐन, २०३२, प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३, मुलुकी ऐन, ठगीको महल आदि) बमोजिम नियमनकारी निकायहरूबाट तत् तत् कानूनले निषेध गरेको अपराध मानेका विषयमा गरिएका कानूनी कारवाहीले संवैधानिक हकमा आघात पुऱ्याएको मान्न मिल्दैन। तसर्थ, प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकारको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट पेश भएको लिखित बहसनोट।

यूनिटी लाईफ इन्टरनेसनलले बैकिङ्ग, बीमा, स्वास्थ्य जस्ता कारोवार गर्नु अघि त्यस्ता क्षेत्रका नियामक निकायबाट अनुमति प्राप्त गर्नुपर्नेमा सो नगरी व्यवसाय सञ्चालन गरेको सम्बन्धमा अनुसन्धान गरी जिल्ला अदालतमा ठगीलगायतका विभिन्न मुद्दा चलि रहेको र विदेशी मुद्राको अपचलनलगायतका विभिन्न अपराधमा संलग्न भएको भनी अनुसन्धान भई रहेकोमा महानगरीय प्रहरी प्रभागले यस बैकलाई खाता रोक्का राख्न अनुरोध गरेकोमा बैक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ८० ले दिएको अधिकारअनुरूप यस बैकले गरेको यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल तथा सोका सञ्चालकको खाता रोक्का राख्ने कार्यले रिट निवेदकको हक हनन् नभएको अवस्था हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल राष्ट्र बैकको तर्फबाट पेश भएको लिखित बहस नोट।

प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भएको कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्व रहने कुरा विश्वव्यापी रूपमा मान्यता प्राप्त छ। तर, कानूनबमोजिम स्थापित कम्पनीले कानून तथा आफ्नो प्रवन्धपत्र तथा नियमावलीमा उल्लिखित उद्देश्यविपरीत हुने गरी कार्य गरेमा, अनुमति प्राप्त गरेर कार्य गर्नुपर्नेमा अनुमति प्राप्त नगरी कार्य

सञ्चालन गरेमा, राजश्व छुल्ने आदि कार्य गरेमा सरकारको आधिकारिक निकायले कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्वको सिद्धान्तको अपवाद “कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्वको आवरण हटाउने” (Lifting the corporate veil) सिद्धान्त अनुसार कम्पनीको आवरण हटाई कम्पनीबाट भए गरेका अनियमित एवं गैरकानूनी कार्यमा रोक लगाउने र नियन्त्रण गर्नसक्ने सिद्धान्तअनुसार कारवाही गर्नसक्ने नै हुन्छ। रिट निवेदकले बोर्डको कुन कार्यबाट निजहरूको हक हनन् भएको भन्ने कुरा कही कतै पनि उल्लेख गर्नु भएको छैन। रिट निवेदनको प्रकरण ११ को खण्ड (ढ) मा बोर्डले मिति २०६५।३।११ मा कम्पनीले शेयर वितरण गर्ने योजना रहेको बोर्डको जानकारीमा आएको सम्बन्धमा उक्त शेयर वितरण गर्ने भएमा धितोपत्र सम्बन्धी ऐन, २०६३ तथा नियम, निर्देशिका र बोर्डबाट जारी भएका निर्देशन समेतको विपरीत नहुने गरी गर्नुपर्ने अन्यथा ऐनको दफा १०१ बमोजिम कारवाही हुने जानकारी गराइएको थियो। यसरी धितोपत्र बजारको नियमन निकायले कानूनको पालनाको लागि जानकारी गराइएको कार्यबाट निवेदकहरूको कुनै हक हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल धितोपत्र बोर्डको तर्फबाट पेश भएको लिखित बहस नोट।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न कागजहरूको अध्ययन गरी सुनुवाइको क्रममा रिट निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री गोविन्द शर्मा पौड्याल, श्री शेरबहादुर के. सी., श्री रमणकुमार श्रेष्ठ, श्री जयनारायण पौडेल, विपक्षी नेपाल सरकार वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय समेतको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल, विपक्षी नेपाल राष्ट्र बैकका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ताहरू श्री प्रेमप्रसाद पाण्ड्ये र श्री रेशमराज रेग्मीले, विपक्षी नेपाल धितोपत्र बोर्डको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद घिमिरे र विपक्षी बीमा समितिको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री राजकुमार अर्यालले प्रस्तुत गर्नु भएको बहस समेत सुनियो।

निर्णय सुनाउनको लागि आजको तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक एवं विपक्षी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी पेश गरिएका उपर्युक्त लिखित बहस नोटलाई दृष्टिगत गरी रिट निवेदनका साथै विपक्षीहरूबाट प्रस्तुत गरिएको लिखित जवाफमा उठाइएका कानूनी प्रश्नहरू र प्रस्तुत रिट निवेदनको विषय वस्तु तथा तथ्यसंग सम्बद्ध संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाहरूको समेत समग्र अध्ययन गरी हेर्दा सर्वप्रथम निम्न प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपर्ने देखियो:

- क) कुनै कम्पनी वा अन्य व्यक्तिले सञ्चालन गरेको भनिएको व्यवसाय सञ्चालन गर्दा सर्वसाधारणको अहित हुने, सर्वसाधारण व्यक्ति ठगिने वा भुक्तिकने वा निजहरूको हित विपरीत हुने काम भएको छ भन्ने वा कुनै आधारमा यस्तो कम्पनी वा व्यक्तिले सञ्चालन गरेको भनिएको व्यवसायको विषयमा छानबिन गर्ने/गराउने अधिकार नेपाल सरकारलाई छ वा छैन ?
- ख) नेपाल सरकारबाट गठन भएको यस्तो छानबिन समितिको प्रतिवेदनबाट कानूनविपरीत काम भए गरेको प्रारम्भिक तथ्य पुष्टि भएमा यस्तो कार्य रोक्न सम्बद्ध निकायबाट ध्यानाकर्षण गराउने वा निर्देशन दिने अधिकार नेपाल सरकारलाई छ वा छैन ?
- ग) निवेदक कम्पनीले सञ्चालन गरेको भनिएको व्यवसाय सञ्चालन गर्दा कम्पनी सम्बन्धी प्रचलित नेपाल कानून लगायत अन्य सम्बद्ध कानूनको पालना गरेको छ वा छैन ?
- घ) कम्पनीको नाममा भए गरिएका भनिएका काम कारवाहीको सम्बन्धमा यसका शेयरधनी, सञ्चालक, संस्थापक तथा कर्मचारीहरू व्यक्तिगत रूपमा जिम्मेवार हुन्छन् वा हुदैनन् र कुनै कम्पनीको

संस्थागत आवरण (Corporate Veil) को मान्यता निरपेक्ष वा सापेक्ष के हो र यो आवरणको सुविधा वा मान्यता कहिले समाप्त हुन्छ ?

- ड) कम्पनीको प्रबन्धपत्रमा निर्धारित उद्देश्यविपरीत काम गरेको अवस्थामा कम्पनीउपर कानूनी कारवाही गर्नु भन्दा पहिले यस्ता सञ्चालक तथा कर्मचारीउपर कानूनी कारवाही हुन सक्छ वा सक्दैन ?
- च) नेपाल सरकारबाट गठित छानबिन समितिको प्रतिवेदन समेतको आधारमा निवेदक कम्पनीका सञ्चालक, संस्थापक तथा कर्मचारी विरुद्धमा शुरु हुने वा शुरु गरिएका कानूनी कारवाही वा प्रक्रियाबाट निवेदक कम्पनीको पेशा, रोजगार वा सम्पत्तिसम्बन्धी हक हनन् भएको छ वा छैन र निवेदकको मागअनुसार आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ?

२. प्रस्तुत विवादमा सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधानको प्रस्तावनाको साथै धारा ३७ मा गरिएको व्यवस्थालाई समेत विश्लेषण तथा मनन गर्नुपर्ने हुन्छ। अन्तरिम संविधानको प्रस्तावनाको व्यवस्था तथा धारा ३७ मा गरिएको व्यवस्था केवल जनतामाथि राज गर्ने, स्वेच्छाचारी तथा निरंकुश कार्यकारिणी अधिकार प्रयोग गर्ने सरकारको परिकल्पना नगरी जनताको संवैधानिक तथा कानूनी हकको संरक्षण गर्ने परम कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्ने, कानूनको शासनप्रति प्रतिवद्ध जनउत्तरदायी सरकारको परिकल्पना गरेको देखिन्छ। उक्त संवैधानिक व्यवस्थाले नेपाल सरकारले लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था, मौलिक अधिकारको तथा मानव अधिकारको रक्षा तथा कानूनी राज्यको अवधारणामा प्रतिवद्ध हुनुपर्ने कुरामा विशेष जोड दिइएको पाइन्छ। संविधानको भाग ३ अन्तर्गत प्रत्याभूत गरिएको मौलिक हकभित्र पेशा र रोजगारको स्वतन्त्रतालगायत सम्पत्ति आर्जन गर्ने र भोगचलन गर्न पाउने अधिकार पनि पर्ने र यस्तो मौलिक अधिकारभित्र नेपालमा वसोवास

गर्ने कुनै पनि व्यक्तिले आफ्नो सम्पत्ति प्रयोग तथा भोगचलन गर्न पाउने हकलाई कानूनी प्रक्रियाबाट बाहेक नेपाल सरकारलगायत कसैले पनि हस्तक्षेप गर्न नपाउने गरी प्रत्याभूति गरिएको र नेपाल सरहद भित्र रहने वस्ने प्रत्येक व्यक्तिको सम्पत्ति र जीउ ज्यानको रक्षा गर्नु पर्ने दायित्व नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३७ अनुसार देशको शासन व्यवस्था सञ्चालनको जिम्मेवारीसहितको कार्यकारिणी अधिकारको प्रयोग गर्ने अख्तियारी मन्त्रिपरिषद्मा निहित रहेको कुरा निर्विवाद रहेको देखिन्छ। उक्त धारा ३७ ले नेपाल सरकारलाई केवल कार्यकारिणी अधिकार मात्र दिएको नभई उक्त अधिकार संगसंगै सर्वसाधारणको जीउ तथा धनको शुरुक्षा गर्ने संवैधानिक कर्तव्य पनि अन्तरनिहित रहेको छ भन्ने कुराको स्वाभाविक तथा न्यायिक अनुमान पनि गरिन्छ।

३. देशको शासन व्यवस्थाको सामान्य निर्देशन, नियन्त्रण र सञ्चालन गर्ने जिम्मेवारी पनि मन्त्रिपरिषद्दुपर हुने र मन्त्रिपरिषद्बाट यस्तो कार्यकारिणी अधिकारको प्रयोगसँग सम्बन्धित कामहरू नेपाल सरकारको नाममा सञ्चालन हुने कुरा पनि संविधानको उक्त धारा ३७(३) मा स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ। सार्वभौमसत्ता सम्पन्न नेपाली जनताहरूको कार्यकारिणी अधिकारको प्रयोग नेपाल सरकारको नाममा सञ्चालन हुने हुँदा यी सार्वभौम जनताहरूको सम्पत्तिको रक्षा गर्नु यस्तो सरकारको कर्तव्य तथा जिम्मेवारी पनि हो भन्ने कुरा निर्विवाद छ। यसैले कुनै व्यक्ति, कम्पनी वा व्यक्तिहरूको समूहको गैरकानूनी कार्यबाट सर्वसाधारणलाई भुक्त्याई वा ललाई फकाई वा अन्य कुनै व्यहोराले भूठो आशवासन दिई कुनै व्यक्तिको चल अचल सम्पत्ति अपचलन गरेमा, कानूनको अख्तियारी विना निजहरूको सम्पत्तिबाट नाजायजत फाइदा लिएमा, सम्पत्तिको वास्तविक मालिकलाई नोक्सानी हुने काम गरे गराएको वा यस्तो परिस्थितिको सिर्जना गर्ने गराउने कार्यलाई रोक्नु, सो उपर निगरानी राख्नु र यस्ता प्रकारका क्रियाकलापबाट जनताहरू मर्कामा परेका, ठगिएका वा भुक्त्याइका छन् भन्ने गुनासाका उजूरीहरू तथा

गुनासाहरू कुनै स्रोतबाट सार्वजनिक जानकारीमा आएपछि यस्ता कार्यहरू भए गरेका छन् वा छैन भन्ने सम्बन्धमा वास्तविकता पत्ता लगाउने कार्यमा आवश्यक छानबिन गर्ने गराउने कर्तव्य पनि संविधान अन्तर्गत निर्धारित कार्यकारिणी दायित्वभित्र स्वतः पर्ने हुँदा यस्ता गुनासाहरू सार्वजनिक भएपछि यस विषयमा नेपाल सरकारले वास्तविक सत्य तथ्य पत्ता लगाउने कार्य नगर्ने हो भने नेपाल सरकारले पूरा गर्नुपर्ने संवैधानिक दायित्वबाट च्युत हुने मात्र नभइ संविधानको भाग ३ अन्तर्गत प्रदत्त हकहरू लगायत सम्पत्ति सम्बन्धी हकको प्रयोग र प्रचलन गर्न गराउनबाट सार्वभौम नेपाली जनता बञ्चित हुने अवस्था सिर्जना हुन्छ।

४. सर्वसाधारण जनताको सम्पत्तिसम्बन्धी यस्ता अधिकारको रक्षा गर्नु नेपाल सरकारको संवैधानिक कर्तव्य हुनुको साथै सरकारले जनताका सम्पत्ति सम्बन्धी हकको सुरक्षा गर्नका लागि आवश्यक छानबिन नगर्ने हो भने संविधानद्वारा प्रदत्त जनताका मौलिक हक मर्ने भई देशमा अराजकता, अशान्ति र आम लुटपाटको अवस्था सिर्जना भई अन्ततः समाजको अमन चयनमा खलल पर्ने गई राज्यविहीनताको स्थिति (Statelessness) सिर्जना हुन सक्तछ। यसैले कुनै व्यक्ति, संस्था वा कम्पनीहरूबाट सञ्चालित गैरकानूनी कारोवार तथा अन्य अनियमित कामकारवाहीबाट आमजनताको सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा असर परेको, जनताहरू ठगिने, भुक्तिकने काम कारवाही भए गराइएका छन् भन्ने कुरा सार्वजनिक जानकारीमा आएपछि यस सम्बन्धमा सत्य तथ्य पत्ता लगाई दोषीहरू माथि कानूनी कारवाहीको प्रक्रिया शुरु गर्ने गराउने कुरा नेपाल सरकारमा अन्तर्निहित संवैधानिक दायित्व तथा कर्तव्य भएकोले यस्तो संवैधानिक दायित्व पूरा गर्ने क्रममा निवेदक कम्पनीबाट भएका काम कारवाहीहरू तथा सञ्चालित कारोवारहरू कानूनानुरूप सञ्चालन भए नभएको र यसबाट सर्वसाधारण जनता ठगिने, भुक्तिकने वा निजहरूको सम्पत्ति कसैले अवैध रूपमा लिए खाएको वा सर्वसाधारणको सम्पत्तिबाट कसैले नाजायज फाइदा लिए नलिएको सम्बन्धमा छानबिन गरी

प्रतिवेदन पेश गर्ने गराउने बारेमा संविधानको धारा ३७ अन्तर्गत नेपाल सरकारलाई अधिकारप्राप्त हुनुको साथै अन्तरनिहित कर्तव्य समेत रहेको देखिँदा निवेदक कम्पनीको विरुद्धमा परेका उजूर तथा सार्वजनिक गुनासाहरूको सम्बन्धमा छानबिन गरी प्रतिवेदन पेश गर्न छानबिन समिति गठन गर्ने बारेमा मन्त्रपरिषद्ले गरेको मिति २०६७।१।९ को निर्णय संविधानअनुकूल नै भए गरेको देखियो । यस्तो संवैधानिक कर्तव्य तथा दायित्व निर्वाह गर्ने क्रममा छानबिन समिति गठन गरेको कारणले निवेदक कम्पनी वा यसका सञ्चालक संस्थापकहरूको मौलिक हक हनन् हुने अवस्था देखिएन ।

५. अब नेपाल सरकारले गठन गरेको छानबिन समितिको प्रतिवेदनबाट देखिएको प्रारम्भिक तथ्यको आधारमा कुनै अनियमित तथा गैरकानूनी कार्य भए गरेको देखिएमा सोउपर पूर्ण छानबिन गरी दोषीहरू उपर कारवाही गर्ने बारेमा अधिकारप्राप्त निकायहरूको ध्यानाकर्षण गराउने अधिकार नेपाल सरकारलाई छ वा छैन भन्ने दोस्रो प्रश्नको निरूपण पनि नेपालको अन्तरिम संविधानको प्रस्तावना र धारा ३७ अनुसार नेपाल सरकारलाई प्रदान गरिएको कार्यकारीणी अधिकारअन्तर्गत अन्तरनिहित संवैधानिक कर्तव्यको सन्दर्भमा नै हेर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै व्यक्ति, संस्था, कम्पनी वा समूहले जनतालाई भुक्त्याउने, ठग्ने वा अन्य कुनै व्यहोराले निजहरूको सम्पत्ति नाजायज तरिकाले हत्याउने काम कारोवार सञ्चालन गरेका छन् भन्ने गुनासाहरू सार्वजनिक भएपछि सो विषयमा छानबिन समिति गठन गरी सत्य तथ्य पत्ता लगाउने बारेमा नेपाल सरकारको कार्यकारिणी अधिकारसंगै अन्तरनिहित दायित्व पनि रहेको छ भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेपछि नेपाल सरकारले गठन गरेको छानबिन समितिको प्रतिवेदनबाट देखिएका अनियमितता, सार्वजनिक हितविपरीत भए गरेका गैरकानूनी कारोवारहरूको सम्बन्धमा अधिकारप्राप्त निकायको ध्यानाकर्षण गराउने अधिकार नेपाल सरकारमा छैन भन्ने हो भने जनताको सम्पत्ति तथा धनजनको रक्षा गर्ने बारेमा संविधानको धारा ३७ अनुसार नेपाल सरकारले पूरा गर्नुपर्ने अन्तरनिहित

संवैधानिक दायित्व निस्प्रयोजित हुन्छ । यसको साथै नेपाल सरकारले अधिकारप्राप्त निकायको ध्यानाकर्षण गराउन वा प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका सत्य तथ्यहरूको विश्लेषण गरी दोषी माथि कानूनी कारवाही चलाउने भनी पत्राचार गर्दैमा कानूनअनुसार अधिकारप्राप्त निकायको अख्तियारीमा हस्तक्षेप हुने वा निजहरूको क्षेत्राधिकार सीमित हुन्छ भन्ने अनुमान गर्न पनि सकिदैन । प्रस्तुत विवादमा सान्दर्भिक सबै निकायहरूको क्षेत्राधिकार प्रचलित कानूनमा निर्धारण गरिएको र यी निकायहरूले गरेको कुनै पनि काम कारवाहीउपर न्यायिक उपचार समेत प्राप्त हुने हुँदा नेपाल सरकारबाट गठित समितिको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्ने प्रक्रिया शुरु गरेको कारणले नै निवेदक कम्पनीलगायत यससंग सरोकारवाला व्यक्तिहरूलाई कुनै मर्का पर्ने भएमा सोउपर निजहरूले नियमित अदालतबाट प्रभावकारी उपचार प्राप्त गर्न पाउने नै हुँदा नेपाल सरकारबाट गठित छानबिन समितिको प्रतिवेदनको कार्यान्वयनको प्रक्रिया शुरु गर्दा निवेदक कम्पनी वा यसका सञ्चालक वा अन्य सरोकारवाला व्यक्तिको कुनै पनि मौलिक हक हनन् भएको भन्न सकिने अवस्था देखिएन ।

६. निवेदक कम्पनीले सञ्चालन गरेको कारोवारहरू वैध वा अवैध के रहेछन् भन्ने तेस्रो प्रश्नको बारेमा विवेचना गर्दा निवेदक कम्पनीले प्रस्तुत गरेको मूल माग दावीलाई नै हेर्नुपर्ने हुन्छ । निवेदकको मुख्य माग यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल लिमिटेड कम्पनी प्रचलित कानूनअनुसार कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा विधिवत् दर्ता भई आधिकारिक संस्थाबाट लाइसेन्स प्राप्त संस्था हो र यसले देशका विभिन्न भागमा अस्पताल सञ्चालन गर्नुको साथै डिपार्टमेन्ट स्टोर खोली शिक्षा र स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन कार्यक्रम सञ्चालन गरी आएको, आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटन सेवा विस्तार कार्यक्रम सञ्चालन, गरिवी, अशिक्षा, बेरोजगारी समस्या पहिचान, यातायात, खेलकुद कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले स्थापित भएकोमा विपक्षीहरूले कम्पनी सञ्चालक र कर्मचारीहरूलाई धरपकड गर्ने कम्पनीमा ताला

लगाउने, कम्पनीको चल, अचल सम्पत्ति र बैंकको खाता रोक्का गर्ने आदि गरेकोले कम्पनीले गरी आएको नियमित काम कारवाही र उपभोक्ताले उपभोग गर्दै आएको सेवा सुविधामा कुनै रोक नलगाउनु, रोक्का रहेको सम्पूर्ण चल, अचल सम्पत्ति फुकुवा गर्नु र विपक्षीहरूको नियन्त्रणमा रहेको कम्पनी तथा हस्पिटलको ताला समेत खोली यथावत् काम गर्न दिन परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग देखिन आयो । निवेदक कम्पनीको विरुद्ध परेको उजूरीका सम्बन्धमा छानबिन गर्न नेपाल सरकारद्वारा गठित तीन सदस्यीय छानबिन समितिले विस्तृत अनुसन्धान र अध्ययन गरी दिएको प्रतिवेदनमा निवेदक कम्पनीले गैरकानूनी रूपमा बैंकिङ्ग कारोवार सञ्चालन गरेको, गैरकानूनी रूपले बीमा व्यवसाय सञ्चालन गरेको, फिना वर्ल्ड नेपाल बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्थाको नाममा गैरकानूनी कारोवार गरेको, इजाजत नलिई विदेशी विनिमय कारोवार गरेको भन्ने समेत उल्लेख गरी कम्पनीलाई कारोवार गर्न रोक लगाउन वा खारेज गर्ने सम्बन्धमा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई अनुरोध गर्नुपर्ने भनी प्रतिवेदन दिएको देखिन्छ ।

७. तीन सदस्यीय छानबिन समितिले दिएको उक्त प्रतिवेदन र निवेदक कम्पनीले आफ्नो नामबाट प्रकाशन गरेको यूनिटी स्मारिका २०६६ नाम गरेको Brochure सरहको प्रकाशनको पृष्ठ ५४ मा उल्लेख भएअनुसार यी निवेदक कम्पनीले बैंकिङ्ग कारोवार गरेको भन्ने कुरालाई प्रमाणित गर्दछ । उक्त पृष्ठ ५४ मा विभिन्न निक्षेप खाताहरू सञ्चालन गरी कम्पनीले दिने व्याजदर र कम्पनीले लगानीमा दिने ऋण र लिने व्याजदर समेत उल्लेख भएको देखिन्छ । सुनुवाइको क्रममा र रिट निवेदनमा कम्पनीले बैंकिङ्ग कारोवार नगरेको भन्ने जिकीर गरेपनि निवेदक कम्पनी आफैले छापी प्रकाशन गरेको उक्त स्मारिकामा उल्लिखित व्यहोराबाट बैंकिङ्ग कारोवार गरेको स्पष्ट देखियो । नेपालका राष्ट्रपति तथा प्रधानमन्त्रीबाट सम्मान पत्र तथा प्रशंसा पत्र दिइएको फोटो र प्रमुख राजनीतिक दलका अध्यक्षहरू, विभागीय मन्त्रीहरूको

फोटोसहितको सन्देशहरू समावेश गरी आफूलाई नेपालको राष्ट्र प्रमुख, सरकार प्रमुख, राजनीतिक दलका अध्यक्ष समेतको विश्वास प्राप्त भएको भन्ने सन्देश फैलाउने प्रकृतिको उक्त स्मारिकामा लेखिएको व्यहोरा निवेदक कम्पनीबाट र यसका सञ्चालकबाट खण्डन नभएको अवस्थामा यसमा लेखिएको व्यहोरालाई अन्यथा मान्नुपर्ने अवस्था देखिएन र निवेदकले सञ्चालन गरेको कारोवार वैध तथा कानूनसम्मत छ भनी जनतामा विश्वास फैलाउने उद्देश्यले उल्लिखित प्रशंसापत्र, सम्मान तथा सन्देशहरूको प्रयोग गरेकोलाई अन्यथा मान्नु पर्ने औचित्यपूर्ण कुनै कारण पनि देखिएन ।

८. उल्लिखित छानबिन समितिको प्रतिवेदनमा निवेदक कम्पनीले बीमा व्यवसाय पनि सञ्चालन गरेको भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ । रिट निवेदनमा उक्त व्यहोरा इन्कार गर्दै निवेदक कम्पनी आफैले बीमा व्यवसाय सञ्चालन नगरी निवेदक कम्पनी र द ओरियन्टल इन्सुरेन्स कम्पनीबीच सम्झौता गरी द ओरियन्टल इन्सुरेन्स कम्पनीले बीमा गर्न निवेदक कम्पनीले केवल रकम मात्र पठाउने भन्ने जिकीर गरेपनि Assurance Unity life International Ltd. को संशोधनसहितको नियमावलीको नियम ४९(१) मा यो कम्पनीले बीमा व्यवसाय पनि सञ्चालन गर्ने भन्ने स्पष्ट लेखिएको देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ अनुसार कसैले नेपाल राष्ट्र बैंकबाट अनुमति इजाजत नलिई बैंकिङ्ग कारोवार गर्न नहुने र यसै गरी बीमा ऐन, २०४९ अनुसार बीमा समितिबाट स्वीकृति नलिई, बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न नहुने, धितोपत्र बोर्डको स्वीकृति नलिई शेयरधनी योजनाको नामबाट सर्वसाधारणबाट निक्षेप संकलन गर्ने गराउने कार्य धितोपत्र ऐन, २०६३ को विपरीत हुने भए पनि निवेदक कम्पनीले सम्बद्ध निकायको इजाजत नै नलिई बैंकिङ्ग कारोवार तथा बीमा व्यवसाय सञ्चालन गरेको र सर्वसाधारणबाट निक्षेप संकलन गरेको समेत देखियो । उक्त व्यहोरा निवेदक कम्पनीले दायर गरेको प्रस्तुत निवेदन र नेपाल सरकारबाट गठित छानबिन समितिको प्रतिवेदनमा

उल्लेख भएअनुसार शेयर योजना (Share Plan) अन्तर्गत योजनाको सदस्य वन्न चाहनेबाट प्रतिव्यक्ति रु.१३,०००/- संकलन गरेको देखिन्छ र यो तथ्यलाई निवेदक कम्पनीले इन्कार गरेको अवस्था समेत देखिएन । यसै गरी नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०६७।२।७ तथा २०६७।२।१६ को पत्रबाट निवेदक कम्पनी र यसका सञ्चालकहरूले सर्वसाधारणबाट निक्षेप संकलन गर्नेलगायतका बैकिङ्ग कारोवार गर्न स्वीकृति नलिएको र यूनिटी ग्रामीण विकास बैङ्क नामक संस्थाले राष्ट्र बैङ्कबाट प्रचलित कानूनबमोजिम स्वीकृत नलिई बैकिङ्ग कारोवार सञ्चालन गर्ने तथा धितोपत्र बोर्डको स्वीकृति नलिई सर्वसाधारण निक्षेप संकलन गर्ने कार्य गैरकानूनी कार्य हुनुका साथै बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ७० -क) तथा धितोपत्रसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५६ (१) र (२) को विपरीत कार्य भए गरेको देखियो । बैकिङ्ग कारोवार गर्न स्वीकृति नलिएको तर यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल र यसका सञ्चालकहरू मध्यमाञ्चल विकास बैङ्कको सञ्चालक समितिमा रहेकोसम्म देखिन्छ । निवेदक कम्पनीका सञ्चालक वा निवेदक कम्पनी आफै कुनै विकास बैङ्कको सञ्चालक समितिमा भए रहेको कारणले मात्र निवेदक कम्पनीले सर्वसाधारणहरूबाट निक्षेप संकलन गर्ने र बैकिङ्ग कारोवार सञ्चालन गर्ने अनुमित प्राप्त गरेको भनी मान्न मिलेन ।

९. निवेदक कम्पनीको अनुरोधमा नेपाल सरकार परराष्ट्र मन्त्रालयको लेटर हेडमा नेपाली राजदूतावासहरूलाई परिपत्रको व्यहोरामा लेखिएको मिति २०६६।१।१२ को पत्रबाट निवेदक कम्पनीले विदेशी राष्ट्रमा पनि व्यवसाय सञ्चालन गरेको र त्यहाँ कार्यरत् नेपाली नागरिकहरूलाई निवेदक कम्पनीको सदस्य बनाएको भन्ने कुरा निवेदनमा नै स्वीकार गरेको देखिन्छ । विदेशमा कारोवार गर्दा विदेशी मुद्रामा कारोवार गरिन्छ । विदेशबाट निवेदक कम्पनीले विदेशी मुद्रा प्राप्त गर्ने भएपछि विदेशमा खाता खोल्न पर्ने हुन्छ, तर निवेदकले विदेशमा खाता खोल्न नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत पत्र एवं अनुमति पत्र पनि नलिएको र विदेशमा जम्मा भएको रकम

नेपाल ल्याएको प्रमाण पेश गर्न नसकेको हुँदा निवेदक कम्पनीबाट विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, २०१९ विपरीतको कार्य गरेको पनि देखियो ।

१०. कम्पनी दर्ता गरेपछि यसको कोषबाट खरीद भएको चल अचल सम्पत्ति कम्पनीकै नाउँमा खरीद हुनु पर्दछ, अर्थात् कम्पनीको सम्पत्ति कम्पनीकै नाउँमा भए रहेको हुनुपर्छ । कम्पनीको चल वा अचल सम्पत्ति यसका सञ्चालक, संस्थापक वा अन्य व्यक्तिको नाउँमा रहन सक्दैन । तर निवेदकका तर्फबाट इजलाससमक्ष पेश भएको रजिष्ट्रेशन नं.१०३४५ मिति २०६५।१।२।४ को राजीनामाको लिखतबाट काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १५ को कित्ता नम्बर ५० क्षेत्रफल ००१२७.८०, ऐ.कि.नं.५८ क्षेत्रफल ००३३०।०० ऐ. कि.नं. २० को क्षेत्रफल ००१७८.८८, ऐ. कि.नं. ५२ को क्षेत्रफल ०१२०३.४५, ऐ. कि.नं. ५३ को क्षेत्रफल ०१४६८.२० र ऐ. कि.नं. १७ को क्षेत्रफल ०००७३.८० वर्गमिटर समेतको जग्गाहरू यूनिटी लाईफ रियल स्टेट एण्ड हाउजिङ्ग प्रा.लि.को नाममा दर्ता नगरी उक्त कम्पनीका अख्तियार प्राप्त व्यक्ति भनिएका काशीराम गुरुङ्गको नाउँमा जग्गा खरीद गरी रजिष्ट्रेशन पास गरेको देखिएको हुँदा कम्पनीको नाममा सर्वसाधारणबाट रकम उठाउने तर कम्पनीका नाममा जग्गा खरीद नगरी अन्य व्यक्तिको नाउँमा जग्गा खरीद गरेको देखिन्छ । यसरी कम्पनीको कोष प्रयोग गरी खरीद भएको जग्गा कम्पनीको नाममा खरीद नगरी यसका संस्थापक तथा सञ्चालकको व्यक्तिगत नाममा खरीद गर्ने कार्य कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ९५(३) को विपरीत देखियो ।

११. निवेदक कम्पनीले आफ्नो रिट निवेदनमा प्रचलित कानूनबमोजिम लिनुपर्ने स्वीकृति लिई कानूनबमोजिम नै कम्पनीले सबै कार्यहरू सञ्चालन गरेको भन्ने दावी लिएको हुँदा उक्त कम्पनीले सञ्चालन गरेको भनिएको कारोवार संग सम्बन्धित प्रचलित कानूनहरू कुन कुन हुन् र यस्ता कानूनअनुसार व्यवसाय सञ्चालन गर्ने प्रक्रिया के हो र उक्त कम्पनीले व्यवसाय सञ्चालन

गर्न भनी कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ६३ अनुसार कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट लिएको भनिएको कार्य सञ्चालन गर्ने स्वीकृति भनी प्राप्त गरेको मिति २०६५।१।१३ को पत्रको वैधानिकता र सोको आधारमा भए गरेको काम कारवाहीहरू तथा सञ्चालन गरेको कारोवारहरू सञ्चालन गर्दा उक्त व्यवसायसंग सम्बन्धित ऐन कानूनको पालन गरेको छ वा छैन भन्ने कुरा सर्वप्रथम यकीन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

१२. कम्पनी ऐन, २०६३ मा गरिएका वाध्यात्मक व्यवस्थाहरूको उल्लंघन गर्नुको साथै उक्त ऐनविपरीत कारोवार सञ्चालन गरेको भन्ने कुरा नेपाल सरकारबाट गठित छानबिन समितिको प्रतिवेदन तथा निवेदक कम्पनीले दायर गरेको रिट निवेदनको व्यहोराबाट पनि देखियो। निवेदक कम्पनी पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको रूपमा स्थापना भएको हुनाले कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ६३ अनुसार कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको स्वीकृति लिएर मात्र कम्पनीले व्यवसायिक कार्य प्रारम्भ वा सञ्चालन गर्नुपर्नेमा उक्त कार्यालयबाट मिति २०६५।१।१३ मा प्राप्त भएको भनिएको स्वीकृति पत्र दिँदा बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न, सर्वसाधारणबाट निक्षेप संकलन गर्न, शेयर स्कीम सञ्चालन गर्न र बैकिङ्ग कारोवार गर्न सम्बन्धित निकायहरू जस्तो नेपाल राष्ट्र बैंक, बीमा समिति तथा धितोपत्र बोर्ड जस्ता सम्बद्ध नियमनकारी निकायहरूको पूर्व स्वीकृति लिएको नदेखिएकोले शेयर योजनाअन्तर्गत सर्वसाधारणबाट निक्षेप संकलन गर्ने कार्य, बीमासम्बन्धी योजना (Scheme) सञ्चालन गर्ने कार्य र बैकिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्ने प्रयोजनको लागि कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट निवेदक कम्पनीले स्वीकृति लिई कार्य प्रारम्भ गरेको भनी मान्न नसकिने हुँदा निवेदक कम्पनीले सञ्चालन गरेको उल्लिखित कारोवारहरू कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ६३ समेतको विपरीत सञ्चालन गरेको देखियो।

१३. कम्पनी ऐन, २०६३ ले पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको व्यवस्थापन र सञ्चालन तुलनात्मक

रूपबाट बढी पारदर्शी बनाएनुको साथै यसका शेयरधनीलगायत अन्य सरोकारवालाहरू (Stakeholder) प्रति बढी जिम्मेवार बनाएको छ। यस्ता कम्पनीलाई कानूनको शासनको दायरा भित्र ल्याउनको लागि यस्ता कम्पनीका सञ्चालकहरूले कम्पनी ऐन २०६३ अनुसार पाउने पारिश्रमिक भत्ता वा सुविधा बाहेक अन्य सुविधा लिन वन्देज लगाएको छ। यसैगरी यस्ता कम्पनीको सञ्चालकहरूले कम्पनीको कारोवार गर्दा आफूलाई प्राप्त अख्तियारी भन्दा वाहिरको काम गर्न नहुने र कम्पनीको प्रवन्धपत्रमा उल्लिखित उद्देश्य वा कम्पनीलाई कानूनअनुसार प्राप्त अख्तियारी वाहिरको काम कारोवार कम्पनीको नामबाट सञ्चालन गर्नबाट रोक लगाएको छ। यस सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा ९५(२), दफा ९५(४), दफा १०१, १६०(छ) तथा दफा १६०(प) मा गरिएको व्यवस्थाहरू प्रस्तुत विवादमा सान्दर्भिक तथा उल्लेखनीय देखिन्छन्। उक्त ऐनको दफा ९५(२) ले पब्लिक कम्पनीका सञ्चालकले कम्पनीमार्फत् वा कम्पनीको कारोवारको सिलसिलामा व्यक्तिगत लाभ हुने काम गर्नबाट रोक लगाएको छ भने सोही ऐनको दफा ९५(४) ले कम्पनीका सञ्चालकले आफूलाई अख्तियार नभएको काम गर्नबाट रोक लगाएको छ। यसैगरी उक्त ऐनको दफा १६०(छ) मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार कम्पनीको कार्यक्षेत्र वाहिरको कार्य (Ultravires Transaction) गर्ने कार्यलाई दण्डनीय बनाई यस्ता सञ्चालकलाई दुई वर्षसम्म कैदको सजाय हुने व्यवस्था छ भने उक्त ऐनको दफा १०१ मा कम्पनीका सञ्चालकहरूले कम्पनीबाट ऋण वा आर्थिक सहायता दिन वा लिनबाट रोक लगाउनुको साथै यस्तो कार्य गर्ने गराउने, ऋण वा आर्थिक सुविधा लिने दिने सञ्चालकलाई उक्त ऐनका दफा १६०(प) अनुसार ५० हजारसम्म जरीवाना वा २ वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुने वाध्यात्मक व्यवस्था गरेको छ। तर मिसिल संलग्न कागजात तथा नेपाल सरकारबाट गठित छानबिन समितिको प्रतिवेदनबाट उक्त कम्पनीमा प्रतिनिधित्व गर्ने भनिएका काशिराम गुरुङ्गलगायतका सञ्चालकहरूले उल्लिखित कानूनी

व्यवस्थाहरूको विपरीत हुने गरी कम्पनीको कारोवार सञ्चालन गर्नुको साथै कम्पनीको कोष खर्च गरी आफ्नो व्यक्तिगत नाममा घर जग्गा खरीद गरेको देखियो । कम्पनीको प्रबन्धपत्रमा बैकिङ्ग वा बीमा सम्बन्धी कार्य गर्ने भन्ने उद्देश्य भए रहेको नदेखिएको हुनाले निवेदक कम्पनीले अन्य प्रचलित नेपाल कानूनको अतिरिक्त कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६०(छ) अनुसार दण्डनीय कार्य गरेको देखियो । यसको साथै सञ्चालकहरूले कम्पनीबाट आर्थिक सहायता वा फाइदा लिएको पनि देखियो । निवेदक कम्पनीले मिति २०६६।४।३० मा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा पेश गरेको शेयरधनी दर्ता कितावमा उक्त कम्पनीको चुक्ता पूँजी रु.१० (दश) करोड उल्लेख गरेको देखिन्छ भने नेपाल सरकारबाट गठित छानबिन समितिको प्रतिवेदनमा उल्लेख गरेअनुसार उक्त कम्पनीको संस्थापक तथा सञ्चालकबाट रु.७,८४,५०८६१।५४ असूल गर्न बाँकी रहेको भन्ने देखिएको छ । यो तथ्यलाई निवेदक कम्पनीले अन्यथा प्रमाणित गर्न सकेको देखिँदैन । यसरी शेयर पूँजीबापत वुझाएको रकमको अधिकांश अर्थात् ७८.४५ प्रतिशत रकम सञ्चालक/संस्थापकहरूले कम्पनीको कोषबाट भिक्ने काम गरी आर्थिक सुविधा लिएको देखिन्छ । यो तथ्यलाई कम्पनीले खण्डन गर्न नसकेको अवस्थामा यस्तो कार्य कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १०१ को विपरीत हुनुको साथै उक्त ऐनको दफा १६०(प) अनुसार दण्डनीय भएको कुरामा विवाद रहेन । यस्तो कार्य गर्ने सञ्चालक तथा संस्थापकहरूलाई उक्त ऐनअनुसार दण्ड जरीवाना गर्ने गराउने जिम्मेवारी पाएका निकायहरूबाट आवश्यक कारवाही गर्ने गराउने हुँदा यस सम्बन्धमा थप विश्लेषण र विवेचना गर्न परेन ।

१४. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार नै निवेदक कम्पनीले विवादित कारोवार सञ्चालन गरेको भन्ने दावी स्थापित हुन सकेको देखिएन । रिट निवेदक कम्पनीले प्रमाणको रूपमा पेश गरेको नेपाल सरकार परराष्ट्र मन्त्रालयको मिति २०६६।११।१२ तथा गृह मन्त्रालयको मिति २०६४।१०।१४ को पत्रमार्फत् निवेदक

कम्पनीले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रममा आवश्यक सहयोग गरिदिनु भन्ने व्यहोराको नेपालका सबै जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरू र विदेशस्थित नेपालका राजदूतावासहरूलाई परिपत्र गरेको देखियो ।

१५. यसका साथै रिट निवेदक कम्पनीले प्रकाशित गरेको यूनिटी स्मारिका, २०६६ मा समेत वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयका बहालवाला मन्त्री र सचिव, परराष्ट्र मन्त्री, राजनीतिक दलका प्रमुख समेतको शुभकामना सन्देशहरूमा उनीहरूको रंगिन फोटोसहित प्राथमिकताका साथ प्रचार प्रसार गरेको देखियो । गृहमन्त्रालय तथा परराष्ट्र मन्त्रालयबाट उल्लिखित व्यहोराको परिपत्र गर्दा गराउँदा र नेपालको शासन सत्ता सञ्चालन गर्ने गराउने कार्यमा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा अहं भूमिका रहेका व्यक्तिहरूबाट शुभकामना प्राप्त गर्दा यसबापत निजहरूलाई वा निजहरू संलग्न राजनीतिक दललाई चन्दा वा उपहारको नाममा रकम लिने दिने गरी प्राप्त भएको छ वा सित्तैमा प्राप्त भएको छ यो कुरा अदालतमा प्राप्त प्रमाणबाट देखिँदैन । तर जुन रूपबाट उल्लिखित पत्र र शुभकामनाहरू प्राप्त भएको भएतापनि उल्लिखित परिपत्र र शुभकामनाहरूलाई निवेदक कम्पनीले आफ्नो व्यावसायिक प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्ने कार्य आफैमा उच्चम व्यवसाय सञ्चालनसम्बन्धी मान्य सिद्धान्तको विपरीत हुनुको साथै प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ तथा सुशासन (व्यवास्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ को उद्देश्य, मर्म र प्रावधानहरूको विपरीत कार्य भए गरेको देखियो । सुशासनको नियमअनुसार राज्यले कुनै एक व्यक्ति वा समूहको व्यावसायलाई मात्र सघाउने काम गर्न हुँदैन । सरकारी निकायहरूबाट कुनै एक व्यक्ति, कम्पनी वा व्यवसायिक घराना वा समूहले सञ्चालन गर्ने बौद्ध अवैध व्यवसाय वा कारोवारलाई सहयोग पुऱ्याउन भनी परिपत्र गर्ने कार्यले अन्य व्यक्ति, व्यवसायी वा कम्पनीहरूको पेशा व्यवसाय सञ्चालन गर्न पाउने मौलिक हक उल्लंघन हुने मात्र नभई यस्तो कार्य प्रतिस्पर्धा विरोधी हुन गई कुनै एक व्यक्ति, समूह वा कम्पनीले राज्यको

संरक्षणमा गैरकानूनी उद्यम व्यावसाय गर्ने एकाधिकार प्राप्त गर्नुको साथै यसले गैरकानूनी व्यवसाय सञ्चालन गर्ने गराउने कामले समेत वढावा पाई यस्तो कार्यबाट सर्वसाधारण जनता ठगिने वा भुक्किने र निजहरूले आफ्नो सम्पत्ति प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा गुमाउनु पर्ने अवस्था सिर्जना हुन्छ । यही अवस्था नै प्रस्तुत विवादमा समस्याको रूपमा देखिएको छ । यस्तो परिस्थिति कायम राख्नु भनेको सुशासन विरुद्धको काम मात्र नभई “वस्तु वा सेवाको उत्पादन वा वितरण गर्ने व्यक्ति वा प्रतिष्ठानबीच स्वच्छ प्रतिस्पर्धा कायम गरी राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई अझ बढी खुला, उदार, बजारमुखी तथा प्रतिस्पर्धी बनाउन, स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको माध्यमबाट उत्पादक वा वितरकको व्यावसायिक क्षमता विकास गरी राष्ट्रिय उत्पादकत्व वृद्धि गर्न, बजारलाई अवाञ्छित रूपमा हस्तक्षेप हुनबाट संरक्षण प्रदान गर्न, एकाधिकार तथा नियन्त्रित व्यापारिक अभ्यासलाई नियन्त्रण गरी उत्पादित वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि गराई प्रतिस्पर्धी मूल्यमा उपभोक्ता समक्ष पुऱ्याउने काममा प्रोत्साहन गर्न तथा व्यापारिक अभ्यासमा हुन सक्ने सम्भावित अस्वच्छ प्रतिस्पर्धालाई निवारण गरी सर्वसाधारणको आर्थिक हित तथा सदाचार कायम गर्न” भनी प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ को प्रस्तावनामा उल्लेख भएको नेपाल सरकारको नीतिको विपरीत हुनुको साथै यसले सरकारी निकायमा हुने भ्रष्टाचार तथा अनियमित कार्यमा थप ऊर्जा थप्ने काममा समेत सहयोग गर्ने गराउने देखियो ।

१६. उपरोक्त विश्लेषणबाट निवेदक यूनिटी लाईफ इन्टरनेशनल कम्पनी कानूनबमोजिम दर्ता भएको देखिए पनि यसले प्रवन्धपत्रमा उल्लेख नै नभएको बैकिङ्ग व्यवसाय र बीमा व्यवसाय सञ्चालन गरेको भन्ने देखिन आयो । नेपाल सरकारद्वारा गठित माथि उल्लिखित तीन सदस्यीय छानबिन समितीको प्रतिवेदनमा निवेदक कम्पनीले गैरकानूनी रूपमा बैकिङ्ग कारोवार सञ्चालन गरेको, गैरकानूनी रूपले बीमा व्यवसाय सञ्चालन गरेको, फिना वर्ल्ड नेपाल

वहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था खोली गैरकानूनी कारोवार गरेको, इजाजत नलिई विदेशी विनिमय कारोवार गरेको भन्ने समेत उल्लेख गरी कारोवार गर्न कम्पनीलाई रोक लगाउन सिफारिश समेत गरेको अवस्था विद्यमान देखिँदा यस प्रकारको गैरकानूनी रूपमा सर्वसाधारण ठगिने वा भुक्किने वा निजहरूको हितविपरीत हुने काम भए गरेको भन्ने प्रष्ट हुँदा, त्यस्तो विषयमा नेपाल सरकारले छानबिन गरेको कारणले निवेदक कम्पनीको व्यवसाय गर्ने अधिकारमाथि आघात भयो भनी मान्न मिलेन ।

१७. चौथो प्रश्न अर्थात् कम्पनीको नामबाट भए गरेको भनिएको कुनै काम कारवाहीमा कम्पनी उपर कारवाही नगरी यसका सञ्चालक तथा कर्मचारीहरू उपर कारवाहीको आशंका भएको र यस्तो कार्य कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्व तथा व्यक्तित्वको सर्वमान्य सिद्धान्तको विपरीत भयो भन्ने प्रश्न पनि प्रस्तुत विवादमा पेचिलो रूपमा प्रस्तुत भएको छ । अर्को अर्थमा भन्ने हो भने कम्पनी र यसका संस्थापक, सञ्चालक तथा शेयरधनीहरूको छुट्टाछुट्टै स्वतन्त्र अस्तित्व हुने मान्य सिद्धान्तविपरीत कम्पनीको नाममा भए गरेका काम कारवाहीहरूको सम्बन्धमा कम्पनीउपर कारवाही नगरी यसका सञ्चालक वा कर्मचारीलाई जिम्मेवार ठानी निजहरू उपर फौजदारी कारवाही गर्न वा निजहरूलाई दण्ड जरीवाना गर्न सकिन्छ वा सकिदैन र यदि कारवाही हुन सक्छ भने कस्तो अवस्थामा कम्पनीको नाममा भए गरेको भनिएको काम कारवाहीमा यसका सञ्चालक वा कर्मचारीउपर फौजदारी कारवाही चलाई निजहरूलाई दण्ड जरीवाना गर्न सकिन्छ भन्ने प्रश्न पनि प्रस्तुत मुद्दामा निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्नको रूपमा प्रस्तुत भएको छ । प्रस्तुत विवादका निवेदक कम्पनीले दायर गरेको रिट निवेदनको सारभूत मनसाय र खास गरी प्रत्यर्थीहरू मध्येको धितोपत्र बोर्डको लिखित जवाफबाट यो प्रश्न पेचिलो रूपमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ ।

१८. कम्पनीको नाममा भए गरेको कारोवार तथा काम कारवाहीको विषयमा सर्वप्रथम कम्पनीका

विरुद्धमा कारवाही नगरी यसको लागि यसका सञ्चालक वा कर्मचारीलाई जिम्मेवार ठानी निजहरू उपर कारवाही गर्नु भनेको एक अर्थमा भन्ने हो भने कम्पनी र यसका संस्थापक, सञ्चालक तथा कर्मचारीहरूको छुट्टाछुट्टै तथा स्वतन्त्र अस्तित्व हुन्छ, भन्ने सिद्धान्तलाई मान्यता नदिनु हो । यसरी कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्वको सिद्धान्तलाई मान्यता नदिने कार्यलाई कम्पनीको आवरण हटाउने कार्य (Lifting the corporate veil) भनिन्छ । कम्पनीको आवरण हटाएपछि कम्पनीको नाममा सञ्चालन गरेको अनियमित तथा गैरकानूनी कारोवारमा वास्तविक रूपमा को व्यक्ति संलग्न थिए भन्ने कुरा देखिन्छ र यिनीहरूबाट कुनै गैरकानूनी वा अनियमित वा दण्डनीय काम कारोवार भए गरेको देखिएमा सोको लागि निजहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा जिम्मेवारी बनाउनु पर्दछ, भन्ने सिद्धान्तलाई कम्पनीको आवरण हटाउने सिद्धान्त (Doctrine of lifting the corporate veil) भनिन्छ र यो सिद्धान्तलाई कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्व (Seperate Corporate Personality) सम्बन्धी मूल सिद्धान्तको अपवादको रूपमा लिइन्छ ।

१९. कस्तो अवस्थामा कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्वको सिद्धान्तको अपवादको रूपमा कम्पनीको आवरण हटाउने यो सिद्धान्त लागू हुन्छ, भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा यो स्वतन्त्र अस्तित्वको सिद्धान्त विकास हुनुको आधार र कारण तर्फ विचार गर्नु पर्दछ । यो स्वतन्त्र अस्तित्वको सिद्धान्त कम्पनीको व्यवस्थापकीय सुगमता तथा ठूलो परियोजना सञ्चालन गर्नको लागि आवश्यक पर्ने पूँजीको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न पूँजी बजारमा प्रवेश गरी सर्वसाधारणबाट रकम संकलन गर्न पर्ने वाध्यताको उपज हो भनिन्छ । सयौं हजारौं व्यक्तिबाट कम्पनीको पूँजी संकलन हुने र शेयर पूँजीको रूपमा यस्तो रकम संकलन गरिएको अवस्थामा यी सबैलाई कम्पनीका मालिक वा शेयरधनी मानिने तर दैनिक व्यवस्थापन तथा कारोवार सञ्चालनमा कम्पनीका सबै शेयरधनीहरू तथा सञ्चालकहरूलाई संलग्न गराउन व्यावहारिक नहुने हुँदा कम्पनीको सबै शेयरधनीहरूको सामूहिक प्रतिनिधित्वको प्रतीकको रूपमा कारोवार सञ्चालन

गर्न काल्पनिक व्यक्तिको रूपमा कम्पनीको स्थापना वा दर्ता भएको हुन्छ । यसैले कम्पनीको कारोवार कम्पनीको नाममा गरिने र यसको दैनिक काम सञ्चालन गर्न सञ्चालकको निर्वाचन र कर्मचारीहरूको नियुक्ति गरिन्छ । कम्पनीको कारोवार सञ्चालनमा सबै शेयरधनीहरूको व्यक्तिगत संलग्नता नहुने हुँदा शेयर पूँजीबापत आफूले कम्पनीलाई तिर्न मञ्जूर गरेको रकम पूर्ण भुक्तान भएपछि कम्पनीका संस्थापक, सञ्चालक तथा शेयरधनीहरूलाई कम्पनीको कारोवारबाट सिर्जना भएको ऋण वा दायित्व भुक्तान गर्न वाध्य गराउन हुँदैन भन्ने सीमित दायित्व (Limited Liability) को अर्को सिद्धान्त पनि कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्वको सिद्धान्तको साथसाथै विकास भएको देखिन्छ । वास्तवमा कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्वको सिद्धान्त र सीमित दायित्वसम्बन्धी सिद्धान्तहरू एक अर्काका परिपूरक हुन् भन्दा पनि हुन्छ । तर कम्पनीको नाममा भए गरेको कारोवारहरू सदाशयता साथ कम्पनीको मूल उद्देश्यअनुरूप प्रचलित कानूनको दायराभित्र रही सञ्चालन गरिएको अवस्थामा मात्र यी दुवै सिद्धान्तको फाइदा प्राप्त हुन्छ । उपरोक्त प्रकरणहरूमा उल्लेख भएअनुसार कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्व र सीमित दायित्वको सिद्धान्त व्यावसायिक सुगमताको लागि दिइएको सुविधा हो र यो सुविधा प्रचलित कानूनअनुरूप कम्पनीको पूर्व निर्धारित उद्देश्यअनुरूप भए गरेका वा सञ्चालन भएका कारोवारहरूको सम्बन्धमा मात्र प्राप्त हुन्छ । कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ७ र ८ ले पनि उक्त ऐनअनुसार दर्ता भएका कम्पनीहरू यसका संस्थापक, सञ्चालक तथा शेयरधनीहरूलाई स्वतन्त्र अस्तित्व र सीमित दायित्व दुवैको सुविधा प्रदान गरेको छ । तर यी सुविधा निरपेक्ष सुविधा होइनन् । कतिपय अवस्थामा कम्पनी कानूनअनुसार दर्ता भएका कम्पनी, यसका सञ्चालक, संस्थापक, कर्मचारी वा शेयरधनीलाई सो सुविधा प्राप्त हुँदैन । केही खास अवस्थामा कम्पनीको स्वतन्त्र मान्यता वा आवरणलाई मान्यता नदिई कम्पनीको लागि भए गरिएको भनिएको कारोवारमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न व्यक्तिहरू को थिए भन्ने कुरा हेरिन्छ । यही अवस्थालाई कम्पनीको

आवरण (Corporate Veil) हटाएको मानिन्छ। मूल रूपमा निम्न अवस्था प्रमाणित भएमा कम्पनीको आवरण हटाई गैरकानूनी वा अनियमित काममा संलग्न देखिएका कम्पनीका संस्थापक, सञ्चालक, कर्मचारी वा कम्पनीको तर्फबाट काम गर्ने भनिएका अन्य व्यक्तिहरूलाई व्यक्तिगत रूपमा जिम्मेवार बनाइन्छ:

- (क) कुनै अनुचित कार्य, गैरकानूनी कार्य वा जालसाजी वा धोकेवाजीपूर्ण काम कारवाहीको लागि कम्पनीको आवरण प्रयोग भएको देखिएमा,
- (ख) कम्पनीको फाइदाको लागि नभई कुनै व्यक्ति वा अन्य निकायको हितको लागि मात्र कम्पनीको आवरण प्रयोग भएको अवस्थामा,
- (ग) राजश्व चुहावट वा कर छल्ने कार्यको लागि कम्पनीको आवरण प्रयोग भएमा,
- (घ) कुनै कम्पनीको आवासीय स्थिति (Residential Status) पत्ता लगाउनको लागि।

२०. कम्पनीको स्वतन्त्र अस्तित्वलाई अमान्य गर्ने उपरोक्त अवस्थाहरूलाई केही हदसम्म नेपाल कानूनले पनि मान्यता दिएको छ। जस्तो कम्पनी ऐन, २०६३ को विपरीत कम्पनीको कारोवार सञ्चालन गरेको अवस्थामा कम्पनीलाई दण्ड जरीवाना नगरी यसको सञ्चालक कर्मचारीलाई व्यक्तिगत रूपमा दण्ड जरीवाना हुने कुरा उक्त ऐनको दफा १६०, १६१ तथा १६२ मा गरेको व्यवस्थाबाट स्पष्ट हुन्छ। यस्तै व्यवस्था बैङ्क तथा वित्तीय संस्था ऐन २०६३ को दफा ७०(क) तथा दफा ७१(१)(क) मा गरिनुको साथै धितोपत्र ऐन २०६३ को १०१(६) मा पनि सोहीअनुरूप व्यवस्था गरिएको छ। उक्त ऐनहरूको कसूरमा कम्पनीलाई दण्ड जरीवाना नगरी यस्तो कार्यमा संलग्न व्यक्तिलाई नै जरीवाना हुने हुँदा कानूनविपरीत सञ्चालन भएका कारोवारको सम्बन्धमा कम्पनीलाई जिम्मेवार नवनाई यस्तो कार्यमा संलग्न व्यक्ति वा सञ्चालकलाई नै व्यक्तिगत रूपमा जिम्मेवार बनाइने हुँदा कम्पनीको

आवरण हटाउने सिद्धान्त (Lifting the corporate veil) लाई नेपालको कानूनी व्यवस्थाले पनि मान्यता दिएको देखियो। यसैले कम्पनीको नाममा गैरकानूनी कारोवार सञ्चालन गरेको देखिएमा निवेदक कम्पनीका संस्थापक, सञ्चालक, कर्मचारी तथा यसको प्रतिनिधि मानिएको कुनै पनि व्यक्तिउपर प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार अधिकारप्राप्त निकायले आवश्यक कानूनी कारवाही गर्नसक्ने नै देखिँदा कम्पनीको नाममा काम गरेको भन्ने आधारमा निजहरूले उन्मुक्ति पाउने अवस्था देखिएन।

२१. अब पाँचौ प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा कम्पनी ऐनअन्तर्गत दर्ता भएका कम्पनीहरूको प्रकृति (Nature), अस्तित्व (Status) र यी कम्पनीहरूको कारोवार सञ्चालन संयन्त्र तथा सञ्चालन गर्ने अंगहरू (Operational Organs) हरूको विषयमा केही विवेचना गर्नुपर्ने हुन्छ। कम्पनी कानूनअनुसार दर्ता भएको कम्पनीलाई व्यक्ति सरह मानिने भए पनि यो व्यक्ति (अर्थात् कम्पनी) र मानिस जस्तो प्राकृतिक व्यक्तिबीच धेरै ठूलो भिन्नता छ। कम्पनी एक कानूनी परिकल्पना मात्र हो। यसको भौतिक अस्तित्व नहुने हुँदा यो अमूर्त हुन्छ। सम्बन्धित देशको कानूनअनुसार दर्ता भएपछि यस्तो देशको कानूनले यस्तो काल्पनिक व्यक्तिको जन्म वा सिर्जना वा स्थापना भएको भनी कानूनी मान्यता प्रदान गर्दछ। कम्पनीको भौतिक अस्तित्व नभई अमूर्त हुने हुँदा यसलाई कैद गर्न पनि सकिदैन। कैद गर्न सक्ने वा गरिने कुनै स्वरूप वा भौतिक अस्तित्व पनि हुँदैन। अमूर्त अस्तित्व हुने हुँदा यसको आफ्नै स्वतन्त्र मन, मस्तिस्क वा सोचन सक्ने दिमाग पनि हुँदैन र यसको कुनै आत्मा नभएको हुनाले यसले आत्मदाह गर्ने अवस्था पनि हुँदैन। यसको कुनै मन, मस्तिष्क वा दिमाग नहुने हुँदा यसले कुनै फौजदारी अपराधिक मनसाय (Mens Rea) पनि राख्न वा बोक्न सक्दैन। यसैले यसको सञ्चालनको लागि मानव मस्तिष्कको प्रयोग हुन्छ। यही मानव मस्तिष्क भएका यसका विभिन्न अंगहरू मार्फत् यसले काम गर्दछ। यसका संस्थापक वा शेयरधनीहरूको मन मस्तिष्कबाट सञ्चालन हुने

साधारण सभा, सञ्चालक समिति, प्रबन्ध सञ्चालक वा प्रबन्धक जस्ता अंग वा पद वा समितिमाफत् नै कम्पनीको कारोवार सञ्चालन हुने हुँदा सामान्यतया मानसिक तत्वको विद्यमानता हुने पने कुनै फौजदारी अपराधमा कम्पनीलाई सजाय गर्ने अवस्था हुदैन । यसको अतिरिक्त कुनै ऐनमा नै कम्पनीको तर्फबाट काम गर्ने सञ्चालक, कर्मचारी वा व्यक्ति नै व्यक्तिगत रूपमा सजायका भागी हुने भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको अवस्थामा यस्तो कसूरमा यस्तो कम्पनीको नाममा काम गर्ने सञ्चालक, कर्मचारी वा व्यक्तिउपर कारवाही चलाउन नपाइने भन्ने प्रश्न नै हुदैन ।

२२. तर कम्पनीको कारोवार सञ्चालन गर्ने प्रक्रियामा सिर्जना भएको देवानी दायित्वबाट कम्पनी उम्कन सक्तैन । यसको नाममा भए गरेका कुनै काम वा कारवाहीबाट कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति नोक्सान भएमा वा कसैको ज्यान गएमा यसबाट पीडित पक्षहरूलाई क्षतिपूर्ति वा उपयुक्त राहत दिने कर्तव्य कम्पनीको हुन्छ र यस्तो अवस्थामा कम्पनीको अमूर्त अस्तित्व वा मनसायरहित अवस्थाको दावी वा जिकीर कम्पनीले लिन सक्तैन । कम्पनीको तर्फबाट काम गर्ने सञ्चालक, कर्मचारी वा अन्य व्यक्तिको हेलचेक्र्याइको कारणले यस्तो क्षति भएको वा निजलाई यस्तो अधिकार कम्पनीले दिएको थिएन भन्ने प्राविधिक आधार र कारण देखाई उक्त क्षतिपूर्ति वा राहत दिने दिलाउने दायित्वबाट कम्पनी उम्कन सक्दैन । यसको लागि कम्पनीको कोष तथा सम्पत्ति प्रयोग गरी आवश्यक भुक्तानी हुन सक्दछ । यो देवानी दायित्वको विषय अर्को कुरा हो तर प्रचलित कानूनले नै कुनै निरपेक्ष फौजदारी दायित्वको परिकल्पना (Strict Liability offence) गरेको भएमा यस्तो अपराधमा कम्पनीको संलग्नता देखिएमा सो अनुसार जरीवानासम्म हुने कुरा हो । तर कम्पनीको भौतिक अस्तित्व नहुने हुँदा यस्तो अमूर्त तथा अभौतिक व्यक्तिलाई कैदको सजाय हुन सक्दैन । कम्पनीको नामबाट काम गरेको भनी यस्ता आपराधिक कार्यमा संलग्न संस्थापक, शेयरधनी वा यसका कर्मचारी वा अन्य व्यक्तिलाई व्यक्तिगत रूपमा यस्तो आपराधिक

कार्यको सजाय हुने हुँदा कम्पनीहरूको फौजदारी दायित्वको सीमा अति सीमित रहेको मानिन्छ ।

२३. उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरेको विवेचनाका आधारमा निवेदक कम्पनीका सञ्चालकहरूले कम्पनीको आवरण प्रयोग गरी कम्पनी ऐन, २०६३, धितोपत्र ऐन, २०६३, बैङ्क तथा वित्तीय संस्था ऐन, २०६३ तथा विदेशी मुद्रा नियमित गर्ने ऐन, २०१९ लगायत अन्य प्रचलित कानूनको विपरीत कार्य गरेको देखिएमा निवेदक कम्पनीलाई कारवाही गर्नु पूर्व उक्त ऐनहरूमा भए गरेका व्यवस्थाअनुसार निजहरूलाई अधिकारप्राप्त निकायमा कारवाही चलाउन पाउने नै देखिँदा र प्रचलित कानूनअनुसार अधिकारप्राप्त निकायहरू समक्ष निजहरू विरुद्धको अभियोग दायर भएपछि उपलब्ध प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी निजहरूको कसूरको वारेमा निर्णय गर्ने र सोउपर चित्त नवुभनेले नियमित अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने अधिकार सुरक्षित रहे भएको देखिएको हुँदा यस वारेमा थप विवेचना गरिरहन परेन ।

२४. अब अन्तिम प्रश्न अर्थात् नेपाल सरकारले निवेदक कम्पनीको कारोवारको विषयमा छानबिन गर्न छानबिन समिति गठन गर्ने कार्य र उक्त समितिको प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्नको लागि सम्बन्धित नियमनकारी निकाय वा अन्य अधिकारप्राप्त निकायलाई निर्देशन दिएको कारणले निवेदक कम्पनी र यसका सञ्चालक वा शेयरधनी वा सरोकारवालाहरूको पेशा रोजगार गर्ने हक हनन् भएको छ वा छैन भन्ने प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा पेशा रोजगार गर्ने अधिकार निरपेक्ष अधिकार होइन भन्ने कुरा उपरोक्त प्रकरणहरूमा गरिएको विवेचना तथा संविधानको धारा १३ तथा १९ मा गरिएको व्यवस्थाबाट नै स्पष्ट हुन्छ । कुनै व्यक्तिले आफ्नो पेशा व्यवसाय गर्ने हक प्रयोग गर्दा अन्य व्यक्तिको सम्पत्तिसम्बन्धी हकलगायत अन्य मौलिक हकलाई समान रूपमा सम्मान गर्नुपर्दछ भन्ने कुरालाई सर्वमान्य सिद्धान्तको रूपमा लिइन्छ । प्रत्येक व्यक्तिलाई प्राप्त हुने यो अधिकार जन्मको आधारमा प्राप्त हुने प्राकृतिक अधिकार भएकोले

यस्तो अधिकार हनन् हुन गएमा सोको रक्षा गर्नु राज्यको अन्तरनिहीत अधिकार तथा संवैधानिक दायित्व हुने हुँदा राज्यको शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्ने निकायहरूको संवैधानिक जिम्मेवारी तथा दायित्वको रूपमा लिइन्छ। यसैले कुनै व्यक्ति, कम्पनी वा निकायले गैरकानूनी रूपमा कारोवार सञ्चालन गरी सर्वसाधारणको सम्पत्तिको हक मेटाउने, ठगने वा भुक्त्यानमा पार्ने जस्ता कार्यबाट सर्वसाधारणको सम्पत्तिमा नोक्सान पुऱ्याएको भन्ने गुनासाहरू सार्वजनिक भएपछि सर्वसाधारणको सम्पत्ति तथा जीउ ज्यानको रक्षा गर्नको लागि यससम्बन्धी छानबिन गर्न गराउनको लागि छानबिन समिति गठन गर्नु नेपाल सरकारको संवैधानिक दायित्व रहेको कुरा धारा ३७ मा भए गरेको व्यवस्थाबाट देखियो। यस्तो सार्वजनिक हितको तथा सरोकारको विषयमा छानबिन गर्दा निवेदक कम्पनीको पेशा, व्यवसाय गर्ने हक हनन् हुने अवस्था देखिएन। उक्त समितिको प्रतिवेदन आफै कार्यान्वयन हुने नभई अधिकारप्राप्त निकायले कानूनी प्रक्रिया अपनाई, कानूनी व्यवस्थाअनुसार निवेदक कम्पनी समेतलाई सुनुवाईको मौका दिई उपलब्ध सबूद प्रमाणको आधारमा निर्णय गर्ने र यस्तो निर्णयमा चित्त नबुक्ने निवेदकलगायत यसका सञ्चालक, कर्मचारी वा यसको नाममा दावी गर्ने अन्य व्यक्ति समेतले नियमित अदालतको समान्य उपचार पाउने प्रभावकारी व्यवस्था समेत भए रहेको अवस्था देखिएकोले उक्त प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्दा निवेदक कम्पनीलगायत निवेदनमा उल्लिखित अन्य व्यक्तिहरूको पेशा रोजगार सम्बन्धी हक हनन् हुने अवस्था देखिएन। माग अनुसार रिट जारी गर्न परेन। रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ।

२५. प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य र प्राप्त लिखित जवाफको व्यहोराको अध्ययनबाट कम्पनी दर्ता गरी यस्ता कम्पनीबाट नेटवर्किङको नाममा हुने वा सञ्चालन गरिने कारोवारबाट कुनै व्यक्ति, समूह वा कम्पनीले सर्वसाधारण जनताबाट विभिन्न योजनाको नाममा रकम असूल गर्ने, गैरकानूनी निक्षेप संकलन गर्ने, जनतालाई भुक्त्याई, छलकपट

गरी भूठा आश्वासन तथा लोभ देखाई प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा जनताको सम्पत्ति हत्याउने, कब्जा गर्ने वा सम्पत्ति नोक्सान पुऱ्याउने कार्यहरूको प्रभावकारी अनुगमन गर्न आवश्यक पर्ने संयन्त्रको अभाव भएको, हाल विद्यमान नियमनकारी निकायहरूले पनि निवेदक कम्पनीको नामबाट सञ्चालन गरे गराइएको उल्लिखित प्रकृतिका गैरकानूनी कारोवार र यस्तै प्रकृतिका कारोवारहरू अन्य कुनै व्यक्ति वा निकायबाट सञ्चालन गरे गराइएमा यस्ता कारोवारको अनुगमन र अनुसन्धानको लागि प्रभावकारी इकाई वा संयन्त्रको व्यवस्था गरेको देखिएन। विद्यमान ऐन कानूनहरूको अपूर्णता तथा अस्पष्टताका कारणले नै पनि यस सम्बन्धी कार्य गर्ने जिम्मेवारी पाएका कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय, बीमा समिति जस्ता सरकारी निकायहरूको भूमिका बढी सक्षम प्रभावकारी हुन नसकेको अवस्था केही हदसम्म प्रस्तुत विवादको तथ्यबाट नै प्रस्तुत भएको देखियो। यसैले कम्पनी ऐन, २०६३ तथा बीमा ऐन, २०४९ लाई थप परिमार्जन गर्नुपर्ने देखियो। बीमा व्यवसाय सञ्चालन गर्न बीमा ऐन, २०४९ अनुसार इजाजतपत्र लिनुपर्ने तर कसैले यस्तो इजाजत नलिई बीमा कारोवार सञ्चालन गरेमा यस्तो व्यवसाय वा यस्तै प्रकृतिको व्यवसाय सञ्चालन गर्ने गराउनेलाई सजाय गर्ने व्यवस्था उक्त ऐनमा भए गरेको देखिएन। उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार निवेदक कम्पनीले धेरै समयसम्म कम्पनी ऐन, २०६३, धितोपत्र ऐन, २०६३ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को विपरीत कारोवार सञ्चालन गरेको सम्बन्धमा जनगुनासो सार्वजनिक भए पछि पनि नेपाल राष्ट्र बैंक, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय तथा धितोपत्र बोर्डलगायतका नियमनकारी निकायहरूबाट प्रभावकारी रूपमा यस्ता गैरकानूनी कार्यको अनुगमन गरेको र कानूनी कारवाही चलाएको देखिएन। केवल नेपाल सरकारबाट गठित छानबिन समितिको प्रतिवेदनको कार्यान्वयनका क्रममा मात्र उल्लिखित निकायहरूले निवेदक कम्पनी र यसका सम्बद्ध सञ्चालक उपर कारवाहीको

प्रक्रिया शुरू गरेको देखियो । यसबाट नेपाल राष्ट्र बैंक, धितोपत्र बोर्ड तथा बीमा समिति जस्ता नियमनकारी निकायहरूले इजाजतपत्र नलिई सर्वसाधारणबाट निक्षेप उठाउने, शेयर योजना, बीमा योजना जस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गरी निवेदक कम्पनीले ३६६३४३ भन्दा बढी सदस्यहरूबाट साढे तीन अर्ब भन्दा बढी रकम संकलन गर्दा पनि यी नियमनकारी निकायबाट कुनै अनुगमनको कार्य वा आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषयमा कुनै कारवाही गरेको नदेखिनाले उल्लिखित नियमनकारी निकायहरूले कानून द्वारा प्रदत्त नियमनकारी जिम्मेवारी तदारूखता साथ पूरा गरेको देखिएन । यी निकायहरूको गठनको उद्देश्य र निजहरूलाई दिइएको जिम्मेवारीको प्रकृति, यिनीहरूलाई प्राप्त कानूनी अख्तियारीको गम्भीरतालाई हेर्दा नेपाल सरकारबाट उल्लिखित छानबिन समिति गठन गर्नुपर्ने परिस्थिति सिर्जना हुनुभन्दा पहिले नै उल्लिखित नियमनकारी निकायहरूले आफ्नो क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने विषयमा यथोचित छानबिन गरी सम्बन्धित व्यक्तिहरू उपर आवश्यक कारवाही गर्नुपर्ने थियो । तर यस्तो कार्य उल्लिखित निकायहरूबाट भए गरेको देखिएन ।

२६. निवेदक कम्पनीको नियमावलीको नियम ४९(१) मा बीमा व्यवसाय गर्ने भन्ने विषय उल्लेख गरेको र यो कुरा कम्पनी रजिष्ट्रार कार्यालयको अभिलेखबाट नै देखिएको अवस्थामा बीमा समितिको पूर्व स्वीकृति नलिई निवेदक कम्पनीलाई कम्पनी ऐनको दफा ६३ अनुसार कार्य प्रारम्भ गर्न स्वीकृति दिएको देखिएको र निवेदक कम्पनीको चुक्ता पूँजी १० करोड मात्र भएकोमा सोको ७८ प्रतिशत भन्दा बढी रकम अर्थात रु.७,८४,५०८६९।५४ निवेदक कम्पनीका सञ्चालकहरूले कम्पनीबाट भिक्री आफूले निजी रूपमा प्रयोग गरी कम्पनी ऐन, २०६३ को उल्लिखित व्यवस्थाको विपरीत काम गरे उपर कुनै कारवाही वा सोधखोज नगरेकोबाट उक्त कार्यालयको संस्थागत संरचना र कार्यक्षमतामा पनि प्रश्न उठेका देखियो । उल्लिखित समस्याहरू तत्काल समाधान गर्नको लागि नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा

मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको नाममा निम्नबमोजिम निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिएको छः

१. इजाजत नलिई बीमा व्यवसाय वा सोसंग मिल्दोजुल्दो प्रकृतिको व्यवसाय सञ्चालन गर्ने गराउने कुनै पनि व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा समूहलाई दण्ड सजायलगायत अन्य कारवाही गर्नको लागि कानूनी व्यवस्था गर्न विद्यमान बीमा ऐन, २०४९ लाई आवश्यक संशोधन गर्नेलगायत बीमासम्बन्धी ऐन कानूनमा सामयिक सुधार गर्न आवश्यक कार्य गर्नु ।
२. प्रचलित कानूनअनुसार नियमनकारी निकायबाट इजाजत नलिई शेयर योजना वा बीमा योजनालगायत कुनै पनि योजना वा कार्यक्रमको नाममा सर्वसाधारणबाट कुनै प्रकारको निक्षेप वा रकम संकलन गर्ने गराउने काम कारवाहीको अनुगमन गरी दोषीउपर कानूनी कारवाही गर्ने प्रभावकारी व्यवस्था मिलाउन नेपाल राष्ट्र बैंक, बीमा समिति तथा धितोपत्र बोर्ड जस्ता नियमनकारी निकायहरूमा प्रभावकारी अनुगमनको व्यवस्था मिलाउन यी निकायमा छुट्टै अनुगमन इकाई खडा गर्न आवश्यक पर्ने भए सो समेतको व्यवस्था मिलाउनु भनी यी निकायहरूलाई आवश्यक निर्देशन जारी गरी सो अनुसारको अनुगमनको व्यवस्था मिलाए नमिलाएको कार्यको अनुगमन गर्नु ।
३. उच्चम व्यवसायको गतिविधि बढ्दै जाँदा कम्पनी ऐनअनुसार दर्ता हुने कम्पनीको संख्यामा बृद्धि हुँदैजाने हुँदा कम्पनी ऐन, २०६३ मा गरिएको प्रावधानहरूको कार्यान्वयन तथा प्रशासनको काम बढी चुस्त, दुरुस्त र प्रभावकारी बनाउन र सर्वसाधारणको हितविपरीत हुने गरी कम्पनीहरूको सञ्चालन गर्ने प्रवृत्ति रोक्नको लागि कम्पनी ऐनको प्रशासन र

कार्यान्वयन बढी प्रभावकारी बनाउन आवश्यक हुने हुँदा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको कार्यक्षमता बढाउन उक्त कार्यालयको सञ्चालनमा अनुभवी कानूनविद्, लेखाविद् र व्यवसाय विज्ञहरूको संलग्नता बढाउनु पर्ने र मौजुदा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयको स्तर बृद्धि गरी हाललाई कम्तीमा पनि उक्त कार्यालयको संस्थागत ढाँचालाई नेपाल धितोपत्र बोर्ड तथा वीमा समितिको समकक्षमा राख्नु उपयुक्त देखिएको र साथै उक्त कार्यालयले गर्ने अधिकांश काम कम्पनी ऐन तथा सम्बद्ध कानूनको प्रशासनसंग सम्बन्धित हुने हुँदा यो कार्यालयलाई उद्योग मन्त्रालयको मातहतमा राख्नु भन्दा कानून तथा न्याय मन्त्रालय अन्तर्गत राख्दा यसको कार्यक्षमता बढ्नुको साथै कार्यगत सुविधा समेत बढ्न सक्ने सम्भावना रहन्छ । नेपाल सरकारको कुनै कार्यालयलाई कुन मन्त्रालय अन्तर्गत राख्ने भन्ने कुरा नेपाल सरकार आफैले निर्णय गर्ने विषय हुनुको साथै न्यायिक निरोपणको विषय नहुने भएतापनि साविकमा कुनै उत्पादनमूलक उद्योग सञ्चालन गर्नको लागि कम्पनी ऐनअन्तर्गत कम्पनी दर्ता गर्ने गराउने कार्य हुने गरेको भए पनि हालको अवस्थामा उद्यम व्यवसायमा आएको विविधिकरण र उद्यम व्यवसायका नयाँ क्षेत्रहरू निजी लगानीको लागि खुला भएको समेत शन्दर्भलाई विचार गर्दा कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयलाई उद्योग मन्त्रालय अन्तर्गत राख्ने कार्य असान्दर्भिक तथा प्रयोजनहीन हुनसक्ने अवस्थालाई समेत ध्यानमा राखी यस सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन गरी सुझाव दिन सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञहरू रहेको उच्चस्तरीय समिति गठन गरी उक्त समितिको सुझावअनुसार कम्पनी

रजिष्ट्रारको कार्यालयको काम कारवाहीमा सर्वसाधारणले भोगी रहेका विद्यमान समस्या र अप्ट्यारो अन्त्य गर्न उक्त कार्यालयको काम कारवाहीलाई बढी पारदर्शी, प्रभावकारी र चुस्त बनाउन नेपाल सरकारले विद्यमान ऐन कानूनहरू संशोधन गर्नुपरे सो समेत गर्नका लागि र उक्त कार्यालयको स्तरबृद्धि गर्ने तथा यसलाई कानून तथा न्याय मन्त्रालयको मातहतमा राख्ने बारेमा आवश्यक व्यवस्था मिलाई लागू गर्नु ।

४. निवेदक कम्पनीले सञ्चालन गरेको कारोवारका सम्बन्धमा आवश्यक सहयोग गरी दिन भनी गृह मन्त्रालयको च. नं. २०६४।६५।२२७ को मिति २०६४।१०।१४ को पत्रमार्फत् नेपालका सबै जिल्ला प्रशासन कार्यालयको नाममा जारी गरिएको परिपत्र र निवेदक कम्पनीले दिने सेवाको बारेमा जानकारी गराई दिनु भनी परराष्ट्र मन्त्रालयको प.सं. विविध ०६६।६७।४२ मिति २०६६।११।१२ को पत्रमार्फत् विभिन्न देशमा रहेका नेपाली दूतावासहरूलाई परिपत्र गर्ने गराउने कार्य सुशासन -व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) ऐन, २०६४ तथा प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन तथा बजार संरक्षण ऐन, २०६३ मा गरीएको समग्र प्रावधान, उद्देश्य र उक्त ऐनमार्फत् नेपाल सरकारले अवलम्बन गरेको नीतिको विपरीत देखिनुका साथै निवेदक कम्पनीले सञ्चालन गरेको उल्लिखित गैरकानूनी कार्यलाई ढाकछोप गर्ने किसिमले उक्त दुवै पत्रहरूलाई निवेदक कम्पनीले प्रस्तुत गरेको व्यहोरा उक्त दुवै पत्रहरूलाई रिट निवेदक कम्पनीले आफ्नो प्रमाणको रूपमा रिट निवेदनको प्रमाण खण्डमा प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । उक्त दुवै मन्त्रालयबाट जारी भए गरिएका उल्लिखित पत्र परिपत्रहरू जारी गर्ने गराउने र सोको लागि आदेश दिने व्यक्तिहरूलाई निजहरूको सेवासम्बन्धी ऐन

अनुसार कारवाही गर्नु र यस्तो कार्य भविष्यमा हुन नदिनको लागि कुनै एक व्यक्ति, कम्पनी, फर्म वा समूहबाट सञ्चालन गरेका गैरकानूनी व्यावसायहरूमा समेत सरकारी निकायको संलग्नताको आशय देखाई जनतालाई भुक्त्याउन, ठग्न र ठगिने कार्य हुन दिने उपरोक्त प्रकृतिका परिपत्र तथा पत्रहरू जारी गर्ने गराउने, लेख्ने लेख्न लगाउने जस्ता कार्य रोक्नका लागि आवश्यक परिपत्र, निर्देशन वा नियम जे बनाउन वा जारी गर्नुपर्ने हो सो कार्य गरी यस सम्बन्धमा उपयुक्त कानूनी संयन्त्र बनाई लागू गर्नु । यो आदेशको जानकारी मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयलाई पठाउँदा उक्त दुवै पत्रहरूको प्रतिलिपि पनि साथै राखी पठाउनु ।

५. यो आदेशको प्रतिलिपि विपक्षीमध्येका नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय लगायतका अन्य विपक्षी मन्त्रालयहरूका साथै नेपाल राष्ट्र बैंक, धितोपत्र बोर्ड र बीमा समितिलाई पनि पठाउनु । यो निर्देशनात्मक आदेशअनुसार नेपाल सरकारबाट उपरोक्त प्रकरणमा उल्लिखित आदेशहरू पालना गर्ने गराउने कार्य भए नभएको वा यो आदेशको कार्यान्वयनमा भए गरिएको प्रगतिको सम्बन्धमा यस अदालतको अनुगमन महाखाशाले अनुगमन गर्नु । यो आदेशको एकप्रति अनुगमन महाशाखालाई पठाई दिनु ।

२७. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार रिट निवेदन खारेज हुने ठहरेकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल चैत १५ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत - आत्मदेव जोशी

निर्णय नं.८८१५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
२०६६- CI- ०४२६
फैसला मिति: २०६८।१२।२३।५
मुद्दा :- परमादेश ।

पुनरावेदक: नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय, आयुर्वेद विभागको तर्फबाट ऐ. का महानिर्देशक डा.ठाकुरराज अधिकारी विरुद्ध
प्रत्यर्थी निवेदक: जिल्ला धनुषा, सोनीगामा गाउँ विकास समिति वडा नं. ३ घर भई हाल जनकपुर अञ्चल आयुर्वेद औषधालय धनुषामा सातौं तहमा कार्यरत् रामबाबु शरण जयसवाल

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री मोहनप्रसाद घिमिरे
मा.न्या.श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा

- बहुवा भनेको माथिल्लो पदले प्राप्त गर्ने तलवलगायतका सुविधा प्राप्त गर्ने विषय मात्र नभई बहुवा भएको कर्मचारीको जिम्मेवारीमा समेत फरक पर्ने हुन्छ भन्ने कुरालाई सार्वजनिक प्रशासनको एउटा कडीको रूपमा लिइन्छ । स्तरवृद्धिको व्यवस्था वस्तुतः धेरै दिनसम्म काम गरिरहेका कर्मचारीको पदमा वृद्धि नभई एउटै पदमा वर्षौदेखि सीमित रही काम गर्दा कर्मचारीको मनोभावनामा निरासा नआओस् भन्ने दृष्टिकोणबाट समय सीमाको आधारमा गरिएको पदोन्नति हो, जसले पदोन्नति भएपछि पनि साविकको पदले गर्नुपर्ने सेवा गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- स्तरवृद्धिबाट निजले गर्नुपर्ने साविकको कामको प्रकृतिबमोजिम नै हाल स्तरवृद्धि भएको पदअनुसार नै कार्य गर्नुपर्ने वाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा माथिल्लो तहको पदनाम नदिएको कार्यले कुनै कानूनी हक हनन् भएको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरे

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता दीपनारायण साह अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८, ८(१) (७घ), ९(१)
- सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम १५(१)
- स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को अनुसूची ३

आदेश

न्या.सुशीला कार्की:न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदक वादीको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको प्रस्तुत पुनरावेदन पत्रको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

म निवेदक २०४३।१२।५ गतेको निर्णयअनुसार रा.प. अनं. प्रथम श्रेणी कविराज पदमा स्थायी नियुक्ति पाई सेवारत रहेकोमा नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ लागू भए पश्चात् २०५४।२।१४ देखि लागू हुने गरी रा.प. अनं. प्रथम श्रेणीका कर्मचारीहरूलाई छैठौं तहमा तह मिलान गरियो । तत्पश्चात् २०५९।१।२ को निर्णयानुसार म निवेदकलाई आयुर्वेद निरीक्षक पद, अधिकृत छैठौं तहमा पदनाम र तह कायम गरियो । नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ (तेस्रो संशोधन २०६३) लागू भएपछि म निवेदकलाई स्तरवृद्धि गर्ने क्रममा ऐ.ऐनको दफा ९ (७ ख) बमोजिम विपक्षीबाट मिति

२०६४।४।२० को निर्णयानुसार अधिकृत छैठौंबाट सातौं तहमा स्तरवृद्धि गरियो तर पद भने साविककै आयुर्वेद निरीक्षक राखियो । नेपाल स्वास्थ्य सेवा (दोस्रो संशोधन २०६१) नियमावली, २०५५ को अनुसूची ३ को आयुर्वेद समूह अन्तर्गत सि.नं. १९ मा सातौं तहका लागि आयुर्वेद अधिकृत पदको व्यवस्था रहेकोले म निवेदकलाई सोहीबमोजिम सातौं तह अनुसारको आयुर्वेद अधिकृत अर्थात् रुपान्तरित शब्द आयुर्वेद चिकित्सक पदमा पद मिलान नगरी मेरो सेवाको सम्मान नगरी नगराई पेशासम्बन्धी हकमाथि गम्भीर आघात पुऱ्याएकोले कानूनद्वारा प्रदत्त हकको प्रचलनको लागि यो निवेदन गर्न आएको छु । नेपाल स्वास्थ्य सेवा (दोस्रो संशोधन २०६१) नियमावली, २०५५ को नियम ७ बमोजिम अनुसूची ३ को आयुर्वेद समूहअन्तर्गत सि.नं. १९ मा सातौं तहका लागि आयुर्वेद अधिकृत रुपान्तरित शब्द आयुर्वेद चिकित्सक पदको व्यवस्था रहेकोले म निवेदकलाई सोहीबमोजिम सातौं तहअनुसारको आयुर्वेद अधिकृत रुपान्तरित शब्द आयुर्वेद चिकित्सक पदमा पद मिलान गरी पदस्थापन गर्न गराउन विपक्षीका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको २०६५।१०।२७ को निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन माग बमोजिम परमादेशको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? निवेदन माग बमोजिम परमादेश जारी हुन नपर्ने कुनै आधार कारण भए सोको प्रमाण समेत साथै राखी वाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, पाटनमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी यो आदेश निवेदनको प्रतिलिपि समेत साथै राखि विपक्षीहरूको नाममा सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६५।१०।२८ मा भएको आदेश ।

आयुर्वेद चिकित्सकका लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता निवेदकसँग छैन । मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट आयुर्वेद चिकित्सामा स्नातक उपाधि

प्राप्त भएको व्यक्ति मात्र नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८ बमोजिम लोकसेवा आयोगद्वारा तोकिएको निर्धारित प्रक्रिया पूरा गरी खुल्ला प्रतियोगितामा उम्मेदवार हुन सक्ने व्यवस्था भएकोले सातौं तहमा स्तरवृद्धि भएको आधारमा नै आयुर्वेद चिकित्सक पद नाम कायम गरी पत्र दिनुपर्ने जिकीर निराधार छ। निवेदकको हालको कार्यविवरण र आयुर्वेद चिकित्सकको पदको कार्यविवरणमा फरक रहेको छ। आयुर्वेद निरीक्षकलाई स्वतः आयुर्वेद चिकित्सक प्रदान गर्ने कानूनी व्यवस्थाको अभाव रहेको छ। नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ (७घ) मा स्तरवृद्धि भएको कर्मचारीले निज जुन तहबाट स्तरवृद्धि भएको छ सोही तहको काम गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको हुँदा निवेदकको निराधार रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आयुर्वेद विभागको मिति २०६५।१२।१६ को लिखत जवाफ।

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा (७घ) मा “यस दफा बमोजिम माथिल्लो तहमा स्तरवृद्धि भएको कर्मचारीले निज जुन तहबाट स्तरवृद्धि भएको हो सोही तहको काम काज गर्नुपर्नेछ” भन्ने व्यवस्था भएको हुँदा निज निवेदक छैठौं तहबाट सातौं तहमा स्तरवृद्धि भए पनि जुन तहबाट स्तरवृद्धि भएको हो सोही तहको काम गर्नुपर्ने हुँदा साविक बमोजिमकै कामकाज गर्ने भएकोले पदनाम पनि साविक बमोजिमकै दिइएको हो। निज बहुवा वा लोकसेवा आयोगको परीक्षा उत्तीर्ण गरी सातौं तह भएको नभई स्तरवृद्धिबाट सातौं तह भएको हुँदा विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको मिति २०६६।१।७ को लिखत जवाफ।

निवेदकलाई आयुर्वेद समूहअन्तर्गतको अधिकृत सातौं तहमा स्तरवृद्धि गरेको देखिएकोले निजलाई स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को अनुसूची ३ आयुर्वेद समूहको क्रमसंख्या १९ सातौं तहमा उल्लेख भएअनुसारको आयुर्वेद अधिकृत रुपान्तरित शब्द आयुर्वेद चिकित्सक पदमा मिलान गरी पदस्थापन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा

परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।२।१६ को फैसला।

निवेदक स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा (७ख) (७ग) बमोजिम स्तरवृद्धि मात्र भएका कर्मचारी हुन्। पुनरावेदन अदालतले बहुवा र स्तरवृद्धिलाई समान रुपमा लिएको छ। स्तर वृद्धि र बहुवा अलग अलग कुरा हुन्। सोही ऐनको दफा ८ मा उल्लिखित प्रक्रियाबमोजिम बाहेक बहुवा हुन सक्दैन। निवेदन माग अनुसार पदनाम दिइसकेपछि निजको बहुवा सरह हुन्छ। निवेदकको सातौं तहका लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पनि छैन। ऐनको दफा ९ को (७घ) मा स्तर वृद्धि भए पनि साविकको काम गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोले निवेदकलाई स्तरवृद्धि भएको पदनाम दिन मिल्दैन। रिक्त नरहेको पदपूर्ति गर्न र पदस्थापन गर्न समेत मिल्दैन। तसर्थ पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी निवेदकको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदन पत्र।

श्रेणीगत प्रणालीबाट तहगत प्रणालीमा लिएको कारणले मात्र सम्बन्धित तहका लागि निर्धारित योग्यता र तालिम प्राप्त नगरेको अवस्थामा पदनाम पाउन योग्यता पुगेको मान्न नमिल्ने भनी यस अदालत पूर्ण इजलासबाट २०६५-WF-०००१ को परमादेश मुद्दामा मिति २०६६।२।१६ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतबाट पुनरावेदन अदालत पाटनको प्रत्यर्थीलाई आयुर्वेद चिकित्सक पदनाम प्रदान गर्ने गरी भएको इन्साफ फरक पर्ने देखिँदा छलफलका लागि प्रत्यर्थीलाई भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।३।३१ को आदेश।

पुनरावेदक स्वास्थ्य सेवा विभागले पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसलाको नक्कल मिति २०६६।२।२० मा नै प्राप्त गरेको छ। तत् पश्चात् उक्त फैसला स्वास्थ्य मन्त्रालयले मिति २०६६।२।२१ मा प्राप्त गरी मन्त्रीस्तरीय निर्णयबाट मिति २०६६।६।४ मा पदनाम दिने भनी टिप्पणी सदर भएको अवस्थामा पुनरावेदनको म्याद मिति २०६६।५।२० मा प्राप्त गरेको भन्ने आधारमा दिएको पुनरावेदन पत्र हदम्याद नाघी दायर भएको छ।

त्यसमा पनि मैले स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ तथा ऐ. नियमावली, २०५५ ले तोकेको शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेको हुँदा विपक्षी भिकाउँदा आधार लिइएको रिट नं. ०००१ को मुद्दा सान्दर्भिक छैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरिपाऊँ भन्ने व्यहोराको प्रत्यर्थीको लिखित प्रतिवाद ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक स्वास्थ्य सेवा विभागका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी घिमिरेले नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८ मा उल्लिखित व्यवस्थाबमोजिम बाहेक स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारीको पदपूर्ति हुन सक्दैन । स्तरवृद्धि र बहुवा अलग-अलग विषय हुन् । निवेदकले अधिकृत सातौँ तहका लागि निर्धारण गरेको शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरेको देखिदैन । तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । यस्तै विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता दीपनारायण साहले पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलाको जानकारी विपक्षी स्वास्थ्य सेवा विभागले मिति २०६६।२।२० मा नै पाई सकेको हुँदा मिति २०६६।५।१० मा पुनरावेदनको म्याद प्राप्त भएको भनी दिएको पुनरावेदन हदम्याद नाघी दायर भएकोले खारेज हुनुपर्छ । यी निवेदकले स्वास्थ्य सेवा नियमावलीले निर्धारण गरेको शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरी नेपाल स्वास्थ्य व्यवसायी परीक्षादमा दर्ता समेत भइसकेको छ । तसर्थ पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ भनी बहस गर्नुभयो ।

२. अब पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भई इन्साफतर्फ विचार गर्दा मिति २०६४।४।२० को निर्णयानुसार प्रत्यर्थीलाई अधिकृत छैटौँ तहबाट अधिकृत सातौँ तहमा स्तर वृद्धि गरिएको भए पनि साविक अधिकृत छैटौँका लागि तोकिएको आयुर्वेद निरीक्षक पदनाम दिएको हुँदा स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को अनुसूची ३ सि.नं. १९ उल्लिखित आयुर्वेद चिकित्सक पदमा पद मिलान

गरी पदस्थापन समेत गरिपाऊँ भन्ने निवेदन माग दावी रहेकोमा स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८ बमोजिम स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारी लोकसेवा आयोगद्वारा निर्धारित प्रक्रियाद्वारा पूर्ति गरिने व्यवस्था भई दफा ९ (घ) मा स्तर वृद्धि भएको कर्मचारीले निज जुन तहबाट स्तरवृद्धि भएको छ सोही तहको काम गर्नुपर्ने व्यवस्था किटानी रूपमा गरेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने लिखित जवाफ व्यहोरा देखिन्छ ।

३. प्रत्यर्थी रामबाबु शरण जायसवालले यस अदालतमा पेश गरेको लिखित प्रतिवाद तथा निजका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता समेतले प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र हदम्याद नघाई परेको हुँदा पुनरावेदन खारेज हुनु पर्ने जिकीर लिएको सन्दर्भमा सर्वप्रथम प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र हदम्याद नाघी दायर भएको हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो । तत् सम्बन्धमा विचार गर्दा पुनरावेदक स्वास्थ्य सेवा विभागले आफूले मिति २०६६।५।१० मा फैसलाको नक्कल प्राप्त गरेको भन्ने आधारमा २०६६।७।८ मा यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता गर्न ल्याएकोमा यस अदालतका सहरजिष्ट्रारबाट पुनरावेदन अदालत, पाटनले ३५ दिनभित्रमा श्री सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानु भनी म्याद मिति २०६६।३।२९ मा पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय पाटनलाई पठाएकोमा सो म्याद २०६६।४।२० मा उक्त कार्यालयले बुझेको देखिदा हदम्यादभित्र दर्ता हुन नआएको भन्ने आधारमा दरपीठ गरे उपर सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम १५(१) बमोजिम स्वास्थ्य सेवा विभागका तर्फबाट परेको निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०६६।८।२२ मा उक्त दरपीठ आदेश बदर हुने गरी आदेश भई प्रस्तुत पुनरावेदन पत्र दर्ता हुन आएको र पुनरावेदन पत्र दर्ता हुँदाका अवस्थामा नै उक्त हदम्यादको विवादको निरोपण भइसकेको हुँदा त्यसतर्फ थप विवेचना गरिरहन परेन ।

४. अब पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्दा स्वास्थ्य

तथा जनसंख्या मन्त्रालयको मिति २०६४।४।२० को निर्णयानुसार निवेदक प्रत्यर्थीलाई अधिकृत छैटौं तहबाट अधिकृत सातौं तहमा स्तरवृद्धि गरिएको तथ्यमा विवाद भएन । नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९(१) मा स्वास्थ्य सेवाका पदहरू मध्ये छैटौं तहबाट सातौं तहको पदको पूर्ति स्तरवृद्धिको माध्यमबाट गरिनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र सोही ऐनको दफा ८(१) मा स्वास्थ्य सेवाका पदहरू खुला प्रतियोगिता र बहुवाद्द्वारा पूर्ति गरिने छ भन्ने व्यवस्था गरी सोही ऐनको उपदफा (२) मा “उपदफा १ बमोजिम पूर्ति हुने पद बाहेक अन्य पद र तहको पूर्ति दफा ९ बमोजिम स्तरवृद्धिद्वारा गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी स्तर वृद्धि र बहुवालाई अलग अलग रूपमा उक्त ऐनले व्यवस्था गरेको र सोही ऐनको दफा ९ को उपदफा (७घ) मा “माथिल्लो तहमा स्तर वृद्धि भएको कर्मचारीले निज जुन तहबाट स्तर वृद्धि भएको हो सोही तहको काम गर्नुपर्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था भई स्तर वृद्धि भएतापनि “साविक बमोजिमको तहले गर्नुपर्ने काम” गर्नुपर्ने गरी कानूनले बाध्यात्मक रूपमा तोकिदिएको पाइन्छ ।

५. बहुवा भनेको माथिल्लो पदले प्राप्त गर्ने तलव लगायतका सुविधा प्राप्त गर्ने विषय मात्र नभई बहुवा भएको कर्मचारीको जिम्मेवारीमा समेत फरक पर्ने हुन्छ भन्ने कुरालाई सार्वजनिक प्रशासनको एउटा कडीको रूपमा लिइन्छ । स्तर वृद्धिको व्यवस्था वस्तुतः धेरै दिनसम्म काम गरी रहेका कर्मचारीको पदमा वृद्धि नभई एउटै पदमा वर्षौं देखि सीमित रही काम गर्दा कर्मचारीको मनोभावनामा निरासा नआओस् भन्ने दृष्टिकोणबाट समय सीमाको आधारमा गरिएको पदोन्नति हो, जसले पदोन्नति भएपछि पनि साविकको पदले गर्नुपर्ने सेवा गर्नुपर्ने हुन्छ ।

६. नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ को उपदफा (७घ) ले गरेको कानूनी व्यवस्थाअनुसार प्रत्यर्थी रामबाबु शरण जयसवालको स्तरवृद्धि भएपछि निजले स्तरवृद्धि भएको सातौं तहले गर्नुपर्ने भनी तोकिएको काम गर्न नपाउने भई साविक छैटौं तहका लागि तोकिएको काम गर्नुपर्ने कानूनी

व्यवस्था रहेको देखिन्छ । निवेदक ऐनको दफा ८(१) बमोजिमको प्रक्रियाअनुसार छैटौं तहबाट सातौं तहमा बहुवा भएको नभई स्तर वृद्धिसम्म भएको कुरामा विवाद छैन । उक्त स्तरवृद्धिबाट निजले गर्नुपर्ने साविकको कामको प्रकृतिबमोजिम नै हाल स्तरवृद्धि भएको पदअनुसार नै कार्य गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा निवेदकले प्रत्यर्थीलाई सातौं तहको अर्थात् माथिल्लो तहको पदनाम नदिएको कार्यले प्रत्यर्थीको कुनै कानूनी हक हनन् भएको भन्न मिल्ने ।

७. यसै सन्दर्भमा नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ९ अन्तर्गत स्तरवृद्धि (अपग्रेड) लाई नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २४ अनुसारको बहुवासँग समरूप मान्न मिल्दैन भनी पुनरावेदक आयुर्वेद विभागका तर्फबाट ऐ.का निर्देशक ठाकुरराज अधिकारी प्रत्यर्थी बलभद्र वाग्ले समेत भएको परमादेश मुद्दा (संवत् २०६६ सालको मुद्दा नं. CI-०२७८ फैसला मिति २०६८।२।२४) मा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट गरिएको व्याख्या यस मुद्दामा समेत सान्दर्भिक देखिन आएको छ । अतः स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ अन्तर्गतको दफा ८(१) तथा दफा २४ बमोजिम हुने बहुवा र सोही ऐनको दफा ९ बमोजिम हुने स्तर वृद्धि एकै प्रकृतिको नभई बहुवा र स्तरवृद्धिलाई कानूनी व्यवस्थाले फरक-फरक व्यवस्था गरी दुई बहुवाको कामको प्रकृति समेत फरक तोकेको स्थिति हुँदा प्रत्यर्थी रामबाबु शरण जयसवालको छैटौं तहबाट सातौं तहमा स्तरवृद्धि भएको भए पनि निजको कामको जिम्मेवारीमा वृद्धि नगरी साविककै पदनाम दिने पुनरावेदक स्वास्थ्य सेवा विभागबाट भएको स्तरवृद्धिसम्बन्धी कार्यबाट यी निवेदक/प्रत्यर्थीको कुनै कानूनी हक हनन् भएको नदेखिएकाले स्तरवृद्धि भएका कर्मचारीलाई माथिल्लो तहको पदनाम दिने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश कानूनसम्मत् देखिन आएन ।

८. तसर्थ निवेदकलाई स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को अनुसूची ३ को सि.नं. १९ मा उल्लिखित आयुर्वेद अधिकृत रुपान्तरित आयुर्वेद

चिकित्सक पदनाम दिई सोही पदमा पदस्थापन समेत गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।२।६ को फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी भई निवेदकको निवेदन खारेज हुने ठहर्‍छ। फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु। उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल चैत २३ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत :- किशोर घिमिरे

निणय नं.८८१६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
संवत् २०६७ सालको रिट नं. ०६७-wo-१२५५
फैसला मिति: २०६९।२।११।५
मुद्दा : उत्प्रेषण समेत।

निवेदक: सुनसरी जिल्ला, राजगञ्ज सिनवारी गा.वि.स.
वडा नं. ४ बस्ने शकुन्तलादेवी यादव
विरुद्ध

विपक्षी: सुनसरी जिल्ला अदालत, इनरूवा समेत

- कतिपय जग्गा क्षेत्रफलका हिसावले विभाजनयोग्य हुँदैनन् भने कतिपय जग्गाको भू-बनोट तथा निकासको स्थितिबाट खण्डित गर्ने नमिल्ने हुन्छ। प्रत्येक कित्ताबाट विभाजन नहुँदा नरम करम मिल्दैन भन्ने धारणा नरम करमको आधारभूत मान्यता नहुने।
- घडेरीको निकास बाटोको दुबै पक्षलाई पर्ने असुविधाका सम्बन्धमा सोच्दासम्म नसोची न्यायिक मन प्रयोग नगरी

यान्त्रिक रूपमा प्रत्येक कित्ता चिनै पर्छ अन्यथा नरम करम मिल्दैन भन्ने मान्यता कानूनसंगत नहुने।

- सम्बन्धित सम्पत्तिलाई अवलोकन गरी मुद्दाका पक्षहरू सबैलाई सुविधा होस् र सम्पत्ति विभाजन न्यायोचित होस् भन्ने नै नरम करमको मूल अभिप्राय हो। नरम करम मिलाउँदा कुनै कित्ता ससीम नै एउटा पक्षलाई र अर्को कित्ता अर्को पक्षलाई पर्नु र जग्गाको अवस्थाअनुसार एउटा कित्तामा एक पक्षलाई केही क्षेत्रफल बढी पर्नु र अर्को पक्षलाई पहिलो कित्ताबाट घटी परेको खण्ड अर्को कित्ताबाट सोधभर्ना हुन सक्ने।

(प्रकरण नं.४)

- कानूनले बण्डा हुने सूचना पाई सो समयमा अनुपस्थित रहने तर पछिबाट रौँचिरा खोट देखाई भएको बण्डा मुचुल्का बदर गरिपाउन माग गरी फैसला कार्यान्वयनमा व्यवधान खडा गर्न सकियोस् भन्ने दण्ड सजायको ६१ नं. र अ.व. १७ समेतको मनसाय होइन। म्याद सूचना बुझी अनुपस्थित हुनु भनेको अधिकार स्वेच्छाले परित्याग गरेको हुने।

(प्रकरण नं.५)

- फैसला कार्यान्वयन न्यायको सर्वोपरि सोपान हो। फैसला कार्यान्वयन नभई न्यायको अनुभूति कसैले गर्न सक्दैन। तसर्थ, गम्भीरतम् कानूनी त्रुटि नदेखिएसम्म त्यसलाई बदर गर्न अदालत तम्सिन नहुने।

(प्रकरण नं.६)

- अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयनमा कुनै पक्ष प्रवेश गरिसकेपछि अड्डाले त्यसपछि अपनाउनुपर्ने कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी

सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न भैसकेपछिको अवस्थामा कुनै पक्षले त्यस्ता कामकारवाहीप्रति नै चुनौती दिने र त्यसलाई अदालतबाट गम्भीरतम् कानूनी त्रुटि नदेखिए पनि बदर गर्दै जाने हो भने त्यसबाट अदालतप्रतिको आस्था र विश्वासमा आघात पर्न जाने ।

- फैसला कार्यान्वयन नहुँदा न्याय प्रणालीमा नै प्रश्न खडा हुन जान्छ । प्रत्येक कार्यमा कुनै न कुनै खोट देखाउन सकिन्छ । तर गरिएको फैसला कार्यान्वयनको न्यायोचित विकल्प के हुन सक्दथ्यो भन्ने नखुलाई प्रक्रिया पुगेन मैले थाहा पाइन भन्ने जस्ता आधारमा फैसला कार्यान्वयनको सम्पन्न कार्य बदर गर्न नहुने ।
- फैसला कार्यान्वयन जस्तो विषयलाई कानूनको ठाडो उल्लंघन र फैसलाप्रतिकूल भए गरेको पाइएमा बाहेक बदर गर्न उपयुक्त नहुने ।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदिकाको तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय कृष्णप्रसाद शर्मा र प्रमोदकुमार वैद्य

विपक्षी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, अ.व. १७,
- दण्ड सजायको ६१ नं.

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र परी दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहरको व्यहोरा यस प्रकार छ :-

म निवेदकले सुनसरी जिल्ला अदालतमा विपक्षी शंकर यादवउपर २०६४ सालको दे.नं. ११७४

को अंश मुद्दा दायर गरी मिति २०६६।४।२८ मा फैसला भइसुनसरी जिल्ला राजगञ्ज सिनवारी गा.वि.स. वडा नं. ३(क) कि.नं. २५४ को क्षेत्रफल ०-१-१७ $\frac{३}{४}$ मध्ये पूर्वतर्फबाट क्षेत्रफल ०-०-१८ $\frac{३}{४}$ ऐ.ऐ. वडा नं. ३(ख) मा पर्ने कि.नं. १८४ को क्षेत्रफल ०-७-५ मध्ये दक्षिणतर्फबाट क्षेत्रफल ०-५- $\frac{३}{४}$ जग्गाबाट दुई खण्डको एक खण्ड अंश छुट्याई दिने गरी भएको फैसला अन्तिम भई अंश छुट्याई चलन पाउन मैले सुनसरी जिल्ला अदालतमा दरखास्त गरी विपक्षीलाई म्याद जारी भई विपक्षी उपस्थित नभएपछि मिति २०६७।४।२७ मा डोर खटिई बण्डा छुट्याई दिई बण्डा मुचुल्काबमोजिम मिति २०६७।५।१३ मा चलनपूर्जी प्राप्त गरी पूर्जीबमोजिमको जग्गा सम्बन्धित मालपोत कार्यालयबाट मिति २०६७।५।२३ मा निर्णय गरी दाखिल खारेज दर्ता भई जग्गा धनी दर्ता प्रमाणपूर्जा समेत प्राप्त गरी भोगचलन समेत गरिआएकी थिएँ ।

यसरी म निवेदिकाले भोगचलन गरिसकेको जग्गामा विपक्षी शंकर यादवले मिति २०६७।४।२७ मा भएको बण्डा मुचुल्काको नक्कल मिति २०६७।८।३ मा सराई वेरितको बण्डा मुचुल्का बदर गरिपाऊँ भनी मिति २०६७।८।१५ मा तहसीलदारसमक्ष निवेदन पेश गरेकोमा तहसीलदारबाट, “यसमा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ६१ नं. र जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १३ को म्याद नाघी आएको निवेदन दर्ता गरी कारवाही गर्न मिलेन, कानूनबमोजिम गर्नु” भनी आदेश भयो । सो आदेशउपर विपक्षी शंकर यादवले दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष निवेदन गरेकोमा जिल्ला न्यायाधीशबाट मिति २०६७।११।२७ को आदेश बदर गरी पुनः नरम करम मिलाई वादी प्रतिवादीलाई रोहबरमा राखी नियमानुसार बण्डा छुट्याई दिनु भन्ने आदेश भयो । सो आदेशउपर अ.व. को १७ नं. बमोजिम पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा निवेदन परेकोमा मिति २०६८।२।२७ मा जिल्ला न्यायाधीशको आदेश नै सदर कायम गर्ने गरी आदेश भयो । तहसीलदारबाट फैसला कार्यान्वयनको सम्पूर्ण कामकारवाही सम्पन्न भैसकेको कार्य समेत बदर गरी जिल्ला

न्यायाधीशबाट भएको आदेशलाई नै सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको आदेश समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य सदर कायम राख्न जो चाहिने उपयुक्त आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको यस अदालतमा परेको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको मांगबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

बण्डा छुट्याई पाउँ भनी दरखास्त परी कारवाही हुँदा बण्डा मुचुल्का बदर गरिपाउँ भनी प्रतिवादी शंकर यादवले मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम उजुरी गरेको र सो उजुरीबमोजिम यस अदालतको मिति २०६७।१।२७ को आदेशले मिति २०६७।४।२७ को बण्डा मुचुल्का र सोबमोजिम भएका सम्पूर्ण कामकारवाही बदर भएको छ । पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६८।२।२७ को आदेशले पनि यस अदालतको मिति २०६७।१।२७ मा भएको आदेशलाई नै सदर गर्ने गरी आदेश भएको छ । अदालतको फैसला र आदेशबमोजिम गरिएको कामकारवाहीबाट विपक्षी रिट निवेदकको मौलिक हकमा कुनै आघात पुग्ने पुऱ्याउने कुनै कार्य नभए नगरेको हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सुनसरी जिल्ला अदालतका तर्फबाट यस अदालतमा पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत मुद्दामा सुनसरी जिल्ला अदालतबाट बण्डा छुट्याउँदा नरम गरम तथा असल कमसल मिलाई बण्डा छुट्याइएको अवस्था छैन । किनभने मेरो मञ्जुरी पनि नभएको र मलाई रोहवरमा समेत नराखी प्रक्रिया समेत नपुऱ्याई बण्डा मुचुल्का गरिएको छ । वेरीतपूर्वक भएको मिति २०६७।४।२७ को बण्डा मुचुल्का बदर गरिपाउन दिएको निवेदनमा कारवाही हुँदा उक्त बण्डा मुचुल्का बदर गर्ने गरी मिति २०६७।१।२७ को जिल्ला अदालत र सोलाई सदर गर्ने मिति २०६८।२।२७

को पुनरावेदन अदालतको आदेश कानूनसंगत नै भएको हुँदा रिट निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका शंकर यादवकातर्फबाट यस अदालतमा पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

कानूनबमोजिम भए गरेका कार्यबाट यी निवेदक विपक्षीको हक हितमा कुनै असर नपरेको हुँदा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत विराटनगरका तर्फबाट यस अदालतमा पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदनसहितको मिसिल संलग्न कागजातहरू समेत अध्ययन गरी रिट निवेदिकाको तर्फबाट रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद शर्मा र श्री प्रमोदकुमार वैद्यले फैसला कार्यान्वयन भई मिति २०६७।५।२३ मा जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पाई चलन गरिसकेको अवस्थामा विपक्षीमध्येका शंकर यादवले मिति २०६७।८।३ मा नक्कल सारी थाहा पाएका भनी सो मितिले १५ दिनको म्याद कायम गरी मिति २०६७।८।१५ मा बण्डा मुचुल्का बदर गरी पाउन दिएको निवेदनबाट सो रीतपूर्वक सम्पन्न कारवाही बदर गर्न मिल्ने होइन, ती आदेशहरू समेत उत्प्रेषणका आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

उपरोक्तबमोजिम निवेदिकाका तर्फबाट रहनुभएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा रिट निवेदिका वादी र विपक्षी शंकर यादव प्रतिवादी भई अंश मुद्दा चली वादीले दुई खण्डको एक खण्ड अंश छुट्याई लिन पाउने ठहरी अन्तिम फैसला भएको छ । निवेदिकाले सुनसरी जिल्ला अदालतमा सो फैसला कार्यान्वयनका लागि दरखास्त गरी विपक्षीलाई

उपस्थित हुनका लागि म्याद जारी भई उपस्थित नभएपछि डोर खटिई २०६७।४।२७ मा बण्डा छुट्याई मिति २०६७।५।१३ को चलन पूर्जा अनुसार मिति २०६७।५।२३ मा जग्गाधनी पूर्जा समेत प्रदान भएको छ। शंकर यादवको नरम करम नमिलेको भन्ने समेतको २०६७।५।१५ को निवेदनका आधारमा जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतबाट सो बण्डा मुचुल्का समेतका कारवाही बदर गरिएको पाइन्छ। सो बदर गरिने आदेश विरुद्ध दायर प्रस्तुत दिई निवेदनमा बण्डा छुट्याउन उपस्थित हुन दिइएको जनाउ पूर्जा बुझी हाजीर नहुने तर पछिबाट नरम करम मिलेन भनी चुनौती दिँदा सो बण्डा छुट्याई दिइएका कामकारवाही लामो समयको अन्तराल पछि बदर हुने हो वा होइन भन्ने प्रश्नमा निर्णय दिनु परेको छ।

३. सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।१।२७ मा भएको आदेश हेर्दा २०६७।४।२७ मा भई आएको बण्डा मुचुल्का हेर्दा वादीले प्रत्येक कित्ताबाट नरम करम मिलाई बण्डा लिनुपर्नेमा सो नभई प्रतिवादीको अनुपस्थितिमा समेत कि.नं. २५६ को ०-०-१८३ घडेरी जग्गा ससीमै दिई प्रतिवादीलाई सो जग्गाबाट अंश भाग नराखी अंशबण्डा गरेको देखिएबाट भई आएको बण्डा मुचुल्का रीतपूर्वकको भन्न मिलेन भन्ने कुरालाई सो मुचुल्का बदरको मूल आधार बनाइएको छ सो आधारलाई पुनरावेदन अदालतले समेत उचित मानेको छ। सुनसरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।४।२७ मा भएको बण्डा मुचुल्का अध्ययन गरी हेर्दा कि.नं. २५४ को ज.वि. ०-५-० मध्ये उत्तर दक्षिण चिरो गरी पूर्वतर्फबाट ०-२-० जग्गा र कि.नं. २५६ को ज.वि. ०-१-१७३ जग्गामध्ये मिलापत्रबाट आएको पूर्वतर्फको ०-०-१८३ जग्गा वादी निवेदिकाले प्राप्त गरेको देखिन्छ। साथै कि.नं. २५६ को जग्गा यी निवेदक वादी शकुन्तलादेवीलाई र कि.नं. २५४ को बाँकी जग्गा प्रतिवादी शंकर यादवको लागि घडेरी पर सारिएको पाइन्छ। अन्य जग्गा नरम करम गरी बण्डा छुट्याई दिएको भनी उक्त बण्डा मुचुल्कामा उल्लेख भएको पाइन्छ।

४. कतिपय जग्गा क्षेत्रफलका हिसावले विभाजनयोग्य हुँदैनन् भने कतिपय जग्गाको भू-बनोट तथा निकासको स्थितिबाट खण्डित गर्ने नमिले हुन्छ। प्रत्येक कित्ताबाट विभाजन नहुँदा नरम करम मिल्दैन भन्ने धारणा नरम करमको आधारभूत मान्यता होइन। जिल्ला र पुनरावेदन अदालतले यही धारणाले बण्डापत्र बदर गर्न पुगेका छन्। अठार धुर दुई चिरा गरी नौ/नौ धुर विभाजन गर्दा त्यो घडेरीमा घर बन्न सक्छ, सक्दैन र बनेमा समेत कस्तो घर बन्नेछ तथा ती दुई घडेरीको निकास बाटोको दुवै पक्षलाई पर्ने असुविधाका सम्बन्धमा सोच्दासम्म नसोची न्यायिक मन प्रयोग नगरी यान्त्रिक रूपमा प्रत्येक कित्ता चिनेँ पछि अन्यथा नरम करम मिल्दैन भन्ने मान्यता कानूनसंगत होइन। डोर सम्बन्धित जग्गामा नै जानु, गाउँ समाज तथा गा.वि.स. वा न.पा. प्रतिनिधि राखी सम्बन्धित पक्षका रोहबरमा बण्डा मुचुल्का गर्नुपर्ने समेतका फैसला कार्यान्वयनका कार्यविधि तोकिनुका पछाडि सम्बन्धित सम्पत्तिलाई अवलोकन गरी मुद्दाका पक्षहरू सबैलाई सुविधा होस् र सम्पत्ति विभाजन न्यायोचित् होस् भन्ने नै नरम करमको मूल अभिप्राय हो। नरम करम मिलाउँदा कुनै कित्ता ससीम नै एउटा पक्षलाई र अर्को कित्ता अर्को पक्षलाई पर्नु र जग्गाको अवस्थाअनुसार एउटा कित्तामा एक पक्षलाई केही क्षेत्रफल बढी पर्नु र अर्को पक्षलाई पहिलो कित्ताबाट घटी परेको खण्ड अर्को कित्ताबाट सोधभर्ना हुन सक्दछ। समग्रमा हेर्दा यी निवेदिकाले कि.नं. २५४ को जग्गाबाट आफूले पाउनुपर्ने भाग भन्दा कमै जग्गा लिएको अवस्था देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा विपक्षीको लिखित जवाफमा उल्लेख भएअनुसार नरम करम नमिलेको भनी भन्न सक्ने अवस्था देखिएन।

५. अर्कोतर्फ यी निवेदिकाले सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६६।४।२८ को फैसलाबमोजिम बण्डा छुट्याई पाउँ भनी मिति २०६७।१।२३ मा दरखास्त दिएपछि यी विपक्षी प्रतिवादीको नाउमा मिति २०६७।१।२३ मा म्याद जारी भई उक्त म्याद मिति २०६७।३।८ मा निजको घरदैलामा टाँस भएको कुरा मिसिलबाट देखिन आउँछ। यसरी म्याद तामेल

भइसकेपछि वाटाका म्यादवाहेक पन्ध्र दिनभित्र निज अड्डामा उपस्थित हुनुपर्नेमा उपस्थित हुन आएको देखिँदैन । यस सम्बन्धमा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ४६(३) नं. को व्यवस्थालाई हेर्दा, “एक जनादेखि बढीलाई अंशबण्डा छुट्याई दिने गरी फैसला भएकोमा ती सबैको दरखास्त नपरी कोही कोहीको मात्र म्यादभित्र दरखास्त पर्न आए दरखास्त दिने म्याद गुञ्जिनसकेको जतिलाई फलानाको दरखास्त पर्न आएको छ दरखास्त दिने म्याद वाटाका म्याद वाहेक पन्ध्र दिनभन्दा बढी बाँकी भए पन्ध्रदिनभित्र र त्यसभन्दा घटी म्याद रहेकालाई बाँकी म्यादभित्र दरखास्त दिन आए तिमी समेत सबै राखी एकै पटक छुट्याई बण्डा गरी भराई दिइनेछ नआए मलाई नराखी बण्डा छुट्याई असल कमसल पन्यो घटी बढी भयो भन्ने कुराको तिम्रो उजूर लाग्ने छैन भन्ने व्यहोराको म्याद पूर्जा टाँसी बण्डा नछुट्टिँदै म्यादभित्र हाजीर भई दरखास्त दिन आए दरखास्त लिई म्यादभित्र दरखास्त दिनेहरू जति सबै एकै पटक नआए नआउनेको भाग समेत छुट्याई पर सारी बण्डा छुट्याई दिनुपर्छ । म्यादभित्र दरखास्त दिन आउनेहरू जतिलाई मात्र फैसलाबमोजिम बण्डा छुट्याई दिनुपर्छ । म्यादभित्र हाजीर नहुनेको मलाई नराखी बण्डा छुट्याई दियो असल कमसल भयो भन्ने कुराको उजूर लाग्न सक्दैन” भनी उल्लेख भएको पाइन्छ । यस कानूनले बण्डा हुने सूचना पाई सो समयमा अनुपस्थित रहने तर पछिबाट रौंचिरा खोट देखाई भएको बण्डा मुचुल्का बदर गरिपाउन माग गरी फैसला कार्यान्वयनमा व्यवधान खडा गर्न सकियोस् भन्ने दण्ड सजायको ६१ नं. र अ.व. १७ समेतको मनसाय होइन । म्याद सूचना बुझी अनुपस्थित हुनु भनेको अधिकार स्वेच्छाले परित्याग गर्नु हो ।

६. तर, कुनै पक्ष अनुपस्थित भयो भन्दैमा फैसलाप्रतिकूल नरम करम नमिलाई फैसला कार्यान्वयन गरिए त्यसलाई पनि आखाँ चिम्ली सदर गर्नुपर्दछ भन्ने होइन । प्रस्तुत विवादमा नरम करम नमिलेको स्थिति पाइएन । तर, एउटा कुरा भने अवश्य हो । फैसला कार्यान्वयन न्यायको सर्वोपरि सोपान हो । फैसला कार्यान्वयन नभई न्यायको अनुभूति कसैले गर्न सक्दैन ।

तसर्थ, गम्भीरतम् कानूनी त्रुटि नदेखिएसम्म त्यसलाई बदर गर्न अदालत तस्मिन् हुदैन ।

७. उल्लिखित बण्डा मुद्दाको फैसला कार्यान्वयनका लागि वादीबाट दरखास्त परिसकेपछि विपक्षीमध्येका शंकर यादवले अड्डाबाट घर दैलामा म्याद टाँस भएपछि पनि तोकिएको म्यादभित्र उपस्थित हुन आएको पाइएन । यसरी कानूनबमोजिम म्याद तामेल भैसकेपछि तोकिएको समयमा उपस्थित नभई बण्डा मुचुल्का समेतका कार्य सम्पन्न भई यी निवेदिका शकुन्तलादेवीका नाममा सम्बन्धित मालपोत कार्यालयबाट दाखिल खारेज समेतको कार्य भैसकेपछिको अवस्थामा उक्त बण्डा मुचुल्कालगायतका सम्पूर्ण कामकारवाही बदर गर्ने गरी भएको जिल्ला न्यायाधीशको मिति २०६७।४।२७ को आदेश र सोही आदेशलाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको आदेशलाई उल्लिखित कानूनको परिप्रेक्षमा समर्थन गर्न सकिने अवस्था देखिँदैन । बण्डा मुचुल्का तथा नक्सा समेत अवलोकन गर्दा तहसीलदारका कामकारवाही निवेदकले जिकीर लिए जस्तो अन्यायिक एकपक्षीय र वेरीतको देखिँदैन ।

८. अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयनमा कुनै पक्ष प्रवेश गरिसकेपछि अड्डाले त्यसपछि अपनाउनुपर्ने कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी सम्पूर्ण कार्य सम्पन्न भैसकेपछिको अवस्थामा कुनै पक्षले त्यस्ता कामकारवाहीप्रति नै चुनौती दिने र त्यसलाई अदालतबाट गम्भीरतम् कानूनी त्रुटि नदेखिए पनि बदर गर्दै जाने हो भने त्यसबाट अदालतप्रतिको आस्था र विश्वासमा आघात पर्न जाने हुन्छ । यतिमात्र होइन फैसला कार्यान्वयन नहुँदा न्याय प्रणालीमा नै प्रश्न खडा हुन जान्छ । प्रत्येक कार्यमा कुनै न कुनै खोट देखाउन सकिन्छ । तर गरिएको फैसला कार्यान्वयनको न्यायोचित विकल्प के हुन सक्दथ्यो भन्ने नखुलाई प्रक्रिया पुगेन मैले थाहा पाइन भन्ने जस्ता आधारमा फैसला कार्यान्वयनको सम्पन्न कार्य बदर गर्न हुँदैन । प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी शंकर यादवले आफ्नो नामको म्याद घरदैलामा टाँस भैसकेपछि सो १५ दिनभित्र अड्डामा उपस्थित भई वादी समेतका साथमा रही बण्डा छुट्याउँदाका अवस्थामा डोरसमक्ष

आफ्ना कुरा राख्न र नरम करम के गर्दा मिल्दछ भनी बण्डा मुचुल्काका रोहवरमा बसी आफ्नो अंश भाग समेत छुट्याई लिनुपर्नेमा सोतर्फ बेवास्ता गरी अनुपस्थित रहेको देखिन्छ । फैसला कार्यान्वयनमा वादीको मात्र नभई प्रतिवादीको पनि कर्तव्य हुन्छ । यसरी म्याद सूचना प्राप्त भएपछि उपस्थित पनि नभएको र म्याद नपाएको भन्ने समेत कुनै जिकीर नलिई खाली बण्डा मुचुल्का बदर गरिपाऊँ भनी मुलुकी ऐन दण्ड सजायको ६१ नं. मा व्यक्त विधिकर्ताको सदाशयतालाई समेत वास्ता नगरी आएको निवेदनका आधारमा तहसीलदारको आदेशलाई इन्कार गरी फैसला कार्यान्वयन भएको लामो समयपछि जिल्ला न्यायाधीशबाट बण्डा मुचुल्कालगायतका सम्पूर्ण कामकारवाही बदर गरी गरेको आदेशलाई नै सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरबाट भएको आदेशउपरोक्तानुसार कानूनसम्मत् देखिएन । फैसला कार्यान्वयन जस्तो विषयलाई कानूनको ठाडो उल्लंघन र फैसलाप्रतिकूल नै सो भए गरेको पाइएमा बाहेक बदर गर्न उपयुक्त हुँदैन ।

९. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट सुनसरी जिल्ला अदालतसमक्ष विपक्षी शंकर यादवले उक्त अदालतबाट मिति २०६७।४।२७ मा गरेको बण्डा मुचुल्कालगायतका सम्पूर्ण कामकारवाही बदर गरिपाऊँ भनी दिएको निवेदन माग बमोजिम जिल्ला न्यायाधीशबाट उक्त बण्डा मुचुल्कालगायतका सम्पूर्ण कामकारवाही बदर गर्ने गरी मिति २०६७।११।२७ मा भएको आदेशलाई नै सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६८।२।२७ को आदेश कानूनसम्मत् नदेखिएको हुँदा उक्त आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की
इति संवत् २०६९ साल जेठ ११ गते रोज ५ शुभम्-
इजलास अधिकृतः ईश्वरीप्रसाद गौतम

निर्णय नं.८८१७

सर्वोच्च अदालत, सयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
संवत् २०६६ सालको रिट नं. ०६६-wo-०७१७
आदेश मिति: २०६९।२।११।५
मुद्दा : उत्प्रेषण ।

निवेदक: जिल्ला पाँचथर इम्बुङ्ग गा.वि.स.वडा नं. १
बस्ने नारायणप्रसाद नेम्वाङ्ग
विरुद्ध
विपक्षी: रघुवीर नेम्वाङ्ग समेत

- अदालतबाट अन्तिम फैसला भैसकेपछि सम्बन्धित पक्षले कानूनले निर्धारण गरेको हदम्याद र कार्यविधिलाई अंगीकार गरी दरखास्त दिएको अवस्थामा त्यसबाट फैसला कार्यान्वयनतर्फ आवश्यक कामकारवाही अगाडि बढाउनु पर्ने ।
(प्रकरण नं.४)
- अ.वं. ८५ नं. फैसला कार्यान्वयनका दरखास्तका हकमा आकर्षित हुन सक्ने देखिँदैन । कारण यो कानून फैसला हुने प्रकृतिका मुद्दाका हकमा मात्र लागू हुन्छ । अदालतबाट बिगो भरीभराउ हुने ठहरी भएका अन्तिम फैसलाको कार्यान्वयनमा अवरूढता उत्पन्न गनका लागि कानूनद्वारा प्रष्ट शब्दमा बन्देज लगाइएको अवस्था विद्यमान हुनुपर्ने ।
(प्रकरण नं.५)
- फैसला कार्यान्वयनको विषयलाई अन्य फिराद सरह हेर्ने अवस्था रहँदैन । अ.वं. ७२ नं. फिराद दावीलाई समेट्ने कानून हो । अ.वं. ८५ नं. मुद्दाका हकमा लागू हुन्छ । फैसला कार्यान्वयन न्यायिकभन्दा पनि प्रशासनिक कार्य

भएकाले उही वादी, उही प्रतिवादी उही प्रकृतिका उही दिन फैसला भएका उही प्रकृतिका चार अलग-अलग फैसला कार्यान्वयनका लागि शुरूमा एउटै दरखास्त दर्ता गरे पनि भूल महसूस गरी पहिलो फैसलाका हकमा सोही दरखास्त कायम गरी बाँकी तीन फैसलाका हकमा अन्य दरखास्त लिनु र ती पछिका दरखास्त समेत दण्ड सजायको ४२ नं. ले तोकिदिएको अवधिभित्रै दायर हुनु प्रचलित कुनै पनि कानूनप्रतिकूल नहुने ।

- भूल त्रुटि सच्याइएकोमा कसैको हक गयो भन्न मिल्दैन । हकको सिर्जना वा समाप्ति केवल कानूनबाट मात्र हुन्छ । चारवटा मुद्दाको बिगो भरिभराउका लागि एउटै दरखास्त दिइसकेपछि पुनः तहसीलदारको आदेशबाट अलग-अलग दरखास्त लिई बिगो भरिभराउको कारवाही अगाडि बढाएकै कारणबाट फैसला कार्यान्वयनको सम्पूर्ण कामकारवाही कानूनविपरीत हो भन्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता राजेन्द्रकुमार श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको ७२ नं.
- अ.व. ८५ नं.
- दण्ड सजायको ४२ नं.

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम

यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र परी दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

म निवेदकलाई प्रतिवादी बनाई विपक्षी रघुवीर नेम्वाङ्गले मिति २०५८।१२।२१ मा दे.नं. २६२, २६१, २६३ र २६४ समेतका चार थान लेनदेन मुद्दा दायर गरेकोमा पाँचथर जिल्ला अदालतबाट वादी दावीबमोजिम वादीले प्रतिवादीबाट साँवा तथा व्याज भरिपाउने ठहर्‍याई मिति २०६१।११।१२ मा पाँचथर जिल्ला अदालतबाट फैसला भएकोमा उक्त फैसला चित्त नबुझी सोउपर पुनरावेदन अदालत इलाममा म निवेदकले पुनरावेदन गरेकोमा उक्त अदालतबाट मिति २०६३।१२।१८ मा शुरु फैसला सदर हुने गरी फैसला भएको थियो ।

उक्त फैसलाबमोजिम विपक्षी रघुवीर नेम्वाङ्गले दे.दा.नं. १०।२६१।१ स्को मुद्दामा विगो रु.३,००,०००।- दे.दा.नं. २६२ को मुद्दामा विगो रु.५,८०,०००।- दे.दा. नं. २६३ को मुद्दामा विगो रु.३,००,०००।- र दे.दा.नं. २६४ को मुद्दामा ६,००,०००।- समेत जम्मा रु.१७,८,०००।- र तमसुक भएको मितिदेखि फैसला भएको मिति सम्म चारै थान मुद्दाको जम्मा साँवा व्याज रु.२६,७५,३९९।८० भराई पाउन मिति २०६४।३।३६ मा दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम विगो भराई पाउन मेरो अंशियारहरू समेतको जेथा देखाई विपक्षी रघुवीर नेम्वाङ्गले दरखास्त दिएका थिए । वादीले प्रतिवादीसँग दे.नं. २६४, २६३, २६२ र २६१ समेतका मुद्दाहरूमा इलाम जिल्ला अदालतबाट २०६३।१२।१८ को फैसलाअनुसारको विगो भरी भराई गरिपाऊँ भनी २०६४।३।३६ मा एउटै दरखास्त दर्ता गराई कारवाही चलेकोमा छुट्टा छुट्टै मुद्दाको विगो भरी भराउमा छुट्टा छुट्टै दरखास्तबाट कारवाही गर्नुपर्ने हुँदा दे.नं. २६४ को लेनदेन मुद्दाको विगो सम्बन्धमा प्रस्तुत मिसिलबाट कारवाही हुने र अन्य मुद्दाको विगो सम्बन्धमा ७ दिनभित्र छुट्टाछुट्टै दरखास्त दर्ता गर्नु भनी वादीलाई सुनाई कागज गराई नियमानुसार गर्नु भनी मिति २०६४।८।१४ मा तहसीलदारबाट आदेश भयो ।

सो वेरीतको आदेश बदर गरिपाऊँ भनी मैले जिल्ला न्यायाधीशसमक्ष निवेदन गरेकोमा सो

निवेदनउपर मिति २०६६।३।२९ मा आदेश हुँदा, “यस अदालतबाट मिति २०६९।११।१२ मा भएको फैसलाउपर प्रतिवादीको छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत इलामबाट समेत २०६३।१२।१८ मा छुट्टाछुट्टै मुद्दाहरूको फैसलाबमोजिम विगो भरीभराउ पाउनका लागि छुट्टाछुट्टै दरखास्त दिई छुट्टाछुट्टै कारवाही गरी माग्नु पर्नेमा वादीले २०६४।३।६ मा एउटै निवेदनबाट चारवटै मुद्दाको विगो भराउ गरिपाऊँ भनी विगो नं. ४।५१ को दरखास्त दायर गरी कारवाही चलिरहेको अवस्थामा कुनै पक्षको माग दावी विना तहसीलदारको मिति २०६४।८।१४ को आदेशले दे.नं. २६४ को लेनदेन मुद्दाको विगोको सम्बन्धमा पहिलेकै मिसिलबाट कारवाही हुने र अन्य मुद्दाको विगोको सम्बन्धमा ७ दिनभित्र छुट्टाछुट्टै दरखास्त दर्ता गर्न वादीलाई मौका दिने गरी भएको तहसीलदारको उक्त मिति २०६४।८।१४ को आदेश नै कानूनविपरीत देखिएकोले उक्त आदेश एवं सो आदेशको आधारबाट एक पटक भएको विगो मुद्दाहरूका कामकारवाही समेत बदर गरी दिएको छ । वादीले दर्ता नं. ४।५१ मिति २०६४।३।६ मा दर्ता गराएको विगो मुद्दाबाट सबैभन्दा बढी विगो भएको २०५८ सालको दे.नं. १३।२६४ को लेनदेन मुद्दाको विगोसम्म भरीभराउ गरी दिई नियमानुसार गर्नु “भनी आदेश भयो । मिति २०६६।३।२९ को आदेश बदर गरिपाऊँ भनी प्रत्यर्थीमध्येका रघुवीर नेम्वाङ्गले पुनरावेदन अदालत इलामसमक्ष मिति २०६६।४।२ मा निवेदन दिएकोमा उक्त अदालतबाट मिति २०६६।८।२५ मा पाँचथर जिल्ला अदालतको आदेशलाई बदर गरियो । सो आदेशबाट एक पटक कानूनी त्रुटि गरी निवेदन दर्ता भई कारवाही चलिसकेपश्चात् पुनः सोही विषयमा दण्ड सजायको ४२ नं. बमोजिम दरखास्त लिई कारवाही गर्ने गरी भएको आदेश कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा सो बदर गरिपाऊँ भन्ने प्रस्तुत रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र लिखितजवाफ प्रस्तुत गर्नु भन्ने यस

अदालतको कारण देखाऊ आदेश । निवेदकले अन्तरिम आदेश समेतको माग गरेको देखिए पनि फैसला कार्यान्वयनको विषयलाई असर पार्ने गरी हाल माग बमोजिमको अन्तरिम आदेश जारी गर्न मिलेन भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।११।३।२ को आदेश ।

विपक्षीले चारवटै मुद्दाको शुरुमा एउटै दरखास्त गरेको र तहसीलदारको आदेशअनुसार पुनः छुट्टाछुट्टै मुद्दाको लागि छुट्टाछुट्टै दरखास्त परेको भए पनि उक्त सबै दरखास्तहरू कानूनबमोजिमको म्यादभित्रै दर्ता भएका छन् । दरखास्तबमोजिम विपक्षीले मलाई विगो तिर्नु बुझाउनु पर्ने कुरामा समेत द्विविधा छैन । प्रस्तुत विषय फिरोद प्रतिउत्तरको विषय नभएर एकै मितिमा भएका फैसलाबमोजिमको लेनदेनको विगो असूलउपर गर्ने कुरा विपक्षीको जायजातबाट नै हुने हुनाले चारवटै मुद्दाको एउटै वा छुट्टाछुट्टै दरखास्त गर्दा तात्त्विक अन्तर पर्ने अवस्था छैन । विगो असूलीको क्रममा छुट्टाछुट्टै दरखास्त गर्न तहसीलदारबाट आदेश भएको हुँदा आदेशबमोजिमको कार्य गर्नु मेरो कर्तव्य भएकोले मैले सोअनुसार गरेको हुँ । अड्डा अदालतबाट भएको कामकारवाहीबाट मेरो हक हितमा कुनै पनि असर पर्न नसक्ने हुँदा पुनरावेदन अदालत इलामको मिति २०६६।८।२५ को आदेश सदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षीमध्येका रघुवीर नेम्वाङ्गका तर्फबाट यस अदालतमा पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

तहसीलदारबाट भएको मिति २०६४।८।१४ को आदेशानुसार निवेदकबाट पर्न आएको विगो नं१०।२५,११।२६ र १२।२६ का विगोका दरखास्तहरू समेत सम्बन्धित लेनदेन मुद्दा अन्तिम फैसला भएको मिति २०६३।१२।१८ बाट दण्ड सजायको ४२ नं. को हदम्यादभित्रै पर्न आएको देखिएको अवस्थामा तहसीलदारले गरेको त्यस्तो आदेशकै अभावमा समेत वादीले उक्त दण्ड सजायको ४२ नं. को म्यादभित्र लेनदेनको विगोमा दरखास्त दिई कारवाही चलाउन पाउने नै हुन्छ । सो दर्ता भएका विगो मुद्दाहरूको कारवाही समेत बदर गर्ने गरी त्यहाँबाट भएको मिति २०६६।३।२९ को आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर

गरिदिएको छ । अब उक्त १०।२५,११।२६ र १२।२७ को विगोको दरखास्तहरूका सम्बन्धमा समेत कानूनबमोजिम कारवाही अगाडि बढाउनु होला भनी यस अदालतबाट मिति २०६६।०८।२५ मा आदेश भएको हुँदा कानूनबमोजिम दायर हुन आएको प्रचलित संविधान, कानून एवं सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल नहुँदा विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत इलामका तर्फबाट यस अदालतमा पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक रघुवीर नेम्वाङ्गले विपक्षी नारायणप्रसाद नेम्वाङ्गउपर दायर गरेको २०५८ सालको दे. दा.नं. २६१,२६२,२६३ र २६४ को लेनदेन मुद्दामा २०६१।११।१२ मा यस अदालतबाट र २०६३।१२।१८ मा पुनरावेदन अदालत इलामबाट भएका फैसलाअनुसार विगो भरी भराउ गरिपाउँ भनी २०६४।३।३६ मा एउटै दरखास्त दिई कारवाही चलाएको पाइयो । दे.नं. २६४ को लेनदेन मुद्दाको विगोको हकमा पहिलाकै दरखास्तबाट कारवाही हुने र अन्य तीन दरखास्त तहसीलदारको २०६४।०८।१४ को आदेशानुसार २०६४।०८।१६ मा दे.नं. १६१,२६२, २६३ को लेनदेन मुद्दाको विगो सम्बन्धमा पुनः दोहोरो दरखास्त दर्ता गरियो । सोउपर विपक्षी नारायणप्रसाद नेम्वाङ्गले दिएको निवेदनउपर छलफल हुँदा तहसीलदारको २०६४।०८।१४ को आदेश र सो आदेशअनुसार २०६४।०८।१६ मा दर्ता भएका विगो मुद्दाहरूको कामकारवाही समेत बदर हुने गरी २०६६।३।२९ मा यस अदालतबाट आदेश भएको हो । सोउपर विगो मुद्दाका वादी रघुवीर नेम्वाङ्गले पुनरावेदन अदालत इलाममा निवेदन गरेको र उक्त अदालतबाट २०६६।०८।२५ मा भएका आदेशानुसार यस अदालतको मिति २०६६।३।२९ को आदेश बदर भएको देखिँदा यस अदालतबाट भएको आदेशले निवेदक नारायणप्रसाद नेम्वाङ्गको कुनै पनि कानूनी हकहरूमा आघात पुगेको नहुँदा यस अदालतको हकमा निजको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पाँचथर जिल्ला अदालतका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदनसहितको मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट रहनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहालले अदालतबाट चारवटा छुट्टाछुट्टै मुद्दामा फैसला भैसकेपछि फैसला कार्यान्वयनका लागि अदालत प्रवेश गर्दा पनि अलग-अलग नै दरखास्त लिई आउनु पर्नेमा विपक्षीले चारवटै मुद्दामा एउटै दरखास्त लिई प्रवेश गरिसकेपछि तहसीलदारको आदेशबाट पुनः अलग अलग दरखास्त माग गरी अलग-अलग रुपमा फैसला कार्यान्वयनको कामकारवाही अगाडि बढाइएको छ । एक पटक दरखास्त दिई सो दरखास्त समेत दर्ता भैसकेपछि पुनः अर्को दरखास्त लिई कारवाही गर्न पाउने भन्ने हाम्रो कानूनी व्यवस्था छैन । यस्तो अवस्थामा जिल्ला न्यायाधीशबाट भएको आदेश कानूनसम्मत हुँदाहुँदै पनि विना कानूनी आधार जिल्ला न्यायाधीशको आदेश बदर गरिएको छ तसर्थ पुनरावेदन अदालत इलामबाट मिति २०६६।०८।२५ मा भएको आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी पुनरावेदन अदालत इलाम समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री राजेन्द्रकुमार श्रेष्ठले विगो भराउ गरी लिने र दिने व्यक्ति एकै भएकोले विगो भरिभराउका सन्दर्भमा एउटै वा अलग अलग निवेदन दिए लिएको भन्ने आधारमा फैसला कार्यान्वयनमा कुनै तात्त्विक असर नपर्ने हुँदा पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६६।०८।२५ को आदेशमा अन्यथा गरिरहनु पर्ने अवस्था नभएकोले विपक्षी रिट निवेदकको निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

उपरोक्तबमोजिम रिट निवेदक तर्फबाट रहनु भएका विद्वान अधिवक्ता तथा विपक्षी पुनरावेदन अदालत इलाम समेतका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएको विद्वान उपन्यायाधिवक्ताले गर्नु भएको बहस समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा पुनरावेदन अदालत, इलामबाट मिति २०६६।८।२५ म चारवटा अलग-अलग मुद्दामा भएका फैसला कार्यान्वयनका लागि एउटै दरखास्त परेकोमा एउटा मुद्दाको हकमा मात्र सो दरखास्त कायम गरी बाँकी तीन दरखास्त दर्ता गर्ने मौका दिने आदेश गैरकानूनी भएबाट सो बदर गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य निवेदन माग रहेको पाइन्छ । चारवटा फैसलाको एउटै दरखास्त दिन कुनै कानूनले बाधा नगरेको र तहसीलदारको आदेश नै नभएको अवस्थामा पनि कानूनको म्यादभित्र दरखास्त दिन पाउने नै अवस्था हुँदा पुनरावेदन अदालत इलामको आदेश कानूनानुरूप नै भएकोले निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

३. एक पटक चारवटा फैसलाको विगो भरीभराउका लागि एउटा दरखास्त दिई सकेपछि सो दरखास्तमध्येको एउटा माग कायम गरी अन्य तीन मुद्दाका फैसलाको कार्यान्वयनका लागि अन्य दरखास्त दिनु र लिनु कानूनसम्मत हो होइन भन्ने प्रश्नमा निर्णय दिनु परेको छ । निवेदकले पुनरावेदन अदालतको तहसीलदारको आदेशलाई सदर गर्ने आदेश मूलतः अ.वं. ७२ को त्रुटि औल्याउनु भएको छ ।

४. मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको ७२ नं. हेर्दा, “फिरादपत्र लिँदा देवानी र फौजदारी मुद्दाको छुट्टा छुट्टै लिनु पर्छ । सोबाहेक एउटै फिराद पत्रमा एउटै मानिसले एउटै मानिसउपर जतिसुकै भगडाका विषयको कुरा लेखी ल्याएको भए पनि लिई सोबमोजिम सबै कुराको सोही फिराद पत्रबाट इन्साफ गर्नुपर्छ । लेखिएभन्दा बढता कुरा एउटै फिरादपत्रमा लेखी ल्याएको रहेछ भने फिरादपत्र फिर्ता गर्न भने हुँदैन । बढी जति लेखी ल्याएको कुराको यस फिरादपत्रबाट इन्साफ गर्न नपर्ने अरू अड्डा वा यसै अड्डाबाट अर्को फिरादपत्र दिए मात्र इन्साफ गर्नुपर्ने भनी सो फिरादपत्रबाट जति कुराको इन्साफ गर्नु नपर्ने हो उति कुरा सोही फिरादपत्रका शिरमा लेखी हाकीमले दस्तखत गरी सो इन्साफ गर्नु नपर्ने भएको जति कुरा फिरादपत्रवालालाई थाहा हुना निमित्त सोही फिरादपत्रको भपाईमा लेखी दिनु पर्छ” भनी उल्लेख

भएको पाइन्छ । यस कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा एउटै फिरादपत्रमा एउटै मानिसले एउटै मानिसउपर जतिसुकै भगडाको विषयको कुरा लेखी ल्याएको भए पनि लिई सोहीबमोजिम सबै कुराको सोही फिरादपत्रबाट इन्साफ गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ, भने प्रस्तुत विषय फिरादपत्र नभई अदालत आफैले गरेको फैसला कार्यान्वयनको सन्दर्भसँग जोडिएको विषय हो । यस सम्बन्धमा अदालतबाट अन्तिम फैसला भैसकेपछि सम्बन्धित पक्षले कानूनले निर्धारण गरेको हदम्याद र कार्यविधिलाई अंगीकार गरी दरखास्त दिएको अवस्थामा त्यसबाट फैसला कार्यान्वयनतर्फ आवश्यक कामकारवाही अगाडि बढाउनु पर्ने हुन्छ ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षी रघुवीर नेम्वाङ्गले अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयन गरिपाउँ भनी पहिले र पछि गरी चारवटै दरखास्त अदालती बन्दोवस्तको ४२ नं ले निर्धारण गरेको अवधिभित्रै दायर गरेको देखिन्छ । कानूनले निर्धारण गरेको हदम्याद र कार्यविधिको अनुशरण गरी दरखास्त गरिसकेपछि चारवटै मुद्दाका फैसला कार्यान्वयन हुने स्थितिमा छन् । फैसला कार्यान्वयनको दरखास्त तोकिएको अवधिभित्रै दर्ता भएको स्थितिमा तिनमा कारवाही गर्न नमिल्ने नै भन्न सक्ने अवस्था अ.वं. ७२ नं. को व्यवस्था समेतले देखिँदैन । तहसीलदारले तीनवटा दरखास्त पुनः दर्ता गर्न दिएको आदेश कानूनप्रतिकूल रहेको पाइन्छ । अ.वं. ८५ नं. फैसला कार्यान्वयनका दरखास्तका हकमा आकर्षित हुन सक्ने देखिँदैन । कारण यो कानून फैसला हुने प्रकृतिका मुद्दाका हकमा मात्र लागू हुन्छ । अदालतबाट विगो भरीभराउ हुने ठहरी भएका अन्तिम फैसलाको कार्यान्वयनमा अवरूढता उत्पन्न गर्न कानूनद्वारा प्रष्ट शब्दमा बन्देज लगाइएको अवस्था विद्यमान हुनु पर्दछ । निवेदकले औल्याएको अ.वं. ७२ नं. प्रस्तुत सन्दर्भमा प्रासंगिक देखिँदैन । त्यसमा पनि पछिबाट लिइएका तीनवटा दरखास्त पनि दण्ड सजायको ४२ नं. ले तोकेको समयवधिभित्रै छन् । यस्तो अवस्थामा चार अलग फैसला कार्यान्वयनका लागि चार अलग दरखास्त दायर भइसकेका छन् ।

६. यस कारण फैसला कार्यान्वयनको विषयलाई अन्य फिराद सरह हेर्ने अवस्था रहँदैन । अ.वं. ७२ नं. फिराद दावीलाई समेट्ने कानून हो । अ.वं. ८५ नं. पनि मुद्दाका हकमा लागू हुन्छ । फैसला कार्यान्वयन न्यायिकभन्दा पनि प्रशासनिक कार्य हो । अदालतले पनि चार अलग फैसला कार्यान्वयनका लागि एउटै दरखास्त लिन नमिल्ने भनी आरम्भमै भन्नु पर्दथ्यो । अदालतका पनि केही दायित्व हुन्छन् । दर्ता गर्न नमिल्ने भए अ.वं. २७ बमोजिम दरपीठ गरिदिनुपर्ने कानूनी दायित्व अकारण राखिएको होइन । र, अड्डाको गल्लीले पक्षको हक नजाने सिद्धान्त अनजानमा प्रतिपादन भएको होइन । उही वादी, उही प्रतिवादी उही प्रकृतिका उही दिन फैसला भएका उही प्रकृतिका चार अलग अलग फैसला कार्यान्वयनका लागि शुरूमा एउटै दरखास्त दर्ता गरे पनि भूल महसूस गरी पहिलो फैसलाका हकमा सोही दरखास्त कायम गरी बाँकी तीन फैसलाका हकमा अन्य दरखास्त लिन र ती पछिका दरखास्त समेत दण्ड सजायको ४२ नं. ले तोकिदिएको अवधिभित्रै दायर हुनु प्रचलित कुनै पनि कानून प्रतिकूल हुँदैन । भूल त्रुटि सच्याइएकोमा कसैको हक गयो भन्न मिल्दैन । हकको सिर्जना वा समाप्ति केवल कानूनबाट मात्र हुन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा चारवटा मुद्दाको विगो भरी भराउका लागि एउटै दरखास्त दिई सकेपछि पुनः तहसीलदारको आदेशबाट अलग अलग दरखास्त लिई विगो भरीभराउको कारवाही अगाडि बढाएकै कारणबाट फैसला कार्यान्वयनको सम्पूर्ण कामकारवाही कानूनविपरीत हो भन्न सकिने अवस्था देखिदैन ।

७. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट निवेदकको निवेदन माग बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी प्रस्तुत अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु । उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६९ साल जेठ ११ गते रोज ५ शुभम
इजलास अधिकृतः ईश्वरीप्रसाद गौतम

निर्णय नं.८८१८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
रिट निवेदन नं. : ०६६-WO-०६२६
आदेश मिति: २०६९।२।१४।१
विषय :- उत्प्रेषण ।

रिट निवेदक: वातावरण तथा मानव संशाधन विकास
समाज नेपाल, डोटी
विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटी समेत

- विवादको सुनुवाई गर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई नतोकेको अवस्थामा स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ८(६) बमोजिम प्रमुख जिल्ला अधिकारीले कुन ऐन कानूनको क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी विवादको कारवाही र किनारा गरेको हो सो खुलाउनु पर्ने ।
- विवाद हेर्ने क्षेत्राधिकार कानूनतः स्पष्ट तोकिएको अवस्थामा मात्र त्यस्तो निकायले ग्रहण गर्ने हो र त्यस्तो साधिकार निकायबाट भएका आधिकारिक निर्णयले मात्र कानूनी मान्यता पाउने ।
- संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम गठित संगठित संस्थाले आफ्नो संस्थाको कर्मचारीको नियुक्ति बदर गर्ने निर्णयउपरको विवाद हेर्ने वा उजुरी सुनी निर्णय गर्ने विशेष क्षेत्राधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई रहे भएको नदेखिने ।

(प्रकरण नं.४)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू लक्ष्मण
थपलिया र दामोदर खड्का

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता मदन धामी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ४, ५
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२)
- स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ८(६)
- श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख)

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं यस अदालतको आदेश यस प्रकार छ :-

वातावरण तथा मानव संशाधन विकास समाज नेपाल (सोर्स-नेपाल) नामको संस्था मिति २०५२।०७।१९ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटीमा दर्ता नं. ४८।०५२ मा दर्ता भएको संस्था हो । यो संस्थाले Rural Access Programme (RAP) सँगको सम्झौतामा “ग्रामिण पहुँच कार्यक्रम” सञ्चालन गर्दै आएको छ ।

सो कार्यक्रम सञ्चालनको लागि मार्च १, २००९ देखि लागू हुने गरी विपक्षी प्रमोदविक्रम बमलाई कार्यक्रम संयोजक नियुक्त गरिएको थियो । वातावरण तथा मानव संशाधन विकास समाज नेपालको कार्य समितिको मिति २०६६।०३।१९ गतेको बैठकले “ग्रामिण पहुँच कार्यक्रम” को बैक खाता कार्यक्रम संयोजक वा लेखा अधिकृतमध्ये एक जना र अध्यक्ष एक जना गरी दुई जनाको संयुक्त दस्तखतबाट सञ्चालन हुने निर्णय भएको थियो । सो निर्णयको विपरीत संस्थाको रकम विपक्षी प्रमोदविक्रम बमले बैकबाट निकाली आफूखुश खर्च गरेकोले रकम हिनामिनाका साथै संस्थाको हितविपरीत कार्य गरेको थियो । वातावरण तथा मानव संशाधन विकास समाज नेपालको कार्यकारी समितिको मिति २०६६।०५।२४ को निर्णयले निज प्रमोदविक्रम बमलाई स्पष्टीकरण सोध्ने भनी गरेको निर्णयबमोजिम २०६६।०५।२८ गते ३ बजे दिउँसोभित्र

स्पष्टीकरण पेश गर्न फोनमार्फत् जानकारी गराएकोमा निज उपस्थित भई कुनै पनि जवाफ दिएन । सो पश्चात् संस्थाको प्रतिष्ठा र सम्पत्तिलाई संरक्षण गर्न मिति २०६६।०५।२० को कार्य समितिको बैठकले संस्था दर्ता ऐन, २०३४ र वातावरण तथा मानव संशाधन विकास समाज नेपाल (सोर्स-नेपाल) को विधान विनियमावली बमोजिम निज प्रमोदविक्रम बमलाई मिति २०६६।०५।२८ देखि लागू हुने गरी नियुक्ति बदर गर्ने निर्णय गरिएको हो । निजको नियुक्ति बदर गरेपछि Rural Access Programme (RAP) को आग्रहमा “ग्रामिण पहुँच कार्यक्रम” को कार्यक्रम संयोजकमा मिति २०६६।०८।०२ मा खड्गबहादुर विश्वकर्मालाई नियुक्ति गरी कार्यरत रहेका छन् ।

विपक्षी प्रमोदविक्रम बमलाई गरेको कारवाहीउपर निजले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटीको प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष उजूर गरेकोले उजुरीका सम्बन्धमा यस संस्थाले मागेको जवाफ पठाएको थियो । यस्तैमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटीको प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गरेको मिति २०६६।०८।२९ को निर्णयको प्रतिलिपिसहित निर्णय कार्यान्वयन गर्ने गराउने सम्बन्धित मिति २०६६।०८।३० को पत्र प्राप्त भयो ।

विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटीको प्रमुख जिल्ला अधिकारीले यस संस्थाको निर्णयलाई बदर गरी विपक्षी प्रमोदविक्रम बमलाई कार्यक्रम संयोजकको पदमा यथावत् रहने गरी गरेको निर्णय क्षेत्राधिकार र अख्तियारविहीन रही गैरकानूनी रहेको छ । तसर्थ जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटीको प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गरेको मिति २०६६।०८।२९ को निर्णय र सो बमोजिम लेखिएको मिति २०६६।०८।३० को पत्र समेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ । साथै उक्त निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त मितिले वाटाका म्यादाबाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत सम्बन्धित मिसल साथै राखी लिखित जवाफ पठाउनु

भनी रिट निवेदनको एक एक प्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु । साथै जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटीको प्रमुख जिल्ला अधिकारीले गरेको मिति २०६६।०८।२९ को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरी दिएको छ ।

रिट निवेदकको संस्था खोल्न पाउने अधिकारमा कुनै हस्तक्षेप भएको छैन । संस्थामा एक पटक करारबमोजिम कर्मचारी नियुक्ति गरेपछि विना कारण नै कर्मचारीलाई अवकाश दिने, विभिन्न लाञ्छना लगाउने र व्यक्तिगत चरित्र हत्या गर्नेलगायत प्रतिशोधपूर्ण व्यवहार गरी नियुक्त कर्मचारीलाई हटाउने अधिकार निवेदकलाई नभएको हुँदा जिल्ला प्रशासन कार्यालयले गरेको निर्णयबमोजिम हुने गरी रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

निवेदक वातावरण तथा मानव संशाधन विकास समाज नेपाल (सोर्स-नेपाल) नामको संस्था संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम दर्ता भएको संस्था हो । सो संस्थाको विधान कानूनको अख्तियारी प्रयोग गरी नबनेको हुँदा सो विधानको विषयलाई लिएर निवेदन गर्ने हकद्वैया सर्वोच्च अदालतबाट सोमप्रसाद पुडासैनी विरुद्ध नेपाल परिवार नियोजन संघ (नेकाप २०५२, साउन, नि.नं.५०७८, पृष्ठ २७७) को नजीरको आधारमा यी रिट निवेदक संस्थालाई छैन ।

यस कार्यालयबाट भएको निर्णय स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी भएको हो । निवेदक संस्थाले प्रमोदविक्रम बमलाई स्पष्टीकरण र सफाइ पेश गर्ने मौका नै नदिई हचुवाको भरमा संस्थाको नियमावलीलाई समेत मिचेर हटाएकोले संस्थाको सो निर्णय बदर गरिएको हो । तसर्थ दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

रिट निवेदकको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू लक्ष्मण थपलिया र दामोदर खड्काले विपक्षी प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम दर्ता भएका संस्थाको कर्मचारीको विषयमा हेर्ने अधिकार कुनै पनि ऐन

कानूनले दिएको छैन । निवेदक वातावरण तथा मानव संशाधन विकास समाज नेपाल (सोर्स-नेपाल) ले आफ्नो कर्मचारीका सम्बन्धमा गरेको निर्णय कारवाहीलाई अधिकार नै नभएको प्रमुख जिल्ला अधिकारीले बदर गर्ने गरेको निर्णय गैरकानूनी छ । उक्त गैरकानूनी निर्णय बदर गर्ने अन्य उपचारको व्यवस्था नभएकोले रिट निवेदन माग बमोजिम आदेश गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटी समेतको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता मदन धामीले संस्था दर्ता ऐन, ३०३४ बमोजिम दर्ता भएका संस्थाको निरिक्षण र निर्देशन दिन सक्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई छ । सोही अधिकारबमोजिम निवेदक संस्थाले संस्थाको कर्मचारीलाई नियमावलीले तोकेको प्रक्रिया नपुऱ्याई हटाउने गरी गरेको निर्णय बदर गरेको हो । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ भनी बहस गर्नुभयो ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेशी सूचीमा प्रकाशित भई निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिसिल संलग्न रिट निवेदनलगायत पेश भएका कागजात र विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा मुख्यतः देहायको प्रश्नहरूको निरोपण हुनुपर्ने देखियोः

- क. रिट निवेदक संस्थालाई रिट निवेदन गर्ने हकद्वैया छ छैन ?
- ख. रिट निवेदक संस्थाले नियुक्त गरेको कर्मचारीको नियुक्ति बदर गर्ने सम्बन्धमा भएको निर्णयको परीक्षण गरी सो निर्णय उल्टाउने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई छ छैन ? र
- ग. निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा हाइन ?

२. सर्वप्रथम, प्रथम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटीले रिट निवेदक वातावरण तथा मानव संशाधन विकास

समाज नेपालको विधान कानूनको अख्तियारी प्रयोग गरी नबनेको हुँदा सो विधानको विषयलाई लिएर निवेदन गर्ने हकद्वैया छैन भन्ने जिकीर रहेको पाइन्छ । रिट निवेदक वातावरण तथा मानव संशाधन विकास समाज नेपाल (सोर्स-नेपाल) संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ४ बमोजिम दर्ता भएकोमा कुनै विवाद देखिदैन । संस्था दर्ता ऐन, २०३४ को दफा ४ बमोजिम दर्ता भएको संस्थालाई सोहि ऐनको दफा ५ ले संगठित संस्था मानिने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको र सो दफाको उपदफा ३ ले त्यस्तो संस्थाले व्यक्ति सरह आफ्नो नामबाट नालिस उजूर गर्न सक्नेछ र सोउपर पनि सोही नामबाट नालिस उजूर लाग्नेछ भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाले रिट निवेदक संगठित संस्था भएको र व्यक्ति सरह नालिस उजूर गर्नसक्ने नै देखिँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिमको रिट निवेदन दिने हकद्वैया नै छैन भन्ने विपक्षीको जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

३. रिट निवेदक संस्थाको विधानअनुसार प्राप्त हक अधिकारमा हनन् भयो भनी सो हक प्रचलन गराउन प्रस्तुत रिट निवेदन परेको नभई रिट निवेदक संस्थाले नियुक्त गरेको कर्मचारीको नियुक्ति बदर गर्ने निर्णयको विषयबाट उत्पन्न विवाद हेर्ने क्षेत्राधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई नभएकोले निजको क्षेत्राधिकारविहीन निर्णय तथा कामकारवाही बदर गरिपाउँ भन्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको माग दावी भए रहेको देखिएकोले विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयको लिखित जवाफमा उल्लिखित सोमप्रसाद पुडासैनी विरुद्ध नेपाल परिवार नियोजन संघ (नेकाप २०५२, साउन, नि.नं.५०७८, पृष्ठ २७७) को नजीर प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयसँग सान्दर्भिक देखिएन ।

४. दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, विपक्षी प्रमोदविक्रम बमलाई वातावरण तथा मानव संशाधन विकास समाज नेपाल (सोर्स-नेपाल) ले “ग्रामिण पहुँच कार्यक्रम” को कार्यक्रम संयोजक नियुक्त गरेको र सो नियुक्तिलाई संस्थाको केन्द्रीय

कार्य समितिको बैठकले बदर गरेकोमा प्रमोदविक्रम बमले उक्त नियुक्ति बदरका निर्णयउपर जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटीका प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष निर्णय बदरका लागि निवेदन दिएको देखिन्छ । सोही निवेदनका आधारमा सुनुवाई गरी संस्थाको निर्णय प्रमुख जिल्ला अधिकारीले बदर गरेको देखिन्छ । संस्थाको कर्मचारीको नियुक्ति बदरको निर्णयउपर सुनुवाई गर्ने अधिकारक्षेत्र प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई छ छैन भन्ने प्रश्न नै प्रस्तुत रिट निवेदनको मुख्य निरूपण गर्नुपर्ने विषय रहेको छ । यस सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदक संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अन्तर्गत दर्ता भएको संस्था रहेको र यस्तो संस्थालाई श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख) अनुसार प्रतिष्ठानको परिभाषाले समेट्ने कुरामा विवाद भएन । यस्तो प्रतिष्ठानले आफ्नो कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउन वा नियुक्ति बदर गर्ने जस्ता समेतको कामकारवाहीउपर चित्त नबुझे पक्षले उक्त ऐनको दफा ६० बमोजिम श्रम अदालतमा पुनरावेदन गर्ने व्यवस्था गरेको हुँदा श्रम अदालतको कार्यक्षेत्र भित्रको विषयमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय वा यसका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले हस्तक्षेप गर्ने विषय देखिएन । यसबाट पनि निजको कामकारवाही तथा निर्णय क्षेत्राधिकारविहीन देखियो । संस्था दर्ता ऐन, २०३४ र स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ ले प्रत्यर्थि जिल्ला प्रशासन कार्यालय वा प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई कुनै संस्थामा कार्यरत् कर्मचारीको नियुक्ति, अवकाश वा नियुक्ति बदर जस्तो विवादमा पुनरावेदन वा उजूर सुन्ने विशेष अधिकार दिएको छ कि भनी हेर्दा यस्तो अवस्था पनि देखिएन । संस्था दर्ता ऐन, २०३४ ले स्थानीय अधिकारीलाई संस्था दर्ता गर्ने, संस्थाको हिसाब जाँच गर्ने, सम्पत्ति दुरुपयोग हुन नदिने लगायतका अधिकारहरू तोकेको देखिन्छ । संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम स्थापित संगठित संस्थाले नियुक्त गरेको कर्मचारीलाई सो संस्थाले अवकाश दिने सम्बन्धमा गरेको निर्णय तथा कामकारवाहीबाट उत्पन्न विवाद हेर्ने अधिकारक्षेत्र स्थानीय अधिकारी अर्थात प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई रहे भएको विपक्षीहरूले प्रष्ट खुलाउन

र देखाउन समेत सकेको देखिदैन । विपक्षीको लिखित जवाफमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको निर्णय स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी भएको हो भन्नेसम्म उल्लेख भएको देखिन्छ तर सो ऐनले समेत त्यस्तो विवादको सुनुवाई गर्ने अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई तोकेको देखिदैन । स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ को दफा ८(६) बमोजिम प्रमुख जिल्ला अधिकारीले कुन ऐन कानूनको क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी विवादको कारवाही र किनारा गरेको हो सो समेत खुलाउनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ । तर प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मिति २०६६।०८।२९ मा गरेको निर्णयमा समेत कुन ऐन कानूनको क्षेत्राधिकार प्रयोग गरी विवादको कारवाही र किनारा गरेको हो सो समेत खुलाएको देखिदैन । विवाद हेर्ने क्षेत्राधिकार कानूनतः स्पष्ट तोकिएको अवस्थामा मात्र त्यस्तो निकायले ग्रहण गर्ने हो र त्यस्तो साधिकार निकायबाट भएका आधिकारिक निर्णयले मात्र कानूनी मान्यता पाउने हो । अतः संस्था दर्ता ऐन, २०३४ बमोजिम गठित संगठित संस्थाले आफ्नो संस्थाको कर्मचारीको नियुक्ति बदर गर्ने निर्णयउपरको विवाद हेर्ने वा उजूरी सुनी निर्णय गर्ने विशेष क्षेत्राधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई रहे भएको देखिन आएन ।

५. तसर्थ, माथि विवेचना गरिएका आधार कारणबाट रिट निवेदन माग बमोजिम जिल्ला प्रशासन कार्यालय, डोटीका प्रमुख जिल्ला अधिकारीले मिति २०६६।०८।२९ मा गरेको निर्णय क्षेत्राधिकार विहीन देखिएकोले उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरिदिएको छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
इति संवत् २०६९ साल जेठ १४ गते रोज १ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : चित्रबहादुर गुरुङ्ग

निर्णय नं. ८८१९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की
संवत् २०६७ सालको -CI- ०२९९
आदेश मिति: २०६८।६।१५
मुद्दा :- परमादेश ।

पुनरावेदक: जिल्ला तेहथुम, सुदाप गा.वि.स. वडा नं.
७ बस्ने भीमबहादुर मादेन
विरुद्ध
विपक्षी प्रत्यर्थी: मालपोत कार्यालय, तेहथुम र सो
कार्यालयका प्रमुख

पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.मु.न्या.श्री हरिप्रसाद घिमिरे
मा.न्या.श्री ऋषिराज मिश्र

- अधिकृत वारेसनामा कायम रहने अवधि किटान नगरी दिएको अवस्थामा दिनेले बदर नगराए वा मुद्दा परी बदर नभएसम्म त्यस्तो अधिकृत वारेसनामा स्वतः निष्क्रिय हुन नसक्ने ।
- वारेसनामा गरिदिने व्यक्ति नै परलोक भएको अवस्थामा त्यस्तो परलोक भइसकेको व्यक्तिको वारेसनामा जीवित छ भन्न नमिल्ने ।
- अधिकृत वारेसनामा विशेष प्रकृतिको हुने हुँदा अधिकृत वारेस दिने व्यक्ति जीवित रहेको र उबाट वारेसनामा बदर नभएमा त्यस्तो अधिकृत वारेसनामा तोकिएको कार्यसम्पादन नभएसम्म त्यसको अस्तित्व कायमै रहेको मान्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- केवल अधिकृत वारेसनामा पुरानो भयो भन्ने आधारमा विलम्ब भयो भन्न नमिल्ने ।
- दरपीठबाट मार्का पत्रो भनी दरपीठ आदेश विरुद्ध दरपीठ भएको भोलिपल्ट नै निवेदन लिई अदालत प्रवेश गरेको अवस्थामा विलम्बको सिद्धान्त आकृष्ट नहुने ।
- कसैलाई कसैको कामबाट मार्का पत्रो वा हक अधिकारमा आघात भयो भने त्यस्तो मार्का परेको समयबाट सहज अनुमान गर्न सकिने अवधि वा कतिको विलम्ब हुन सक्छ भन्ने अवधि भन्दा पनि अत्याधिक विलम्ब गरेको अवस्थामा आफ्नो अधिकारप्रति सजग नहुने सुतेर बस्ने विरुद्ध यो सिद्धान्त आकृष्ट हुने ।

(प्रकरण नं.३)

पुनरावेदक तर्फबाट:

विपक्षी प्रत्यर्थी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अ.वं. ७१(ग) नं.

आदेश

न्या.वैद्यनाथ उपाध्याय: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

म निवेदकलाई आशबहादुर लिम्बूले निजको नाम दर्ता रहेको जिल्ला तेहथुम, सुदाप गा.वि.स. वडा नं. ९ कि.नं. ४७१ क्षेत्रफल १४-९-० ऐ. को कि.नं. ४८० क्षेत्रफल ५-७-१, ऐ. को कि.नं. ४८१ को क्षेत्रफल ५-१२-० जग्गा बेचबिखन हक हस्तान्तरण गर्नका लागि मिति २०४३।२।१९ गते अधिकृत वारेसनामा प्रमाणित गराई लिई सो जग्गाहरूको चलन चल्तीले रुपैयाँ दिई उक्त

जग्गाहरू भोगचलन गरी आएको छु । उक्त जग्गाहरू राजीनामा गरिदिनु पत्रो भनी मिति २०६६।९।१९ गते मालपोत कार्यालय तेहथुममा गई राजीनामा लिखत तयार गरी सकेपछि उक्त अधिकृत वारेसनामाबाट जग्गा पास गर्न इन्कार गरी मिति २०६६।९।२० गते दरपीठ गरेकोले यो रिट निवेदन लिई आएको छु । अधिकृत वारेसनामा मिति २०४३।२।१९ मा जारी भएको, सो समयमा अधिकृत वारेस दिनेको उमेर ४० वर्ष उल्लेख भएको, जिल्ला अदालत वडापत्र, २०६६ मा अधिकृत वारेसनामामा फोटो प्रमाणित हुनुपर्ने, लिने दिनेको ३ पुस्ते हुनुपर्ने अधिकृत वारेसनामा धेरै विलम्ब गरी २३ वर्ष पछि आएको अ.वा. दिने व्यक्ति जीवित रहे नरहेको थाहा हुन नसकेको र हालसम्म अ.वा. सदर बदर के छ जानकारी नरहेको भनी लिखत दरपीठ गरेको हुँदा लिखत पास गर्न इन्कार गरी गरेको दरपीठ आदेश बदर गरी आसबहादुर लिम्बूको अ.वा. म रिट निवेदक जग्गा दिने र जग्गा लिने तिलमाया लिम्बू भई तयार गरेको राजीनामाको लिखतबाट जग्गा पास गरीदिनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? जारी हुन नपर्ने कुनै कारण भए बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, धनकुटामार्फत् लिखित जवाफ प्रस्तुत गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट मिति २०६६।९।२२।४ मा जारी भएको कारण देखाउ आदेश ।

२३ वर्षसम्म निष्क्रिय भई अति नै विलम्ब गरी यस कार्यालयमा राजीनामाको प्रयोजनको लागि आधार लिएको प्रस्तुत अधिकृत वारेसनामा पत्रपत्रिका समेतबाट बदर हुन सक्ने, सोको जानकारी यस कार्यालयलाई नभएको हुँदा पक्षको हक हित हुन नसक्ने अधिकृत वारेसनामाको आधार लिई दायर भएको प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय तेहथुम र ऐ.

कार्यालयका कार्यालय प्रमुखको संयुक्त लिखित जवाफ ।

निवेदकले निवेदनमा उल्लेख भएका कि.नं. ४७१, ४८० र ४८१ का जग्गा बेचविखन हक हस्तान्तरण गरी दिन पाउने गरी मिति २०४३।२।१९ मा तेह्रथुम जिल्ला अदालतबाट अधिकृत वारेसनामा प्रमाणित गरेको कुरामा विवाद देखिदैन । सो अधिकृत वारेसनामाका आधारमा निवेदक जग्गा पास गर्न विपक्षी मालपोत कार्यालयमा आएको देखिन्छ । लामो समयको विलम्ब गरी निवेदक किन जग्गा पास गर्न आएको हो त्यसको उचित र पर्याप्त कारण निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गर्न सकेको देखिदैन । दरपीठ जस्तो निर्णय आदेश उत्प्रेषणको आदेशबाट मात्र बदर हुनेमा यस अदालतलाई उत्प्रेषण जारी गर्ने क्षेत्राधिकार समेतको अभाव भएको हुँदा र निवेदकले पेश गरेको अधिकृत वारेसनामाको लिखतमा अवधि किटान नभए पनि उचित समयमा प्रयोग हुन नसकेको तथा विपक्षी मालपोत कार्यालय, तेह्रथुमले मिति २०६६।१।२० मा गरेको दरपीठ आदेश समेत बदर गरिपाऊँ भन्ने समेतको निवेदन माग दावी भएकोमा परमादेशको आदेशबाट उक्त दरपीठ आदेश बदर गर्न नमिल्ने हुँदा र सो निर्णय आदेश बदर नभएको अवस्थामा परमादेशको आदेश जारी गर्दा निष्प्रयोजन हुने हुँदा यस्तो स्थितिमा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट मिति २०६६।१।२१ मा भएको ठहर आदेश ।

पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट मलाई हराई फैसला हुँदा जिल्ला तेह्रथुम, सुदाप गा.वि.स. वडा नं. ९ कि.नं. ४७१, ४८०, ४८१ का जग्गा बेच विखन हक हस्तान्तरण गरिदिन पाउने गरी मिति २०४३।२।१९ मा तेह्रथुम जिल्ला अदालतबाट अधिकृत वारेसनामा प्रमाणित गरेको कुरामा विवाद देखिदैन भन्ने कुरा फैसलामा उल्लेख भएकै छ सो अधिकृत वारेसनामा मुलुकी ऐन, अ.व. ७१(ग) नं. बमोजिम बदर नभएसम्म अधिकृत वारेसनामा यति समयसम्म मात्र वैध यति समय पछि अवैध हुने भनी कानूनमा हदम्याद किटान भएको छैन । कानूनमा हदम्याद

नलेखिएको अवस्थामा जहिले पनि अ.वा बाट जग्गा पास हुने कुरालाई इन्कार गर्न नमिल्ने अवस्था विद्यमान हुँदाहुँदै पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट भएको फैसलामा वारेसनामाको लिखतमा अवधि किटान नभए पनि उचित समयमा प्रयोग हुन नसकेको भनी कति दिन वा वर्षलाई उचित समय भन्न खोजिएको हो ? सो कुरा फैसलामा स्पष्ट उल्लेख नगरी हचुवाको भरमा मालपोत कार्यालय तेह्रथुमले मिति २०६६।१।२० मा गरेको दरपीठको आदेश बदर नगरी सदर गर्ने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । आशबहादुर लिम्बूले निजका नामको जग्गा मैले बिक्री गर्न पाउने गरी अधिकृत वारेसनामा गरी दिएको र अधिकृत वारेसनामाबाट जहिले पनि जग्गा पास हुन्छ भनेकोले सोही विश्वासमा परी आफ्नै नाममा छुट्टै छुट्टै भनी मबाट निज आशबहादुर लिम्बूले तत्कालीन चलन चल्तीको रुपैयाँ समेत लगिसकेको हुँदा अहिले व्यवहार मिलाउनको लागि मालपोत कार्यालयमा गै श्रीमतीका नाममा जग्गा पास गर्न मिति २०६६।१।१९ गते जाँदा मालपोत कार्यालय, तेह्रथुमबाट मिति २०६६।१।२० गते दरपीठ गरेकोले म मिति २०६६।१।२१ गते पुनरावेदन अदालत धनकुटामा रिट निवेदन लिई भोलिपल्टै आएको कुरा मिसिल संलग्न तथ्य प्रमाणबाट पुष्टि हुँदाहुँदै कानूनको गलत व्याख्या गर्दै विलम्ब गरी आएको भनी पुनरावेदन अदालत, धनकुटाबाट रिट निवेदन खारेज गर्ने भनी गरेको फैसला गम्भीर त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला उल्टी गरी उक्त अधिकृत वारेसनामाबाटै जग्गा पास गरी दिनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशलगायत जो चाहिने आज्ञा आदेश जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदक पक्षको यस अदालतसमक्ष दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत धनकुटाको फैसला मिलेको छ, छैन ? विपक्षी भिकाउने आदेश हुनुपर्छ, पर्दैन भनी विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

अधिकृत वारेसनामाको कानूनमा हदम्याद किटान भएको छैन कानूनमा हदम्याद नलेखिएको

अवस्थामा जहिले पनि अधिकृत वारेसबाट जग्गा पास हुने कुरालाई इन्कार गर्न नमिल्ने अवस्था विद्यमान हुँदाहुँदै, पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट भएको फैसलामा अधिकृत वारेसनामाको लिखतमा अवधि किटान नभएकोले उचित समयमा प्रयोग हुन नसकेको भनी कति दिन वा वर्षलाई उचित समय भन्न खोजिएको हो ? फैसलामा स्पष्ट उल्लेख नगरी मालपोत कार्यालय तेहथुमले मिति २०६६।१।२० मा गरेको दरपीठको आदेश बदर नगरी रिट निवेदन खारेज गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी उक्त अधिकृत वारेसनामाबाटै जग्गा पास गरीदिनु भन्ने विपक्षीका नाममा परमादेश लगायको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने नै निवेदकको मुख्य पुनरावेदन जिकीर रहेको देखियो ।

यसमा उक्त पुनरावेदन जिकीर समेतलाई मध्यनजर गर्दा निम्न चार विषयमा विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो:

१. अधिकृत वारेसनामा कहिलेसम्म कायम रहने हो ?
२. विलम्बको सिद्धान्त आकृष्ट हुने हो, होइन ?
३. परमादेशबाट दरपीठ आदेश बदर हुने हो, होइन ?
४. रिट निवेदन जारी हुने हो, होइन ?

२. सर्वप्रथमत एक नम्बरको प्रश्नउपर विचार गर्दा यी निवेदक मिति २०४३।२।१९ मा तेहथुम जिल्ला अदालतबाट पारित गरिएको अधिकृत वारेसनामालाई आधार बनाई मिति २०६६।१।२९ मा निवेदक जग्गा पास गर्न आएको देखिन्छ । अधिकृत वारेसनामा कायम रहने अवधि किटान नगरी दिएको अवस्थामा दिनेले बदर नगराए वा मुद्दा परी बदर नभएसम्म त्यस्तो अधिकृत वारेसनामा स्वतः निष्क्रिय हुँदैन । अधिकृत वारेसनामा बदर वा निष्क्रिय हुन त्यस्तो अधिकृत वारेसनामाको अख्तियारी दिने व्यक्ति स्वयंले नै कुनै दुई सार्वजनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गरी बदर वा खारेज गरेको हुनुपर्ने व्यवस्था

मुलुकी ऐन, अ.व. ७१ ग नं. मा रहेको पाइन्छ । उक्त प्रावधानको अतिरिक्त वारेसनामा गरिदिने व्यक्ति नै परलोक भएको अवस्थामा पनि कारणी नै परलोक भइसकेपछि उसको प्रतिनिधिस्वरूप वारेस रहन सक्ने नहुँदा त्यस्तो अवस्थामा पनि त्यस्तो परलोक भइसकेको व्यक्तिको वारेसनामा जीवित छ भन्न मिल्ने हुँदैन । अधिकृत वारेसनामा विशेष प्रकृतीको हुने हुँदा अधिकृत वारेस दिने व्यक्ति जीवित रहेको र उबाट वारेसनामा बदर नभएमा त्यस्तो अधिकृत वारेसनामा तोकिएको कार्यसम्पादन नभएसम्म त्यसको अस्तित्व कायमै रहेको मान्नु पर्ने भएतापनि जग्गासम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य गर्न अख्तियार दिइएको त्यस्तो अधिकृत वारेसनामा लिई अत्यन्त ढिलो गरी तोकिएको कार्य गर्न आएको भन्ने आधारमा, निवेदन साथ प्रस्तुत राजीनामा लिखतलाई सो पारित गर्ने गराउने निकायबाट नै दरपीठ निर्णय भइसकेको अवस्था हुँदा सो दरपीठ निर्णय बदर हुन नसकेसम्मको अवस्थामा सो विवादित अधिकृत वारेसनामाको हैसियत शून्य प्राय हुन जाने हुँदा सोबाट निर्धारित कार्य हुन सक्ने अवस्था रहदैन ।

३. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, मालपोत कार्यालय तेहथुमले विलम्ब गरी आएको भन्ने आधारमा दरपीठ गरेको देखिन्छ । अधिकृत वारेसनामाबाट लिखत पास गर्न जान कानूनले अवधि किटान नगरेको अवस्थामा र त्यस विषयमा कुनै विवाद भएको अवस्थामा वाहेक त्यसलाई विवादित हो कि भनी विलम्बको सिद्धान्त अपनाउने कुरा हुँदैन । २०६६।१।२० मा दरपीठ आदेश भएको र सो दरपीठ आदेश विरुद्ध निवेदकको रिट निवेदन मिति २०६६।१।२९ मा पुनरावेदन अदालत धनकुटामा परेको देखिन्छ । विलम्बको सिद्धान्त निवेदकलाई अन्याय परेको कुराको विरोधमा कहिले उजूर गर्छ र औचित्यपूर्ण समयमा विधि भित्र परेको छ, छैन भन्ने कुरा हो । मिति २०६६।१।२० पूर्व निवेदकको प्रतिकूल कुनै काम कारवाही नै नभएको अवस्थामा केवल अधिकृत वारेसनामा पुरानो भयो भनी विलम्ब भयो भन्न मिल्ने अवस्था हुँदैन । दरपीठबाट निवेदकलाई मार्का पत्रो भनी दरपीठ आदेश विरुद्ध दरपीठ भएको भोलिपल्ट नै निवेदकले

रिट निवेदन लिई पुनरावेदन अदालत प्रवेश गरेको देखिदा यहाँ विलम्बको सिद्धान्त आकृष्ट हुने अवस्था देखिदैन । मालपोत कार्यालयलाई अधिकृत वारेसनामा विषयमा कुनै शंका लागेको छ भने त्यसमा वारेसनामा दिने व्यक्ति र सो नभए हकवालालगायत बुझी वारेसनामा दिनेले बदर गराएको छ, छैन दिने व्यक्ति जीवित छ वा परलोक भइसकेको छ ? सोधी जे जो बुझ्नु पर्ने हो बुझी आफूले देखेको कुराको आधारमा यथोचित निर्णय गर्न सक्ने नै हुन्छ । कसैलाई कसैको कामबाट मार्का पत्थो वा हक अधिकारमा आघात भयो भने त्यस्तो मार्का परेको समयबाट सहज अनुमान गर्न सकिने अवधि वा कत्तिको विलम्ब हुन सक्छ भन्ने अवधि भन्दा पनि अत्याधिक विलम्ब गरेको अवस्थामा आफ्नो अधिकार प्रति सजग नहुने सुतेर बस्ने विरुद्ध यो सिद्धान्त आकृष्ट हुने हो । जसले गर्दा प्रस्तुत विवादित अधिकृत वारेसनामा लिखतमा समयवधि किटान भएको नहुँदा त्यसलाई विलम्बको सिद्धान्तसँग जोडेर हेरिनु पर्ने अवस्था देखिदैन । तथापि दरपीठ आदेश सदर बदर परमादेशको आदेशबाट गर्न नमिल्ने हुँदा त्यत्तिकै आधारबाट परमादेश जारी हुने अवस्था रहदैन ।

४. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा सो विवादित अधिकृत वारेसनामा लिखतको आधारमा पेश गरेको राजीनामा लिखत उपर मिति २०६६।१।२० मा दरपीठ आदेश भएको देखिन्छ । सो दरपीठ आदेश बदर नभए सम्म सो आदेशबाट रोकिएको कुनै कामकारवाही हुन सक्ने अवस्था हुँदैन । प्रस्तुत

विवादमा निवेदकले दरपीठ आदेश समेत बदर गरी विपक्षीका नाउमा परमादेश समेतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने दावी लिएको देखिन्छ । मालपोत कार्यालयले अधिकृत वारेसनामा बमोजिमको कामकारवाहीमा दरपीठकै रोहमा निर्णय गरिदिइ सकेको अवस्थामा त्यस्तो निर्णयलाई कानूनबमोजिमको प्रक्रियाबाट बदर नभई, सो निर्णय यथार्थितमा रहेसम्म माग बमोजिम यो यस्तो कार्य गर्नु गराउनु भनी परमादेशको आदेश मात्र जारी हुनसक्ने अवस्था रहँदैन ।

५. तसर्थ मालपोत कार्यालय, तेह्रथुमले मिति २०६६।१।२० को दरपीठ आदेश परमादेशको निवेदनबाट बदर हुन नसक्ने र दरपीठ आदेश बदर नभएको अवस्थामा सोको प्रतिकूल असर पर्ने गरी लिखत पास गरी दिनु भनी परमादेशको आदेश मात्र जारी गर्न नमिल्ने स्थिति रहेकोमा शुरु निवेदन खारेज हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत धनकुटाको मिति २०६६।१।२।१८ को आदेश मुनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ । निवेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल असोज ५ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: वसन्तजङ्ग थापा

